

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXIV. KÖTET

2022. 1. FÜZET

Az alvadják megyei bíraskodása Szentimrén

*

Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)

*

Ítélmesteri jegyzetek és perfolyam a fejedelmi táblán a 16. század második felében

*

Adatok Bocskay István erdélyi fejedelem haláláról és gyulafehérvári temetéséről

*

„Ennek előtte Lazar Mihali Uram fianak fogadta vala Deli Farkas Uramat” –
Deli Farkas és az abrudbányai bányák

*

A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében

*

Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban

*

Regionális különbségek Erdélyben az 1750-es összeírás alapján

*

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (1899–1904)

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2022
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
bölcsezzettudományi és társadalomtudományi folyóirata

A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője

Bogdándi Zsolt

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Horváth Gizella,
Kovács Magdolna, Mohay Tamás, Monok István, Nyíró Miklós, Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 Románia, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Készült a gyergyószentmiklósi
F&F INTERNATIONAL Kft. nyomdában
Felelős vezető
Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2022-1>

IN MEMORIAM

Benkő Samu

(Lőrincfalva, 1928. február 25.–
Budapest, 2021. december 21.)

Az erdélyi újkori művelődéstörténet oly sok ágában maradót alkotó tudós, Széchenyi-díjas művelődéstörténész, két akadémia tagja életének 94. évében, 2021. december 21-én elhunyt.

Immár lezárult életművének illendő méltatására vaskos monográfia volna méltó, az alább következő sorok a terjedelmükben is tiszteletet parancsoló tanulmánykötetek, szövegkiadások, elemző recenziók csupán vázlatos áttekintésére vállalkozhatnak. Mindenképpen életrajzi adatokkal kell kezdenünk, az alkotó sorsa esetében is befolyásolta életművének alakulását.

1928. február 25-én született a Nyárád menti Lőrincfalván, református papi családban, a helybéli elemi után a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári református kollégiumban tanult. 1944 őszén családjával a Dunántúlra menekült, a következő év áprilisában került vissza Kolozsvárra, ahol aztán 1946-ban érettségizett. A Bolyai Egyetem filozófia szakára iratkozott be, mesterének, Gaál Gábornak a fiatal Marxról tartott előadásai meghatározóak voltak világnézete alakulásában. Mozgalmas diákévei a fényes szelek korszakában teltek, lendületesen részt vett az 1848-as forradalom emlékünnepeinek szervezésében, az egyetemen előbb gyakornoki megbízást kapott, majd harmadéves korában, 1949-ben tanársegéddé nevezték ki. Azonban a tudatosan felvállalt új világ számára csakhamar megmutatta diktatórikus oldalát, 1949 novemberében szenttanúja volt Balogh Edgár rektor, nagynemzetgyűlési képviselő letartóztatásának, majd 1952-ben kitették az egyetemről. Felesége, Nagy Margit művészettörténész ugyanerre a sorsra jutott.

Szerencsére nemsokára kutatói állást kapott – feleségével együtt – a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetében, és a filozófusból történésszé váló fiatalembert két olyan témával bízták meg, amelyek egész életében elkísérték. Bekapcsolódott az 1848-as forradalom és szabadságharc erdélyi forrásainak feltárását végző munkaközösségbe, és az intézeti munka mellett bőven maradt ideje saját tudományos terveinek megfelelő kutatásokra. A 18–19. századi erdélyi művelődési élet levéltári forrásainak tanulmányozása során ismerkedett meg közelebbről az Erdélyi Múzeum-Egyesület páratlanul gazdag és változatos anyagú levéltárával, amely akkoriban a Román Akadémia Történeti Levéltára néven fogadta a naponta jelentkező Kelemen Lajost, Szabó T. Attilát vagy Jakó Zsigmondot. Itt végzett kutatásainak eredményeivel az intézeti

forráskiadványokat is gazdagította, a szerkesztők vagy a cenzúra által kihúzott forrásokat pedig 2008-ban tette közzé *Documenta neglecta* címen a Magyar Országos Levéltár kiadásában.

Saját tudományos terveibe illő levéltári, kéziratári nyomozásokat másutt is végzett: Sepsiszentgyörgyön Árvay József levéltáros hívta fel a figyelmét Kemény Zsigmond 1846-os kiadatlan naplójára, amelyet aztán terjedelmes bevezető tanulmánnyal kísérve könyv alakban is megjelentetett 1966-ban. Közleményeiben általában bolygatatlan forrásokat is megszólaltatva vette sorra a 17–19. századi erdélyi művelődéstörténet nagy személyiségeit Apáczai Csere Jánostól Bod Péteren és Benkő Józsefen át Bölöni Farkas Sándorig és Döbrentei Gáborig, de a tanítók sorsát is feltárta az alkonyodó hagyományos világban, és a székely diákoknak a tanulás jogáért folytatott harcának írott emlékeit is összefoglalta. Tanulmányai a „művelődéstörténeti dolgozatok” szerény alcímmel szinte sorozatot alkotó három kötetben jelentek meg 1971–1984 között a Kriterion Könyvkiadó gondozásában: *Sorsformáló értelem, A helyzettudat változásai, Őrszavak* címen. Köteteiben nyomdafestéket látott dolgozatai tulajdonképpen az 1848 előtti másfél évszázad erdélyi értelmiségi rétegének történetéhez nyújtanak fontos adalékokat, saját megfogalmazásában egy nagy monográfia részletmunkáinak tekinthetők.

Másik intézeti feladata a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában őrzött, hányatott sorsú Bolyai-hagyaték rendezése volt. A hosszadalmas aprómunkával rendbe tett és jegyzékelt kéziratokból, levelekből született aztán a *Bolyai János vallomásai* című, négy kiadást megért kötet, majd az *Apa és fiú. Bolyai-tanulmányok* c. könyve (1978) és a *Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai I. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvтанhoz* c., 2003-ban megjelent forrásközlése. Több előadásának a témájául választotta a Bolyaiak életművének egyik vagy másik aspektusát, például Bolyai János halálának százötvenedik évfordulóján az MTA székházában *Bolyai és az Akadémia* címmel értekezett, szövege a Magyar Tudomány 2010. évi 6. számában jelent meg. *Alkalmak és szavak* c. kötetébe (Kolozsvár, 2002) négy, Bolyai János gondolatait megidéző írását válogatta be.

Megbízatait sorra véve megemlítendő, hogy Gáll Ernő főszerkesztő felkérésére 1956 decemberétől fél munkaidőre alkalmazott szerkesztőként dolgozott az akkor újrainduló *Korunk* redakciójában. Az erdélyi magyar művelődési múlt ápolását a folyóirat hasábjain másfél évig végezhette, a politikai helyzet romlása lemondásra készítette. 1975-től 1988-as nyugdíjba vonulásáig a Román Akadémia kolozsvári könyvtárának tudományos főmunkatársaként dolgozott.

Szülőföldjén tett művelődéstörténeti barangolásait *Murokország* címen tette közzé 1972-ben, az Alsó-Nyárádmente hagyományosan zöldségtermesztő falvainak (Lukafalva, Ilencfalva, Lőrincfalva, Mezőteremi, Káposztásszentmiklós) múltját elevenítette fel lebilincselő stílusban, a könyvsikernek bizonyult kötetet szintén a Kriterion gondozta.

Szinte tudományszervező intézetként is működött a Kriterion Könyvkiadó 1970-es létrehozása óta, mind a bukaresti szerkesztőség, mind annak kolozsvári fiókja – más nemzetiségek mellett – hangsúlyosan az erdélyi magyarság igen tágran értelmezett irodalmi életét lendítette fel kiadványaival, beleértve például a történettudományt is. Benkő Samu fölismerte a kiadó jelentőségét, szívesen vállalt szerkesztői munkát, szinte három évtizedig vett részt a nevezetes Téka sorozat szerkesztőbizottságában. E sorozatban tette közzé 1984-ben Szenczi Molnár Albert Naplóját és más írásait, *Barátságos emberség tündöklése* című bevezető tanulmányával, II. Rákóczi Ferenc *Fejezetek a Vallomásokból* c. kötetét (1976) és Ormós Zsigmond kéziratban rekedt *Szabadelmű levelek...* c. reformkori munkáját (1976). Bolyai János *Levelei* ugyancsak keskeny Téka-kötetben láttak nyomdafestéket, bevezető tanulmánya kíséretében.

Ugyancsak a Kriterionnak köszönhető a Kós Károllyal folytatott életinterjújának megjelenítése, *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni* címmel 1978-ban, nagyon igényes, az építéshez-grafikushoz méltó nyomdai kivitelezésben. Vekerdi László írta e kötetéről: „Benkő Samunak ez a könyve is, akár a Bolyai János vallomásai és a Murokország, a műfaj mércéjével alig vagy egyáltalában nem mérhető, szokatlan és eredeti írás. *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*-ben maga Kós Károly szól hozzánk, eltéveszthetetlenül Kós Károlyul, de egy nagy történész évszázadokra nyíló értékrendje szerint.” Akárcsak a Bolyaiak, „a kajlabajszú Kós” személyisége is visszatérő témája lett, a polihisztor építésmérnök életrajzát, majd Konstantinápolyból a feleségéhez írott leveleit is közzétette (*Édes Idám!* Polis Kiadó 2011).

1990 után két gyűjteményes kötetet is közrebocsátott, *Újrakezdekés* (Csíkszereda, Pallas Akadémia 1996), illetőleg *Alkalmak és szavak* (Kolozsvár, Polis 2002) címen, mindkettőnek igen jellemző az alcíme: *Tanulmányok, előadások, beszélgetések, vallomások, búcsúztatások*. Az immár nyugdíjasként „időmilliomos” szerzőnek ekkor már bőven nyílt alkalma arra, hogy mondanivalóit nemcsak erdélyi, hanem magyarországi tanácskozásokon, konferenciákon, megemlékezéseken is elmondhassa, és mivel közlendőit előre mindig leírta, megjelentetésük, majd pedig utólagos kötetbe foglalásuk nem okozott nehézséget. *Monológ alkonyatban* című könyve a jellegzetes zöld tintás kézírásos borítójával (Polis, 2005) az utolsó válogatott kötete, állítása szerint a maga gyönyörűségére gyűjtötte egybe, egyik ismertetője szerint azonban olvasói ugyanolyan élvezettel forgathatják, mint a korábbi kiadványait.

Benkő Samu életművének méltatásakor a nyomtatásban kézbe vehető munkák mellett legalább akkora súllyal esik latba az a kitartó szervezőmunka, amelyet az 1989 karácsonyán bekövetkezett politikai változások tettek lehetővé. Már a kolozsvári értelmiség első szerveződésekor, december 24-én hangsúlyozta az 1950-ben hatalmi szóval megszüntetett Erdélyi Múzeum-Egyesület újjáélesztésének fontosságát, 1990. január 5-én részt vett a Jakó Zsigmond lakásán tartott előkészítő megbeszélésen, majd magyarországi gyógykezeléséről hazatérve, március 22-én elnökölt azon az újralakuló közgyűlésen, amely megszavazta az EME új alapszabályait. A bírósági bejegyzés után aztán októberben sor kerülhetett az első közgyűlésre, ahol az elnökké választott Jakó Zsigmond beszédében kijelölte az új lehetőségekből adódó irányvonalakat, az Egyesület hagyományai szerint is folytatandó tudományos feladatokat. Benkő Samu alelnökként az EME kiadói tevékenységének megszervezését tekintette fő feladatának, 1991-ben az ő szerkesztésében jelent meg az *Erdélyi Múzeum* folyóirat új folyamának összevont, 1–4. száma. A korábban nagy tekintélynek örvendett könyvsorozat, az *Erdélyi Tudományos Füzetek* új folyamának első, 209-es sorszámot viselő darabjaként közölte Nagy Géza, a *literátor és művelődésünk mindenese* című nagylélegzetű tanulmányát, amely 2007-ben új kiadást is megért. 2001-ben jubileumi kiállításon mutatták be az Egyesület kiadói munkájának termését Kolozsvárott és Budapesten, a katalógus elé Benkő Samu írt előszót.

1994 és 2002 között két cikluson keresztül viselte az elnöki tisztséget, ezekben az években sikerült a tudományos egyesület ingatlanvagyonát gyarapítani örökség és vásárlás útján. Könyvtár létesült a Jordáky-ház megörökölt negyedrészeiben, a kutatócsoport első munkatársai kaptak helyet a Lőrinczi-házban, és a Moll-házban ki lehetett alakítani az első saját előadótermet. 2000-ben aztán az EME központja a Főtér sarkára költözhetett, a Debreceni Református Kollégium tulajdonában lévő Rhédey-házba, bért fizetve a termékért, mert saját egykori ingatlanát, a főtéri Wass Ottilia-házat nem kaphatta vissza. Sokszor kemény vitákban kikristályosodó megoldások révén sikerült kialakítani azokat a kereteket, amelyek otthont adtak a fellendülő tudományos

munkának a kutatástól kezdve a konferenciáig, megemlékezésekig. Rendszeresen gyűléseztek, megbeszéléseket tartottak a szakosztályok, a kutatócsoport pedig, Tonk Sándor ösztöndíjas történelemszeivel kiegészítve, a mások által föl nem vállalt, de az egyetemes magyar tudomány számára feltétlenül szükséges tudományos munkák elvégzésére vállalkozott. Első helyen említhetjük itt az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésének és kiadásának folytatását, a VIII–XIV. kötet megjelentetése köthető az EME-hez. De legalább ugyanilyen fontosságúak azok a középkori és kora újkori történeti forráskiadványok, amelyeket csakis hosszú távon tervszerűen együtt dolgozó munkaközösség hozhat létre.

Benkő Samu elnökként oroszlánrészt vállalt az EME magyarországi kapcsolatainak megerősítésében, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia elnökségével és kutatóintézeteivel való együttműködésben.

Tudományos tevékenysége 1990 után kaphatta meg a jól megérdemelt elismerést, a Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben külső tagjául választotta, az 1998-ban még Kossuth Lajos nevét viselő Debreceni Egyetem díszdoktorául fogadta, a Magyar Művészeti Akadémia pedig 2012-ben választotta rendes tagjául. Ugyanebben az évben lett a Károli Gáspár Református Egyetem díszdoktora. Kitüntetései, díjainak hosszú sorát lexikoncikkük vették számba, az Erdélyi Múzeum-Egyesület pedig – elnöki ciklusai lejárta után – tiszteleti tagjává választotta. 2008-ban jelent meg az EME kiadásában az *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára* hagyományos címet viselő, ünnepi kötet, melyben a 26 erdélyi és magyarországi szerző tanulmányait az ünnepelt életmű-bibliográfiája követi, Újvári Mária összeállításában. Hovanyecz László 2011-ben életútinterjút készített vele, a kötetke megjelentetésére a Kossuth Kiadó vállalkozott, az *Értéktörtemők* sorozatban.

Elhunytakor tucatnyi nekrológ jelent meg az erdélyi és magyarországi sajtóban, Krómer István választotta a legtalálóbb címet búcsúztatójának (Országút 2022. 1. sz.): *A művelődéstörténet-írás művészeinek emlékére*.

Sipos Gábor

W. Kovács András

Az alvajdák megyei bíraskodása Szentimrén

Az erdélyi Fehér vármegye eredetileg Dél-Erdély egész területét (a későbbi Küküllő és Hunyad megyéket, valamint a székely és szász területeket is) magában foglalta; feltételezhető, hogy e megye ispánja viselte eredetileg a vajda címet.¹ Az Árpád-korból mindössze öt Fehér megyei ispán nevét ismerjük (1097, 1177 körül, 1200, 1201, 1227). Az 1200-ban és 1201-ben említettek egyidejűleg erdélyi vajdák is voltak,² az 1227-ben említett (Csák nembéli Bás fia) Pós, Fehér vármegyei ispán Béla erdélyi herceg (1226–1235) tárnokmestere (1227–1233) volt, valószínűleg azért, mert a herceg ideiglenesen kivette a megyét a vajda joghatósága alól. (A többi erdélyi megye ispánjai – az Erdély földrajzi határain messze túlnyúló Szolokon kívül – minden bizonnyal a vajda alárendeltjei maradtak, mert nehezen elképzelhető az, hogy a vajda – miután Fehér megye ispánságát más viselte ekkor – hatáskör nélkül maradt volna).³ Fehér megye és a vajdai tisztség kapcsolata tehát – e rövid epizódon kívül – már az Árpád-korból adatható.⁴ Az ispáni tisztségét a 14. század elejétől azonban már nem a vajda, hanem helyettese, az alvajda viselte. Az alvajdák ekkortól a 15. század első harmadáig Fehér vármegye ispánjai is voltak.

Az alvajdai bíraskodás kezdettől fogva Fehér megyéhez kapcsolódott, egy biztos kivétellel az alvajdai oklevelek mind Fehér megyei településeken keltek. Az első, még kelethely nélküli oklevél is itteni birtokot, Orbót érintő kiegyezést foglalt írásba (1282).⁵ A következő, 1288-ban ugyan a Torda mezőváros melletti Keresztesmezőn – a vajdai közgyűlések helyszínén – kelt,⁶ de az alvajda itt csak alkalmilag helyettesítette a vajdát.⁷ Az alvajda bírói helyettese 1291-ben Miriszlón tartott bírói gyűlést,⁸ majd ugyancsak 1291-ben Gáldon foglalt írásba egy egyezséget abban a perben, amely az alvajda és az „Erdélyország által kirendelt” társbírák, Gombási

W. Kovács András (1975), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00522/20/2). Köszönöm Hegyi Géznak a tanulmányhoz fűzött megjegyzéseit.

¹ Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp. 2011. (História Könyvtár. Kronológiaiak, Adattárak 11.) 150.

² Uo. 150–151.

³ Uo. 151; Zsoldos Attila: *Béla erdélyi herceg bárói. = Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor szerkesztésében. Kvár 2016. 441–449. 441.

⁴ A vajdák/alvajdák és Fehér megye kapcsolatára lásd még W. Kovács András: *Voievozi și vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba*. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica XV(2011). 1. sz. 7–41.

⁵ *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár*. I–V. (1023–1389). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. [A III–V. kötet Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével]. Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 26, 40, 47, 53, 60. – A továbbiakban CDTrans) I. 395. sz.

⁶ CDTrans I. 437. sz.

⁷ Tudor Sălăgean: *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century. The Rise of the Congregational System*. Leiden–Boston 2016. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 37.) 249–251.

⁸ CDTrans I. 467. sz. (az oklevél vízkereszt oktaváján kelt).

Domokos és Szentkirályi Gergely comesek előtt folyt.⁹ 1308-ban (Torockói) Ehellős alvajda (1303–1314) Forróról,¹⁰ 1319-ben az alvajdai albíró Tövisről keltezte oklevelét.¹¹ (Vásári) Miklós (1319–1320) és Mihály (1322–1332) erdélyi alvajdák már Fehér megyei ispánként két szolgabíróval együtt kiadott oklevelei Sülyén, Csesztvén (1320),¹² illetve Tövisen (1322)¹³ keltek. Mihály alvajdai oklevele ugyancsak a megyében, Fahídon kelt (1330).¹⁴ Az alvajdai tisztség és Fehér megye szoros kapcsolatát az is bizonyítja, hogy a megye alispánságát 1398-ban az alvajdai jegyző, bizonyos Mátyás deák töltötte be.¹⁵

Erdély pacifikálása után, 1325-től 1329-ig a vajdai bírászkodás színhelye – amikor az nem a Torda mezőváros mellett megtartott közgyűlésen történt – a Fehér megyei Szentimre volt,¹⁶ 1329-től azonban már nem a vajda, hanem az alvajda bírászkodott ugyanitt,¹⁷ a fontosabb egyházi ünnepek oktaváján.¹⁸ Mivel e vármegye ispáni tisztjét 1320-tól a mindenkori alvajda töltötte be, ugyancsak itt állapodott meg és működött 1339–1445 között a megye ítélőszéke. Szentimre, akárcsak az alvajdai ítélőszék korábbi helyszínei (Miriszló, Gáld, Tövis, Csesztve, Fahíd), a megyét É–D irányban keresztülzelő Maros völgyében fekszik, az itt haladó egykori római, a középkorban „köves út”-nak¹⁹ nevezett nagy út mentén. A helyszín kiválasztásában, akárcsak a megyei ítélőszékek esetében,²⁰ a könnyű megközelíthetőség lehetett a szempont, illetve az, hogy a Maros völgyében haladó út mentén fekvő Gyulafehérvár teljes egészében az erdélyi püspöké²¹ lett, és kevésbé az, hogy Szentimre az alvajdák birtokában levő Kecskés

⁹ CDTrans I. 479. sz. – Ugyanezen Szentkirályi Gergelyt pedig alig néhány évvel később, 1303-ban már kétségkívül Fehér vármegyei szolgabíróként említik akkori társával, Forrói Péterrel (megnevezésük immár a később általánossá váló *iudices nobilium provincialium*), akik Ehellős alvajdával együtt birtokba iktatást végeznek (CDTrans II. 31. sz.).

¹⁰ CDTrans II. 81. sz.

¹¹ Uo. 327. sz.

¹² Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5. – A továbbiakban Arch. 1301–1457) I. 11; alvajda (1319–1320): CDTrans II. 327, 376–377. sz.; ispán: uo. 349–350. sz. (a szolgabírákkal együtt Sülyén és Csesztvén kiállított oklevelek).

¹³ CDTrans II. 421–422. sz.

¹⁴ Uo. 675. sz.

¹⁵ Arch. 1301–1457. 247.

¹⁶ A vajda 14. század eleji bírászkodása Szentimrén: CDTrans II. 547, 562–563, 664, 826. sz. – A vajdák 13. század végi itteni bírászkodására idézett két oklevél – Janits [Borsa] Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 18. – A továbbiakban Janits: *Erdélyi vajdák*) 15, 67. sz. jegyz. – hamis (CDTrans I. 289. és 353. sz.).

¹⁷ Az alvajdai oklevelek ekkortól (kevés kivétellel) mind Szentimrén keltek (pl. CDTrans II. 766, 781, 826–827, 842, 862, 875, 888, 904, 909, 975, 984, 998, 1033, 1035. sz. stb.; a felsorolás nem terjed ki a tartalmi átiratból ismert, kelet hely nélküli oklevelekre). Péter alvajda egy oklevele 1339-ben és 1342-ben nem Szentimréről, hanem a szomszédos Fahídról kelt (CDTrans II. 1053. sz.; uo. III. 100. sz.), illetve ugyancsak 1339-ben Szentmártonból (uo. II. 1054. sz.). Utóbbi Szentimrével szomszédos, Igen, Krakkó és Sárd határában feküdt (Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*. I–IV. Bp. 1987–1998 [a továbbiakban Györffy: *Történeti földrajz*] II. 186), de az is lehet, hogy a kelet helyet elírták, mert az ez az oklevél csak 17. századi egyszerű másolatban maradt ránk. 1340–1342 között több alvajdai oklevél Kolozs megyei településeken kelt (CDTrans III. 5, 14–15, 18, 25–26, 40–41, 51, 96, 98. sz.). Az erdélyi alvajdák Szentimrén kívüli bírászkodásával egy későbbi tanulmányomban kívánok foglalkozni.

¹⁸ Az oktava ekkoriban a hét napjának nyolcadát jelenti, vagyis a következő héten ugyanazt a heti napot.

¹⁹ Györffy: *Történeti földrajz* II. 124.

²⁰ Csukovits Enikő: *Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 3–4. sz. 363–386.

²¹ Györffy: *Történeti földrajz* II. 122.

vára mellett feküdt.²² Ugyanez érvényes a megyei ítélőszék későbbi helyszíneire (Szentkirály, Lapád, Enyed). Az egy-egy alkalommal említett Forró és Sülye kivételt képeznek, itt a továbbiakban nem is bocsátottak ki okleveleket.

Amennyire a kisszámú megyei oklevélből és az ugyancsak hiányosan fennmaradt alvajdai oklevelek sorozatából megítélhető, Fehér megye sedriájára általában a szentimrei alvajdai oktavális ítélőszék alkalmával került sor (mindaddig, amíg az alvajdák Fehér megyei ispánok is voltak). Mindez azt is jelentette, hogy az alvajda – vagy a bírói helyettese – jelen volt a megyei ítélőszékeken. Az alvajda szentimrei jelenléte olyankor is kimutatható, amikor a Fehér megyei oklevél csak a két szolgabíró nevében kelt.²³ A fennmaradt Fehér megyei oklevelek oktavákon keltek, és a perhalasztások is oktavákra történtek.²⁴ Azután is, hogy e két tisztség a 15. század harmincas éveiben szétvált,²⁵ Fehér megye ítélőszéke legalább 1455-ig Szentimrén maradt, 1478 előtt átköltözött Enyed környéki településekre (Lapádra, Szentkirályra), majd legkésőbb 1483-ban magára Enyedre, és ott is maradt a 16. században is.²⁶ A megyei ítélőszékeket is valamely ünnep nyolcadán tartották azután is, hogy a sedria elvált az alvajdai ítélőszéktől, sőt azután is, hogy a megyei ítélőszék is elköltözött Szentimréről.

Noha a Fehér vármegyei szolgabírák a 15. század első harmadáig itt ispáni tisztséget betöltő alvajdával együtt bocsátanak ki oklevelet, nem „az alvajdai szék rendes tagjai”;²⁷ bíráskodásuk és oklevelezésük – az alább említendő néhány kivételtől eltekintve – a vármegyei és nem az alvajdai igazságszolgáltatás része.²⁸ A Fehér megyei szolgabírák nem voltak állandó résztvevői az alvajdai ítélőszéknek. 1347-ben, amikor az alvajdai szék egy Fehér megyei ügyet tárgyalt, általánosságban megemlítik a szolgabírák jelenlétét. Ezek alatt Fehér megye szolgabírait

²² Erre a véleményre lásd Györffy: *Történeti földrajz* II. 186. és nyomában Weisz Attila: *Marosszentimréről és középkori templomáról*. Erdélyi Múzeum LX(1998). 3–4. sz. 239–251. 239.

²³ Az itt vázolt helyzethez hasonlít az, hogy a Pest megyei sedriákat az alnádor székhelyén tartották, bár a nádor nem volt Pest megye ispánja, lásd Tringli István: *Pest megye a késő középkorban. = Pest megye monográfiája*. I. kötet. Második rész. *A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp. 2001. 75–194 (a továbbiakban Tringli: *Pest*) 155.

²⁴ Oktávára történő perhalasztás: CDTrans IV. 533. sz. Lásd még a Fehér megyei oklevelek keltezését e tanulmány függelékében.

²⁵ 1435-ben Ispánlaki Benedek és Vessződi János Fehér megyei alispánok és a két szolgabíró a megyei oklevél kibocsátói, az alvajda nem szerepel a kibocsátók között: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp. (a továbbiakban MNL-OL), Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 12666.

²⁶ W. Kovács András: *Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Sipos Gábor, Pál Judit. Kvár 2010. 177–187. 180–182. E tanulmányom megjelenése után sikerült kézbe venni Fehér megye 1478. II. 25-i, Lapádon kelt oklevelének eredetijét, melynek olvashatatlanságát – MNL-OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 257899 – korábban nem tette lehetővé sem a kelethely, sem a pontos dátum megállapítását. A felmerült Kapud kelethely (Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301–1526*. Bp. 1919. [Monumenta Hungariae Historica. Elenchi. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak]. – A továbbiakban: Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 452) javítandó.

²⁷ *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Írták Tagányi Károly, Kádár József, Réthy László, Pokoly József. I–VII. Deésen 1901–1905. I. 275–276.

²⁸ Megyei oklevélnek esetünkben azokat tekinthetjük, amelyek 1.) az alvajda és a Fehér megyei szolgabírák, 2.) Fehér megye két szolgabírója; 3.) a Fehér megyei (al)ispán és a két szolgabíró vagy 4.) Fehér megye nemesi közösségének (*universitas*ának) nevében keltek. Az alvajdai oklevelekben soha nem szerepelnek kibocsátóként a Fehér megyei szolgabírák.

kell érteni,²⁹ és nem a hét erdélyi megye szolgabíráit, mert ez utóbbiak nem az (al)vajdai ítélőszéken, hanem a vajdai közgyűlésen szoktak megjelenni.³⁰ A Fehér megyei szolgabírák nem tartózkodtak állandóan Szentimrén, valahányszor az alvajda oklevelet bocsátott itt ki. 1409-ben, amikor Dobokai János alvajda nem oktavális ítélőszék alkalmával volt Szentimrén, oklevélben utasította a minden bizonnyal jelen nem levő Fehér vármegyei szolgabírákat egy vizsgálat elvégzésére.³¹

Fehér megye működésének vannak a többtől eltérő, sajátos jegyei, amelyek az alvajda itteni ispáni tisztségével hozhatók összefüggésbe. 1320-ban Miklós erdélyi alvajda és Fehér megye szolgabírái felkérték (*petimus diligenter*) az erdélyi káptalant, hogy küldje ki tanúbizonyosságát Dózsa erdélyi vajda embere mellé, akinek Véza birtokot kellett iktatnia.³² Bár az oklevél kibocsátói között ott szerepel a két szolgabíró, itt nem a megyei, hanem a vajdai (alvajdai) hatáskör gyakorlásáról van szó, mivel a kiküldött, az vajdai és nem megyei ember;³³ efféle kérésre hiteleshelynek címezve más erdélyi megyék esetében nincs példa. Ugyanez érvényes ugyanazon kibocsátók ez ügyben kibocsátott másik oklevelére is (amellyel felkérték az erdélyi káptalant, hogy állítson ki egy oklevelet).³⁴ 1348-ban Péter alvajda és Fehér megye két szolgabírája nevében kelt az az eltiltó (*prohibitionalis*) oklevél, amely nemcsak egyszerűen írásba foglalt egy tiltakozást, amint ez más megyékben ilyenkor szokásos volt, hanem egy emberük kiküldéséről is rendelkezett, aki – a panaszt előterjesztő kanonok jelenlétében – a bepanaszoltakat a káptalan birtokának elfoglalásától eltiltotta, és minderről értesítette is a káptalant.³⁵ Ez is formailag megyei oklevél, de alvajdai intézkedésről szól, ráadásul az oklevelet csak az alvajda pecsétjével erősítették meg. A fenti esetekben Fehér megye szolgabírái nemcsak ebben a minőségükben jártak el, hanem az alvajda bírótársaiként is.³⁶

Ugyancsak inkább alvajdai, mintsem megyei hatáskört kell látnunk (Járai) Péter erdélyi alvajdának (1344–1350, 1359–1368) abban a Fehér megyei szolgabírákkal együtt kibocsátott

²⁹ Janits: *Erdélyi vajdák* 35, 31. jegyzet, az idézett forrás: CDTrans III. 418. sz.

³⁰ Janits: *Erdélyi vajdák* 43–44. Lásd még pl. *Zsigmondkori oklevéltár*. I–II/1–2 (1387–1410). Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958. III–VII (1411–1420). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1993–2001. VIII–IX (1421–1422). Borsa Iván, C. Tóth Norbert. X (1423). C. Tóth Norbert. XI (1424). Közzéteszi: Neumann Tibor, C. Tóth Norbert. XII (1425). Közzéteszi: C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint. XIII. (1426). Közzéteszi: C. Tóth Norbert, Mikó Gábor és Lakatos Bálint közreműködésével. XIV. (1427). Közzéteszi: C. Tóth Norbert, Mikó Gábor, Lakatos Bálint. Bp. 2003–2020. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 55, 59. – A továbbiakban ZsOkl) I. 3107. sz.

³¹ ZsOkl II/2. 7132. sz.

³² CDTrans II. 349. sz.

³³ „cum ipso Nicolao, homine Dause vaivode”, lásd *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Michael Auner, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch. I–VII. (1191–1496). Hermannstadt, Buk. 1892–1991 (a továbbiakban Ub) I. 344.

³⁴ CDTrans II. 350. sz.

³⁵ CDTrans III. 474. sz. (DL 30648).

³⁶ Ehhez némileg hasonló esettel Pest megyében is találkozunk 1322-ben. Az ispán nélküli megyében az ispán helyett az alnádor járt el bírói ügyekben, a szolgabírák az alnádor ítélőszékén segítették bírójukat Pest megyén kívüli ügyben is, mint az alnádor ítélőtársai, lásd Tringli István: *Pest és Pilis megye sajátos viszonyai a török hódítás előtt. Hasonlóságok és különbségek a középkori megyék történetében. = Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István és Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 22.) 369–419. 380. Az alvajdák – akárcsak az alnádorok – ekkoriban szinte kizárólag bírói ügyekben jártak el.

oklevelében, amelyik egy udvarhelyi székelyt egy tövisi (Fehér m.) lakos leányának megölése miatt Tordán (a vajdai közgyűlésen) leteendő esküre ítélte.³⁷

Fehér vármegye szolgabíráinak egy 1408. évi oklevele szerint Bolgár Miklós egyik familiárisát, bizonyos Oldal Miklós nevűt, korábban akasztás általi halálra ítélték, és az akasztófa alá vitték.³⁸ Bár semmilyen más adatunk nincs az ügyről, megkockáztatható az is, hogy az ítéletet a két szolgabíró jelenlétében az alvajda hozta meg. A fennmaradt oklevél azonban nem ítéletlevél – ezért is állíthatta ki csak a két szolgabíró (az ispán, azaz az alvajda nélkül) –, hanem csak egy nyugta,³⁹ amelyet a felperes részére állítottak ki,⁴⁰ és magáról az ítéletről talán nem is készült oklevél. Az eset tehát nem bizonyítéka annak, hogy a Fehér megyei vagy általában az erdélyi szolgabírák az ország más részeihez képest tágabb jogkörökkel rendelkeztek volna.⁴¹ Halálos ítéletet a megye az ország más részein is hozhatott,⁴² ezért az ismert erdélyi esetek nem tekinthetők sem kivételesnek, sem megmagyarázhatatlannak. Az erdélyi megyei ítélőszékek – nem nemesek felett⁴³ – a későbbiekben is hozhattak halálos ítéletet, ezt bizonyítja Torda megye 17. századi bírósági gyakorlata is.⁴⁴

1410-ben Zsigmond király a Belső-Szolnok és Fehér⁴⁵ megyékben birtokos Somkeréki Antal Torda megyei birtokát, Gernyeszeget ért kár ügyében nem Torda megye hatóságát, hanem a vajdát, az alvajdát és Fehér megyét (a szokásos formula szerint: az ispánt vagy alispánt és a szolgabírákat) kérte fel a vizsgálat lefolytatására és elégtétel adására.⁴⁶ Nem tudjuk, hogy a vizsgálatot ki folytatta le, és ki szolgáltatott végül igazságot, de itt leginkább az alvajdára gondolhatunk, Fehér megye pedig azért kerülhetett a címzettek közé, mert az alvajda fehérvári ispánsága miatt valószínűleg főleg ott töltötte idejét. (Stibor vajda feltüntetése a címzettek között bizonyosan formalitás, mert a vajda ilyen apró-cseprő ügyekkel nem foglalkozott, és ebben az évben meg sem fordult Erdélyben.)⁴⁷

³⁷ Az ítéletben nem szerepel, de a dátumból nyilvánvaló, hogy az esküt a vajda közgyűlésén kellett letenni, vö. CDTrans IV. 217–220. sz.

³⁸ *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.* Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895 (a továbbiakban TelOkI) I. 327–328. Oldal Miklóst birtoknév nélkül említik, ezért valószínű, hogy nem nemesemberről van szó.

³⁹ Az ítélet végrehajtása, legalábbis a 14. században, még a panaszos dolga volt (Tringli István: *Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából*. Levéltári Közlemények LXIX(1998). 1–2. sz. 10–15 [a továbbiakban Tringli: *Levelesítő jegyzék Zalából*] 11–12), Erdélyben ez még a 15. század elején is így volt.

⁴⁰ TelOkI I. 328.

⁴¹ Erre a véleményre lásd Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2. – a továbbiakban Mályusz: *Erdélyi társadalom*) 33.

⁴² Pest megyében például a szolgabírói szék (Tringli: *Pest* 168), Szabolcs megyében a megyei hatóság (Tringli: *Levelesítő jegyzék Zalából* 12). 1444-ben Torda megye ispánja és szolgabírája bírói illetékességük alapján halálra ítélték három embert a Bolgár László pakocsai kenézének fia által előadott panasz nyomán (TelOkI II. 15–16).

⁴³ István Tringli: *Le contee in Ungheria nel periodo degli Angiò. = L'Ungheria angioina*. A cura di Enikő Csukskovits. Roma 2013. (Bibliotheca Academiae Hungariae, Roma. Studia 3.) 139–178. 165.

⁴⁴ Dáné Veronka: „Az őnagsága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kvár 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 25.) 158.

⁴⁵ Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 2.) 39, 50, 54–55, 63–64.

⁴⁶ TelOkI I. 354–355 = ZsOkI II/2. 7322. sz.

⁴⁷ C. Tóth Norbert: *Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma. I. (Uralkodása elejétől az 1420-as évekig)*. Századok CXXXVIII(2004). 2. sz. 465–494. 472.

A fennmaradt, csekély számú Fehér megyei oklevélből nem lehet megállapítani a teljesség igényével, hogy mely ünnepek nyolcadán ülésezett a megyei ítélőszék. A többi erdélyi megye két- vagy háromhetente tartotta ítélőszékét,⁴⁸ és feltételezhető, hogy Fehér megye nemessége is több ünnep oktávján ülésezett, mint ahányról oklevél maradt fenn. Annyi kijelenthető, hogy a nagyobb ünnepek oktávján mindenképpen tartottak ítélőszéket, mert ezek általában többször is adathozhatóak (vízkereszt, Gyertyaszentelő Boldogasszony, hamvazószerda, böjtközép, húsvét, Szt. György, pünkösöd, Keresztelő Szt. János születése, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, Szt. Mihály arkangyal, mindenszentek, Szt. András apostol, karácsony).⁴⁹ A többi megyében mindig a hét egy adott napján tartották az ítélőszéket. Ezt olykor áttehették a hét egy másik napjára – erre ritkán került sor –, de az új naphoz szintén ragaszkodtak, és azt évtizedekig megtartották. Mivel a fenti ünnepek egy része mozgóünnep, a Fehér megyei ítélőszéket a hét legkülönbözőbb napjain tartották.⁵⁰ Ha az ünnep nyolcada is vasárnapra esett, meglehet, hogy a bíróság nem ezen, hanem az ezt követő hétköznapon ülésezett.⁵¹ Az oktávák alatt a hetedik napot kell érteni, ez azokból a keltezésekből derül ki, amikor nemcsak az oktávát, hanem a hétnek azt a napját is megjelölték, amelyekre az oktáva esett.⁵² A 16. század második feléből azonban van arra példa, hogy az ítélőszék kezdetének az ünnep oktávját jelölték meg, az oklevél kiállítására azonban csak 10–12 nappal később került sor.⁵³

A 14. század folyamán az alvajda – a vajda helyetteseként – meglehetősen sok ünnep oktávján tartott ítélőszéket Szentimrén, de „a 14. század végén és a 15. század elején a ritkábban szereplő határnapok hátrébb szorultak és a század második évtizedétől kezdve évenként négy-szer”, mégpedig vízkereszt (január 6.), Szt. György (április 24.), Keresztelő Szt. János születése (június 24.) és Szt. Mihály arkangyal (szeptember 29.) ünnepének oktávján rendeztek nyolcados

⁴⁸ Ez legjobban annak a hosszúra nyúlt Doboka megyei pernek egymás utáni halasztásaiból látszik, amelynek oklevelei egy ítéletlevélbe foglalva – az erdélyi megyék esetében egyedülálló módon – kivétel nélkül fennmaradtak: TelOkl I. 416–423.

⁴⁹ Lásd a tanulmány végén közölt táblázatot. A 16. század végéig összegyűjtött Fehér megyei oklevelek keltezése alapján úgy tűnik, hogy e tizennégy ünnep oktávján tartottak ítélőszéket. A teljes naptári évre vetve ez azt is jelenti, hogy a megye ítélőszéke átlagban csak nagyjából négyhetente ülésezett.

⁵⁰ A megyei ítélőszéket nem lehet a hét egy adott napjára rögzíteni, ezért Enyed kapcsán felmerült, hogy az ítélőszék keltezésében szereplő oktáva nem az ünnep nyolcadik napját jelentené, hanem a hét időtartamát, a néhány keltezésben szereplő *feria quarta* okán azon belül is a szerdát (Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 452), de ennek a feltevésnek is ellentmond több más, más megyei oklevél keltezése. 1560-ban, pünkösöd előtti csütörtökön, a Belső-Szolnok megyei Désen a felek egy per eldöntését fogott bírág elé utalták „ez jewendew Zenth Janos napyanak thyzenewthed napyara Enyedre, mel nap lezen Feyerwarmegeyenek zek napyok”, előírva azt is, hogy a döntést „az zek elsew napyan, wag massod napyan awagh ha az zewksegh mwth[a]tthya, harmadnapyans” hozzák meg (Suky cs lt, 355. sz., lásd a függelékben). 1560-ban tehát úgy tudták, hogy Keresztelő Szt. János ünnepének quindenáján, július 8-án, egy hétfői napon fog ülésezni Fehér megye ítélőszéke.

⁵¹ C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XVI. század elején*. Bp. 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) 89.

⁵² 1478. II. 25. (f. IV. in oct. Med. quadrag.); 1577. X. 16. (f. IV. ipso vid. d. festi b. Galli conf.).

⁵³ Az ítélőszék időpontját az oktáva szerint jelölték, de az oklevelet csak később állították ki: 1554. II. 9. (in oct. Purif. Marie); az oklevél kelte: 1554. II. 19. (f. II. p. Reminiscere); az oktáva időpontja: 1575. IV. 10. (in oct. Resur. Dom.); az oklevél kelte: 1575. IV. 22. (f. VI. a. Alberti ep. proxime preteriti); a jelzeteket lásd a függelékben közölt táblázatban). Az egyházi ünnepek oktávjai tehát csak a törvénykezés kezdetét jelentették, vagy csak valamilyen viszonyítási időpontot. A bíráskodási nyolcad kezdetére és tartamára a kúriai bíróságokon lásd Kondor Márta: *A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez*. Századok CXXII(2008). 411–414.

bíráskodást.⁵⁴ Az alvajdai oklevelek közül általában a bírói oklevelek vannak egyházi ünnepek oktávái szerint keltezve, a hiteleshelyekhez intézett kérések, a kiegyezéseket írásba foglaló, tehát nem bírói oklevelek pedig általában – de nem kizárólagosan – más ünnepekhez viszonyítva keltezettek, még akkor is, ha a keltezés dátuma egyébként egybeesett a fenti négy ünnep oktávája közül az egyikkel.⁵⁵ Egészen kivételesen, nem csak a fentebb említett négy ünnep oktáváján, hanem – a 14. századi gyakorlat folytatásaként – böjtközép és mindenszentek⁵⁶ oktáváján is tartott az alvajda ítélőszéket Szentimrén. Egy 1417. évi alvajdai oklevél böjtközép nyolcadára történt perhalasztást említ,⁵⁷ és néhány más oklevelet böjtközép nyolcadához viszonyítva kelteztek (1423,⁵⁸ 1430⁵⁹). Egyik ügy sem Fehér megyei, de valószínű, hogy egyidejűleg Fehér megye számára is ítélőszéket tartott az alvajda, mert böjtközép és mindenszentek nyolcadán megtartott megyei ítélőszékekre ismerünk példát (1406-ból, 1478-ból és 1483-ból, sőt 1563-ból is).⁶⁰

Felmerül a kérdés, hogy meddig maradt az alvajdai ítélőszék Szentimrén. Borsa Iván 1940-ben azt állapította meg, hogy az alvajdai ítélőszéket az 1430-as években már Szentimre és Torda között váltakozva tartották meg.⁶¹ Ha táblázatba foglaljuk az 1431 (az első tordai oktávális ítélőszék) és 1440 (az utolsó szentimrei oktávális ítélőszék) közötti évek időpontjait és helyszíneit, azzal szembesülünk, hogy abban látszólag semmilyen rendszer nincs. Honnan tudhatták tehát a peres felek, hogy hol is kell megjelenniük? A kereken tíz esztendő alatt legalább negyven oktávával kellene számolnunk, de több évből hiányosak az adatsoraink: 1432-ből talán elvesztek az alvajdai ítélőszéken kelt oklevelek, 1438-ban pedig a parasztfelkelés miatt valószínűleg szünetelt az alvajdai bíráskodás.⁶² 1431-ben, Szt. György oktávájának kilencedik napján szentimrei,⁶³

⁵⁴ Janits: *Erdélyi vajdák* 33–34.

⁵⁵ Pl. *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléstesi W. Kovács András. Kvár 2006. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. – A továbbiakban WassLt) 417. sz. és DF 253696.

⁵⁶ ZsOkl XI. 586. sz.

⁵⁷ ZsOkl VII. 455. sz. = WassLt 353. sz.

⁵⁸ ZsOkl X. 296. sz.; ZsOkl X. 321. sz. = TelOkl I. 463–464.

⁵⁹ DL 12231.

⁶⁰ Egy 1437. évi alvajdai oklevél Szt. Egyed ünnepének oktávájáról karácsony oktávájára rendelt el perhalasztást. Az oklevelet hamisnak bélyegezte a korábbi kutatás, mert az oklevél eredetije nem lelhető fel, a Kemény család ekkor nem élt tagját említi, és csak gr. Kemény József (1795–1855) közléséből ismert, lásd Mályusz Elemér: *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*. Levéltári Közlemények LIX(1988). 197–216. 208. Megjegyzendő, hogy az oklevelet a bábolnai felkelés forrásait tartalmazó, 1991-ben megjelent kötetben találjuk, melynek közreadója nem kételkedett az oklevél hitelességében: *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Előszóval és jegyzetekkel közléstesi Demény Lajos. A latin okleveleket fordította Bodor András, Köllő Károly, Szabó György. Buk. 1991 (a továbbiakban Demény: *Parasztfelkelés*) 94–95, 193. A kötet munkálatait azonban még Mályusz tanulmányának megjelenése előtt lezárták, és az eredeti tervek szerint a felkelés 550. évfordulójára (1987) jelent volna meg (uo. 26), ám ezt a romániai cenzúra megakadályozta. A felsorolt okok mellett az oklevél koholt voltát bizonyítja az is, hogy a két ünnep oktáváján nem szoktak alvajdai ítélőszéket tartani, Szt. Egyed ünnepének oktáváján pedig Fehér megyei ítélőszék sem ülésezett.

⁶¹ Janits: *Erdélyi vajdák* 33, 9. jegyz., 49, 140. jegyz. (1433: DL 26882). Munkája 1940. évi megjelenésekor a Diplomatai Levéltárban a rendelkezésére álló oklevelek közül ez volt első, amely az alvajdai oktávális szék tordai működését igazolta. Csak a forrásbázis megsokszorozódása, éppenséggel a Borsa (Janits) Iván által létrehozott Diplomatai Fényképgyűjtemény tette lehetővé, hogy e folyamatot ma 1431-től kezdődően dokumentálhatjuk (lásd alább). A szentimrei ítélőszék azonban ezzel még nem költözött el végleg Tordára.

⁶² Vizaknai Miklós alvajda 1439. I. 23-i oklevele szerint az előtte folyó pert az előző Szt. György oktáváján (1438. V. 1.) kellett volna tárgyalni, de azt a parasztfelkelés miatt a korábbi alvajdák vízkereszt oktávájára (1439. I. 13.) halasztották (DL 28830. = Demény: *Parasztfelkelés* 119–122).

⁶³ WassLt 415–416. sz.

12. napján már tordai⁶⁴ kelethellyel állítottak ki alvajdai bírói okleveleket. Az nem valószínű, hogy az alvajda az egyik helyszínen elkezdte az ítélkezést, majd a perek elintézése után átment a másikra. Életszerűbbnek tűnik az a megoldás, hogy az alvajda az egyik helyszínen ítélkezett, míg albirája vagy bírói helyettese⁶⁵ – ezzel egyidejűleg – a másikon, bár az oklevelek erről nem tesznek említést. Akár így volt, akár az alvajda bíraskodott egymagában, a két helyszín egyidejű fenntartása bizonyára több kárt okozott, mint amennyi hasznot hajtott, és a viszonylag kis távolságra való tekintettel indokolatlan is volt fenntartani, ráadásul szembement azzal a már évszázados gyakorlattal, miszerint az alvajdai bíraskodás – alkalmi kivételektől eltekintve – egyetlen helyszínhez volt kötve. Ezért 1440-ben vagy nem sokkal utána a szentimrei alvajdai bíraskodást megszüntették: alvajdai okleveleket a továbbiakban egyáltalán nem bocsátottak ki Szentimrén. E szűk tíz év alatt a legkevesebb gondot ebben a vonatkozásban éppenséggel a Fehér megyei ítélőszék helyzete okozhatta, mert az alvajda bírói helyettese, már ha valóban részt vett az ítélkezésben, nyilvánvalóan a megyei bíraskodásban is helyettesíthette urát.

Az alvajdai ítélőszék négy oktávára történő korlátozódása, majd Tordára, a megszünt vajdai kongregációk helyére történő átköltözése azzal is járt, hogy a vajda alkalmi szentimrei bíraskodása nem volt elég a Fehér megyei ítélőszék rendszeres megtartására, amit pedig a megye nemessége nyilvánvalóan elvárt. Ez lehet az oka annak, hogy az alvajda megvált a Fehér megyei ispáni tisztségétől. Ezután a megye oklevelei nem az alvajda, hanem egy megyés ispán/alispán és a két szolgabíró (vagy csak a két szolgabíró) nevében keltek. Az ispánokat a vajdák ezután ugyanabból a familiárisi körből nevezték ki, mint a többi vármegye esetében.⁶⁶

Gyanúnk szerint az átköltözés azért nem volt azonnali, mert az alvajdák talán még Váraskeszi Lépes Loránd, a Fehér megyei ispáni címet utolsóként viselő erdélyi alvajda hivatalviselése (1415–1438) után is tartottak egy ideig Szentimrén megyei ítélőszéket, és ugyanott – akárcsak korábban – egyidejűleg alvajdai minőségükben is bíraskodtak.

Közel másfél száz esztendőn keresztül Szentimre elsősorban az alvajdai ítélőszék helyszíneként lehetett ismert: 1404-ben maguk a vajdák nevezték így.⁶⁷ Zsigmond király egy 1405. évi parancsát Kolozs, Doboka és Szentimre (*de Sancto Emerico*) (!) megyéknek címezte.⁶⁸ (Ez azért kerülhetett így a címzésbe, mert Fehér megye és az alvajda ítélőszéke egyaránt Szentimrén működött.) Ehhez képest a kolozsmonostori konvent egy 1454. évi oklevelében Szentimre birtok már Fehér megye ítélőszékének helyszíneként szerepel;⁶⁹ ha az alvajdai ítélkezés akár csak

⁶⁴ DL 105489.

⁶⁵ 1291: CDTrans I. 467, 479. sz.; 1319: uo. II. 327. sz.; 1340: uo. III. 4. sz.; 1383: uo. V. 753. sz. (vices gerens v. viceiudex).

⁶⁶ W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyéik ispánjai a középkorban*. Történelmi Szemle LVI(2014). 3. sz. 407–421. 414. – A Fehér megyei ispánokat lásd: Arch. 1301–1457. I. 11–15 (az alvajdák hivatalviselésére vonatkozó adatok), 247 (Fehér m.); C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. Bp. 2017. (Monumenta Hungariae Historica. Elenchi. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak). 400–401. – Mályusznak az 1947-ben leírt megjegyzése, miszerint „Fehér megyének [...] sem ispánja, sem alispánja nem ismeretes név szerint a középkorból. Helyzete ugyanolyan mint Pest és Pilis megyéknek. Ezeket szolgabírák, nem pedig ispánok igazgatják, mivel a király feleslegesnek találta kinevezésüket” (Mályusz: *Erdélyi társadalom* 31), nyilvánvalóan korrekcióra szorul.

⁶⁷ ZsOkl II/1. 3277. sz. – 1347-ben az alvajda a törvénykezés helyszínét említi oklevelében (CDTrans III. 471. sz.).

⁶⁸ Ub III. 367–368 = ZsOkl II/1. 4064. sz. (megparancsolta a megyéknek, hogy a kolozsváriakat őrizzék szabadságaikban).

⁶⁹ DF 277534: ad possessionem Zenthembreh vocatam, locum videlicet sedis iudicarie predicti comitatus [sc. Albensis] transmississent.

alkalomszerűen is zajlott volna még itt, a birtok kapcsán nyilvánvalóan azt emelték volna ki. Vagyis az alvajdai ítélőszék elköltözése ekkorra már lezárult.

Az alvajdai nyolcadas ítélőszékek időpontjai és helyszínei 1431–1440 között				
Év	vízkereszt	Szt. György	Keresztelő Szt. János	Szt. Mihály arkangyal
1431	Szentimre ⁷⁰	Szentimre ⁷¹ Torda ⁷²	Szentimre ⁷³	Szentimre ⁷⁴
1432	?	?	?	?
1433	Torda ⁷⁵	?	?	Torda ⁷⁶
1434	Torda ⁷⁷	Szentimre ⁷⁸	?	Szentimre ⁷⁹
1435	?	Torda ⁸⁰	Torda ⁸¹	?
1436	Torda ⁸²	Torda ⁸³	Torda ⁸⁴	Torda ⁸⁵
1437	Torda ⁸⁶	Szentimre ⁸⁷	Szentimre ⁸⁸	Szentimre ⁸⁹
1438	–	–	–	–
1439	Torda ⁹⁰	Torda ⁹¹	?	?
1440	Torda ⁹²	Szentimre ⁹³	Torda ⁹⁴	?

⁷⁰ DL 27460–27461, DF 252942 (= WassLt 412. sz.), DF 253061 (= WassLt 414. sz.), DF 252943 (= WassLt 416. sz.).

⁷¹ DL 252943–252944 (= WassLt 415–416. sz.).

⁷² DL 105489.

⁷³ DF 252945 (WassLt 417. sz.). Ugyanezen a napon 1431. VII. 19-én Tordán is kiállítottak egy vizsgálati parancsot (DF 253696), de azt már nem Keresztelő Szt. János ünnepének nyolcada szerint keltezték.

⁷⁴ DF 253012–253013 (= WassLt 419. sz.), DF 252947 (= WassLt 421. sz.), DL 27136.

⁷⁵ DL 26882 (idézi Janits: *Erdélyi vajdák* 49, 140. jegyz.), DL 27640, DL 43935, DF 275254, DF 260738, DL 28817.

⁷⁶ DF 275255.

⁷⁷ DF 252949 (= WassLt 425. sz.), DL 29246.

⁷⁸ DL 28216, DF 257546 (35).

⁷⁹ DF 257570, DF 252950–252951 (= WassLt 428–429. sz.), DF 257546.

⁸⁰ DL 12698, 29780.

⁸¹ DL 28217–28218. Előtte három oklevél is Keresztelő Szt. János ünnepén kelt: DL 12728, DL 25944, DL 62811.

⁸² DL 59185.

⁸³ DL 28223, DF 275259 (= Ub IV. 602).

⁸⁴ DL 28224, DF 292187 (= Ub IV. 606–609), DL 44336.

⁸⁵ DL 28225.

⁸⁶ DL 28823, DL 37233, DF 277482 (= Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt.* Bp. 1889–1892 [különnyomat a Történelmi Tár megfelelő évfolyamaiból]. – A továbbiakban ErdKLt) 274. sz. = Ub IV. 622), DL 28824, DL 28827–28828.

⁸⁷ DL 13048.

⁸⁸ DL 28228.

⁸⁹ DF 275263 (= ErdKLt 148. sz. = Ub IV. 643).

⁹⁰ DF 253328, DL 28830 (az előző év Szt. György az oktávjáról 1439. év vízkeresztjére halasztottak), DL 28827, DF 253701.

⁹¹ DL 27022.

⁹² DF 255203, DL 29077, DF 275266.

⁹³ DL 26392, DL 26422, DL 13543.

⁹⁴ DL 29786, 30417.

Miután a 15. század első harmadában Fehér vármegye ispánsága elvált az alvajdai tisztségtől, a vármegye működésében nem találunk sajátos jegyeket⁹⁵ (azonkívül, hogy az ítélszéküket továbbra is egyházi ünnepek nyolcadán tartották). Szórványos adataink szerint a 16. század végétől, majd a 17. század elejétől az ítélszék már nem oktávákön ülésezett.⁹⁶

Fehér megye ispáni tisztségét a hivatalban levő erdélyi alvajda viseli (1336–1435)	
Fehér megye szentimrei ítélszékének kezdete (megyei oklevelek)	A szentimrei alvajdai oktávális ítélszék kezdete
1336. I. 15. (f. II. p. oct. Epiph. Dom.) CDTrans II. 875. sz. – Megj.: egy korábbi eskütétel ekkorra (I. 15-re) volt kitézve.	Nem maradt fenn alvajdai oklevél!
1339. V. 12. (f. IV. a. Penth.) CDTrans II. 1033. sz.	Nem maradt fenn alvajdai oklevél!
(Nem maradt fenn megyei oklevél)	Az alvajda 1347. VIII. 25-én (IV. d. oct. Assumpt. Marie) Szentimrén ad ki oklevelet, és ebben megjegyzi, hogy az ítélszékén ott vannak a szolgabírák (CDTrans III. 418. sz.)
Az oklevél kelte: 1348. VII. 1. (f. III. p. oct. Corp. Chr.) CDTrans III. 474. sz. [a dátum megegyezik Keresztelő Szt. János születésének oktávájával, az alvajdai ítélszék kezdetével]	Az alvajdai ítélszék kezdete: 1348. VII. 1. (oct. Nat. Ioh. bapt.) CDTrans III. 476. sz.
1357. III. 1. (oct. Cinerum) Megj.: A megyei ítélszék előtt vérdíjat fizettek meg 1357. III. 1-jén; a megye egy másik oklevele III. 5-én (V. d. oct. Cinerum) kelt, vö. CDTrans III. 891, 893. sz.	<i>Nincs</i> , de az alvajda 1357. II. 28-án (f. III. p. Invocavit) Szentimrén ad ki oklevelet (CDTrans III. 890. sz.)
1363. IX. 22. (in quind. Nat. virg.) Megj.: az eskütétel ekkor kitézött időpontja: X. 7. (II. d. oct. Mich. arch.) CDTrans IV. 211. sz.	<i>Nincs</i> , de az alvajda 1363. IX. 12-én (f. III. p. Nat. virg.) Szentimrén ad ki oklevelet (CDTrans IV. 207–208. sz.)
1363. X. 20. (f. VI. p. Luce ev.) CDTrans IV. 215. sz. (az oklevél nem bírói oklevél, hanem egy emlékeztető – memorialis – az eskü letételéről. Megj.: az eskütétel kitézött időpontja: Torda, XI. 8. (in oct. Omn. sanct.)	–
1366. IX. 22. (VIII. d. oct. Nat. virg.) CDTrans IV. 533. sz. – Megj.: perhatalasztás IX. 15-ről (in oct. Nat. virg.) X. 6-ra (ad oct. Mich. arch.)	<i>Nincs</i> , de az alvajda ugyanezen a napon (in quind. Nat. virg.) Szentimrén ad ki oklevelet (CDTrans IV. 532. sz.)

⁹⁵ A magyarországi megyék működésére összefoglalóan lásd Tringli István: *Megyék a középkori Magyarországon*. = *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40.– *Analecta Mediaevalia* 3.) 487–518.

⁹⁶ Hétfő: 1608. VIII. 4. (d. 4^a Augustii), lásd Dáné Veronka: *Tasnádi Ruber Mihály püspökről és családjáról*. Református Szemle C(2007). 4. sz. 752; 1609. IV. 13. (f. II. p. dom. Palmarum). *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke. Kvár 2016. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII/2.) 194. sz. – Kedd, szerda vagy csütörtök: 1609. VIII. 5. (f. III. p. dom. Quasimodo); 1612. XII. 13. (f. V. p. Conc. Marie); 1613. III. 13. (f. IV. p. dom. Oculi); 1613. VI. 4. (f. III. p. dom. Trinitatis); 1616. III. 9. (f. IV. p. dom. Oculi) uo. 237, 397, 400, 364, 392. sz.

Fehér megye ispáni tisztségét a hivatalban levő erdélyi alvajda viseli (1336–1435)	
Fehér megye szentimrei ítélőszékének kezdete (megyei oklevelek)	A szentimrei alvajdai oktavális ítélőszék kezdete
1391. VII. 11. (f. III. a. Margarete virg. et mart.) DL 29210 és DL 67252 = Ub III. 80 = ZsOkl I. 2137. sz.	<i>Nincs</i> , de az alvajda ugyanezen a napon (VIII. d. oct. Nat. Ioh.) Szentimrén ad ki oklevelet (DF 277306)
1406. I. 13. (in oct. Epiph. Dom.) ZsOkl II/1. 4385. sz.	Az alvajdai ítélőszék kezdete: 1406. I. 13., lásd 1406. I. 24. (XII. d. oct. Epiph. Dom.) TelOkl I. 308.
1406. III. 24. (in oct. Med. quadrag.) ZsOkl II/1. 4566. sz.	–
–	1406. V. 1. (in oct. Georgii) ZsOkl II/1. 4691. sz. (az alvajdai ítélőszéken részt vesznek Fehér m. szolgabírái)
1406. VI. 6. (in oct. Penth.) ZsOkl II/1. 4792. sz.	1406. VI. 7. (II. d. oct. Penth.) ZsOkl II/1. 4799. sz.; 1406. VI. 17. (XII. d. oct. Penth.) DF 257488.
1408. I. 13. (VIII. d. Epiph. Dom.) TelOkl I. 327–328, 328–329 (csak a szolgabírák szerepelnek az intitulációban)	1408. I. 13. (in oct. Epiph. Dom.) Ub III. 445.
1435. II. 9. (in oct. Purif. Marie) DL 12666.	–
1435. VII. 1. (in oct. Nat. Ioh. bapt.) DL 12666.	1435. VII. 9. (IX. d. oct. Nat. Ioh. bapt.) DL 28217–28218.
Az erdélyi alvajdák már nem viselik a Fehér megyei ispáni tisztséget	
Az oklevél kelte/az ítélőszék időpontja	Forráshely
Szentimre [Marosszentimre]	
1451. III. 19. (III. d. oct. Cinerum)	DL 62850 = Ub V. 312
1455. VI. 12. (XII. d. oct. Penth.) Megj.: a sedriát VI. 1-jén tartották (in oct. Penth.)	DL 30830.
Lapád [Magyarlapád]	
1478. II. 25. (f. IV. in oct. Med. quadrag.)	DF 257899.
Szentkirály [Enyedszentkirály]	
1478. V. 17. (in oct. Penth.)	DL 45724 = Ub VII. 178.
1478. IX. 15. (in oct. Nat. Marie)	DF 255038.
1478. XII. 7. (in oct. Andree ap.)	DL 45760; DF 277589 = TTár 1890. 151.
[1479.] II. 9. (in oct. Purif. Marie)	DL 62911; Ub VII. 207.
Enyed [Nagyenyed]	
1483. [III. 12.?] (in oct. [Med. quadrag.])	<i>Történelmi Tár</i> 1907. 101 = 1585. II. 15-i átiratából) Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár, Kemény család csombordi lt, 168. sz. [CJ-F-00008-1-168]

Fehér megye ispáni tisztségét a hivatalban levő erdélyi alvajda viseli (1336–1435)	
Fehér megye szentimrei ítélőszékének kezdete (megyei oklevelek)	A szentimrei alvajdai oktavális ítélőszék kezdete
1499. IV. 3. (f. IV. p. Resur. Dom.) Megj.: jelentés tanúkihallgatásról, nem bírói oklevél, nem oktaván kelt	DF 275366.
1510. IV. 7. (in oct. Pasce)	DF 253574 = <i>Székely oklevéltár</i> . I. Szerk. Szabó Károly. Kvár 1872. 322–323.
1511. IX. 15. (in oct. Nat. Marie virg.)	DL 62994.
1515. II. 9. (in oct. Purif. Marie)	DL 63003.
1522. (napi kelet nélküli oklevél)	DL 62262.
1525. II. 1. (in vig. Purif. Marie) (nem oktaván kelt)	DL 63036.
1536. V. 1. (in oct. Georgii mart.)	MNL-OL, Bethlen cs betleni lt, Rokon és idegen családok, 2. csomó, 11. tétel, Bolyai család 1530–1575, no. 7.
Az ítélőszék időpontja: 1554. II. 9. (in oct. Purif. Marie); az oklevél kelte: 1554. II. 19. (f. II. p. Reminiscere)	Batthyaneum-könyvtár, Gyulafehérvár, Erdélyi káptalan mlt, V/98. = ErdKLT 886. sz.
1552. II. 9. (in oct. Purif. virg.) 1556. I. 1. (in oct. Nat. Dom.) 1559. V. 1. (in oct. Georgii mart.)	Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (a A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, valamint a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár őrzetében – a továbbiakban ENMLt), Jósika cs magyarfenesi lt 13. sz. [CJ-F-00363-1-13-1]
1559. V. 1. (in oct. Georgii mart.)	MNL-OL, Radák cs lt
1559. V. 1. (in oct. Georgii mart.)	ENMLt, Jósika cs magyarfenesi lt [CJ-F-00363-1-13-1]
1560. VII. 8. Szent János napjának 15. napja (nem megyei oklevél adata!) 1560. X. 6. (ultimo d. celebrationis oct. Mich. arch.)	ENMLt, Suky cs lt, 355. sz. [CJ-F-00423-1-355]
1561. XII. 7. (in oct. Andree ap.)	ENMLt, Jósika cs hitb. lt, 1561. XII. 7. [CJ-F-00255-1-93]
[1561.] IX. 15. (in oct. Nat. Marie virg.) 1562. IV. 5. (in oct. Pasce)	A Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága Nagyszebenben (a továbbiakban SzebenNLt), Szeben város és a Szász Nemzet lt, Urkunden-sorozat (a továbbiakban SzNLt, Urk.) SB-F-00001-1-U5-693
1563. XI. 8. (in oct. Omn. sanct.)	ENMLt, Jósika cs magyarfenesi lt [CJ-F-00363-1-14]
1564. VII. 1. (in oct. Ioh. bapt. [!])	Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Igazgatósága (Brassó), Brassó v lt, Schnell-gyűjtemény II. 170. sz. [BV-F-00001-03-2-170]
1567. XII. 7. (in oct. Andree ap.)	ENMLt, Bánffy cs nemz. lt, Seria I., I/48. sz. [CJ-F-00320-1-1-48]

Fehér megye ispáni tisztségét a hivatalban levő erdélyi alvajda viseli (1336–1435)	
Fehér megye szentimrei ítélőszékének kezdete (megyei oklevelek)	A szentimrei alvajdai oktavális ítélőszék kezdete
1572. VI. 1. (in oct. Penth.)	SzNLt, Urk. V/818. [SB-F-00001-1-U5-818]
Az ítélőszék időpontja: 1575. IV. 10. (in oct. Resur. Dom.; az oklevél kelte: 1575. IV. 22. (f. VI. a. Alberti ep. proxime preteriti)	ENMLt, Béli cs lt [CJ-F-00324-1-124]
1577. X. 16. (f. IV. ipso videlicet die festi beati Galli confessoris [= 1577. X. 16.], instante scilicet oct. Mich. arch. [= 1577. X. 6.])	MNL-OL, Erdélyi káptalan országos lt (F3), Centuriae B. 25.
1578. I. 13. (in oct. Epiph. Dom.); 1579. V. 1. (in oct. Georgii mart.); 1579. X. 6. (in oct. Mich. arch.); 1581. I. 13. (in oct. Epiph. Dom.); 1583. V. 1. (in oct. Georgii mart.) [a perhalasztások terminusai]	SzNLt, Urk. IV/1243. [SB-F-00001-1-U4-1243]
Az ítélőszék időpontja. 1579. IX. 16. (II. d. oct. Nat. Marie virg.); az oklevél kelte: 1579. IX. 23. (f. IV. p. Mathei ap.)	SzebenNLt, márpodai ev. egyházközség lt, 11. sz. [SB-F-00007-1-1-26-11]; SzNLt, Urk. IV/1154. [SB-F-00001-1-U4-1154]
1580. II. 9. (in oct. Purif Marie)	SzNLt, Urk. V/960. [SB-F-00001-1-U5-960]
1580. II. 9. (in oct. Purif Marie) 1581. III. 8. (in oct. Medii ieunii)	SzNLt, Urk. V/979. [SB-F-00001-1-U5-979]
1581. I. 13. (in oct. Epiph. Dom.); 1581. III. 8. (oct. Medii ieunii); [1581.] V. 1. (oct. Georgii mart.); [1581.] V. 21. (oct. Penth.); [1581.] X. 6. (oct. Mich. arch.); [1581.] XII. 7. (oct. Andree ap.); 1584. II. 9. (oct. Purif. Marie) [a perhalasztások időpontjai]	SzNLt, Urk. IV/1236. [SB-F-00001-1-U4-1236]
1581. II. 9. (in oct. Purif. Marie)	ENMLt, Bánffy cs nemzetségi lt, I/84. [CJ-F-00320-1-1-84]
1582. V. 25. (f. V. in Ascens. Dom.) (csütörtök; nem oktava szerinti keltezés)	SzNLt, Urk. V/981. [SB-F-00001-1-U5-981]
1582. X. 6. (oct. Mich. arch.); 1584. II. 9. (oct. Purif. Marie); 1585. VI. 6. (oct. Penth.) [a perhalasztások időpontjai]	SzNLt, Urk. IV/1262. [SB-F-00001-1-U4-1262]
1583. I. 13. (in oct. Epiph. Dom.)	ENMLt, Kemény cs csombordi lt [CJ-F-00008-1-148a]
1583. V. 26. (in oct. Penth.)	ENMLt, Béli cs lt [CJ-F-00324-1-170]
1585. XII. 7. (in oct. Andree ap.)	SzNLt, Urk. IV/1265. [SB-F-00001-1-U4-1265]
1588. VI. 2. (in oct. Penth.)	SzNLt, Urk. V/1034. [SB-F-00001-1-U5-1034]
1595. III. 17. (f. II. p. Gregorii pape) (hétfő; nem oktava szerinti keltezés)	SzebenNLt, Brukenthal-gyűjtemény, RS 1-10, 318. sz. [SB-F-00063-40-318]
1597. IV. 29. (in oct. Resur. Dom.)	ENMLt, Bornemissza cs lt, 24/43.
1597. IV. 13. (in oct. Resur. Dom.); 1597. VI. 25. (f. IV. p. Nat. Ioh. bapt.) (szerda; nem oktava szerinti keltezés)	ENMLt, Jósika cs hitb. lt, 412. sz. [CJ-F-00255-1-412]

Fehér megye ispáni tisztségét a hivatalban levő erdélyi alvajda viseli (1336–1435)	
Fehér megye szentimrei ítélőszékének kezdete (megyei oklevelek)	A szentimrei alvajdai oktavális ítélőszék kezdete
1598. VI. 1. (f. II. p. dom. secundam p. Trinit. hoc est prima die Junii) (hétfő; nem oktava szerinti keltezés)	SzNLt, Urk. IV/1441. [SB-F-00001-1-U4-1441]
1598. VI. 29. (f. II. in Petri et Pauli ap.) (hétfő; nem oktava szerinti keltezés)	SzNLt, Urk. IV/1463. [SB-F-00001-1-U4-1463]
1598. XII. 7. (in oct. Andree ap.)	SzNLt, Urk. V/1. [SB-F-00001-1-U5-1078-1]

The Judicial Activity of Transylvanian Vice-Voivodes in Sântimbru/Szentimre as Counts (*Comites*) of Alba/Fehér County

Keywords: Transylvania, vice-voivodes, judicial activity, county court, Alba/Fehér county

From the beginning of the 14th century until the first third of the 15th century, the Transylvanian vice-voivodes, as deputies of the voivodes of Transylvania, performed judicial activity in Szentimre (Romanian: Sântimbru) on the octave (i.e. the eighth day) of the most important religious holidays. In this capacity, their judgments were part of the voivodal justice system. During the same period, the vice-voivodes also held the office of count (*comes*, Hungarian: *ispán*) of Fehér (Rom.: Alba) County and, along with the two noble magistrates (*iudices nobilium*, Hung.: *szolgabíró*) of the county, held a county court (*sedes iudiciaria*, i.e. *sedria*) for the nobility of the respective county, similarly on the eighth day of ecclesiastical feasts. The vice-voivodal and the county court were certainly held at the same time, and the charters issued by the vice-voivodes in their capacity as *ispán* of Alba County sometimes included measures falling under vice-voivodal jurisdiction. Between 1431 and 1440, the vice-voivode's court was held alternately in Szentimre and Torda (Rom.: Turda), but after 1440, the first locality was abandoned as a site of vice-voivodal judicial activity. Since vice-voivodes no longer judged in this locality, they also ceased to be the counts of Fehér County (from that time onwards, the voivode appointed an *ispán* to head the county). Nevertheless, the *sedes iudiciaria* of Fehér County continued to hold their sessions on the eighth day of religious holidays, unlike the courts of justice of the other Transylvanian counties, which met every two or three weeks, on the same day of the week.

Szász Anikó

Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)

Az erdélyi vármegyei mezővárosok vezető testületeinek feladatai között kiemelt helyet foglalt el saját okleveleik és missziliseik kiállítása, illetve a jegyzőkönyvek vezetése. Ezek az írott emlékek az előjárók igazságszolgáltatási, igazgatási és gazdasági (ingatlanforgalmi, pénzügyi) tevékenysége során keletkeztek. Míg a jelentősebb oppidumok esetében nagyobb mennyiségű és változatosabb írott források maradtak fenn, a kisebbek írásbelisége jóval kevésbé differenciálódott. A fennmaradt kiadványok, protokollumok és pecsétek jellegzetességeinek vizsgálata alapján fontos következtetéseket lehet levonni a mezőváros fejlettségére vonatkozóan. Figyelembe kell venni azt is, hogy nem minden hivatalos eljárásról készült írott dokumentum, így a mezővárosi önkormányzatok működésének és az ügyintézésnek csak részlegesen megismerésére nyílik lehetőség. A kutatás legnagyobb akadálya viszont az, hogy az erdélyi oppidumok levéltárainak pusztulása miatt a forrásoknak csak egy kis töredéke maradt fenn.

A jelentősebb mezővárosokban az oklevelek kiállítását és a jegyzőkönyvek vezetését a jegyző végezte. Ő a latin hivatali írásban jártas, jogtudó értelmiségi volt, aki a tanács jelenlétében elhangzottakat lejegyezte, majd a megfelelő nyelvi és jogi tudás birtokában a törvények által megkövetelt formában rögzítette. Kevés adat maradt fenn rájuk vonatkozólag, mivel még a nagyobb településeken is ritkán tüntették fel a nevüket az oklevelekben. Lakatos Bálint a középkorra vonatkozóan megállapította, hogy bár a mezővárosok többségében nem alkalmaztak állandó munkára jegyzőt, létezése mégis bizonyítható bizonyos erdélyi és partiumi mezővárosokban, mint pl. Tordán, Belényesen és Karánsebesen. Tevékenységük állandóságát azonban csak feltételezni lehet.¹ Olyan mezővárosokban, ahol nem volt jegyző, a hiányt írástudó esküdtekkal, plébánosokkal és iskolamesterekkel pótolták.

Gyulafehérváron fontos szerepe volt az ügyek vitelében a nótáriusnak, aki a városkönyvet és a törvénykezési jegyzőkönyveket vezette, de ő jegyezte le a bíró előtt folyó különböző jogügyleteket és végrendeleteket is.² A városkönyv bejegyzéseinek egy részét a jegyző hitelesítette, de nevét nem tüntette fel („Notarius manu propria”). Csak egy nótárius nevét ismerjük az 1588–1591 közötti időszakból, Csabai Mátyás deákét.³ Valószínűleg ő lehetett az, aki 1592-ben oklevelet

Szász Anikó (1976), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, szasz.aniko@eme.ro.

Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526*. Bp. 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak; a továbbiakban Lakatos: *Mezővárosi oklevelek*) 104–109.

² Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. *Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616*. Bev., jegyz. közteszi Kovács András. Kvár 1998. (Erdélyi Történelmi Adatok. VI. 2.) (a továbbiakban: GyfVJkv) 4, 10–11, 19–23.

³ 1588: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. I. Mut., jegyz., reg. Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.; a továbbiakban ErdKápJkv) 565. sz; 1589: Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. Kvár 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.; a továbbiakban Gálfi:

állított ki, de nevét ő sem írta rá („Lecta et collata coram civibus Albensibus per notarium manu propria”).⁴ Tordán már 1411-ből és 1452-ből ismerünk két jegyzőt a forrásokból.⁵ 1550-ben Sebestyén deák volt a mezőváros nótáriusa.⁶ 1572-ben Márton deák egyidejűleg töltötte be a mezővárosi és a vármegyei írnoki tisztséget.⁷ 1578 körül Vas Imre deák (ekkor kisebb kancelláriai írnok is volt), 1579-ben Kolozsvári János deák, 1588-ban pedig Gáspár deák volt a tordai jegyző.⁸ 1599-ben egy mezővárosi oklevél végén a tordai nótárius azt tanúsította, hogy az iratot saját kezűleg állította ki, de nevét ő sem jegyezte fel.⁹ Enyeden 1578-ból János deák,¹⁰ 1589-ből Huszár Máté deák,¹¹ 1597-ből pedig Mészáros (Lanius) Gáspár jegyzők nevét ismerjük.¹² A nagy számban fennmaradt, alább bemutatott oklevelek alapján feltételezhető, hogy Vizaknán és Szászrégenben is volt többé-kevésbé állandó munkára alkalmazott jegyző.

A Désen kiállított oklevelek külső és belső sajátosságai, továbbá a tanácsuléseken tárgyalt ügyekről vezetett jegyzőkönyv említése 1553-ból arra engednek következtetni, hogy Désnek állandó jegyzője lehetett a 16. század második felében. 1541–1600 között négy jegyzőt ismerünk név szerint. Szabó T. Attila a Temesvári János névvel aláírt magyar oklevelek nyelvezetét elemezve megállapította, hogy Désen nagyjából egy időben két Temesvári János élt. Az első 1575-ben és 1576-ban volt dési nótárius.¹³ A második 1583-ban dési jegyző,¹⁴ 1584-ben már Belső-Szolnok vármegye jegyzője volt, de dési lakosként egy dési nemes földvásárlása alkalmával fogott bírói feladatot is ellátott. 1588-ban dési esküdt polgárként vallatási jelentést írt a táblára, 1590-ben esküdtként prókátorok kijelölését kérte a hiteleshelyen.¹⁵ Ebből látszik, hogy olyan ügyekben járt el, melyekben jegyzői gyakorlatára szükség volt, és ezért meghatározó szerepe lehetett a tanácsban. Ugyanezzel magyarázható az is, hogy kevésbé később bírónak választották, 1592–1593-ban bíróként mezővárosa nevében jobbágyügyben intézkedett. 1606-ban pedig újra prókátorként említik a forrásaink.¹⁶ Válaszúti János deákot és Márton deákot csak 1590-ben említik nótáriusként, egyikük vagy mindkettő feltehetően alkalmi jegyző volt. Válaszúti neve egy 1590. február 5-én kelt jelentés egykorú, pecsételetlen példányán jelenik

Gyulafehérvár) 146; 1591: MNL OL, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F 4. Cista Comitatum, Comitatus Albensis, fasc. 5, nr. 63. Lásd még: GyfVJK 4.

⁴ MNL OL, P 657. Teleki család marosvásárhelyi levéltára (a továbbiakban: Teleki cs mv lt), 65. csomó, nr. 6922.

⁵ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 606–607.

⁶ *A kolozmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Kivon., bev. közléteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17). II. 5002. sz.

⁷ MNL OL, F 4. Cista Comitatum, Com. Thordensis, fasc. 3. nr. 4.

⁸ MNL OL, Kolozmonostori Konvent Országos Levéltára, F 25. Miscellanea, 1, fól. 29–45. 21. sz.

⁹ „Juratus oppidi Thordensis notarius manu propria.” *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. (1569–1602)*. Mut., jegyz., reg. Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3; a továbbiakban ErdKírv) 3. 1670. sz.

¹⁰ Román Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Hivatala, Oklevélgyűjtemény. nr. 109.

¹¹ ErdKápv I. 655. sz.; Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala (a továbbiakban: KvNlt), Törzsgyűjtemény, nr. 150.

¹² Binder Pál: *Közös múltunk*. Buk. 1982. 165.

¹³ KvNlt, Dés város levéltára (a továbbiakban: Dés v lt), nr. 189, 194.

¹⁴ *A kolozmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei. I. (1326–1590)*. Mut., jegyz., reg. Bogdándi Zsolt. Kvár 2018. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1; a továbbiakban KmFJKv) 424. sz.

¹⁵ Dés v lt, nr. 211, 213–214, 222, 229.

¹⁶ Dés v lt, nr. 234, 237; Szabó T. Attila: *Temesvári János deák*. Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények II(1958). (a továbbiakban Szabó T.: *Temesvári*) 97–120; Uő: *Adatok Temesvári János deák oklevelezéséhez*. Magyar Nyelv LVII(1961) (a továbbiakban Szabó T.: *Adatok*) 98–103.

meg, amint egyik esküdtársával tanúskodik egy iktatáson.¹⁷ Márton deák dési jegyzőt 1590-ben prókátornak jelölték ki a mezőváros egyik peres ügyének elintézésére.¹⁸

A nagyobb városok előjárói tanácsházban üléseztek, ezt azonban a mezővárosok esetében csak néhány esetben lehet bizonyítani. Tordán a tanácsház első említését 1573-ból ismerjük: „cum nos in quodam solito die nostrae congregationis in domo nostro consistorii pro dirigendo publicis nostris negotiis convenissemus”.¹⁹ Gálfi Emőke úgy véli, hogy Gyulafehérváron a törvénykezés helye a 16. század második felében a város külső piacterén elhelyezkedő tanácsház volt.²⁰ A feltételezést erősíti, hogy a Gyulafehérvár közelében fekvő, jóval kisebb lakosságú Sárd mezőváros is rendelkezett 1583-ban tanácsházzal („domus publica eiusdem oppidi”), amely a település főterén állott.²¹ Dési tanácsházra nincs adatunk a 16. századból.²² Tanácsház, esetleg tanácsterem legkorábbi említése 1611-ből való, amikor a dési előjárók előtt egy lakos esküt tett „ad domum senatoriam”.²³ Szászrégenben a 16. század derekán nem volt tanácsház, egy 1554-ben kelt kiváltságlevélből kiderül ugyanis, hogy korábban, mielőtt azokat a gonosztevők elvitték, a polgármester házában egy ládában őrizték a mezőváros régi privilégiumleveleit.²⁴

A kisebb ügyekben tett bevallásokat és a bírósági tárgyalásokat többnyire ülésnapokon vagy kevéssel azután foglalták írásba, a fontosabb, örökérvényű egyezséget tartalmazó okleveleket azonban meghatározott ünnepnapokra, azaz pecsételőnapokra keltezték. Feltehetően már a késő középkorban és később is a mezővárosoknak rögzített, heti rendszerességgel megtartott egy vagy több ülésnapja volt. Ezek időpontját a hetivásár és a megyei ítélőszék napja is befolyásolhatta. Előfordult, hogy vasárnap is tartottak ülést, ezt a középkori és a 16. századi adatok is alátámasztják.²⁵ A mezővárosi oklevelek keltezését megvizsgálva feltűnik, hogy a nyári időszakban nagyon kevés oklevelet adtak ki, és ebből arra következtethetünk, hogy ebben az időszakban az üléseket szüneteltették, vagy csak ritkán tartották meg. Azt, hogy a tanácsüléseket a hét melyik napján tartották, a helybéli statútumok, jegyzőkönyvek és oklevelek alapján kellene meghatározni, azonban az általunk vizsgált időszakban keletkezett forrásokban erre közvetlen adatot nem találtunk. Mivel saját okleveleiket valószínűleg az ülésnapokon állították ki, a keltezés megmutathatja, melyek azok a napok, amelyeken rendszeresen összegyűltek. Egyedül Gyulafehérvár esetében használhattuk a városkönyv adatait, illetve csak 13 mezővárosnak maradtak fenn saját oklevelei, melyek keltezéséből az ülésnapokra következtethetünk.

Dés esetében viszonylag kevés utalást találunk a magisztrátusnak heti rendszerességgel megtartott ülésére: „iuxta consuetudinem nostram pro discussione et determinatione causarum

¹⁷ „... ex oppido Des Joannes litteratus Valazuti notarius eiusdem oppidi”. Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében. LXXVIII. doboz, 73. sz. Az adatra Gálfi Emőke hívta fel a figyelmemet.

¹⁸ Dés v It, nr. 229.

¹⁹ F 25. Miscellanea, 1, fol. 29–45. 17. sz.

²⁰ Gálfi: *Gyulafehérvár* 53.

²¹ KvNLT. Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye nr. 130; ErdKirKv I/3. 389. sz.

²² 1594-ben „a város szolgája” a borfogáskor lefoglalt bort „az bíró házához” szállította. Dés v It, nr. 246.

²³ Dési református egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban, Kolozsváron, C1, 20; másolat.

²⁴ Erdélyi királyi könyvek. DVD, szerk. Gyulai Éva. Bp. 2005. 29. kötet, 302–309; Uo. 15. kötet, fol. 13–16; KvNLT, Bánffy család levéltára, 2. sorozat, 2. alsorozat, fasc. KK. nr. 19; Gernot Nussbächer: *Din istoria culturală a Reghinului în evul mediu* = Uő: *Din cronici și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*. Buc. 1987. 131–132.

²⁵ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 92; Abrudbányának 1568-ban kelt oklevele: KvNLT. Törzsgyűjtemény, nr. 57.

coram nobis ventilatarum pro tribunali consedissemus” (1585).²⁶ Több oklevelet karácsonykor állítottak ki (róluk az alábbiakban fogunk írni), rajtuk kívül öt oklevélről tudunk, melyek közül kettő hétfőn, kettő pénteken, egy szerdán kelt.²⁷ Az üléseket ezeken a napokon tarthatták. Torda esetében, ha eltekintünk a nagyobb ünnepeken kiadott oklevelektől (az alábbiakban még szó lesz róluk), akkor a többi közül két oklevél pénteken, egy hétfőn, egy szombaton, egy másik pedig kedden kelt.²⁸ Ezek alapján azonban a ülésnapokat nehéz meghatározni. Gyulafehérvár esetében sem könnyű, ugyanis okleveleinek keltezése nem ad egyértelmű választ. Itt az okleveleken kívül több városkönyvi bejegyzéssel is számolhatunk.²⁹ Vizakna oklevelei közül öt hétfőn, négy szombaton, három csütörtökön és egy szerdán kelt, így a tanácsnap a hétfő és a szombat lehetett.³⁰ Rettegnek három oklevele hétfőn, három kedden és négy pénteken kelt.³¹ Enyeden a középkorban a kedd és a péntek,³² a 16. században kedd, péntek és szombat lehetett az ülés napja.³³ Dévának egyetlen oklevele szerdai napon kelt.³⁴ Bánffyhunynak szerdán és szombaton kelt saját oklevele.³⁵ Abrudbányát illetően egy hétfői, egy vasárnapi³⁶ és két csütörtöki³⁷ keltezésű oklevél maradt fenn. A fenti adatokból látható, hogy az ülésnapok meghatározásában igen sok a bizonytalanság.

A tanácsülések kérdéséhez szorosan kapcsolódik a pecsételési napnak a megtartása. A 15. század végén kialakult szokásnak megfelelően ugyanis a magyarországi mezővárosokban bizonyos adásvételi oklevelek megpecsételése nem rögtön az oklevél megírása után, hanem később, bizonyos arra kijelölt napon történt, hogy az eltelt idő alatt az ingatlanra jogot formáló személyek jogigényükkel élhessenek. Az ügy csak az oklevél megpecsételése után vált örökérvényűvé. Ugyanekkor terjedt el az a szokás is, hogy a tanács évente egy vagy több pecsételőnapot tartott, melyek gyakran ünnepnapokhoz kötődnek. Ekkor a városházán vagy a piactéren összegyűlt magisztrátus és a lakosok jelenlétében felolvasták és – amennyiben ellentmondás nem történt

²⁶ Dés v lt, nr. 217.

²⁷ Dés v lt, nr. 149, 173, 209, 217; Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Hivatala. A szebeni városi magisztrátus levéltára. Középkori oklevelek gyűjteménye (a továbbiakban Szebeni magisztrátus lt) U. V. nr. 1349.

²⁸ F 25. Miscellanea, 1, fol. 29–45.

²⁹ GyVJkv 16–27; MNL OL, F 4, Cista Com. Albensis 4. fasc. 5. nr. 61; MNL OL P 657. Teleki cs mv lt, 65. cs, nr. 6922.

³⁰ Néhálynak keltezése hiányos. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. nr. 634, 707, 781, 782, 1135; V. nr. 634, 650, 652, 663, 677, 736, 1304, 1989, 2007, 2049; Brukenthal gyűjtemény, RS 1–10. sor., nr. 365; SzNLT, A Szebeni Káptalan levéltára, 2. sor., 2. alsorozat, 1. csomó, nr. 2, f. 323.

³¹ *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1585*. Von Albert Berger. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Ernst Wagner. I–II. Band. Köln-Wien 1986; *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Begründet von Albert Berger. Herausgegeben von Ernst Wagner. III. Band (1571–1585). Köln 1995. (a továbbiakban Berger) I. 1080; II. 2952, 3527; III. 3817, 4012. sz; Szebeni magisztrátus lt. U V, nr. 1355; *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga*. (a továbbiakban: Hurmuzaki) XV/l. 1358–1600. Buc. 1911. 291, 301, 314, 663.

³² Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 454.

³³ Szebeni magisztrátus lt, U IV, nr. 884, 1039; ErdKÁPJkv I. 782. sz.

³⁴ KvNLT. Jósika család hitbizományi lt, nr. 347.

³⁵ KvNLT. Suky család levéltára, Középkori oklevelek, nr. 453; KvNLT. Bánffy cs lt, I. sor. Középkori oklevél-gyűjtemény, nr. 45.

³⁶ Mindkettő: KvNLT. Törzsgyűjtemény, nr. 57.

³⁷ KvNLT. Kornis család lt, 42, fasc. B. nr. 22.

– megpecsételték az oklevelet.³⁸ Désen már a középkorban bizonyítható a karácsonykor tartott rögzített pecsételési nap.³⁹ A 16. század második feléből hat oklevélről van tudomásunk (1552, 1574, 1575, 1597), amelyekről bizonyosan megállapítható, hogy pecsételési napon íródtak. Egyik karácsony első napján, öt pedig karácsony másodnapján, István-napon kelt.⁴⁰ Ezek bizonyítják, hogy a középkori szokást követve Désen a fejedelemség korában is karácsonykor tartottak pecsételési napot, és az ingatlanszerződéseket ezen a napon pecsételték meg. Az 1574-ben kelt oklevél érzékletesen tanúsítja ezt. A magisztrátus egy polgár kérésére állított ki hiteles oklevelet olyan földekről, melyeket már korábban örökjogon megvásárolt magának: „litteras nostras pro iurium suorum tuitione dare et concedere velimus”. A szöveg végén azt is fontosnak tartották feltüntetni, hogy senki nem mondott ellent a szerződésnek: „nullo contradictione apparente”. Úgy tűnik, Désen is a tiltakozóknak az egyezés napja és karácsony között volt lehetőségük megakadályozni a vásárlást. Tordán a pecsételőnapot a pünkösd és a karácsony előtti napon tartották.⁴¹ Öt oklevél a karácsony előtti napon kelt,⁴² egy karácsony napján,⁴³ három pedig a pünkösd előtti szombaton.⁴⁴ 1559-ben egy oklevelet pünkösdkor, kettőt karácsonykor kelteztek, feltehetően mindkét ünnep idején tartottak pecsételőnapot.⁴⁵ Az oklevelek zöme ingatlanforgalmi tartalmú,⁴⁶ de ítéletlevelet is találunk, mely 1546-ban egy karácsony előtti napon kelt.⁴⁷ Feltételezzük, hogy az ítéletlevelet és az ingatlanforgalmi típusú iratokat korábban írták meg, és az ünnep idején összegyűlt lakosság jelenlétében felolvasták, megpecsételték, és így a megpecsételés dátumát jegyezték fel rá. Dévának egyetlen oklevele (1591) a húsvét utáni szerdán kelt, ez lehetett a pecsételési nap is. Ezt nemcsak a mezőváros látta el pecséttel, hanem a vár akkori birtokosa, Geszti Ferenc, valamint a vár előljárói is.⁴⁸

Városkönyvek és oklevelek

A mezővárosi előljáráóság tevékenységének legfontosabb írott forrásai a jegyző által vezetett tanácsülési jegyzőkönyvek, illetve a magisztrátus által kiállított és a település hiteles pecsétjével ellátott mezővárosi oklevelek. Gyulafehérváron a távozó bíró többnyire január folyamán adott számot előző évi tevékenységéről, és adta át a mezővárosi levéltárat és a magisztrátus hatalmát jelképező két pallost utódjának. A levéltár főként városi jegyzőkönyveket tartalmazhatott. Egy 1598-as bejegyzésből kiderül, hogy a mezőváros levelesládája tartalmazott egy vörös hártványú könyvet, egy „öreg bogláros fekete könyvet”, egy Decretumot (azaz Werbőczy István

³⁸ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 97–102.

³⁹ Uo. 100.

⁴⁰ 1552. dec. 26. (Teleki cs mv lt, 68. cs, nr. 7629); 1574. dec. 26. (Teleki cs mv lt, nr. 68, 79); 1575. dec. 25. (Dés v lt, nr. 188); 1575. dec. 26. (Dés v lt, nr. 187); 1575. dec. 26. (Dés v lt, nr. 187, 189); 1597. dec. 26. (Teleki cs mv lt, 68. cs, nr. 7653)

⁴¹ A középkorban is, vö. Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 100–101.

⁴² 1546, 1559, 1567, 1571, 1573: F 25, Miscellanea, 1, fol. 29–45. 6, 14–17. sz.

⁴³ 1559: F 25, Miscellanea, 1, fol. 29–45. 13.

⁴⁴ 1549, 1559. F 25, Miscellanea, 1, fol. 29–45. 18–19; 1599: ErdKirKv I/3. 1670. sz.

⁴⁵ F 25, Miscellanea, 1, fol. 29–45. 13, 15, 19. sz.

⁴⁶ Uo. 13–19. sz.

⁴⁷ Uo. 6. sz.

⁴⁸ KvNLT. Jósika család hitbizományi lt, nr. 347.

Tripartitumát), a város fontos privilégiumait, valamint annak törvénykezési jegyzőkönyveit.⁴⁹ Kovács András azonosította és közölte a vörösre festett, egykor szíjjakkal zárt hártakötéssel rendelkező Városkönyvet, mely 1588 és 1674 közötti bejegyzéseket tartalmaz (elsősorban tanácsi határozatokat, de tiltakozásokat, egyezségeket, bevallásokat stb. is). A bejegyzések egy részét a gyulafehérvári jegyző hitelesítette. A bejegyzések sorrendjét tekintve, kezdetben a jegyzők nem időrendben, hanem tartalmuk szerint csoportosítva vezették be a szövegeket, viszont később megváltoztatták az elképzelésüket, és teleírták az üresen maradt oldalakat is.⁵⁰

Városi jegyzőkönyv Dés esetében nem maradt fenn, de létezését egy 1553-as egyezséglevelél említi, ugyanis az utóbbit a mezővárosi jegyzőkönyvbe bevezetett eredeti szövege alapján állították ki („ex prothocolo civitatis de verbo ad verbum desumpta”). Mivel az oklevél latin szövegű, feltehetően akkor latinul vezették a protocollumot is.⁵¹ A korai évszám alapján azt is valószínűnek tartjuk, hogy már a középkorban létezett városkönyv. Szabó T. Attila egy cikkében utalt arra, hogy Lukinich Imre 1905-ben használt egy dési városi jegyzőkönyvet, melyből közölt is egy 17. század elején írt szövegrészletet. Ez a jegyzőkönyv azonban 1945–1946 táján a levéltár egy részével együtt megsemmisült.⁵²

Tordán a jegyzőkönyvre vonatkozó legkorábbi adat egy 1559-ben kelt periratban található. Ez egy olyan bevallásról tett említést, mely „vallas nyilwan vagion az varas könweben”, továbbá több olyan iratra is utalt, amelyek „az varas ladaiban” voltak.⁵³ 1580-ban egy egyezséglevelél kiállítói a tordai városkönyvről és pecsétről írtak, amikor egy kolozsvári és tordai polgárcsalád közötti vitában egy ingóság értékét próbálták meghatározni: „iuxta valorem et pondus in regesto sub sigillo oppidi Torda asscripto”.⁵⁴ Amikor 1588-ban a tordai jegyző 21 oklevélmásolatot készített, feltehetően a mezővárosi protokollumát használta.⁵⁵ Torda levéltára a mezőváros pusztulása idején, 1601–1602 körül elégett, és megsemmisültek a levéltárral együtt korábbi városkönyvei is.⁵⁶ Ezt követően, 1603-ban az előljárók új tanácsi jegyzőkönyvet nyitottak, melyet Wolf Rudolf tett közzé.⁵⁷

Nagymáson egy 1568-ban kelt, birtokigazgatásra vonatkozó, töredékesen fennmaradt iratban a földesurak a bíraskodás szabályait rögzítették a helybéli uradalmi tisztartóknak és a mezőváros előljáróinak, nyomatékosítva, hogy a tárgyalásokon elhangzottakat jegyzőkönyvbe kellett foglalniuk („irassak registromba”, „hogy annak utanna legen emlekezetroll”, „veghez ment dolgot fel ne bonthasson”). Úgy tűnik, a protokollumok vezetését maguk a földesurak is megkövetelték a mezőváros előljáróitól.⁵⁸ Végül, a nagy számban fennmaradt oklevelek alap-

⁴⁹ GyVJk. 9–11, 27. – A törvénykezési jegyzőkönyvek bejegyzései 1603-tól kezdődnek.

⁵⁰ GyVJk. 3–5.

⁵¹ „... transactio seu compositio totius universitatis oppidi cum universis salicisoribus in oppido Des commorantibus ... Deliberatio sedis Desiensis”. Dés v lt, nr. 149.

⁵² Szabó T.: *Temesvári* 99, 118.

⁵³ *Torda város tanácsülési jegyzőkönyve 1603–1678*. Bev., jegyz., közlésesi Wolf Rudolf. Kvár 1993 (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1; a továbbiakban: *Torda jegyzőkönyve*.) 19.

⁵⁴ F 4, Cista Com. Colos, fasc. 4. nr. 23.

⁵⁵ F 25. Miscellanea, 1, fol. 29–45.

⁵⁶ Báthory Zsigmond 1602. május 1-jén kelt oklevele által megerősíti Torda lakosait régi kiváltságaikban, minthogy a magyar királyoktól és a korábbi fejedelmektől nyert privilégiumleveleik a „mostani háborús időkben” településüket csaknem teljesen elpusztító tűzvész idején megsemmisültek. ErdKirKv 1/3. 1908. sz.

⁵⁷ *Torda jegyzőkönyve*

⁵⁸ F 25, Miscellanea, 1, fol. 129.

ján bizonyosnak tekinthető, hogy – a fenti településeken kívül – Vizaknán és Szászrégenben is rendszeresen vezettek tanácsulési jegyzőkönyvet.

A mezővárosi előjárók által kiadott oklevelek a települések fejlődésének jelentős forrásai. A pátenstformájú, főként ingatlanforgalommal kapcsolatos oklevelekben a szöveg élén nevezték meg az irat kiállítóit (rend szerint a magisztrátust, esetenként a külső tanácsot és a mezőváros közösségét is). A felsorolás történhetett név szerint (azoknak teljes vagy részleges feltüntetésével) és nevek nélkül is. Désen a középkorból 29 darab, az 1527–1600 közötti időszakból csak 10 darab, szűkebb értelemben vett oklevélről van tudomásunk, melyet Dés tanácsa adott ki (1552,⁵⁹ 1553⁶⁰, 1559⁶¹, 1574⁶², 1575 x 3⁶³, 1582⁶⁴, 1585⁶⁵, 1597⁶⁶). Van köztük egyezség (transactio seu compositio – 1553), tanácsi határozat (deliberatione et constitutione – 1559), ítéletlevél (1585), továbbá hitelesített adásvételi szerződés, illetve csere (1552, 1574, 1575 – 3 darab –, 1582, 1597). Tartalom szempontjából megállapítható, hogy Dése is vonatkozik a mezővárosi oklevéladás egyik általános sajátossága, nevezetesen az, hogy a városvezetők csak helyi jelentőségű ügyekben adhattak ki oklevelet. A dési levéltárban fennmaradt fogott bírói és hiteleshelyi oklevelek nagy száma is ezt bizonyítja, a mezővároson kívül intézett ügyekben ugyanis a désiek számára is ezek állították ki a hiteles iratokat. A fogott bírák között azonban gyakran szerepelnek a dési belső tanács tagjai, illetve a sókamarás.⁶⁷ A mezővárosi kiadványok szövegének rendszerezettsége, a szerkezet egységessége, a javítások hiánya a jegyző alapos felkészültségéről árulkodik (ettől némileg eltér az 1597-es oklevél). Valamennyi pátenstformájú, papírra írt oklevél. Megtalálhatók bennük a hivatalos oklevelekben használatos latin formulák, intituláció, szavatossági, patvarcodási záradék stb., bizonyítva, hogy íróik járatosak voltak az efféle munkában. Mindezek a megfigyelések a rendszeres mezővárosi oklevélkiadó tevékenységet bizonyítják.

A tordai városvezetőknek 14 oklevéléről van tudomásunk. Ezek közül 12 darab átírt formában maradt fenn, egy Gáspár deák nevű tordai jegyző által 1588-ban írt töredékes oklevélben.⁶⁸ A feltehetően eredetileg 21 latin nyelvű oklevélszöveg átírását a tordai bíróság rendelte el egy helybéli polgár, János deák felesége javára. A másolatoknak egy része hiányzik (1–3, 21.), a megmaradtak közül az 5–8., 13–20. oklevél tekinthető a tordai előjárók kiadványának. Rendszerint a bírósági és esküdtek voltak a kiállítók, de előfordult az is, hogy a külső tanács és a lakosság nevében is kiadtak ilyet (1530, 1559).⁶⁹ Legtöbbjük ingatlanforgalmi tartalmú irat, de akad köztük egy osztálylevél⁷⁰ és két ítéletlevél is.⁷¹ Egyikben (1580) saját korábbi (1549) adománylevelüket

⁵⁹ Teleki cs mv lt, 68. cs, nr. 7629.

⁶⁰ 1553. január 6. Pecsételetlen példány. Dés v lt, nr. 149.

⁶¹ 1559. január 16. Dés v lt, nr. 173.

⁶² Teleki cs mv lt, nr. 68, 79. Az adatra Gálfé Emőke hívta fel a figyelmemet, amit hálásan köszönök neki.

⁶³ Dés v lt, nr. 187–189.

⁶⁴ 1582. október 15. „Nos Fabianus Szabo iudex item duodecim iurati cives oppidi Des, aggiuk tudására és emlékezőzetyre kiknek illik mindeoneoknak, hogy...” Dés v lt, nr. 209. – Közlő: Szabó T.: *Adatok* 99.

⁶⁵ Dés v lt, nr. 217.

⁶⁶ Teleki cs mv lt, 68. cs, nr. 7653.

⁶⁷ Dés v lt, nr. 213, 234.

⁶⁸ F 25, Miscellanea, 1, fol. 29–45. 5–8, 13–20. sz. Az átírást végző jegyző a keretoklevélbe bemásolt 21 darab oklevélszöveget megszámozta, ezért mi is e sorszámok szerint idézzük őket.

⁶⁹ „Nos Stephanus Farkas iudex ac duodecim iurati cives ceterique consules et inhabitatores civitatis Thordensis” (1530) Uo. 8. sz. Lásd még: Uo. 15. sz.

⁷⁰ Uo. 19. sz.

⁷¹ Uo. 6, 20. sz.

írták át a vajda kérésére.⁷² Az okleveleket mindig a tanácsülésen („de loco consistorii nostri”) állították ki és a város pecsétjével erősítették meg. A szövegeik világos megfogalmazásúak, azonban kevés formulát tartalmaznak, melyeket valószínűleg Gáspár deák a másolás idején hagyott ki az eredeti oklevélszövegekből. Ezekon kívül még két tordai oklevélről tudunk.⁷³

Gyulafehérvárnak egy latin és egy magyar nyelvű kiadványát ismerjük. Az előbbi egy elismervény 1571-ből arról, hogy az előjárók átvették a testamentumos uraktól János Zsigmond fejedelem által végrendeletileg a gyulafehérvári iskola építésére és tanulói szükségére, valamint az ispotályra hagyott pénzüsségeket. Az ügy súlyát jelzi, hogy az irat elején feltüntették a magisztrátus és a külső tanács teljes névsorát.⁷⁴ A magyar nyelvű, terjedelmesebb oklevél két helybéli lakosnak a magisztrátus előtt megkötött egyezségét tartalmazza (1592). Az oklevelet a jegyző az esküdtek jelenlétében olvasta fel. („Lecta et collata coram civibus Albensibus per notarium manu propria.”)⁷⁵

Abrudbányának 1568-ban kelt, Szebennek címzett latin nyelvű kiadványa egy helybéli bírósági tárgyalás eredményéről adott hírt.⁷⁶ A mezővárosnak két magyar nyelvű jelentése közül az egyik a gyulafehérvári udvarbíró kérésére megtartott vallatásról (1568),⁷⁷ a másik egy adósság miatti tárgyalásról szól (1595).⁷⁸ Bánffyhunynak is egy latin és két magyar nyelvű oklevele maradt fenn. Az utóbbi kettő ingatlanátruházással kapcsolatos (1563,⁷⁹ 1569⁸⁰). A latin nyelvű kiadvány egy helybéli lakos végakarataról készült bevallást tartalmazza (1557).⁸¹ A vizaknai magisztrátus saját, tanúvallomásokot tartalmazó oklevelét a szebeni tanácsnak küldte el.⁸² Szintén tanúvallatásokról szóló, magyar nyelvű jelentéseket állítottak ki Szebennek címezve 1567-ben a buzai, 1569-ben a vajdahunyadi előjárók.⁸³ A dévai magisztrátus oklevele egy adásvételi szerződést erősített meg (1591).⁸⁴ Enyednek egy említés formájában fennmaradt kiadványában egy nemes tett ígéretet bizonyos adósságáról (1590).⁸⁵

A szűk értelemben vett oklevelektől formailag némileg eltérőek a misszilislevelek. A kutatás témáját képező mezővárosoknak a tárgyalt időszakban fennmaradt oklevelei közül a zárópecsétes kiadványok kérvények (pl. vizsgálatkérés), tanúvallomásokról és egyéb ügyekről készült jelentések, valamint ítélet felterjesztését tartalmazó és hírt közlő levelek voltak. Szövegük rend szerint megszólítással kezdődött, az oklevéladó testület csak a szöveg végén nevezte meg magát. Ds előjáróságának jelenleg 34 darab, Beszterce városnak címzett missziliséről tudunk.⁸⁶ A szebeni

⁷² Uo. 18. sz.

⁷³ KmFJkv I. 669. sz.; ErdKirKv I/3. 1670. sz.

⁷⁴ F 4 Cista Albensis 4. Fasc. 5. nr. 61; Gálfi: *Gyulafehérvár* 144.

⁷⁵ Teleki cs mv lt, 65. csomó, nr. 6922; Gálfi: *Gyulafehérvár* 147.

⁷⁶ KvNLt. Törzsgyűjtemény, nr. 57.

⁷⁷ Uo., nr. 57.

⁷⁸ KvNLt. Kornis cs lt, 42, fasc. B. nr. 22.

⁷⁹ KvNLt. Bánffy cs lt, Középkori gyűjtemény, nr. 45.

⁸⁰ KvNLt. Bánffy cs lt, 2. sor., 2. alor. fasc. Q, nr. 13.

⁸¹ KvNLt. Suky cs lt, Középkori gyűjtemény, nr. 453.

⁸² SzNLt. Brukenthal gyűjtemény, RS 1–10. sor., nr. 365.

⁸³ Mindkettő átiratban maradt fenn egy 1569-ben kelt oklevélben: SzNLt. Szebeni magisztrátus lt, U. IV. nr. 1123.

⁸⁴ KvNLt. Jósika cs hitbizományi lt, nr. 347.

⁸⁵ ErdKápjkv I. 782. sz.

⁸⁶ Berger I. 1022, 1081, 1117, 1256, 1319, 1322, 1329, 1447, 1760, 1764; II. 1882, 2238, 2607, 2721, 2724, 2776, 2842, 3111, 3300, 3301, 3309, 3325, 3401, 3405, 3412, 3456, 3488; III. 3628, 3633, 3860, 4165, 4430, 5214. sz.; SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. V. nr. 1349.

tanácsnak szóló jelentésében is a dési magisztrátus csak az aláírásban tüntette fel magát (1555).⁸⁷ Gyulafehérvár két magyar nyelvű, misszilis formában kiállított jelentést küldött 1567-ben a szebeni előjáróknak, mindkettő perrel kapcsolatos tanúvallatásokat tartalmaz.⁸⁸ Retteg magisztrátusa latin és magyar nyelven állított ki kérelmet vagy jelentést tartalmazó okleveleket a besztercei városvezetőknek címezve (tíz darab).⁸⁹ Abrudbányának,⁹⁰ Buzának⁹¹ és Egeresnek⁹² egy-egy, Tordának három,⁹³ Tekének kilenc darab Besztercére küldött levele maradt fenn.⁹⁴ A szászrégeni tanács 56 darab misszilisét Beszterce előjárói részére állította ki, egy kivételével, mely a szebeni magisztrátusnak szólt.⁹⁵ A régeni bíróság ítéleteit a besztercei törvényszékre lehetett fellebbezni, ezzel magyarázható a levelek nagy mennyisége. A vizaknai magisztrátus is több hivatalos levelet (tanúvallatást, fellebbezést, ítéletfelterjesztést stb.) állított ki a szebeni bíróságnak címezve, 16 darabra vannak adataink.⁹⁶ Többségük latin, de két magyar nyelvű is található közöttük (1578,⁹⁷ 1580).⁹⁸ Enyed magisztrátusának négy missziliséről tudunk,⁹⁹ melyeknek egyike egy helybéli tanúvallatásról vajdai parancsra kiállított magyar nyelvű jelentés (1573).¹⁰⁰

Pecsétek

Az erdélyi fejedelemségkori pecséthasználattal alapos elemzésével adós még a történetkutatás. Ehhez szükség lenne a levéltárakban fellelhető összes mezővárosi pecsét címerképének, köriratának, méretének és színének alapos vizsgálatára. Jelen dolgozatban erre nem vállalkozunk, csupán az általunk tanulmányozott forrásokban fellelt adatok bemutatására és összefoglalására szorítkozunk. A mezőváros önállóságának egyik jelképe a pecsét volt. Ez biztosította az irat hitelességét, a benne foglaltaknak érvényességét, megerősítését, amint egy Bánffyhunyadon 1569-ben kelt oklevél szövege is jelzi: „ennek byzonsagara aggywk az my varaswnk rendy zerynt

⁸⁷ SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. V. nr. 1349.

⁸⁸ Átiratban maradtak fenn egy 1569-es szebeni oklevélben. Az egyik keltezése hiányzik, feltehetően a másik tanúvallatási jelentéssel egyidőben állították ki. SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. nr. 1123.

⁸⁹ Berger I. 1080; II. 2952, 3527; III. 3817, 4012. sz.; SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. V, nr. 1355; Hurmuzaki, XV/I. 291, 301, 314, 663.

⁹⁰ 1580. Berger III. 4747. sz.

⁹¹ 1551. Berger II. 2044. sz.

⁹² 1568. Berger II. 3289. sz.

⁹³ Berger II. 2452, 2456, 3189. sz.

⁹⁴ Berger II. 2310, 3161, 3173, 3188, 3237, 3305. sz.; III. 4883, 4915, 5359. sz.

⁹⁵ „Burgermeister sampt einem gantzen Radt des Markts Reghen”. SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. V., nr. 2050. – Berger I. 1295, 1369, 1769, 1771, II. 1876, 1909, 1966, 1988, 1991, 2057, 2096, 2351, 2398, 2450, 2462, 2546, 2768, 2770, 2789, 2869, 2899, 3150, 3165, 3177, 3240, 3241, 3244, 3278, 3398, 3413, 3535, 3581; III. 3629, 3688, 3839, 3859, 4191, 4241, 4273, 4408, 4575, 4632, 4633, 4674, 4743, 4782, 4836, 5012, 5122, 5194, 5316, 5317, 5320, 5322, 5372, 5393. sz.

⁹⁶ SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. nr. 634, 707, 781, 782, 1135; V. nr. 634, 650, 652, 663, 677, 736, 1304, 1989, 2007, 2049; SzNLt. A Szebeni Káptalan levéltára, 2. sor., 2. alsorozat, 1. csomó, nr. 2, f. 323.

⁹⁷ SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. nr. 1135.

⁹⁸ SzNLt. Szebeni Káptalan lt, 2. sor, 2. alsorozat, 1. cs, nr. 2, f. 323.

⁹⁹ Berger II. 2241, 3272; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Documente privind istoria oraşului Braşov*. VIII/2. Julius Gross–Gernot Nussbächer. Kronstadt–Heidelberg 2002. (a továbbiakban: Quellen) 137.

¹⁰⁰ SzNLt. Szebeni magisztrátus lt, U. IV, nr. 1039.

valo lewelwnket pechietwnkel meg erőssítettett, hogy senki ellene ne zolhasson”.¹⁰¹ A pecsét-használat és a hiteles oklevél kiadásának jelentőségét tükrözi egy kancelláriai formuláskönyvben fennmaradt, pecsét-használati jogot adományozó oklevélmásolat is. A 212. számú, 1592. május 10-i keltezésű formula szövegéből kiderül, hogy a vajda Egeres mezőváros közösségének tornyot és búzakévé („imago unius turris et manipulus tritici”) ábrázoló, ezüsből vagy más fémből kivésendő pecsétet adományozott, mivel korábban annak hiányában az előljárók nem tudtak kiadni hiteles oklevelet a saját lakosaik és a szomszédos falvak ügyeiben. A vajda ugyanakkor megengedte, hogy azzal – a pecséttel rendelkező többi város és mezőváros példájára – a különféle peres okleveleket és bevallásokat (gyapjú- vagy selyemszálon) függő vagy rányomott módon erősítse meg, zöld viaszt használva. Végül, a vajda autentikusnak nyilvánított minden, ezzel a pecséttel megerősített olyan oklevelet, melyet az egeresi bíró és esküdtek szabályszerűen adtak ki saját lakosaik, illetve a szomszédos falvak részére.¹⁰²

Jóllehet a pecsétet a mindenkori bíró őrizte, az a mezőváros közösségének jogi személyiségét jelképezte („sigillo nostro oppidi”). Többször szerepel a „hiteles” („sigillo autentico oppidi”), máskor a „szokásos” („sigillis usualis, varasunknak szokoth es kyssebbek peczetivel, varosunk rendi alat valo pecyetwnkel”) jelzővel. Kisebb mezővárosokban egyetlen pecsétet használtak, a jelentősebbek esetében az oklevélszöveg gyakran jelzi, hogy azt a kisebb vagy a nagyobb pecséttel erősítették meg. A bíró által elzárva tartott nagyobb pecsétet az örökérvényű oklevelek megerősítésekor vették elő, a kisebbet a kevésbé fontos ügyekben, feltehetően a heti tanácsüléseken és a levelezésben használták. A színüket tekintve vannak színezetlen és színezett viaszba nyomott pecsétek. A mezővárosok esetében a zöld színű pecsét használata uralkodói engedélyhez volt kötve, és a település jelentőségét hangsúlyozta, mivel a természetes színű pecsét használatánál magasabb rangot jelzett.¹⁰³

A 16. században néhány mezővárosban egyetlen pecsétet használtak. Példaként megemlíthetjük Dévának 1591-ben kelt oklevelét: „warossünk peczetivel erősseb eoreokeos woltaiert meghereositettet”.¹⁰⁴ Bánffyhunyd is egyetlen saját pecséttel rendelkezett 1502-ben¹⁰⁵ és 1557-ben is.¹⁰⁶ Az 1560-as években ugyanott egy mandorla alakú, barna színű viaszba nyomott pecsétet használtak (1563,¹⁰⁷ 1569¹⁰⁸). Vizakna pecsétjéről a legkorábbi adat 1466-ból származik, pecsétképe ormos várfal kaputoronnyal.¹⁰⁹ A vizaknai előljáróknak Szebenbe küldött missziliséit is pecséttel erősítették meg, de ezek többsége tönkrement, néhányuk pedig megrongálódott. Egy

¹⁰¹ KvNLT. Bánffy cs lt, 2. sor, 2. alsor., fasc. Q, nr. 13.

¹⁰² Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 999 (Stylianarium), 212. sz; Fejér Tamás: *Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végétől*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. sz. 98–99.

¹⁰³ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 82–87.

¹⁰⁴ Kör alakú, papírfelzetes pecsét. KvNLT. Jósika család hitbizományi lt, nr. 347.

¹⁰⁵ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 232.

¹⁰⁶ „sigillo oppidi nostri” KvNLT. Suky cs lt, Középkori oklevelek, nr. 453.

¹⁰⁷ „my is meg engetwk, meg es erositetwk varosunk rendi alat valo pecyetwnkel az my iteloszekwnkben”. KvNLT. Bánffy cs lt, 1. sor. Középkori oklevélgyjtemény, nr. 45.

¹⁰⁸ „ennek byzonsagara aggywk az my varaswnk rendy zerynt valo lewelwnket pechietwnkel meg erőssítettett hogy senki ellene ne zolhasson”. KvNLT. Bánffy cs lt, 2. sor., 2. alsor., fasc. Q, nr. 13..

¹⁰⁹ A 4 cm átmérőjű pecsétet természetes színű viaszba nyomták. MNL OL, DL 30880; Szentkatolnai Bakk Endre: *Vizakna város címere és pecsétje*. Turul XXII(1904). 113–117; Varjú Elemér: *Vélemény Vizakna r. tan. város címere felől*. Turul XXII(1904). 117; Jakó Zsigmond: *Sigilografia cu referire la Transilvania = Documente privind istoria României. Introducere*. Vol. II. Buc. 1956. 617; Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 668–669.

1560-ban kelt, átiratban fennmaradt oklevél alapján úgy gondoljuk, a mezővárosnak egyetlen pecsétje volt.¹¹⁰ A 15. században pecsétjét természetes színű viaszba nyomták.¹¹¹ Más, kisebb mezővárosok is saját pecséttel rendelkeztek a középkorban, a 16. századból azonban ezekről nem ismerünk adatot: Alvinc és Borberek, Vajdahunyad, Kolozs, Offenbánya, Retteg, Szék.¹¹²

Más mezővárosok két pecséttel rendelkeztek. Gyulafehérváron a 15. század második felétől kezdve vannak adatok a város pecsétjére.¹¹³ Minden bizonnyal azonos azzal a 15. században készült, aránylag jó állapotban fennmaradt pecséttel, melyet a magisztrátus egy 1607-ben kiállított céhszabályzat megerősítésére használt. Ez a Szent Mihály-kaput ábrázolja a védőszenttel, körirata: SI[GILLUM] CIV[ITATIS] ALBE GIWLE.¹¹⁴ Az említett, feltehetően nagyobb pecsét mellett 1592-ben létezett egy kisebb pecsét is: „aggiuk ez mi jelen valo levelwnketh varasunknak szokoth es kysebbek peczetivel megh erositettve”. Ennek pecsétképe hasonlít az előbbihez, de a körirat hiányzik.¹¹⁵ Enyeden 1524-ben a mezőváros nagyobb pecsétjét használták, tehát kisebb pecsétje is volt.¹¹⁶ 1556-ban valószínűleg a kisebbet használta a bíró, amikor megerősített egy nyugtát.¹¹⁷ A 15. században használt pecsétjét természetes színű viaszba nyomták, pecsétképe pedig egy tornyos épület volt.¹¹⁸ Kisebbs pecsétet használtak Abrudbányán, amikor az előjárók az 1490-ben kelt oklevelüket szöveg alá nyomott zöld pecséttel erősítették meg.¹¹⁹ 1595-ben szintén a kisebb pecsétjükéről kapunk hírt: „attuk [...] ez mi varosunk kissebbik peczietit alat jelen levelwnkeot”.¹²⁰

Torda mezőváros a 15. század első felében természetes színű pecsétet használt, ábrája háromszögű pajzs háromszor vágott pólyákkal, a pajzs csüskénél kétoldalt két heraldikai liliommal. Körirata: SIGILLUM CIVIUM DE TORDA.¹²¹ A 16. században már két pecsétjéről tudunk, ezek egyikét 1599-ben zöld viaszba nyomták.¹²² Nagyobb pecsétjét több évben (1530, 1538, 1546, 1549, 1573) is említik saját okleveleikben („maioris nostri sigilli, sigillo nostrae civitatis maiore”).¹²³ A kisebb pecsétre csak 1580-ból van adatunk.¹²⁴ Gyakran nem jelezték, hogy melyik pecsétet használták.¹²⁵ Désnek már a középkorban két pecsétje lehetett, egy kisebb és egy

¹¹⁰ „sigillo oppidi nostri”. SzNLT. Brukenthal-gyűjtemény, RS 1–10. sor., nr. 365.

¹¹¹ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 668–669.

¹¹² Uo. 225, 350, 387, 476, 509, 546.

¹¹³ Az 1460–1480 között, 1489-ben és 1490-ben kelt okleveleken a város kör alakú pecsétjének csak a nyoma látható. Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 331; Alexandru Ștefan: *Contribuții documentare și sigilare la istoria medievală a orașului Alba Iulia*. Studii și Materiale de Istorie Medie XXIX(2021). 159–178.

¹¹⁴ A kör alakú pecsét 29 mm-es átmérőjű. A gyulafehérvári lakatosok és közsörösök részére 1607. január 20-án kiadott céhszabályzat eredetije: Bathyanéum Könyvtár, LXIII. doboz, 12. sz, fol. 3v; Fotó: Alexandru Ștefan: *i. m.* 177.; L. még Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. = *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp. 2005. 237, 252.

¹¹⁵ Teleki cs mv lt, 65. cs. nr. 6922.

¹¹⁶ ErdKirKv I/3. 35. sz.

¹¹⁷ „... sub sigillo nostri oppidi”. *Quellen* 137.

¹¹⁸ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 454.

¹¹⁹ Uo. 221–222.

¹²⁰ KvNLT. Kornis cs lt, 42, fasc. B. nr. 22.

¹²¹ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 606–607; Entz Géza: *Erdély építészete 14–16. században*. Kvár 1996. 487.

¹²² A mezőváros zöld viaszba nyomott pecsétje: ErdKirKv I/3. 1670. sz.

¹²³ F 25, Miscellanea, 1, fol. 29–45. 5, 6, 8, 17, 18. sz. oklevélmásolat.

¹²⁴ Uo. 18. sz. Ebben az átiró oklevélben a kisebb pecsétet, az átiratban a nagyobbat használták.

¹²⁵ Pl. 1580: „iuxta valorem et pondus in regesto sub sigillo oppidi Torda ascripto”. F 4, Cista Com. Colos, fasc. 4. nr. 23.

nagyobb, az utóbbi első említése 1349-ből való.¹²⁶ A Mohács előtti mezővárosi oklevelek némelyikén a tornyos templomot ábrázoló nagyobb pecsétet láthatjuk (pl. 1516-ban, 1520-ban).¹²⁷ Ezt a pecsétet 1574-ig használták, 1559-ben egy határozatot, 1574-ben egy adásvételi szerződést hitelesítettek vele.¹²⁸ 1575-ben azonban már egy másik nagy pecsét került három oklevél szövege alá.¹²⁹ A kisebb pecsét két oklevelen (1582, 1585) maradt fenn, egy tornyos templom és egy sóvágó látható rajta 1568-as évszámmal, ennek hasonmását a Szolnok-Doboka-monográfiában közölték.¹³⁰

Writing and Issuing Documents in the Towns of the Seven Transylvanian Counties (1540–1600)

Keywords: market towns, protocols, privileges, documents, notary, seal

Among the duties of the magistrates in the towns of seven Transylvanian counties (Cluj, Turda, Dăbâca, Solnocul Interior, Alba, Târnava, Hunedoara), the registration of protocols, the issuance of their own documents and letters had an important place. The biggest obstacle of the research is that the majority of the archives of the Transylvanian market towns were destroyed and only a small part of the archived resources survived. These documents and protocols were produced during the magistrates' judicial, administrative and economic activities (real estate, financial).

¹²⁶ Jakó: *i. m.* 615; Rűsz Fogarasi Enikő: *Dés mint Szolnok és Doboka vármegye központi helye. = Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Magyarai András Emlékkönyv.* Szerk. Pál Judit–Rűsz Fogarasi Enikő. Cluj-Napoca/Kvár 2002. 185.

¹²⁷ Dés v lt, nr. 104, 111; MNL OL, DF 253398, 253405; Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 287–288.

¹²⁸ Dés v lt, nr. 171; Teleki cs mv lt, nr. 68, 79. „sigillo maiore et autentico oppidi”.

¹²⁹ Dés v lt, nr. 187, 188, 189. „sigillo oppidi maiore”, „sigillo maiore et autentico oppidi”.

¹³⁰ 1582: Dés v lt, nr. 209. „Mi is azért városunknak kis pecsėti alatt való levelönket attuk bizonságul”; 1585: Dés v lt, nr. 217. „sigillo nostro”. Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III. Deés 1900. 164.

Bogdándi Zsolt

Ítélmesteri jegyzetek és perfolyam a fejedelmi táblán a 16. század második felében

Az Erdélyi Fejedelemség területén a 16. század második felében kialakult központi, kúriai bírások szervezetének és működésének feltárása reménytelen vállalkozásnak tűnhet, ha arra gondolunk, hogy e bírói „irodáknak” a szörványos emlékekből kikövetkeztethetően egykor meglehetősen gazdag iratanyaga, az ítélmesteri és jogügyigazgatói levelesládák tartalma a fejedelmi tábla addig megőrzött anyagának az erdélyi királyi táblai levéltár 1945-ben történt, teljesnek mondható pusztulásakor elenyészett.¹ Így, akárcsak a középkori kúriai irodák munkáját feltáró Bónis Györgyöt,² e sorok íróját is arra kényszerítik e körülmények, hogy a kora újkori fejedelmi jogszolgáltatás működésének feltárásához, a kiállított ítéletlevelek és a formuláskönyvek mellett, az ún. kancelláriai jegyzetekre támaszkodjon.

A Mohács előtti időszakra vonatkozó hivataltörténeti munkák egyértelműen kiemelik a kancelláriai jegyzetek tanulmányozásának a fontosságát, a kancelláriák működését, személyzetük összetételét ezek nélkül feltárni lehetetlen.³ Ez a megállapítás érvényes ugyan a kora újkor időszakára is, de e korszak kutatói közül csak elvétve találunk olyant, aki megállapításai alátámasztásában az iratokon fennmaradt jegyzetekre vagy egyáltalán az okleveles anyagra alapozna. Reménykeltő kivételnek számítanak e tekintetben Fejér Tamásnak az utóbbi években megjelent munkái, melyek jelentős mértékben kancelláriai jegyzetek alapján mutatják be a fejedelmi kancellária 16. századi működésének egy-egy vetületét.⁴ A perekkel kapcsolatos, gyakran terjedelmes hátlapi jegyzeteket,

Bogdándi Zsolt (1977), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, bogdandi.zsolt@eme.ro.

A tanulmány az NKFIH 139281 azonosító számú projekt keretében valósult meg.

¹ A fennmaradt, kevesebb mint fél folyóméternyi iratanyag leírását lásd Varga Endre–Veres Miklós: *Bírósági levéltárak 1526–1869*. Szerk. Sashegyi Oszkár. Bp. 1989. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leírtárak 6.) 310–316. Az ítélmesterek hivatalváltásakor a működésük során keletkezett iratanyagot a hivatali utódjuk vette át már a középkorban, és a gyakorlat a fejedelemség korában is fennállt, így van okunk feltételezni, hogy a hivatali írásbeliség ezen emlékei, a protonotariusi „irattárak”, átvészelve a fejedelemség korának pusztításait, töredékesen ugyan, de bekerültek a 18. század elején felállított erdélyi királyi táblai levéltár állagaiba. A Mohács előtti iratmegőrzésre lásd Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. (A továbbiakban Bónis: *Jogtudó értelmiség*) 390–391. Az ítélmesteri levelesládák átadásának kora újkori gyakorlatára lásd Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi ítélmesterek hiteleshelyi jellegű tevékenysége a 16. század végén*. = „... Éltünk mi sokáig két hazában...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen 2012. 144; Uő.: *Wesselényi Miklós. Egy ítélmester életútja a 16. század végi Erdélyben*. = *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyábjában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila. Kvár 2013. 243.

² Bónis György: *A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században*. Levéltári Közlemények XXXIV(1963). (A továbbiakban Bónis: *A kúriai irodák*) 197–246.

³ Az ezekből nyerhető adatokra nagymértékben támaszkodott mások mellett Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. és Szilágyi Loránd: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526*. Turul XLIV(1930). 45–83

⁴ Lásd Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században*. Levéltári Közlemények LXXXV(2014). 3–32.; Uő.: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII(2015). 3. füzet. 81–96; Uő.: *16. századi erdélyi*

az ún. signaturákat azonban nem vette vizsgálat alá, tanulmányunkban ezért most megkíséreljük, ezeket bemutatva, a fejedelmi jogszolgáltatásra, a tábla működésére, a törvénykezési jegyzőkönyvek vezetésére vonatkozó következtetések megfogalmazását.

A signaturák feltűnése a tömeges jellegű oklevéladással függ össze, a 14. század második felétől már az oklevelek hátlapjára írják az ország nagybírái, illetve ítélőmesterei a perben történtek lényegesnek számító elemeit.⁵ Kezdetben csak a megjelent ügyvédek neveit, a perbeli határidőket, bírságok fizetésének teljesítését vagy elmulasztásukat jegyezték fel, de a 16. század elején a már jóval terjedelmesebb jegyzetek is meglehetősen részletesen tájékoztatnak a perfolymáról.⁶ Használatukat az 1486. évi törvény, amely a birtokperек tárgyalását négy, egymást követő nyolcados törvényszakra szorította vissza, már szokás szerintinek nevezte, meghagyva, hogy az alperest az első nyolcadon kiáltsák ki, majd az ügyben illetékes ítélőmester „ut moris est” írjon signaturát.⁷

Minden jel arra utal, hogy ezt a törvényben említett gyakorlatot a későbbiekben is folytatták, és a signaturák írói a fejedelemség korában is az ítélőmesterek voltak. Erre következtethetünk egyrészt a 16. század második felében szolgáló protonotáriusok kézjegyeinek tanulmányozása alapján, másrészt, ritkábban ugyan, de ezeket a hátlapi jegyzeteket az ítélőmesterek alá is írták vagy a saját kezűleg írott szövegekben tanúkként meg is nevezték magukat. Ez utóbbira jó példa II. János királynak 1568. február 6-án, Segesvárott, a vízkereszti törvényszakon kiállított oklevele, melyből kiderült, hogy Pistaki Lukács kancelláriai íródeák a felperes Darlaczai Anna nevében az alperes Bethlen Györgyöt Wesselényi Miklós ítélőmester segesvári szállásán felszólította, hogy vegye fel a felperes által letett zálogösszeget, és a szénaverősi jobbágytelket engedje vissza, de az alperes ezt megtagadta, és azt mondta, hogy a törvénytől vár ítéletet, amiért harmadnapra a kúriába idézték.⁸ Ennek az oklevélnek a hátlapjára először éppen az oklevél szövegében is szereplő Wesselényi Miklós ítélőmester jegyezte fel, hogy 1568. május 24-én jelenlétben (*coram me magistro Nicolao de Wýsselen*), a felek akaratából, a pert az akkori állása szerint a nemesek következő törvényszakára halasztották. A következő jegyzet értelmében, ugyanazon év október 26-án újabb halasztás történt, ezúttal a vízkereszti nyolcadra, Szigeti Pál protonotarius előtt, aki a signaturát saját kezével írta (*coram me magistro Paulo Zygethy prothonotario regie majestatis. Idem magister Paulus Zygethy manu propria*).

A 15. századi decretum szűkszavú megjegyzéséhez képest Kitonich János jóval bővebben tárgyalja ezt a kérdést perjogi értekezésének harmadik részében. Kitonich művének az erdélyi fordítója, Kászoni János „törvénybeli jegyzések” gyanánt értelmezte e signaturákat. Az idézett részben, ahol arra a kérdésre ad választ, hogy miként kell az oklevelekbe nem foglalt feljegyzésekről vélekedni, és hogy lehet-e azok alapján új pert kezdeni,⁹ kifejtette, hogy bár „sokan efféle jegyzéseket, haszontalanoknak, és továbbára semmire kelleoknak mondgyák lenni”, mégis

királyi könyv-töredékek és elveszett királyi könyvek. = Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk. Bogdándi Zsolt és Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 121–125.

⁵ Bónis: *A kúriai irodák* 224.

⁶ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 227–228.

⁷ „Et per magistrum, coram quo causa ipsa mota fuerit, debeat fieri – ut moris est – signatura.” – *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscipitum additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke, Bp. 1989.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Bethlen It., P 55, 5-119, no. 4.

⁹ *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii inlyti regni Hungariae*. Per M. Johannem Kithonich de Koztanicza. *Rövid igazgatas a' nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó Részeknek szokott törvény folyasirol*. Melyet deákból magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Varadgyan. Leutschoviae, 1650. (kétnyelvű kiadás). 73–75.

azokat, ha a per lényegére vonatkoznak, tehát a „keresetnek avagy ügynek valóságát és érdemit illetik”, de valamilyen okból nem keltek róluk levelek, a pereskedéshez fel lehet használni („ez illyenből tsinálhatnak peor fel-állato levelet” vagy latinul „judiciales fieri posse”). Kitonich példát is hoz a signaturák perbeli bizonyítékként való felhasználására 1611-ből, amikor a kassaiaknak a szilvásújfalui nemesekkel a királyi táblán folyt perében a signaturában egy emberölés okán a nádori ítélőszék elé utalták a pert, egy hatalmaskodás ügyében pedig köztudományvételt rendeltek el. A signaturában fennmaradt bírói ítéletekről „semmi derék levél... nem volt irva keozel húsz esztendeig”, de minthogy e jegyzetek nyilvánvalóan a bíró kezével keltek „és az jegyzések folyása is nem irkált, firkált, vakartsált, és idegen kéz által is nem motskoltatott meg”, azoknak hitelt adtak. Mindezek mellett „jobb mindenkor efféle jegyzéseket a szokott forma szerint, a' birotol levélbe ki-venni”, minthogy azok könnyen elveszhetnek és elszakadhatnak; a bírói levelekben is a megrögzült szokás szerint mindig oklevelekről van szó, ezért „ordinarie hujusmodi signaturae semper in literarum forma potius extrahendae sunt”.¹⁰

Kitonich fenti magyarázata nagyrészt e jegyzetek jogértékét érinti, példái pedig a Magyar Királyság joggyakorlatára vonatkoznak, de lássuk, hogy megfelelnek-e leírásának az Erdélyi Fejedelemségben a 16. század második felének táblai joggyakorlatában alkalmazott signaturák. A középkori gyakorlathoz képest megfigyelhetjük, hogy e korszak signaturáinak az ún. formai része, amely a kiállításra kerülő oklevélpéldányok számát rögzítette,¹¹ elmarad, de a tartalmi, a per érdemére, annak folyamára vonatkozó feljegyzések jóval részletezőbbek. Jó példánk van erre, már a tábla működésének első éveiből, 1558-ból, Izabella királynénak ezen év utolsó napján, Kolozsvárott kelt idézőlevelének hátlapjáról.¹² Az oklevélben Fehér vármegyei nemesek arra kaptak utasítást, hogy idézzék a kúriába Körösi Ferenc özvegyét, mivel az a férje magszakadásával a kincstárra háramlott bolyai jószágot nem adta át. A signatura ez esetben az irat hátlapját teljesen betöltve részletezi a perfollyamot egészen a feltehetően végső döntésig: az első leváta, tehát perfelvétel 1559. január 18-án történt, ekkor a kincstár érdekeit képviselő director személyesen jelent meg, az alperest pedig ügyvédként a későbbi protonotarius, Wesselényi Miklós képviselte. Néhány nap múlva, január 23-án ugyanazok a perbeli képviselők újból felvették a pert, ekkor Wesselényi neve mellett megjelenik a „cum nostris et petit par, solvit in tallero” formula, tehát prókátorként a fejedelem ügyvédvalló levelével jelent meg, és másolatot, vagyis *part* kért az oklevélről, melynek árát készpénzben, tallérban fizette meg. Január 26-án újabb perfelvételtől szerzünk tudomást, ekkor már a felperes előadta keresetét, miszerint a jószágokat a kincstár részére kérte, minthogy Körösi magtalanul halt el, az alperes asszony hitbérét, úgymint négy aranyat pedig a tábla előtt letette. A helyenként az olvashatatlanságig elhomályosult jegyzetből csak következtetni tudunk a peres felek további lépéseire: az alperes először a törvényszék ellen tett kifogást, arra hivatkozva, hogy az elmúlt gyulafehérvári diéta határozata értelmében ezen a törvényszakon csak az újabb hatalmaskodások, fellebbezett ügyek és a tizeddel kapcsolatos perek tárgyalhatók,¹³ erre a jogügyigazgató Werbőczy Decretumára való hivatkozással úgy érvelt, hogy a kincstárat illető ügyekben a fejedelem a magvaszakadt

¹⁰ Uo. 75.

¹¹ Bónis: *A kúriai irodák* 226–227.

¹² MNL OL, A gyulafehérvári káptalan levéltára, F4 Cista Capituli, Com. Albensis, Cista 4, fasc. 1., nr. 9.

¹³ A terminusnak a hadjárat miatti elhalasztásáról és az ezen tárgyalandó perekről lásd Bogdándi Zsolt: *A fejedelem-ség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. sz. (A továbbiakban Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok*) 68–69.

örököseit bármikor, akármelyik terminuson bizonyításra kötelezheti. Az alperes előadta, hogy a director megszakadás címén idézte meg, de Körösi Ferenc esetében ez nem áll fenn, mert életben van a Miklós nevű, vele osztatlan testvére. A jogügyigazgató ezzel szemben azt állította, hogy a kincstárnak nincs követelése Miklóssal szemben, minthogy Bólyát és tartozékait néhai János király Ferencnek adományozta, így annak özvegyét keresik, és ezenfelül – ha az egyre nehezebben kibetűzhető jegyzeteket jól értelmezzük – Ferenc elmulasztotta magát bevezettetni a jószágba, vagy ha meg is történt az iktatás, az arról kelt jelentést nem íratta át privilégiumként („tamen iuxta clausulam in donacionibus inseri solitam: *quos nos etc. [...] nobis in specie fuerint reportate, idem [?] non reportasset [...] in privilegio non fecisset redigi*”), így ő és örökösei rosszhiszeműen birtokoltak, amiért a birtokot és az elmúlt években beszedett hasznát – a hitbér kifizetése nélkül – a kincstárnak követeli. Habár a perben hozott döntés, a *Judicatumot* tartalmazó rész olvashatatlansága miatt, nem értelmezhető, mégis érdemesnek tartottuk e signatura szövegét hosszán idézni, a peres eljárásra vonatkozó forrásértéke miatt. E korai jegyzetből az is egyértelmű, hogy az ítélmesteri signaturák a fejedelmi tábla megszervezésének idején már teljesen kiforrott gyakorlatra vallanak, szövegezésük pedig leginkább a törvénykezési jegyzőkönyvekéhez hasonlítható. Erre a megállapításra a későbbiekben még visszatérünk.

A következő signatura-példánk már a táblai bírászkodás székelyekre vonatkozó gyakorlatának emléke, a sajátos székely joggyakorlatnak, illetve annak a központi bírászkodásban való alkalmazásának értékes forrása. Az ítélmesteri jegyzetek hordozója, a keresetlevél ezúttal Szigeti Pál protonotarius és a helyi nemesek által Mezőmadarason, 1569. augusztus 14-én kiállított jelentés, amely a felperes Csáki Mihály kancellár részére kelt, Bernáld Ferenc özvegye és Bernáld Miklósné Márta alperesek ellenében, a mezőmadarasi határban levő, Fekete nevű prédiúmról, illetve egy ottani kaszálóról.¹⁴ A terjedelmes és nehezen betűzhető, az említett Szigeti Pál kezével kelt signatura szerint az ügyben először a Székelyvásárhelyen, mindhárom nemzet részére tartott vízkeresztű nyolcadon történt leváta, talán azért csak akkor, mert 1570-ben a székely terminus valószínűleg elmaradt.¹⁵ Január 22-én a kancellárt Válaszúti Pál, az alpereseket pedig Domokos Péter képviselte, a felperes ügyvédje először a szokott teher mellett visszavonta a korábbi prókátor, majd kijelentette, hogy képviseltje nem mond le a neki adományozott, Fekete prédiúmbeli királyi jogról („a iure nostro regio in predio Fekethe in hac sede sicalicali existente per nos sibi collate recedere nolle”), minthogy a Dekrétum¹⁶ értelmében az alperesek azt rosszhiszeműen bírták, és a királyi jogot maguknak bitorolták. Ugyanakkor kérte, hogy az alperesek bizonyítsák mezőmadarasi lófőségüket, és azt, hogy emiatt a nevezett prédiúmban is jószágrésszel bírnak („in possessione Mezeomadaras [...] primipilatum habaretur ratione [...] portionisque earum in dicta possessione Mezeomadaras existentem, in eodem predio Fekethe ratam portionem haberent”). A felperesi allegációról az alperes másolatot kért, melynek árát tallérban fizette

¹⁴ Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (a továbbiakban: KNLt), Középkori oklevélgyűjtemény (a továbbiakban: KOKlGyűjt), Bánffy cs. lt., nr. 52. II. János 1569. július 11-én adományozta kancellárjának a mezőmadarasi részjószágot, ebből indult a per a Bernáldokkal. Lásd *Székely oklevéltár* II. 1520–1571. Szerk. Szabó Károly. Kvár 1876. (A továbbiakban: SzOkl) 248–249. Regesztája: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1581. János Zsigmond királyi könyve 1569–1570.* (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1.). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rác Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003. 153. sz.

¹⁵ Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok* 77.

¹⁶ Korszakunkban a Dekrétum alatt rendszerint a Tripartitumot értették. Lásd Bogdándi Zsolt: *A bírászkodás jogforrásai az erdélyi fejedelmi táblán a 16. században.* Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. sz. 32–34.

meg („solvit in thallero”). A következő perfelvételt ugyanazon a terminuson, január 26-án került sor. Ekkor az alperes prókátora tiltakozott, és a Tripartitumra való pontos hivatkozással¹⁷ azt állította, hogy a felperes ügyvédjét csak a köztudományvétel előtt vonhatta volna vissza, mire az ítélőszék úgy döntött, hogy az alperes által idézett cikkely nem a székelyek törvényeire és szokásaira vonatkozik, hanem a nemesekére, és a székelyek régi szokása szerint a prókátor visszavonása helyesen történt. („Deliberatum est quod textus ille non de legibus et consuetudine Siculorum verum de legibus nobilitatis tractatur [?] nam leges ac consuetudines Siculorum seorsim [?] in Decreto haberetur [?], ideo secundum veterem consuetudinem Siculorum potest revocare.”) Erre a feleletre az alperes a személyes jelenlét elé („in solius majestatis presentiam”) kívánta tenni ügyét, de minthogy ez egyszerű kifogás volt („simplex exceptio”), úgy döntöttek, hogy a pert csak egész seriesével együtt lehet fellebbezni. Erre ezúttal nem került sor, hanem – ha helyesen értelmezzük a signatura tartalmát – az alperes ügyvédje a székely jogszokásra alapozva állította, hogy a székely előkelők és lófők nem tartoznak a király adományozási joga alá („potioratus et primipilatus numquam donationi regie subiacerunt”), a királyi jog ellenében nem szükséges oklevelekkel bizonyítani, hanem elégséges, ha a föld békés használatát tanúkkal támasztják alá. A felperes prókátora erre feltette a kérdést, hogy a székely előkelők és lófők nemesek-e („interogavit procurator A[ctoris], an potiores et primipili sint nobiles”)? Mire az alperesek ügyvédje azt a választ adta, hogy „secundum veterem consuetudinem”, tehát a régi szokás értelmében nemesek, amire a felperes prókátora a Tripartitumra hivatkozva azt állította, hogy a székelyek sem szokásjoguk, sem származásuk szerint nem nemesek, minthogy a nemesi minőség a királyi joghatóságtól függ.¹⁸

A királyi jog székelyföldi érvényesüléséről, pontosabban annak a hatóság általi értelmezéséről hoz új adatokat a tábla által hozott (rész)ítélet.¹⁹ Ha helyesen olvassuk és jól értelmezzük a szöveget, akkor a Dekrétum említett 3. címére hivatkozva kijelentették, hogy a Szent Korona joghatósága alatt mindenütt érvényes a *ius regium*; a székelyek között is vannak nemesek, minthogy régi szokás szerint törzsenként, nemenként és áganként maguk között felosztják az örökségeket és a tisztségeket, a székely köznép vagy közösség („plebeosque sive communitatem Siculorum”) pedig régóta a királyi fenség hatalmától függ („ab antiquo regiemajestati potestate subiectam fuissent”), és emiatt – a királyi jog ellenében – a prédiomot nem adhatták volna el, mint ahogy azt a signaturát hordozó tanúvallomások szerint a faluközösség megtette. A következőkben az alperes a vitatott Fekete prédiumbeli birtokrész saját nemzetségéhez, lófőségéhez és ágához való tartozásának bizonyítására felhozta, hogy Örlöc nem Bő ágán két lófőséget, Adorján nem Pozsony ágán hét, Jenő nem Borozló ágán pedig ismét két lófőséget bír.²⁰

¹⁷ „juxta contenta Decreti Regni prout haberetur pars 2 tit. 80.” Vö. *Werbőczy István Hármaskönyve*. Ford., bev. és utalásokkal ellátta Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Jegyz. Márkus Dezső. Bp. 1897 (Magyar Törvénytár). 358. (A továbbiakban *Werbőczy: Tripartitum*). Titulus 80. *Procuratoris responsio, quomodo, et quo onere retractari debeat?*

¹⁸ „Procurator A. dicit Siculos neque juxta consuetudinem Siculorum neque ab origine Scithica [?] nobiles esse, quandoquidem nobilitas a jurisdictione regia dependet prout haberetur in prima parte titulo 3.” Vö. *Werbőczy: Tripartitum* 56–58.

¹⁹ Erről újabban lásd Rác Balázs Viktor: *A ius regium székelyföldi megjelenése: egy látszólagos tudományos konszenzus*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. füzet. 1–16.

²⁰ „Procurator I. proponit de genere seu tribo Eorleocz, in ramo Bew ratione huius rami habet duos primipilatus. In tribo Adoryan, ramo Poson septem primipilatus. In genere seu tribo Jeneco, ramo Borozlo duo [...]”

A perben újabb leváta ugyanazon a törvényszakon január 30-án, majd február 1-jén történt, amikor az alperes a segesvári országgyűlés végzésére hivatkozott, miszerint a székely előkelők és lófők örökségeikben megmaradnak.²¹ Erre a felperes prókátora azt mondta, hogy ez éppen az alperes ellen szól („articulus non pro se sed contra I. est”), mivel a székely község („plebeos”) részt nem adhatott volna az alperesnek, az erre kelt deliberatum szerint pedig „Siculis liberum fuisse potioribus pro sese hereditates occupare quod etiam communitati Siculorum permissum fuisset, preterea introducitur consuetudinem de usu decenni etc.”. Az ítéletből a székely előkelők és község szabad földfoglalására vonatkozó rész egyértelmű, a földek (?) tízéves/évtizedes használatát említő utalás viszont nehezen értelmezhető. Újabb adatok előkerüléséig csupán feltételezés marad, hogy a székely jogszokások szerint a földfoglalást követően 10 év elteltével következett be az elvülés.

A signatura befejező részéből szinte csak az alperes által a személyes jelenlétre való fellebbezés tűnik világosnak („I. appellat in presentiam solius majestatis regie”), emellett az alperes talán még arra hivatkozott, hogy a Fekete nevű rész korábban birtok volt, és utóbb elnéptelenedett, ha pedig birtok volt, akkor az ottani jószág tartozhatott a sámsondi lófőségéhez. Végül a szöveg egy zavaros, a tízéves használatot újra felemlítő résszel zár: „de usu decenni non [?] textus loquitur [?] de jure civili et canonico prescriptioneque”. Az imént említettük, hogy az alperes ügyvédje a signatura szerint a personalis presentia bírósága elé vitte az ügyet, az oda beadott propositio fennmaradt szövege szintén a székely jogszokások jelentős forrása.²²

Forrásértéke miatt még egy signaturát ismertetünk bővebben, a Báthory Zsigmond által 1588. február 24-én kiadott oklevél hátlapjáról. A jegyzetet hordozó parancslevelet az erdélyi vajda Küküllő vármegye alispánjaihoz, szolgabíráihoz és jegyzőjéhez, valamint ítélőszéki jegyzőihez címezte.²³ Eszerint a vajda a vármegye ispánjának, Kendi Sándornak, Kendi Ferenc tanácsúrnak továbbá Sulyok Ferencnek és Jánosnak előadásából értesült, hogy az elmúlt időszakban Váralja, Gogán, Bonyha és Bernád birtokok összes tizedét egy összegben fizették, de miután e jószágok különböző birtokosok kezére jutottak, a bernádi és bonyhai dézsmát elválasztották a váraljai és gogáni tizedektől, tekintet nélkül arra, hogy e településekről egyenként mennyi tizedre lehet számítani („non tamen juxta pretactarum possessionum Bohnya, Bernald, Varallya et Gogan territoriumque earundem ac decimarum in eisdem provenientem quantitatem et qualitatem separatas segregatasque fuissent”). Ezért a nevezett Kendiek és Sulyokok, úgymint Bonyha és Bernád birtokosai kijelentették, hogy ők ezentúl a dézsmát mindegyik birtok nagysága és az onnan várható tizedösszeg szerint akarják fizetni, és így akarnak megosztolni Gogán és Váralja birtokosaival, Patócsi Erzsébettel és Annával, és erre intsek az utóbbiakat, ha pedig az osztályt megtagadnák, akkor idézzék őket a kúriába.

Az oklevél hátlapjára a Radvánczi Márton ítélőmester által feljegyzett leváták alapján nyilvánvaló, hogy a Patócsiak a birtokok, illetve a tizedek felosztását megtagadták, az idézés pedig megtörtént. A signatura szerint a perben az első levátára 1589. február 27-én került sor, ekkor az alperesek ügyvédje part kért a jelentőlevélről, melynek kiállítása, illetőleg a díjnak törlesztése vélhetően az ítélőmesteri hospitiumon történt („petit par intrascriptarum et penes latius ducet ad hospitium”). Március 1-jén újabb perfelvétel történt, de az alperes prohibitával élt, majd

²¹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* II. (1556–1576). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. (A továbbiakban: EOE) 203.

²² SzOkl II. 277–286.

²³ MNL OL F4, Cista Capituli, Cista Küküllő, fasc. 1., nr. 27.

március 10-én azzal hozakodott elő, hogy a felperes bizonyítsa állítását, miszerint a jószágok dézsmáját egyben számolták. Erre a felperesek bizonyítékként bemutatták a tized-arendator lajstromát („registrum arendatoris decimarum nostrarum super connumerationem decimarum confectum ex mandato illustrissimi principis”), mely szerint a nevezett birtokok tizedét valóban egyben számolták fel.²⁴ A tábla elfogadta a felperesek érvelését és bizonyítékát, elrendelte, hogy a birtokokon lakó jobbágyok körében tartsanak vizsgálatot a dézsmáról, a limitatiót pedig úgy végezzék el, hogy számolják fel azokat a jobbágytelkekhez tartozó földeket is, melyeket a földesurak művelnek és bitorolnak („pro se usurpassent”), majd mindegyik fél a maga része szerint fizesse a dézsma összegét. Az elhatárolást pedig az arendator vagy helyettesei és az ítélmester előtt végezzék el. Azt sajnos nem tudjuk, hogy ez az ítélet végrehajtásra került-e, minthogy mindkét fél fellebbezett.

Az idézőlevelek hátlapján fennmaradt, gyorsírásos és emiatt olykor nehezen olvasható és értelmezhető signaturák mellett jelentős számban maradtak ránk ilyen jegyzetek átíratban. Ahogyan Kitionich is megjegyezte, ezeknek az ítélmesteri jegyzeteknek bizonyító erejük volt, amiért gyakran kértek róluk a peres felek másolatot. Jó példánk erre Báthory Zsigmondnak 1592. január 27-én, a székelyek vásárhelyi terminusán kiadott oklevele.²⁵ Ezek szerint Pál fordulása napjának szombatján, midőn a vajda a praesidenssel, az ítélmesterekkel és az ülnökökkel együtt ítélőszékét tartotta, Orbán Mihály és Balázs felperesek néhai Kún Benedek fia elleni perében, a felperesek ügyvédje, Sámsondi András bemutatta Báthory Kristóf vajda 1579 februárjában kelt iktatóparancsát, melynek hátlapján különféle feljegyzések voltak a per felvételének rendjéről („in quarum dorso nonnullae *signaturae* iuxta levatarum seriem conscriptae”), valamint a keresetlevelet, melyekről az alperesek ügyvédje, Köpeczi Tamás part kért. Az átírt signatura szövege arról tudósít, hogy az iktatás elleni ellentmondás okán indult perben először a Székelyvásárhelyen tartott törvényszakon történt perfelvétel (*levata*) 1579. május 6-án, de akkor az alperes nevében senki sem jelent meg, amiért elmarasztalták. Ugyanazon a terminuson, május 22-én újratárgyalták az ügyet, és ekkor az alperes nevében prohibítával betiltották az ítélettelvi kiállítását. Ugyanez a tárgyalás a bizonyítási szakaszba lépett: a felperes az ellentmondás okát kérte, mire az alperes előadta, hogy a peres erdő a birtokkal közös tulajdonuk. Ezzel szemben a felperes azt lófői erdőnek tudta, és bizonyítékként két oklevelet mutatott be, a 15. század végéről. Ezekről és a jelentésről az alperes par-példány kiállítását kérte.

A következő perfelvételre május 27-én került sor. Ekkor az alpereseket képviselő neves ügyvéd, Pistaky Lukács írásban nyújtotta be az ellentmondás indoklását, melyről a felperes part kért, és annak ellenértékét törleszteni ígérte.²⁶ Ezzel a per újabb halasztással május 29-re jutott, a

²⁴ Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Jakó Zsigmond. Erdélyi Történelmi Adatok V. 2. Kvár 1945. 36. Az idézett forrás bizonyítja, hogy a dézsmajegyzékből több példány is készült.

²⁵ MNL OL, P676 Földvári lt., 2. csomó (évrendezett). E példát idéztük Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi táblai perfolyamról és az ítélmesterek tevékenységéről a 16. század második felében.* = *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tisztelőjére.* Szerk. Dáné Veronka–Lupescuné Makó Mária–Sipos Gábor. Kvár 2016. 43–45.

²⁶ Az oklevél parjának kiállításáért járó díjakat az országgyűlésen a középkori törvények alapján szabályozták. Az így beszédett tekintélyes pénzösszeg szintén az ítélmestereket illette meg, akik vélhetően ezekből a jövedelmekből a szolgálatukban álló jegyzőknek is juttattak. Az idézett szövegben és máshol is a másodpéldányért háromféle fizetési módot említenek: „solvit in verbo domini Helii Zekely” – ez vélhetően arra utal, hogy nem fizették ki a díjat, de a törlesztésre Székely Illyés szavával kötelezték magukat/„solvit in tallero” – a par-példány díjának törlesztése ezüstpénzben, tallérban történt/„solvit in anullo aureo” – készpénz hiányában a díjat valószínűleg az ítélmester kezénél zálogba tett

szokásos par-kérés után hosszú ideig szünetelt, majd az 1592. január 13-tól Székelyvásárhelyen tartott terminusra került, ahol immár az örökösök folytatták azt. Január 25-én vették fel a pert, és ekkor mutatta be a felperes írásban újabb keresetét („exhibet actionem litis intermedii in scriptis”), és ekkor kért az alperes ügyvédje erről és a leváták soráról („petit par intrascriptarum actionis litis intermedii et levatarum”) másolatot. A január 27-i oklevélben szintén átírt magyar nyelvű keresetből kiderült, hogy Orbán Mihály újabb vádakot hozott fel Kun Gáspár és apja ellen. Ezek szerint azok felfegyverzett szolgálókkal és valamilyen cigányokkal 1586-ban, Lőrinc napja körül, az éj leple alatt a felperesnek a marosszéki Kálon levő kúriájára rontottak, az ajtót betörve őt keresték, hogy megöljék, feleségére szablyát vontak, négyéves fia pedig annyira megijedt, hogy „az ideoteol fogwa zegeni fiamott az bethegseg egi arant gyeottreotte kiben ezten ez napra megh hala”. Ezenfelül az udvarházát teljesen kifosztották, felesége ruháit, szoknyáit és gyűrűit mind elvitték, őt pedig a székelybői határban, amikor Fábian Albert erdejére ment, „vagdaltak, taglottak, holth elewenen hattak”.

A fenti eset mellett még sok példát hozhatunk arra, hogy az ítélőmesterek hátlapi feljegyzései mennyire részletesen tájékoztatnak a perfolymról.²⁷ A középkori gyakorlatot folytatva, azt továbbfejlesztve, a signatura rögzítette mindazt, ami a perben történt, és mind tartalmilag, mind formailag megadta a jegyzőknek az oklevelek megszerkesztéséhez szükséges adatokat.²⁸ Az ítéletlevelek kiállításában tehát ezekre, illetve az ekkor már rendszerint írásban beadott ügyvédi allegációkra és propositiókra alapoztak, egyelőre semmi nyom nem utal arra, hogy a 16. század második felében a táblán tárgyalt ügyekről a vármegyei törvénykezési jegyzőkönyvekhez hasonló regisztrumokat vezettek volna. Megállapításunkat egy 1583-ban kelt kézdiszéki fellebbezéssel és az ennek hátlapjára írott ítélőmesteri jegyzetekkel,²⁹ illetve az ennek alapján kiadott ítéletlevéllel³⁰ támaszthatjuk alá. Kézdivásárhelyen, október 10-én az ítélőszék előtt megjelentek a felperes polyáni Veres István nevében maksai Máté Gergely, az alperes Apor István nevében pedig Babos Bálint. A felperes előadta „wrunk eo nagysaga missilis levele mellet”, hogy az elmúlt évben a polyáni határban levő malmát az alperes hatalmasul elfoglalta, amiért a Decretum szerinti büntetés kiszabását és kára megtérítését kérte. Erre az alperes kifogásolta, hogy két, különböző keltezésű fejedelmi parancssal álltak elő, „együk Zent Mihály nap taiba, az másik Zent Janos hawanak 5 napjan keolt”, a szék pedig azzal nem élt, hogy két parancsolattal szólítsanak („engem egyy dologert ket missilissel nem zollithatna”), ezért patvarkodással vádolta ellenfelét. Az ítélőszék a vádat elfogadta, az alperest felmentette, a felperest pedig patvarkodáson marasztalta el. A felperes azonban ezzel az ítélettel nem elégedett meg, ezért a szék az ügyet a vajda elé, tehát a táblára terjesztette („vestrae celsitudinis transmissimus in praesentiam”). A kézdiszékiek peráttevő oklevelét Radvánczi Márton protonotarius nyitotta fel 1584-ben, és

aranygyűrűvel törlesztették, melyet utóbb, az oklevél díjának kifizetésével váltottak ki. A középkori okleveles anyagban nem találtunk példát a díj törlesztésének ezekhez hasonló módozataira, de a signaturák tanúsága szerint a Magyar Királyság ítélőszékei a 16. század második felében azonos volt a gyakorlat. A példákat lásd *A Blagay család oklevéltára*. Szerk. Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Bp. 1897. (MHH Diplomataria 28.) 477; Domanovszky Sándor: *A szepesi városok árumegállító-joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért 1358–1570*. Bp. 1922. 433; Lukinich Imre: *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára IV. 1549–1555*. Bp. 1942. 275–276.

²⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bánffy lt., nr. 107; KvNlt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 114; MNL OL F5, Cista diversorum comitatum, Cista 1., fasc. 1., nr. 8; MNL OL F4, Cista Capituli, Com. Albensis, Cista 3, fasc. 5., nr. 14.

²⁸ Bónis: *A kúriai irodák* 228.

²⁹ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálint lt., nr. 104.

³⁰ KvNlt, Torma cs. lt., nr. 149/9.

ugyanő írta az alábbi signaturát annak hátlapjára: „1584 Levata feria secunda proxima post festum Conversionis beati Pauli apostoli [január 27.] pro A. Emericus Waas, pro I. Andreas Samsondi protestantur utrinque, procurator. I. responsionem exhibuit in scriptis, procurator A. replicat dimidietatem utriusque lapidis mole possedissee et etiam porcionem A. occupasset et probat. [...] Gregorius Somlyay director causae presenti se ingerit, pro quo Benedictus Henter et dicit quod licet lapis unus mole litigiose fuisset honeste Catherine relicte Ladislai Pal Mate quem videlicet ipse I. [?] impetrasset pro altero colono suo, sed cum ad intercessionem dicti Ladislai Pal Mate alterum jobbationem videlicet Georgium Kowach princeps sibi dedisset, ideo dicta Catherine molendini portionem contra jus fisci vendere et alienare non potuisset, ideo fisco rehabere optaret. Procurator I. contra ingerentem respondit quod I. ea ratione remisisset principi Ladislaum Pal Mate ut molendinum jure perpetuo sibi concederet sic concessisset et princeps annuentiam superinde dedisset ipso I. et superinde haberet litteras et producit [?]. Contra A. dicit quod partem molendini A. minime occupasset sed si voluisset libere portionem suam dictus A. possidere potuisset. Deliberatum quod solus I. non potuit negare directe factum, ideo cum poena potentiae [?] porcionem [?] mole restituentur A., damnum autem juxta regni consuetudinem usque florenorum centum bene infra sed non supra recuperari potest, I. petit executionem quia capitalis esset sententiam, conceditur ex deliberatione.”

A hátlapi signatura alapján, lényegében azt mondatokba foglalva a következő ítéletlevelet adták ki Gyulafehérváron, 1584. január 29-én, tehát két nappal a leváta, illetve a signatura megszerkesztése után: Báthory Zsigmond székely nemesekhez. Tudtul adja, hogy a vízkereszt nyolcadán a székelyek hatalmaskodási ügyeiben tartott terminuson január 27-én (az idézett signaturában: „Levata feria secunda proxima post festum Conversionis beati Pauli apostoli”) megjelentek ítélszékén Kézdiszék fentebb említett peráttevő ítéletlevele alapján a felperes polyáni Veres István nevében ügyvédként Vas Imre, másfelől a szárazpataki Apor István alperes nevében Samsondi András prókátor. Az alperes a felperes vádjára előadta (a signaturából csak annyit tudunk, hogy az alperes prókátora válaszát írásban adta be – *responsionem exhibuit in scriptis* –, tehát ezt a részt az írásbeli beadvány alapján szövegezték meg), hogy a nevezett malomnak két köve van, abból az egyik, vagyis az alsó öt illeti meg, minthogy azt Máthé Pál László özvegye neki engedte át. Ezt készen áll szemrevételezéssel és közös tanúvallatással bizonyítani. Erre a felperes azt válaszolta, hogy a malom mindkét kövének fele része az övé, és ezt tanúkkal tudja bizonyítani. (A signaturában: *A. replicat dimidietatem utriusque lapidis mole possedissee et etiam porcionem A. occupasset et probat.*) Ekkor Somlyay Gergely fiskális director nevében nagyajtai Henter Benedek belépett a perbe, a nevezett malomból Máthé Pál László özvegyének részét a fiskus részére kérve. (A signaturában bővebben: *Gregorius Somlyay director causae presenti se ingerit, pro quo Benedictus Henter et dicit quod licet lapis unus mole litigiose fuisset honeste Catherine relicte Ladislai Pal Mate quem videlicet ipse I. [?] impetrasset pro altero colono suo, sed cum ad intercessionem dicti Ladislai Pal Mate alterum jobbationem videlicet Georgium Kowach princeps sibi dedisset, ideo dicta Catherine molendini portionem contra jus fisci vendere et alienare non potuisset, ideo fisco rehabere optaret.*) Az alperes erre azt válaszolta, hogy a malomrészt a fejedelem neki engedte át, és erről okleveleket is tud bemutatni a következő terminuson. (A signatura szerint: *molendinum jure perpetuo sibi concederet sic concessisset et princeps annuentiam superinde dedisset ipso I. et superinde haberet litteras et producit*). A döntés pedig: az alperes a fiskussal szemben mutassa be okleveleit, a malomrészt adják vissza a felperesnek, aki eskü által 100 Ft-ig visszaszerezheti kárát is az alperes javaiból,

az alperest pedig a malom erőszakos elfoglalása okán a 24 Ft-ot kitevő főbenjáró ítéletben („in sententia capitali viginti quatuor florenorum facientem”) marasztalják el, és elrendelik jószágai és ingóságai elkobzását, melyeknek a szokott módon kétharmad része a bíróságot, egyharmad része pedig a pernyertest illeti meg. (A signaturában valamivel tömörebb megfogalmazásban: *solus I. non potuit negare directe factum, ideo cum poena potentiae [?] porcionem [?] mole restituentur A., damnum autem juxta regni consuetudinem usque florenorum centum bene infra sed non supra recuperari potest, I. petit executionem quia capitalis esset sententiam, conceditur ex deliberatione.*) Az ítéletlevelet ugyanaz a Radvánczi Márton ítélőmester lectázta és adta ki (*Lecta et extradata*), aki a perfolyta feljegyzéseket is tette a kézdiszéki oklevél hátlapjára. A sententiát lejegyző írnoke pedig egyszerűen kerek mondatokba foglalta saját hivatali főnöke signaturáját, és úgy fogalmazta meg az oklevelet. Éppen ebből az eljárásból adódhatott az ítéletleveleknek már a 13. századtól kialakult jegyzőkönyvi formája, amely ugyan nem folytatólagosan vezetett jegyzőkönyv, de a per minden lényeges elemét tartalmazza.³¹

A fenti példa mellett a táblai bíraskodási jegyzőkönyv hiányára vonatkozó feltételezést támasztja alá a signaturáknak hiteles oklevélben való átírása, melyet Kitonich is említett, illetve az, hogy a táblai joggyakorlatban ezekre a feljegyzésekre – és nem valamilyen jegyzőkönyvi bejegyzésekre – hivatkoztak bizonyítékként. Az 1588. év Szent György-nyolcadán például a fejedelmi ítélőszék a bemutatott ítéletlevél hátlapjára tett feljegyzések és az ítélőmesterek más jegyzetei alapján (*prout ex dorso litterarum judicialium et alia etiam signatura manu propria magistri nostri protonotarii notata constabat*) állapította meg, hogy a kolozsvári országgyűlés határozata ellenére az alperes négyyszer tett tiltást, és ezért elrendelték a Bánffyak érdekében hozott ítélet végrehajtását.³²

Annak ellenére, hogy már egy 1415 táján kelt törvényi előterjesztés javasolta a kúrián egy könyv vagy regisztrum vezetését a bíraskodásról és főleg a végső ítéletekről, hogy annak alapján a hasonló ügyekben hasonló ítéleteket hozzanak, és hogy azokból az országlakosok részére másolatokat tudjanak kiadni,³³ úgy tűnik, hogy ilyen jellegű jegyzőkönyvek vezetésére nem került sor.³⁴ Talán éppen a növekvő szóbőségű, a 15. század végére egyre terjedelmesebb signaturák miatt, melyben már a kora újkori modern ügyintézés fázisait, az aktaszerűség előzményeit ismerhetjük fel.³⁵ A központi bíróságok fejedelemségkori gyakorlatában törvénykezési jegyzőkönyv vezetésére a kutatás jelenlegi állása szerint csak 1676-ból van töredékes példánk, és nem csodálkozhatunk azon, hogy szövegezésében az is a 16. századi oklevelek hátlapján olvasható signaturák mintáját követi.³⁶ Itt jegyezzük meg, hogy a perjegyzőkönyvek kialakulásának idő-

³¹ Erről lásd Tringli István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Vác–Bp. 2020. 501–502.

³² KvNlt, Független oklevelek gyűjteménye, nr. 29.

³³ A törvényjavaslat 14–16. cikkelye a „liber seu registrum sententiarum et processuum”-ról: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp. 1976. 401.

³⁴ A kúriai bíraskodás regisztrumvezetési gyakorlatának egyetlen fennmaradt középkori emléke az 1507-es év Szent Mihály nyolcadán kiadott bírságlevelek jegyzéke, de ez nem törvénykezési jegyzőkönyv, hanem a megidézettek elmarasztalásáról vezetett töredékes regisztrum. A forrást idézi Martyn Rady: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*. Oxford 2015. 125. A forrás elérhetősége: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/37417>.

³⁵ Bónis: *A kúriai íródak* 229.

³⁶ *In nomine domini. Series causarum levatarum in anno 1676 in civitate Segesvar pro dominis regnicolis, magistro S. (?) ac domino Stephano Sarpataki existente celebratarum*. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (BCU), Kézirattár, Ms 309., f. 12–23.

pontja a Magyar Királyság kúriai bíraskodása esetében sem állapítható meg, de a 17. század második feléből már kialakult gyakorlatra utaló jegyzőkönyvek maradtak ránk.³⁷

Mindezek mellett egyértelmű, hogy az erdélyi ítélőmesteri „irodákban” ha vélhetően nem is vezettek a 16. század végén törvénykezési jegyzőkönyveket – minthogy azokat az itt bemutatott signaturák lényegében pótolták –, valamilyen feljegyzésekre, másolatokra, „ügyviteli irattárra” szükség volt ahhoz, hogy a perfolyamat követni tudják, és a bírói döntéseket meghozhassák.³⁸ A perek tárgyalásának rendjéről például már egy 1498. évi törvénycikk elrendelte, hogy az ítélőmesterek foglalják jegyzékbe az idézőlevelek keltét, és a korábbi idézettel kelt pert vegyék elő előbb.³⁹ A sorrend – *series* – szerinti ítélkezést és e jegyzéknek az ítélőmesterek általi vezetését pedig 16. század végi országgyűlési végzések is meglehetősen gyakorisággal előírják.⁴⁰

Összefoglalva az oklevelek hátlapjára írott signaturák, ítélőmesteri jegyzetek vezetésének kapcsán elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a fejedelmi tábla 16. század végi gyakorlatában ezek a feljegyzések már annyira kiforrott formát mutatnak, hogy részletességük lehetővé tette az ítéletleveleknek ezek alapján való megfogalmazását és kiállítását. E jegyzetek forrásértékét éppen ez a részletesség adja; ha nem is maradt fent az ügyben a *sententia*-levél, a *signatura* a *perre*, a perfolyamra vonatkozó minden lényeges elemet megőrzött, és valószínűleg éppen e jegyzetekkel magyarázhatjuk a táblai törvénykezési jegyzőkönyvek 16. századi hiányát is.

Protonotarial Notes and Litigation at the Transylvanian Princely Table in the Second Half of the 16th Century

Keywords: judicial system, Transylvanian Principality, charters, signaturae, protonotaries

Those interested in the judicial system of Early Modern Transylvania can only rely on a limited scope of sources when analyzing the characteristics of a certain period. In order to understand the functioning of the so-called high (curial) courts, the notes made by the protonotaries at the back of the documents are therefore also necessary to study, besides the charters they issued and the formulary books they composed. The main aim of this study is to present and analyze these *signaturae* or notes that appear on the dorse of charters and give us important clues with regard to the stages of the litigation. From these, we could conclude that no kinds of minutes or records (*registrum*) were kept during the functioning of the Princely Table in the second half of the 16th century). The stages of a lawsuit were noted by the protonotaries at the back of the mandates (*mandatum*) and sentences (*litterae iudicariae*) and the letters of judgment were issued using those notes.

³⁷ Varga Endre: *A királyi curia 1780–1850*. Bp. 1974. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 4.) 214. (21. jegyzet).

³⁸ Erre bizonyíték az, hogy levélkeresetű parancs alapján 1631-ben átírtak Torockai Mihály ítélőmester „irattárból” olyan oklevelet, amelyet még Wesselényi Miklós protonotariushoz címeztek 1582-ben, tehát a táblai bíraskodást irányító ítélőmesterek iratmegőrző szerepet ellátva hagyományozták egymásra a működésük során felhalmozott iratanyagot. Lásd Bogdándi Zsolt: *Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. század végi Erdélyben*. = *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila. Kvár 2013. 243. Ebből a példából másolati könyvek vezetésére következtet Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században*. Levéltári Közlemények LXXXV(2014). 19–20.

³⁹ Bónis: *Jogtudó értelmiség* 391.

⁴⁰ EOE II. 322; EOE III. 130, 368, 388.

Jakó Klára

Adatok Bocskay István erdélyi fejedelem haláláról és gyulafehérvári temetéséről

Az erdélyi fejedelmek temetésének kutatásában minden újabb adat/forrás előkerülésének örvendünk, hiszen ezen a téren is megmutatkozik a korszakra vonatkozó levéltári anyagot általánosan jellemző pusztulás. Egy régebbi írásomban már foglalkoztam az önálló fejedelemség uralkodóinak temetkezésével kapcsolatos forrásokkal, akkor Báthory István lengyel királyként történt végtisztességére vonatkozó adatokat közölve.¹ Ezúttal a Bocskay István halála utáni időszakkal és temetésével kapcsolatosan előkerült újabb szövegek: két levél, egy önvallomás és egy temetési leírás publikálására vállalkozom. Mindezek az 1607. év első két hónapjának eseményeire vonatkozó, Bocskay személyéhez és politikai örököségéhez köthető iratok ugyanazon miscellanea-kötetben, a *Soproni kódexben* található.² Valamennyit ugyanazon ismeretlen személy másolta be a kötetbe, nagy valószínűséggel az Oszmán Birodalom fővárosában. A kötetről szóló tanulmányomban csak feltételeztem annak konstantinápolyi provenienciáját, de

Jakó Klára (1962), Phd, tudományos főmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, jako.klara@abtk.hu

¹ Jakó Klára: *Adalék fejedelmek temetkezésének kérdéséhez*. = *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor. Kvár 1996. 233–246. (A továbbiakban Jakó: *Adalék fejedelmek temetkezésének kérdéséhez*). Ezt követően jelent meg néhány, részben újabb forrás közlése: Horn Ildikó: *Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból*. Irodalomtörténeti Közlemények CII(1998). 5–6. sz. 760–772; Tóth István György: *Bethlen Gábor mókás temetési menete*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 1. sz. 119–131; *Források Apafi Mihály temetéséről*. = *Apafi Mihály temetése*. S. a. r. Csorba Dávid, Mikó Gyula. Bp. 2014. 67–141, 148–189. Re-Textum 2. <https://www.reciti.hu/2015/2848> (letöltés ideje: 2022. 02. 21.); Csorba Dávid: *II. Apafi Mihály bécsi ravatala*. = Certamen. VII. Kvár 2020. 13–28; A Magyar Királyság területére vonatkozóan Viskolcz Noémi: *Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században*. Művészettörténeti Értesítő LVIII(2009). 2. sz. 245–269. A források elemzésével, értelmezésével Bíró Vencel sajnós jegyzetek nélkül közölt alampunkáját [Bíró Vencel: *Az erdélyi fejedelmek temetkezése*. Erdélyi Irodalmi Szemle. VI(1929). 74–91. (A továbbiakban Bíró: *Az erdélyi fejedelmek temetkezése*)] követően Szabó Péter foglalkozott legtöbbet. Szabó Péter: *Uralkodói temetkezéseink kérdéséhez*. = *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 228–248. (A továbbiakban Szabó: *Uralkodói temetkezéseink*); Uő.: *A végtisztesség: a főúri gyászszertartás mint látvány*. Bp. 1989.; Uő.: *Temetkezési kultúránk újabban felfedezett forrásai elé*. = Uő.: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp. 2008. (A továbbiakban Szabó: *Temetkezési kultúránk*) 157–178.; Uő.: *Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban. Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározására*. = Uő.: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp. 2008. 179–190. (A továbbiakban Szabó: *Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban*). Művészettörténeti szempontból Kovács András közölt a témában pl. *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai (1565–1715)*. = *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi Dávid, Marton József. Bp.–Kvár 2018. 15–71. (A továbbiakban Kovács: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai*). Különösen: 29–55; Uő.: *János Zsigmond fejedelem síremléke*. Aetas XXXV(2020). 3. sz. 175–188. (A továbbiakban Kovács: *János Zsigmond fejedelem síremléke*); Uő.: *János Zsigmond fejedelem síremléke*. Keresztény Magvető CXXVII(2021). 4. sz. 355–371.

² A kötetről, melyet az MNL OL-ben őriznek (R315 3. t.) bővebben lásd Jakó Klára: *A Soproni kódexről*. = *A rendtartó történezt. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Szerk. Fejér Tamás, Gálfi Emőke. Kvár–Bp. 2021. 215–239. (A továbbiakban Jakó: *A Soproni kódexről*)

az alább napvilágot látó szövegek közlésre való előkészítése közben vált világossá, hogy ezek közül több is egyezik az akkori bailo, Ottavio Bon Velencébe küldött jelentéseihez csatoltakkal vagy azokban kivonatoltakkal. Ezekből az iratok isztambuli „útvonalára” is fény derült: a Portára érkezett magyar nyelvű leveleket először törökre fordították, majd azokat tolmácsával olaszra ültetette át, maga a bailo ez utóbbiakat használta. Így tehát az, hogy az itt közölt források közül több is 1607-ben Konstantinápolyból Ottavio Bon közvetítésével jutott el Velencébe, megerősíteni látszik azt a feltételezésemet, hogy a kötet az Oszmán Birodalom fővárosában keletkezhetett.³ A következőkben a Bocskay István halála és temetése közötti időszakra és magára a végtisztességére vonatkozó, függelékben közlésre kerülő források történeti hátterét kívánom röviden bemutatni.

Bocskay István betegségéről, haláláról és temetéséről a korra vonatkozó elbeszélő források mind megemlékeznek, természetesen kiemelkednek ezek közül még töredékességükben is Szamosközy István feljegyzései⁴ (azt csak sajnálhatjuk, hogy Bocskay udvari történetírójaként, fő művének éppen fejedelme korára vonatkozó részei nem maradtak ránk⁵), Szepsi Laczkó Máté,⁶ a későbbiekben a Szamosközy munkáját felhasználó Bethlen Farkas,⁷ de Istvánffy Miklós⁸ és Somogyi Ambrus,⁹ Segesvári Bálint deák¹⁰ is bővebben foglalkoznak a kérdéssel. Ezek az elbeszélő források sokszor egymást ismétlő tartalmú információkat közölnek az eseményekkel kapcsolatban. A rekonstrukció során kiegészítésképpen jól használhatók a korszak levelezésanyagában található adatok is.¹¹ Külön csoportot képeznek a korabeli költemények, melyekből szintén több is ismeretes a Bocskay halála körüli eseményekkel kapcsolatban, köztük a temetés bizonyos részeinek versbe szedett leírásával, ezek azonban szubjektív alkotások, a bennük foglalt adatokat is ekképpen kell értékelnünk.¹² Történetírásunkban a 20. század elején jelent meg egy többnyire feledésbe merült, de Bocskay István halálát és temetését az akkor rendelkezésre álló források

³ Vö. Jakó: *A Soproni kódexről* 221, 223, 235.

⁴ *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz*. = *Szamosközy István történeti maradványai, 1566–1603. Végves feljegyzések*. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1880. Monumenta Hungariae Historica Scriptorum. (a továbbiakban: MHHS) 30. 498–503. (A továbbiakban: *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz*)

⁵ Sinkovics István: *Szamosközy István*. = *Szamosközy István: Erdély története [1598–1599, 1603]*. Bp. 1977. 21–22.

⁶ *Sepsi Laczkó Máté Lorándffy Mihály udvari concionatora krónikája*. = *Erdélyi Történelmi Adatok* (a továbbiakban: ETA) III. Kiad. Mikó Imre. Kvár 1858. 97–117.

⁷ Wolfgangus Bethlen: *Historia de rebus Transsylvanicis*. VI. Cibinii 1793. 461–502.

⁸ Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól irt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/3. S. a. r. Benits Péter. Bp. 2009. 484–486.

⁹ Somogyi Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól az 1490-es évtől 1606-ig*. II. Ford. Szabó György. Máriabesnyő 2013. 240–241.

¹⁰ *Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606–1654)*. = *Kolozsvári emlékirók*. Vál., jegyz. Pataki József. Buk. 1990. 136–137.

¹¹ Pl. *Rákóczy Zsigmond és Homonnay Bálint versengése történetéhez*. Közli Komáromy András. *Történelmi Tár* (A továbbiakban: TTár) 1899. (A továbbiakban: *Rákóczy és Homonnay versengése*) 277; *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez*. Kiad. Torma Károly. TTár 1867. 93–110. (A továbbiakban: *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez*); *Illésházy István és más főurak levelezése 1605–1608*. Kiad. Szilágyi Sándor. TTár 1878. 872–876; *Egykorú levél Bocskay István temetéséről*. Közli Ipolyi Arnold. TTár 1878. 650–652. (A továbbiakban: *Egykorú levél Bocskay István temetéséről*)

¹² *Históriás ének Bocskay Istvánról*. Közli Kozocsa Sándor. Erdélyi Múzeum XLI(1936). 1–3. sz. 69. (A továbbiakban: *Históriás ének Bocskay Istvánról*); *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*. 1. *A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*. Kiad. Bisztray Gyula–Klaniczay Tibor–Nagy Lajos–Stoll Béla. Bp. 1959. 298–299, 365–371. (A továbbiakban: RMKT XVII.1.)

alapján mindmáig legalaposabban rekonstruáló írás, Lencz Géza tollából.¹³ A következőkben röviden áttekintem az eseményeket, melyek az alább közölt források keletkezését meghatározták.

Mint köztudomású, a már akkor hónapok óta betegeskedő Bocskay István 1606. december 29-én hajnalban Kassán halt meg. Végrendelete szerint a fejedelmi székhelyen, Gyulafehérváron kívánt nyugodni. Arról is rendelkezett, hogy amíg a temetésre sor kerülhet, kijelölt fejedelmi utódja, Homonnai Bálint őriztesse tetemét a „boltban”, melyre ő viselt gondot. A Kassáról Gyulafehérvárra vonuló temetési menet megszervezésére szintén őt, valamint Nyáry Pált kérte. Ennek katonai biztosítását Széchy György udvari kapitányra és Nagy Gergelyre bízta, alárendelve őket magyarországi hadai fővezérének, Homonnainak, valamint Alvinczi Péter, Örvéni Pál és Péchy Simon testamentumos uraknak.¹⁴

Első forrásunk éppen a testamentumos urak: Alvinczi Péter, Örvéni Pál és Péchy Simon levele, melyben a Portát értesítették Bocskay haláláról. Erről a levélről eddig csak közvetett módon volt tudomásunk, Körösi István portai ügyvivő megmaradt levelezésében találunk rá utalást.¹⁵ A levél bizonyos szövegrészei nagyon hasonlóak a Kassán ugyanezen napokban írt, a fejedelem halálhírét közlő missilisekben előfordulókhöz,¹⁶ de forrásunk azért különleges, mert itt a politikailag jelentős fővezér a címzett, és így első kézből kapjuk a közvetlenül Bocskay halála utáni, feltehetően még az elhunyt fejedelem akarata szerinti portai politikára vonatkozó elgondolásokat.

Bocskay István halálát követően környezete leginkább politikai okokból várt a hír mielőbbi „hivatalos” közlésével, ez más fejedelmek elhunytja után is előfordult, kiváltképpen, amikor a halottnak nem volt vér szerinti örököse.¹⁷ December 29-én ugyan egy már korábban írni kezdett levele végén Nyáry Pál tudatta Bocskay halálhírét Illésházy Istvánnal¹⁸, majd 30-án Homonnai Drugeth Bálinttal közösen röviden ismét értesítette a főurat a történekről, mindkét alkalommal megemlítve végrendeletét, és hogy a fejedelem végső nyughelye Gyulafehérváron lesz. Ez utóbbi levélben kérték a hír titokban tartását.¹⁹ December 31-én, ugyancsak Illésházynek írt levelében, Rimay János részletesen beszámolt a fejedelem haláláról.²⁰ Az erdélyieket, pontosabban Petki János tanácsurat, későbbi kancellárt hivatalosan a testamentumos urak értesítették 1607. január 2-án, Kassán kelt levelükben.²¹ A hírek azonban gyorsan terjedtek, Báthory Gábor

¹³ Lencz Géza: *Bocskay halála és temetése*. Protészans Szemle XIX(1907). 77–92. Ezt részben kiegészíti: Molnár Balázs: *Adatok Bocskai István életéhez*. Debreceni Szemle. XIV(1940). 10. sz. 250–253.

¹⁴ *Bocskai István testamentumi rendelése*. Előszó, jegyzetek Szigethy Gábor. 1986. Bp. Gondolkodó Magyarok sorozat. 25. (A továbbiakban: *Bocskai István testamentumi rendelése*)

¹⁵ *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez*. 105.

¹⁶ Pl. 1607. január 3., Kassa, Nyáry Pál, Széchy György Kapi Zsigmondhoz és Lászlóhoz. *Nyári Pál és Széchy György meghívó levele Bocskai fejedelem temetésére, Kapi Zsigmond- és Lászlóhoz 1607.*= ETA I. Kiad. Mikó Imre. Kvár 1855. 314; 1607. január 2., Kassa, Alvinczi Péter, Örvéni Pál, Péchy Simon Körösi Istvánnak. *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez*. 93–95.

¹⁷ Bíró: *Az erdélyi fejedelmek temetkezése* 79.

¹⁸ *Magyar Országgyűlési Emlékek*. (A továbbiakban: MOE) XII. Szerk. Károlyi Árpád. Bp. 1917. 756.

¹⁹ *Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban*. Kiad. Szilágyi Sándor. (A továbbiakban: *Bocskay és Illésházy levelezése*) III. közlés. TTár 1878. 639.

²⁰ A levélben részletesen leírja a fejedelem körtüneteit, melyeket egyértelműen mérgezéssel magyaráz. Megtudjuk belőle továbbá azt is, hogy halálutásúja alatt végig mellette volt udvari papja, Alvinczi Péter, akitől úrvacsorát vett, vele együtt imádkozott a szinte az utolsó pillanatig tudatánál lévő fejedelem. *Rimay János összes művei*. Kiad. Eckhardt Sándor. Bp. 1955. (A továbbiakban: *Rimay János összes művei*) 248–250.

²¹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. (A továbbiakban: EOE) V. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1879. 430–432.

már ugyanezen nap (január 2-án) a nagyvezérnek Ecseden keltezett levelében a Báthory-család tagjaként magának kérte az erdélyi fejedelemséget, tehát már tudott Bocskay elhunytáról.²² Feltehetően a törököknek is volt emberük, aki a Bocskay udvarában történekről hírt adott a Portán, és a velenceiek révén is hamarabb eljutott a halálhír Konstantinápolyba,²³ de a hivatalos értesítést, melyet a testamentárius urak fogalmaztak meg, és melyben közölték a Portával, Dervis pasa fővezérrel²⁴ Bocskay halálát, ugyancsak 1607. január 2-án írták Kassán. Ez a levél (mellyel egy időben kelt Alvincziék Bocskay portai orátorának, Körösi Istvánnak²⁵ címzett, szintén a halálhírt közlő levele²⁶) maradt fenn a *Soproni kódex*ben, melyet a mellékletben közölök. Feltehetően az ezzel egy időben a szultánnak küldött hasonló tartalmú levélre hivatkozik a Feridun bég leveleskönyvében lévő másolat alapján közölt magyar fordítás, mely a szultán válasza Alvinczi Péternek, Örvéndi Pálnak és Péchy Simonnak.²⁷ Lehet, hogy fordítási félreértés, de mind ebben, mind egy korábbi, Bocskay halálával kapcsolatos, Portán kelt szövegben (a szultán Homonnaihoz írt levelében)²⁸ a fejedelem halálának dátumaként tévesen 1607. január 4. szerepel, ez ugyanis az értesítést tartalmazó levél keltezésének idejénél két nappal későbbi. Az itt közzétett levél szervesen kiegészíti az 1607 januárjának elején kelt, Bocskay halálával kapcsolatos irat- és levelezésanyagot, hiszen ebből az időszakból származnak a temetésre szóló hivatalos meghívók,²⁹ az erdélyiekkel, főképpen Petki Jánossal folytatott intenzív levélváltás,³⁰ vagy a temetés megszervezésével kapcsolatos források.³¹

A közlésre kerülő levél szövegezése sok rokon vonást mutat az ezekben a napokban Kassán kelt többi levélével, néhol egész mondatok, stílusfordulatok ismétlődnek, tehát valószínűleg egy adott mintát követtek a deákok a megfogalmazásakor. Ugyanakkor a címzett, a fővezér személye meghatározza a levél tartalmi sajátosságait. A testamentumos urak, akik megesküdtek Bocskaynak, hogy végakarátát halála után képviselik és végrehajtatják, kérik, hogy a fővezér

²² *Török-magyarkori Állam-Okmánytár*. (A továbbiakban: TMÁOkm) Szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. I. Pest 1868. 58–59.

²³ Erre utal is Nyáry Pál Illésháznak írt levele még december 28-án papírra vetett részében: „a török követ is jő s megyen; igen vigyáz az urunkra” MOE XII. 755; Körösi István említi, amikor február 7-én megkapja a testamentumos urak hivatalos értesítését: „Ennekelőtte is volt híre itt az velencei olaszoktól, de nem hittük, miért hogy onnét levél nem jött az mi országunkból ide az portára”. *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez* 105.

²⁴ Mehmed Dervis pasa fővezért ugyan 1606. december 9-én meggyilkolták, és ekkor már Murád pasa volt a fővezér, de úgy látszik, a levél írásakor a hír még nem ért el Kassára. Úgy tűnik, Báthory Gábor (vagy talán az őt pártoló Bethlen Gábor) jobban értesült vagy óvatosabb volt, fentebb említett felajánkozó levelének (22. jegyz.) címzésébe ugyanis nem írta bele a fővezér nevét. Vö. Mustafa Ali Mehmed: *Istoria turcilor*. București 1976. 386.

²⁵ Bíró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Cluj–Kolozsvár 1921. 117.

²⁶ *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez* 93–95. Ezt a levelet, feltételezhetően a *Soproni kódex*-belivel együtt Dobai Tamás vitte a Portára.

²⁷ TMÁOkm I. 62–63.

²⁸ TMÁOkm I. 61.

²⁹ Pl. ETA I. 314. (1607. január 3. Kassa, Nyáry Pál és Széchy György temetési meghívója Kapi Zsigmondhoz és Lászlóhoz.); *Bocskay és Illésházy levelezése* III. 641–642. (1607. január 3., Kassa, Nyáry Pál és Széchy György meghívja a kassai szertartásra Illésházy Istvánt); Még a hónap végén, január 26-án is ment ki meghívó a temetésre lásd *Parte 1607-ből*. Közli Berzeviczy Egyed. *Századok* XXXV(1901). 179–180. (Ez alkalommal a testamentumos urak hívták meg a temetésre Berzeviczy Miklóst.)

³⁰ EOE V. 430–437.

³¹ Pl. Bocskay halálát követően a temetési menet megszervezésével kapcsolatos, Kassa város tanácsának írt levelek, lásd *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*. Közzéteszi Hanák Béla, Szabó András Péter. I. Bp. 2021. 520–523. (A továbbiakban: *Keresztvíztől sírkeresztig*)

adjon hitelt szavaiknak, és támogassa őket a fejedelemnek tett ígéretük véghezvitelében. Ezek szellemében fő céljuk nyilvánvalóan a politikai hatalom biztosítása Homonnai számára.

Elsősorban azt szeretnék, hogy a Portán ne adjanak hitelt az esetleges trónkövetelőknek, ha pedig valaki ilyen igénnyel megjelenne, akkor kerestessék elő a korábban Korláth István és Kékedy György által Bocskaynak küldött ahdnámé másolatát, amely leszögezi, hogy az ország és fejedelem tudta nélkül fejedelemségre jelentkezőket büntetés illeti. Kéri továbbá, hogy az ilyen ügyben eljáró követeket halállal büntessék, illetve a kezükhöz küldött ilyen tartalmú leveleket juttassák el hozzájuk. Murát pasa náluk lévő iratára hivatkoznak, mely szerint Bocskaynak jogában állt utódját megnevezni, akinek védelmét a Porta megígérte. Kiemelik, hogy az elhunyt fejedelem olyan utódot választott magának, aki megmarad a szultán hűségében. Meg is nevezik Homonnai Bálintot, az ország egyik leghatalmasabb urát, akivel Bocskay atyafiságban áll, akinek uralkodói jelvényeit átadta, és akiről igen kedvező portrét festenek. Szabadkoznak, hogy csak egyszerűen „postán” küldték a fejedelem testamentumát, rangosabb követség küldését is ígéri e célból. Kéri, hogy a szultánnal „hagyassa jóvá” a végrendeletet, és kötelezzék az erdélyieket annak megtartására. Mielőbb indítsák útjukra a hagyomány szerinti felségjelvényeket, a botot és zászlót, az ezekkel érkezőknek elejükbe küldenek. Kívánatosnak tartják a két román ország vajdáinak is parancsolat küldését az új erdélyi fejedelem békés elfogadására, mind Radu Șerban havasalföldi, mind Simion Movilă moldvai vajda számára konkrét utasításokat ajánlva. Hasonló értelemben sugallják, hogy a Porta parancsolja meg az új helyzet elfogadását a vezér szerdárnak, Murát pasának, a budai és temesvári beglerbégnak, a végvárakban levő vezetőknek, sőt a Habsburg-házat is kérje a változás, a kinevezett utód elfogadására, a béke megtartására. Végezetül szabadkoznak, hogy a fejedelem testamentumában a címzettnek és a szultánnak hagyott ajándékot³² csak egy későbbi követséggel tudják eljuttatni Konstantinápolyba.

A fentebb említett, a testamentumos urak által írt levél Portára küldését követően nem sokkal Kassán történt eseményre utal a következő forrás, mely a már korábban felmerült mérgezési gyanúval, az ebben a közvélemény által feltételezett, Káthay Mihály által játszott szereppel függ össze. Az 1607. január 12-én, Kassa főterén felkoncolt kancellár ironikus önvallomásaként megfogalmazott szövegben, mely illeszkedik a korban elterjedt, versekben megfogalmazott vádakhoz, az ismeretlen szerző a főúr bűnössége mellett áll ki. A rövid latin szöveg Káthayt Lucifer hívének írja le, és utal nagyratörő, állítólag a fejedelemséget célzó terveire. Mintegy ítéletet mond önmaga felett, aki nem becsülte meg ura jótéteményeit, valamint Isten kegyelmét, és ezért kellett elbuknia.³³ Szerzőjéről sajnos semmit sem tudunk, de az biztos, hogy e confessio már 1607. április 27-e előtt eljutott Konstantinápolyba, ahonnan a velencei bailo, Ottavio Bon e napon írt leveléhez mellékelve küldte haza a lagúnák városába.³⁴

³² Bocskay testamentuma a fővezért nem említi, csak a szultánnak szánt ajándékot nevezi meg: „minthogy keresztény császárok tárházából költ ritka marha, a gyöngy sárkányt hagyjuk ajándékon öhatalmasságának”. *Bocskai István testámentumi rendelése* 22.

³³ A szöveget az MTA Történelmi Bizottsága másolatgyűjteményéből származó, a Velencei Levéltárban (Archivio di Stato di Venezia) őrzött eredetiről készült másolat alapján Ács Pál közölte magyar fordításban, a Káthay bűnösségével vagy ártatlanságával kapcsolatos kérdések alapos elemzése kíséretében. Ács Pál: „Ha kérdi Isten, Káthay, tetőled”. *Pázmány vitairata Bocskai haláláról*. = Uő: *Az idő ósága. Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*. Bp. 287–303.

³⁴ MTA Kézirattára Ms 4982.; Kivonatos közlés: Óváry Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai*. III. Bp. 1901. 51. 321., Káthay „önvallomása”: 53. 334. sz.

Szintén a Bocskay halálát követő, temetése előtti és Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választását megelőző, feszült hangulatú időszak eseményeit világítja meg az erdélyi rendek által 1607. január 28-án Kolozsváron, az országgyűlést követően keltezett, Ahmed szultánnak írt levél, melyben a három erdélyi natio is tudósítja a török szultánt fejedelmük, Bocskay István kassai haláláról, és arról, hogy „az ország szokása szerint” Gyulafehérváron kívánják eltemetni. Közlik, hogy „az ország régi szokása és szabadsága szerint” fejedelmet kívánnak választani, olyat, aki hű marad a Portához. Személyéről majd értesítik a szultánt, és kérik „régis szabadságunk” bottal, zászlóval történő megerősítését, ugyanakkor, hogy más, a fejedelemségre jelentkezők szavának ne adjanak hitelt.³⁵ Kétségtelen, hogy a levél hangvétele is alátámasztja Szilágyi Sándor azon állítását, miszerint az erdélyi rendek úgy vélték, hogy az elhunyt fejedelem temetésének megszervezése az ő hatáskörükbe tartozott volna, és nehezményezték, hogy a testamentumos urak a velük való egyeztetés nélkül intézkedtek annak napjáról, rendjéről.³⁶ Egyértelműen kiderül belőle, hogy saját jelöltjük van a fejedelemségre.

A közlésre kerülő források közül a legérdekesebb Bocskay István gyulafehérvári temetésére vonatkozik. Bocskay temetésének lebonyolítása különleges volt, amit a sajátos helyzet indokolt, hiszen a fejedelem viszonylag messze hunyt el az erdélyi uralkodók szokásos temetkezési helyétől (hasonlóan Báthory István halálához, amikor is Grodnóról kellett Krakkóba vinni a temetésre a holttestet).³⁷ A ceremónia Kassán kezdődött, az Erdély felé tartó menetben folytatódott, és a Kolozsváron való megemlékezést követően a gyulafehérvári székesegyházban történt végső nyugalomra helyezéssel ért véget. Eddig csupán a fejedelem kassai temetési szertartásának tervezetét és lebonyolítását ismerhettük részletesebben, a gyulafehérvári végtisztességre vonatkozóan kevesebb forrás állt rendelkezésünkre.³⁸

Bocskay István gyulafehérvári temetésének alább közölt leírása feltehetően eredetileg egy szemtanú tollából származott, hiszen olyan részletekre is kitér, amelyekről csak a jelenlévők tudhattak. Írója a politikailag-szimbolikusan fontos mozzanatokra összpontosított, a szövegnek inkább valamiféle vázlatos jelentés/feljegyzés jellege van, mintsem kidolgozott beszámolóé, nyelviileg is egyszerű, a személynevek írása során elkövetett hibák alapján az sem kizárt, hogy lejegyzője nem magyar anyanyelvű volt. Azt, hogy ki lehetett ő, sajnos még nem sikerült kideríteni. Az azonban biztos, hogy 1607. április 27-ére a szöveg eljutott Konstantinápolyba, hiszen Ottavio Bon velencei bailo az ezen a napon a perai szőlőhegyen keltezett jelentéséhez

³⁵ Két nappal korábban kelt a rendek által a Habsburg uralkodónak címzett levél, melyben a béke által biztosított jogaik megtartását és a trónkövetelők megfékezését kérték. EOE V. 445–446.

³⁶ EOE V. 320.

³⁷ Jakó: *Adalékok fejedelemink temetkezésének kérdéséhez* 240–242. Az európai uralkodók temetési során sok példa akad az elhunyt szállítására, hiszen általában a különböző országoknak, uralkodócsaládoknak megvoltak a hagyományos temetkezési helyeik, amelyek sokszor nem estek egybe a halál helyszínével. Vö. Beatrix Bastl et Mark Hengerer: *Les funéraires impériales des Habsbourg d'Autriche, XVIe–XVIIIe siècle. = Les funéraires princières en Europe. XVIe–XVIIIe siècle. 1. Le grand théâtre de la mort.* Sous la direction de Juliusz A. Chrościcki, Mark Hengerer et Gérard Sabatier. Collection Aulica. [Versailles] 2012. (A továbbiakban: *Les funéraires princières*) 92, 111.

³⁸ Horn Ildikó: *i. m.* 762–763; a 4–10. jegyzetekben felsoroltak és főképpen: *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz* 501–503; Wolfgangus Bethlen: *i. m.* 491–502; A szebeni káptalan protokollumában fennmaradt feljegyzés: *Handschriftliche Vermerkungen aus Kalendaren des Sechszehnten und Siebzehnten Jahrhunderts.* Geasammelt, herausgegeben J. K. Schuller. Archiv des Vereins der Siebenbürgische Landeskunde III(1848). 374. (A továbbiakban: *Handschriftliche Vermerkungen*). Ezek tudósítanak legrészletesebben a temetési menet erdélyi részével, valamint a fejedelmi székelyen megrendezett temetéssel kapcsolatban.

mellékelte.³⁹ Minimális eltérés ugyan található a *Soproni kódex*-beli és a velencei főkövet által továbbított leírásban, melyben ez utóbbi igyekezett valamelyest rövidíteni a szöveget, a magyar személynevek is elég hibásan fordulnak elő nála, de a címbe előforduló téves datálás is egyezik a két forrásban (a temetést február 11-ére teszik), míg a főszövegben mindkettőben a helyes dátum, február 22-e szerepel. Tehát azonos forrásból származnak.

Bocskay István holttestét az egész januárban tartó előkészületek után, az előzetesen tervezettől eltérően nem február elsején, hanem másodikán ravatalozták fel Kassán, a Szent Erzsébet-templomban. Itt is tartottak temetési szertartást, az emberek itt is búcsút vehettek a fejedelemtől. A ceremónia itteni részét a kiadott források alapján Lencz már említett összefoglalója részletesen bemutatja.⁴⁰ Ezt érdekes adalékokkal egészítik ki a nemrégiben napvilágot látott, Kassa város levéltárából származó források, amelyekből kiderül, hogy a temetési menetbe a szervezők a várostól küldötteket kértek, illetve különböző vármegyéktől és városoktól kívántak kölcsönözni társzekeret a prédikátorok, deákok, élelmiszer, valamint egyéb, a temetéshez szükséges holmik szállításához.⁴¹ Kassának hat társzekeret kellett adnia hat-hat szekeres lóval, kocsisokkal, melyeket előre kívántak küldeni, ezért már január 25-ére kérték előállításukat. Szintén a Kassa város tanácsához intézett levélből tudjuk, hogy amíg a menet az országban haladt, minden nap déli 12-től kezdve egy óráig kellett harangoztatniuk a templomokban.⁴² A „magyar szokás szerint” szervezett processzus a fejedelem jól lezárt koporsóba helyezett holttestével február 3-án indult Erdélybe.⁴³ A „királyi pompájú”⁴⁴ menet létszámára vonatkozóan ellentmondásos adatok maradtak fenn, kétezer és tízezer fő közöttire becsülték.⁴⁵ A kortársak mindenképpen inkább hadi jellegű kíséretnek tartották, amelynek célja Homonnai Bálint trónra helyezése volt. Rákóczi Zsigmond már február 2-án, még gubernátorként hozzáfogott a temetési menet, az azon résztvevők élelemmel való erdélyi ellátásának megszervezéséhez. Erre vonatkozó levelezésére most nem térek ki, de nagyon tanulságos adatokat tartalmaz, és a jövőd fejedeleme jó szervezőképességére utal.⁴⁶ Rekonstruált útvonal szerint a menet a Hernád völgyén indult Dél felé, február 3-án Szinán, 4-én Vizsolyon, 5-én Tállyán, 6-án Tokajon haladt át,

³⁹ MTA Kézirattára, Ms 4982.

⁴⁰ Lencz Géza: *i. m.* 81–85. Itt kell megemlítenünk, hogy a temetés itteni részére vonatkozóan leggyakrabban idézett elbeszélő források mellett verses emlékeink is maradtak fenn, melyek egybeesnek a fentebbiekkel. Pl. *Az idvezült főlezes Boczkai Estvannak, Magyar es Erdely ország fejedelmének szomorú halalarol* című költemény 3–5. szakasza (RMKT XVII. 1. 365–366.) vagy egy másik hasonló, amelyet kevésbé ismert volta miatt érdemes idéznünk: „... két inassat fel öltöztettek vala/Koporsóban testet fel vöttek vala/wr fiak kiralj testet viszik vala/papok deakok enekelnek vala/santalan sok lélek keserek wala/Gias szazloiat ellötte visik vala/nole trombitat előtte fúnak vala/templumban tistessegüel wittek vala/szep predikáció azkor let vala/Ezek hogj mind veghez mentenek vala/testet az templumban hattak vala/hacirok [darabontok] templum körtüel örok vala/masodik napra iütótanak vala/Ismeg feienkent fel gjltenek vala/testhez az templumban giltenek vala/...predjaltanak vala”. *Históriás ének Bocskay Istvánról* 69.

⁴¹ Hasonlóképpen a temetés gyulafehérvári részében is rész vettek a város előljárói, testületi. Vö. *Egy kis Deák krónika 1601–1613*. Kiad. Toldy Ferenc. TTár 1859. 261. Idézi Szabó: *Temetkezési kultúránk* 171.

⁴² *Keresztvíztől sírkeresztig* I. 520–525.

⁴³ Hieronymus Ortelius: *Appendix partis quarte Chronologiae Ungaricae, Das ist Wahrhaftige Aussführliche Historische Beschreibung: Durch Hieronymum Ortelium*. Nürnberg 1613. 228.

⁴⁴ EOE V. 440; Somogyi Ambrus: *i. m.* 240.

⁴⁵ *Keresztvíztől sírkeresztig* 524.

⁴⁶ *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez* 102–104; Elemzi: Bíró: *Az erdélyi fejedelmek temetkezése* 81. A temetés külsőségeihez szükséges textíliák beszerzése is körültekintő szervezést igényelt, Brassó városa például 238 rőf fekete posztót küldött e célból. Mika Sándor: *Weiss Mihály (1569–1612)*. Magyar Történelmi Életrajzok. Bp. 1893. 90.

7-én délben kelt át a Tiszán Rakamaznál, majd Kálló, Nyírbátor, Károly után Tasnádon⁴⁷ át a Kraszna völgyén folytatta útját, és február 12-én Lompétre, majd 14-én Goroszlóhoz ért (ahol megszálltak).⁴⁸ Itt értesültek Rákóczi Zsigmond február 11-i fejedelemmé választásáról, aki követe, Kornis Boldizsár közvetítésével kérte, hogy fegyveres kíséretüket ne vigyék magukkal Erdélybe.⁴⁹ Báthory Gábor már korábban, Ecsed táján kiállt a menetből,⁵⁰ ekkor pedig Homonnai Bálint tért vissza a Magyar Királyságba (a fejedelem kincseit szállító 13 társzekérrel, a töröktől kapott koronával és 70 lóval). Karikán (ahol szintén megszálltak) Nyáry Pál,⁵¹ majd talán Bocskay mostohafia, Varkoch György hagyta ott a kíséretet, és fordult vissza,⁵² a gyászmenet vezetését Széchy György és Czobor Mihály vette át. Három nap múlva, Drágot érintve (ahova az erdélyiek eléjük mentek⁵³) értek Kolozsvárra, ahol Rákóczi Zsigmond a város határán várta őket. Február 17-én ravatalozták fel a holttestet az akkor az unitáriusok használatában lévő főtemplomban (Szent Mihály-templom). Itt mindenki megtekinthette az elhunyt fejedelmet, majd ugyanitt, 18-án református gyászszertartással búcsúztatták, Alvinczi Péter és Samarjai Márton, a kolozsvári iskola rektora tartottak beszédet felette.⁵⁴ Február 19-én miután „olvasák meg Bocskai István testamentumát az koporsó mellett, az nagy templomban, minden ember hallatára,”⁵⁵ indult ki a menet a kincses városból Rákóczi Zsigmond és felesége, valamint az erdélyi nemesség részvételével. Itt, Kolozsváron csatlakozott hozzájuk például a Brassó városa által küldött száz katona.⁵⁶ A város lakói majdnem a Békás-patakig velük tartottak,⁵⁷ majd innen folytatták útjukat Tordán keresztül, a Maros mentén, Enyeden át Gyulafehérvárig, ahová február 21-én érkeztek meg. Ott a fejedelmi palotában ravatalozták fel Bocskayt. A temetési szertartásra február 22-én került sor a Szent Mihály-templomban.⁵⁸ Lencz főképpen a szebeni káptalan protokollumi bejegyzésére és Bethlen Farkas adataira alapozó leírását jól egészíti ki, erősíti meg a *Soproni kódex*ben található szöveg.

A leírás a temetési menettel foglalkozik a legrészletesebben, azaz a gyulafehérvári processzus azon részével, amelyik során a fejedelem holttestét bekísérték a fejedelmi palotába. A szöveg kisebb terjedelmű része vonatkozik a székesegyházbeli tényleges temetési szertartásra.⁵⁹ Nem

⁴⁷ Hieronymus Ortelius: *i. m.* 228.

⁴⁸ *Egykorú levél Bocskay István temetéséről* 650.

⁴⁹ Nyáry Pál Thurzó György és Forgách Zsigmond királyi biztosoknak írt levelében azt állítja, hogy csak Karikán értesültek Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választásáról, s ezért fordultak vissza onnan. *Rákóczy és Homonnay versengése* 277. Marcus István Bosnyák Tamásnak írt levelében, melyben 1607. március 17-én beszámolt a gyulafehérvári temetésről, azt írta, hogy Goroszlóhoz Kamuthy Farkas érkezett követségbe hatodmagával, és Homonnai onnan fordult vissza, Nyáry vezetésére bízva a menetet. *Egykorú levél Bocskay István temetéséről* 650.

⁵⁰ Trócsányi Zsolt: *Rákóczy Zsigmond. Egy dinasztia születése*. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen 1979. 89.

⁵¹ *Egykorú levél Bocskay István temetéséről* 651; *Rákóczy és Homonnay versengése* 277.

⁵² Nyáry Pál úgy tudta, hogy Varkoch is bekísérte a halottat Erdélybe. Vö. *Rákóczy és Homonnay versengése* 277.

⁵³ *Rákóczy és Homonnay versengése* 277.

⁵⁴ Lencz: *i. m.* 89.

⁵⁵ Segesvári Bálint: *i. m.* 137.

⁵⁶ Mika Sándor: *i. m.* 90.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Lencz: *i. m.* 86–91.

⁵⁹ A gyulafehérvári temetési szertartásról fennmaradt leírások, adatok közül a *Soproni kódex*-belihez legközelebbinek a szebeni káptalan protokollumból származó bejegyzést tekinthetjük. Mindkettőnek feltehetően szemtanú lehetett a lejegyzője. Vö. *Handschriftliche Vermerkungen* 374.

céлом a forrás ceremóniatörténeti elemzése, de néhány érdekes adalékra felhívom a figyelmet. Megtudjuk belőle, hogy a menetben nemcsak Rákóczi Zsigmond fejedelem vett részt nyusztprémmel bélelt hamuszín selyem és feltehetően bíbor bársonyköntösbe öltözött,⁶⁰ hanem a felesége, Telegdi Borbála is vörös bársonyruhát viselt, egy ugyancsak vörös bársonyba öltözött hajadon kíséretében, a nők hat fehér, vörösre festett sörényű és farkú ló által húzott szekéren vonultak. A továbbiakban név szerint is felsorolt résztvevők: Széchy György, Rákóczi Lajos, Czobor Mihály, Széchy Tamás, Bethlen Gábor,⁶¹ Kornis Boldizsár, valamint a templombeli szertartáson a havasalföldi vajda követe, Stanislav pohárnok.⁶² A menet igencsak mutatós képet nyújthatott, mert noha az öltözékek, textíliák, zászlók esetében dominált a fekete szín, ez vegyült a vörössel, bíborszínnel, kézzel, szürkéskézzel, hamuszínnel, aranyossárgával, sőt fehérrel is. A fejedelem koporsóját is fekete bársonyba öltöztetett lovak vonták, a hátukra terített, két oldalukon lelógó fekete bársonyra festett fejedelmi címerrel, magát a holttestet szállító szekeret is fekete bársonnyal vonták be. A menetben vitt említett zászlók között volt az a török zászló, amelyet egykor Szülejmán szultán küldött volt Erdélybe, illetve, az is, amelyet Ahmed szultán ajándékozott Bocskaynak. Két zászlót vittek a székelyek, külön zászlói voltak a lovass csapatoknak. Ezek mellett számtalan, közelebről meg nem nevezett, különböző színű lobogót említenek.⁶³ A menet ünnepélyességéhez járultak hozzá a trombitások és dobosok.⁶⁴ Figyelemre méltó az egyháziak részvétele a menetben: 32 román pap, a magyarság legjelesebb hitszónokai, diákok és a vezető szász városok prédikátorai⁶⁵ voltak jelen. A gyulafehérvári székesegyház közepén állították fel a négy oszlop fölött épített, fekete posztóval bevont *castrum dolorist*. A szószékről szóló prédikátor⁶⁶ beszédet mondott az elhunyt fejedelem életéről, tetteiről, valamint felolvasta a fejedelem végrendeletét,⁶⁷ és lezárta az ónkoporsó fekete fedelét. Ezt követően temették el

⁶⁰ Más források is említik, hogy a fejedelem Kolozsvártól fogva végig a menet előtt haladt szekeren. *Egykorú levél Bocskay István temetéséről* 651.

⁶¹ Akit ugyan Rákóczi Zsigmond január 26-án éjjel Tordán elfogatott, és vasra veretett, Báthory Gábor-pártisága miatt, de fejedelemmé választása után szabadon bocsátotta. Vö. Trócsányi Zsolt: *i. m.* 87.

⁶² Talán a Bráncoveni-ből való Stanciuval vagy Stănciucullal azonosítható, aki 1604–1611 között volt főpohárnok Havasalföldén. Nicolae Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. sec. XIV–XVII*. București 1971. 243.

⁶³ Sajnos eddigi ismereteink szerint képi ábrázolás egyetlen erdélyi fejedelmi temetésről sem maradt fenn, de a leírás alapján több hasonlóságot fedezhetünk fel Bocskay gyulafehérvári gyászmenete és például I. Erzsébet angol királynő korban közeli, 1603-as processzusa között. Vö. *Les funérailles princières*. 2-es, 3-as illusztrációs oldal.

⁶⁴ Szabó Péter meglepőnek tartja a trombitások részvételét, és a szokás török eredetét sugallja, noha a francia királyok vagy a Habsburg uralkodók temetési menetében is feltűntek trombitások. Vö. Gérard Sabatier: *Les funérailles royales françaises XVIe–XVIIIe siècle = Les funérailles princières* 27; Beatrix Bastl et Mark Hengerer: *i. m.* 105.

⁶⁵ A szebeni káptalan protokollumában megmaradt bejegyzés szerint a sorrend éppen fordított volt: a fejedelem koporsóját követően első helyen a szász egyházi vezetők vonultak, őket követték az erdélyi magyar papok, a pataki és kassai iskolák diákjai, végül pedig az unitáriusok és a románok. Mindannyian énekszóval kísérték a koporsót a fejedelmi udvarba. Vö. *Handschriftliche Vermerkungen* 374.

⁶⁶ Szamosközy Istvántól úgy tudjuk, hogy magyarul Tasnádi Mihály püspök, latinul Telegdi István fogarasi lelkész tartott halotti prédikációt. *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz* 501. Ez utóbbiéból egy töredék is megjelent Uo. 503. Ugyanezt az információt erősíti meg a szebeni káptalan protokollumból származó bejegyzés is. *Handschriftliche Vermerkungen* 374.

⁶⁷ Van olyan forrásunk, amely szerint a fejedelem végrendeletéből több pontot olvastak fel, tehát nem az egészet. *Ortelius redivivus et continuatus* I. Durch Martin Mayer. Nürnberg 1665. 429; Marcus István Bosnyák Tamásnak 1607. március 17-én írt, Bocskay temetéséről szóló beszámolójában azt állítja, hogy a fejedelem „testamentumát nem hagyták felszakasztani”, de a többi ismert forrásban a végrendelet felolvasását említik mind a kolozsvári, mind a gyulafehérvári

a koronával,⁶⁸ joggal, karddal, címerrel, valamint az összetört pecséttel együtt.⁶⁹ Más forrásból tudjuk, hogy a sír testvéréé, Báthory Kristóf felesége, Bocskay Erzsébeté, illetve Báthory Andrásé⁷⁰ mellett volt. Bocskay temetésével kapcsolatban több forrásban fennmaradt halotti zászlójának a felirata.⁷¹ Ezt, illetve a 25 nehezéknyi (750–1000 g közötti súlyú ezüsből készült) halotti címerét/ezüsttáblát, melyek Kassán készültek, síremléke fölé függesztették.⁷² Sírversét Rimay János írta.⁷³ A közölt leírás nem tesz említést a kapucsi pasa jelenlétéről, pedig több más forrás is kiemeli azt.⁷⁴

Bocskay síremlékét – mely sajnos nem maradt fenn – Szamosközy és Bethlen Farkas tumbaformájúként említi.⁷⁵ Kovács András úgy véli, hogy e tumba lehetett az előképe Bocskay testvére, Bocskay Ilona, valamint férje, Haller Gábor tanácsúr, Küküllő megyei főispán 1608 után készült fehéregyházi síremlékének (mely ma Kolozsváron található).⁷⁶ Lényegében hasonlóképpen pusztulhattak el Bocskay földi maradványai, valamint síremléke is az 1658-as, 1661-es török–tatár betörések következtében,⁷⁷ mint ahogyan 1605-ben Thurzó Györgynek írt levelében – mely megszövegezőjének Eckhardt Sándor Rimay Jánost tartja – szenvedélyesen

szertartás alkalmával. *Egykorú levél Bocskay István temetéséről* 652. Kétségtelen, hogy kevésbé valószínű a teljes szöveg felolvasása, Homonnai fejedelmi utódként való megnevezésével, az időközben megválasztott Rákóczi Zsigmond jelenlétében.

⁶⁸ A források abban megegyeznek és nyilvánvaló is, hogy ez nem a töröktől kapott korona volt (a kassai szertartásban még annak is szerep jutott), hanem amit az erdélyiek (brassóiaktól „beszerezve”) adtak a fejedelemnek, mely korábban Despot moldvai vajdáé (1561–1563) volt (Somogyi Ambrusnál ugyan az szerepel, hogy ez téves állítás, illetve, hogy a koronát a korponaiak vagy a brassóiak adták Bocskaynak). Vö. Somogyi Ambrus: *i. m.* 240. Az előbbi Homonnai magával vitte, amikor a temetési menetből visszafordult a Magyar Királyságba. Az erdélyiektől kapott koronára vonatkozóan is lásd Thallóczy Lajos: *Bocskay István koronája*. Archeológiai Értesítő III (1884). 167–184; Rokay Péter: *Bocskai István és a bosnyák korona*. = „Frigy és békesség legyen...” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen 2006. 72–79.

⁶⁹ A szebeni káptalan protokollumából származó bejegyzés szerint a szertartás végén az eltört lándzsát és a bárdal összetört pecsétet a sírba dobták. A koronát, jogart és a kardot is a koporsóba tették. *Handschriftliche Vermerkungen* 374.

⁷⁰ *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz* 501. Ugyanezt támasztja alá a szebeni káptalan protokollumának a bejegyzése is, mely szerint Bocskay Istvánt a Bocskay- és Báthory-családok tagjainak nyughelyénl temették el. *Handschriftliche Vermerkungen* 374; Szabó Péter arra a következtetésre jutott elemzésében, hogy Bocskayt János Zsigmond mellé temették, a kereszthajó szentéllyel szomszédos négyzete közelében. Szabó Péter: *Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban* 185; Kovács András szerint Bocskay Erzsébet sírja is itt volt, és, mint tudjuk, Bocskayt testvére mellé temették. Kovács András: *János Zsigmond fejedelem síremléke* 184.

⁷¹ A zászló két oldalán lévő feliratokra lásd Wolfgangus Bethlen: *i. m.* 495–498. A halotti „szép versekkel iratott, nagy, öreg zászló” még 1645 előtt is „ott tündöklött” a gyulafehérvári székesegyházban, ahogyan arról Tatrosy György is beszámolt feljegyzéseiben. Domokos Pál Péter: *Tatrosy György önéletírása és történelmi feljegyzései*. Irodalomtörténeti Közlemények 1957. 3. sz. 247. I. Rákóczi György fejedelem is végrendelezése során ehhez viszonyította, hogy majd hová kívánja helyeztetni a sajátját. Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai* 30.

⁷² Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai* 35. 64. jegyzet.

⁷³ A sírverset több helyen is közölték. Pl.: Wolfgangus Bethlen: *i. m.* 497–498; Rimay János összes művei 88–89.

⁷⁴ Pl. *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz* 501; Wolfgangus Bethlen: *i. m.* 502; *Egykorú levél Bocskay István temetéséről* 651–652.

⁷⁵ *Pótlék Szamosközy István történeti maradványaihoz* 501; Mikó Árpád is a tumba alakot valószínűsíti. Mikó Árpád: *Báthori István király és a reneszánsz művészet Erdélyben*. Művészettörténeti Értesítő XXXVII (1988). 3–4. sz. 123. Idézi Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai* 35.

⁷⁶ Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai* 36.

⁷⁷ Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikája*. S. a. r. Szakály Ferenc. Bp. 1980. 438–439; Georg Kraus: *Erdélyi Krónika*. Ford. Vogel Sándor. Csíkszereda 2008. 395, 553. Idézi: Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai* 42–43.

számolt be maga a fejedelem a Basta zsoldosai által a gyulafehérvári székesegyházban véghez vitt pusztításokról.⁷⁸

Az itt közreadott források remélhetőleg hozzájárulnak a Bocskay halálát követő zaklatott időszak, hatalmi harc eseményeinek tisztázásához, illetve a fejedelmi temetés gyulafehérvári része hitelesnek tekinthető leírása újabb adalék az erdélyi uralkodói végtisztességre vonatkozó ceremóniatörténeti kutatásokhoz. Segítségével megrajzolható Bocskay Istvánnak a Kassán tartott, a tervezettel összevethető szertartás után induló, a gyulafehérvári székesegyházban lezárult temetése a maga teljességében. Esetében nemcsak a temetési ceremónia résztervezetét vizsgálhatjuk, hanem magát a megvalósult szertartást is. A feltételezett szemtanú leírását más, rendelkezésünkre álló források megerősítik. Mivel tudjuk, hogy a beszámoló két hónappal az esemény után már elkerült Konstantinápolyba, bízhatunk benne, hogy állításai, megfigyelései még frissek voltak. A temetési ceremónia külpolitikai jelentőségét példázza, hogy Ottavio Bon fontosnak tartotta Velencébe küldött jelentéséhez mellékelni. Ugyanakkor ez a szöveg is azt igazolja, hogy utódai nemigen vették figyelembe Bocskay István óhaját, aki végrendeletében minden pompa nélküli temetést kért. Nyilvánvalóan egyik fontos, ki nem mondott célja a ceremóniának a fejedelmi hatalom folytonosságának demonstrálása, az új fejedelem pozíciójának megerősítése volt, mely a történelmi tények ismeretében Rákóczi Zsigmond számára igencsak fontos volt. Anélkül, hogy ezúttal részletes elemzésbe bocsátkoznánk, fontosnak tartom megjegyezni, hogy a gyulafehérvári temetés leírása egyúttal cáfolja azt a szakirodalomban korábban megfogalmazott nézetet, mely szerint a Bocskay temetésén nem szerepelt a vörös/bíborszín.⁷⁹ Kétségtelen, hogy ezúttal a vöröset és árnyalatait leginkább az új fejedelem és környezete használta, nyilván hatalmi szimbólumként. A leírásból világosan megfogalmazhatók a protestáns fejedelmi végtisztesség ceremóniális sajátosságai. A menetből hiányzik a kereszt, a templomi szertartásból a gyertyák, fáklyák, az egyházi részvevők is protestánsok (ugyan a „román prédikátorok” megnevezés feltehetően görögkeletiekre vonatkozik), a protestáns kollégiumi diákok énekes kísérete is jellemző.⁸⁰ Úgy vélem, hogy ennek a több szempontból sem szabványos fejedelmi temetésnek a bemutatása egyebek mellett magyarázatot adhat arra vonatkozóan, hogy Bethlen Gábor, aki

⁷⁸ „Az gyulafejérvári szent egyházban eltemetett böcsületes személyeknek séreinek feltörése, Hunyadi Jánosnak, Ivacsónak, János király fiának és az édesanyjának tagjai, csontjai kihányása. Az szegény Báthory Kristóf uram temetésének böcsületire nagy költséggel és mesterséggel csinált királyi monumentomának megrontása, és az elmúlt télbe Báthory István uram atyjának, Báthory Györgynek és az édesanyjának koporsójok feltörése után, csontjoknak megtördelése is s megégetése is, hogy több példát ne számláljunk elő [...] még az üdvözült atyja koporsójából kitolvajlott aranyas szablyát is Basta magának tartotta meg.” Ezt az eseményt Benda 1602-re teszi. Bocskai István: *Levelek*. Vál. Benda Kálmán. Bp.–Buk. 1992. 165–166.; 264. Korábbi kiadás, néhány téves értelmezéssel: *Rimay János összes művei* 239–240. Korábban, 1601. szeptember 19-én Pázmány Péter Claudio Aquaviva jezsuita rendfőnöknek Kassáról Rómába küldött levelében hat, Gyulafehérvárról menekült atyától származó értesülésére hivatkozva számolt be arról, hogy Mihály vajda emberei garázdálkodtak a városban, kifosztották a templomokat, és meggyalázták Báthori Zsigmond fejedelem apjának és anyjának sírját. *Jezsuita Okmánytár I/1. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*. S. a. r. Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. Szeged 1995. 50.

⁷⁹ Tóth István György: *i. m.* 126–127. A vörös, bíborszín már Mátyás király temetésén is előfordult. Szabó: *Uralkodói temetéseink* 326. Kétségtelen, hogy János Zsigmond vörös karmazsin színű ruhában került a koporsóba (*Erdélyország történeti tára*. Kiad.: Kemény József–Nagyajtai Kovács István. Kvár 1837. 106.), de Báthory István – ugyan a lengyel temetési hagyományokhoz igazodó – ceremóniájában is helyt kapott a vörös szín, az alterego viseletében. Jakó: *Adalék fejedelmeink temetkezésének kérdéséhez* 241.

⁸⁰ Protestáns fejedelmi temetésekre vonatkozó európai párhuzamokra pl. Naïma Ghermani: *Les funérailles des princes protestants dans l'Empire aux XVIe et XVIIe siècles.* = *Les funérailles princières* 251–266.

maga is jelen volt Bocskay végtisztességén, miért kívánta, hogy temetésén hangsúlyos szerepet kapjon a vörös szín, egyben egyetérthetünk Tóth István Györggyel, aki úgy vélte, hogy Bethlen Gábor temetésének előképe leginkább a Bocskay Istváné lehetett.⁸¹ Ugyanakkor a közreadott szöveg arra is utal, hogy az erdélyi fejedelmi temetési szertartás szervesen illeszkedik a közös hagyományokon nyugvó, általános magyar gyakorlathoz,⁸² melyek alakulására nyilvánvalóan hatással voltak az európai udvarokban elterjedt uralkodói temetési ceremóniák.

Függelék⁸³

1. 1607. január 2. Kassa. Bocskay István testamentumos urainak levele Dervis pasa fővezérhez⁸⁴ (287r–291r)

Testamentum a serenissimo principe Stephano Boczkay relictum [kihúzza: ac litterae] per Simonem Peczi⁸⁵ ad supremum vesirium Deruis passam in fulgidissima Porta Otthomannorum existentem missum.

Tekintetes és nagyságos pasa, nekünk mindenben jóakaró urunk. Isten az nagyságod jó szerencsédjét naponkint kívánsága szerint nevelje és egy napját ez földön sok ezerré tegye. Az mennynek, földnek teremtő Istenétől szívünk szerint kívántuk volna, hogy ha az mi kegyelmes urunk, fejedelmünk az felséges István király felől nagyságodnak örvedetesb hírt írhattunk volna, de mit tehattunk róla, mindnyájan emberek lévén az halálnak igája alá vagyunk vetőtven, öfelségét is annak Istentől felőle rendeltetett határát és óráját által nem hághatván írhatjuk bizonyosan nagyságodnak, hogy ez elmúlt péntekre virradólag szinte az újhöld napján, ez árnyékvilágból az örök életre és boldogságra kivetetett. Kinek ilyen időben való halála s kimúlása minekünk mely keserves és mind az egész muzulmány, s mind pedig keresztyén nemzetségnek mely káros, mi azt meg nem írhatjuk, hanem az nagyságod bölcs ítéletire támasztjuk. De ennek az csalárd és elmúlandó világnak természeti ilyen lévén, hogy egy nap nem születünk mindannyian, egy nap meg sem halhattunk, minekünk, kik életben maradunk az előttünk álló és reánk bízott dolgokra kell szorgalmas gondot viselnünk.

Írhatjuk azirt bizonyosan, hogy az mi kegyelmes urunk fejedelmünk hosszú betegsége után halála óráját nem messze esmervén, mikor még ép elmivel és ugyan jó erővel bírta magát, több hívei kezül minket hárman választott arra, kiknek minden titkos utolsó akaratját megjelentette

⁸¹ Tóth István György: *i. m.* 120.

⁸² Bíró: *Az erdélyi fejedelmek temetkezése* 74, 77, 89. Erre utal az a sok közös elem, amely fellelhető, pl. az Esterházyak 17. századi temetési szertartásának ceremóniájával, szimbólumrendszerével. Vö. Viskolcz Noémi *i. m.*

⁸³ A szövegeket nem betűhíven, hanem a mai helyesírási szabályoknak megfelelő átírásban közlöm. A ma már nem használt betűket (pl. ŷ, Ẃ) is mellőzöm, helyettük mai megfelelőjüket írom. A középpontozást, kis- és nagybetűk használatát is eszerint módosítottam. A kiejtésre utaló magánhangzókat mai formájukban megtartottam, illetve a családnéveket is eredeti alakjukban hagytam. A másoló többször tévesztette a -d és -t mássalhangzók használatát (ez akár azzal is magyarázható, hogy német anyanyelvű lehetett), ezt is javítottam. A latin szövegekben a -j, -ÿ betűt írtam át -i, illetve -ii-re. Az összeolvasásban nyújtott segítséget Dáné Veronkának köszönöm.

⁸⁴ Ekkor már Murád pasa volt a fővezér, mivel Dervis pasát 1606. december 9-én megölték, de ennek a híre feltehetően a levél írásáig még nem ért el Kassára. Vö. Mustafa Ali Mehemed: *Istoria turcilor*. București 1976. 386.

⁸⁵ Péchy Simon, Bocskay István idejében kancelláriai titkár, a fejedelem testamentárius urainak egyike, később Bethlen Gábor kancellárja, az erdélyi szombatosok vezéralakja.

és írásban íratván, az urak előtt erős hit alatt mi kezünkben bízza, megparancsolván minekünk, hogy az őhatalmassága fényes Portáját az őfelsége holta után minden szükséges dologokról bizvást levelünk és emberünk által megtaláltatnók és az őfelsége bölcsen rendeltetett testamentumának véghez vitelre segítséget kérnénk, mely dologban kiválképpen [!] csak az kívántatik, hogy az mind őhatalmassága nagyságod és az egész fényes Porta életében bizonyosan hitt őfelségének, az mi kegyelmes urunknak, hasonlóképpen adjon hitelt az mi szónknak, és levelünkben való írásunknak is, mert arra mi ő felségétől erős hittel köteleztettünk, sőt az élő Istennek ítélőszéki eleiben idézett bennünket érette, hogy ha ebben az őfelsége hagyása kívül cselekednénk, kit minek előtte, mind hitünkben járó dolgot jelentenénk nagyságodnak, annak előtte két dologra emlékeztetjük.

Először minthogy legfőbb fundamentuma az őfelsége testamentum tételének azon forog, kit rendelt és nevezett legyen utána méltónak az fejedelemségre, ha ez mi írásunk kívül valahunnat másfelől valami nyughatatlan emberek mennének vagy küldenek fejedelemségirt az ő hatalmassága fényes Portájára, jussék eszében nagyságodnak és kerestesse fel az ahdnáhme levélnek az másában, hogy ennek előtte az mely ahdnáhme levelet Korlat István⁸⁶ és Kékedj György⁸⁷ által, ugyanezen mostani kegyelmes hatalmas győzhetetlen császáruunk adott és küldött mind az mi kegyelmes urunknak, azonképpen Erdélynek és Magyarországnak, abban az vagon végezve és írva, hogy afféle, ország és fejedelem híre és akaratja nélkül valakik fejedelemséget kérnének, kedvezés nélkül megbüntettessenek. Azirt mi is nagyságodat böcsületesen arra kérjük, hogyha vagy követ, vagy levél afféle találkoznék oda bemenni az fényes Portára az őhatalmassága hitit, fogadását szemé előtt viselvén afféle embert halállal büntessen és leveleit mi kezünkben kiküldje.

Másodszor, hogy az mi Istenben elnyugutt üdvezült kegyelmes urunk még éltében, országának és birodalmának jövő megmaradására, atyai gondviselését mutatván, az tekintetes és nagyságos vezér s szerdár, Murat pasa őnagysága által olyan biztató levelet szerzett és hozatott volt őhatalmasságától, mely mostan mi kezünknel vagon, hogy valakit őfelsége holta után nevezne és rendelne az fejedelemségre nem mást, hanem azt hadná őhatalmassága is, abban az állapotban, sőt mindenek ellen megoltalmazná.

Noha pedig arra az állapotra mind öregb idejű embereket, s mind közelb való atyafiait, kiket vér szerint illetett volna (minthogy őmagát az Úristen semmiféle magzatokkal nem szerette volt) szabadon találhatott volna, de inkább nézvén őfelsége az országoknak közenséges javát, megmaradását és ennek az mostan szerzett békességnek örökös állandóságát oly embert keresett és választott arra, az ki az őfelsége nyomdékát [!] és dicséretes példáját egy tökéletes hűséggel az hatalmas győzhetetlen császáruunk kegyelmes szárnyai alatt megmaradjon és attul soha el ne szakadjon, mely dologból szükség, hogy mind őhatalmasságának s mind nagyságodnak oly tekintete legyen az őfelsége bölcs rendelésére, hogy az mint életében szavának és jó tanácsának helye és hitele volt az fényes Portán, most is holta után, annyival inkább szükség, hogy valóban hitele és fogonhatja legyen. Mert őfelsége mint bölcs, okos fejedelem, ha más úton és más ember által ismerhette volna, hogy az országoknak békességes megmaradása és az ő hatalmassága szolgálatja véghez mehetett volna, mást keresett volna arra való embert, de sem az idősb urak, sem maga atyafiai közül arra való alkalmasbat nem talált.

⁸⁶ Koriáth István felső-magyarországi nemes, 1605-ban Bocskay követe a Portán.

⁸⁷ Kékedy György felső-magyarországi nemes, 1605-ben Bocskay követe a Portán.

Kinek hogy nagyságod előtt és az ő hatalmassága fényes Portáján áldott és jó szerencsés órában legyen megnevezése, az kit az mi kegyelmes urunk őfelsége holta után fejedelemnek hagyott, az nem más, hanem az tekintetes és nagyságos HOMONNAY Bálint,⁸⁸ kinél most egész Magyarországon, sem Erdélyben, sem tekintettel, sem értékkel nagyobb úr nincsen, őfelségének minden birodalmának országának és hadainak legfőbb gondviselő vezére és ország kapitánya, most is peng az hatalmát, mind botját, zászlóját, az országgal egyenlő értelemről, őfelsége, önagyságánál hagyta és kezénél vagyon.

Az vitézlő dologban mind okosságát, s mind bátorságát nem csak hallotta, vagy gondolta, hanem maga szemével látta, és kezével megtapasztalta, mert eleitől fogván, hogy Isten őfelségét erre az állapotra indította, mind jó, s mind gonosz szerencsében nagy tökéletesen mellette forgódván, mikor őfelségének az Erdélyben támadott ellenséginek meghajtására, személy szerint kellett vala bemenni oda fel az német ellen, minden országos hadait és azoknak gondja viselésit önagyságára bízta, holott nagy jó szerencsésen vitézül és jó hírrel névvel szolgálván, és egy néhány várakat, tartományokat meghajtván azt érdemlette őfelségétől, hogy annak utána, minden hadainak és birodalmának fő gondviselőjévé választotta és most csak halála előtt maga tulajdon atyafiát, egy hűgát házastársul önagyságának adta. Ezen kívül jó magaviselése, dícséretes erkölcsé, józan természeti, szavában igazmondó volta és annak mindenkor megteljesítése az szolgálásban peng tökéletes igaz hűsége. Annak felette, hogy az német ellen maga személyében az ő hatalmassága jó szerencséjére senki is az magyarországi urak, úrfiak közül olyan nyilván kardot nem vont és nem szolgált mind önagysága, mind ezeknek tekintetiért őfelsége legméltóbbnak ezt találta, mind az ő hatalmassága szolgálatjára, s mind az országoknak gondja viselésére, hogy utána az fejedelemségnek székiben üljön.

Mi azirt nagyságodat az mi reánk bízattatott állapotunk szerint alázatosan kérjük, hogy az mind ő hatalmassága ez széles világon kiterjedett fényes birodalmának gondja viselését nagyságodra bízta, ha az magyar nemzetiségnek, és ezeknek az országoknak az ő hatalmassága hűsége alatt örökösön való megmaradását kívánja, tartsa meg erejében az mi kegyelmes üdvözült urunknak bölcs rendelését és testamentumát, ne nizzé [!] azt, hogy most ilyen hirtelen csak feljő postán, az mi kegyelmes urunknak, egy meghitt szolgálja által és csak levelünk által kellett nagyságodnak ezt értésre adnunk [!] böcsülje csak az mi kegyelmes urunk rendelését és hagyományát, nem sokára mikor annak módját látjuk különb követeket is bocsátunk az ő hatalmassága fényes portájára, ezért dologirt.

Most csak azt [!] kívántatik, hogy nagyságod megtekintvén az mi kegyelmes urunknak sokszor ígirt és fogadott barátságát, most mutassa ebben meg, hogy az őfelsége testamentumát, minden részében ő hatalmasságával is hagyassa helyén és erejében nagyságod is erősítse meg, kiről minekünk levelet küldvén. Írjon Erdélyországának, hogy az őfelsége rendelését, testamentumát, ha jovakat és megmaradásokat kívánják, tartsák meg, melyet immár ő hatalmassága is erejében hagyott. Sőt, Erdélyben ugyan bocsássa bizonyos emberét, ki által intse szóval is az országot, hogy az kit utána őfelsége fejedelemnek mutatott és hagyott, azt esmerjék ők is és fogadják [!] fejedelemnek. Kire való botot, zászlót, ha az fényes Portáról ezelőtt való mód szerint megindítják, hamarébb voltáért mi is annak valamely útra érthetjük, böcsületes urakat küldünk eleiben.

⁸⁸ Homonnai Drugeth Bálint első-magyarországi főnemes, Bocskay magyarországi hadainak fővezére, akit végrendeletében utódjának nevezett ki. Kiemelés az eredetiben.

Az két Oláhországban is parancsoljon nagyságod ez változáson csendességben legyenek. Raduly vajdára⁸⁹ reá vigyáztasson és ugyan meg is fenyítse, ne törekedjék semmiben Erdélyországnak ellene. Simeon vajdának⁹⁰ pedig megparancsolja nagyságod, hogy minden segítséggel legyen, az kit őfelsége az mi üdvözült kegyelmes urunk utána fejedelemnek hagyott. Az tekintetes és nagyságos vezér szerdár Murat pasának is, azonképpen az budai és tömösvári begelerbégnek is és minden végházakban való tisztviselőknek parancsoljon nagyságod, hogy valakit őfelsége utána fejedelemnek hagyott és parancsolott azt oltalmazzák és székiben ülni mindenképpen hozzá segítsék.

Intse meg levele és követe által nagyságod az német császárt⁹¹ is és az bécsi herceget,⁹² hogy az változáson semmit meg ne induljon, Erdélyországon és azon az birodalmon, mely az mostani végezés szerint az mi üdvözült kegyelmes urunk kezénél maradt, ne kapdosson, hagyjon békességet annak és tartsa mindenben az szent békességhez magát. Az kit pedig az mi kegyelmes urunk holta után fejedelemnek hagyott és rendelt, azt tartsák és hagyják ő felségek is az fejedelemségben, ki ellen sem titkon, sem nyilván semmi ártalomra ne igyekezzenek.

Jelentjük utolszor ezt is nagyságodnak, hogy az mi Istenben boldogult kegyelmes urunk halálakor is nagyságodról feledékeny nem volt, mint olyan állapotjában hagyott ajándékát, melyet csak jó emlékezetirt őfelségének nagyságod megtarthasson, most ilyen hertelen ezen követel meg nem küldhettük, ezután egyszersmind az őhatalmasságának rendelt ajándékkal bizonyos követek által megküldjük nagyságodnak. És mind es [!] írásunkról nagyságodtól mennél hamarébb, bizonyos választ és kegyelmes gondviselését várjuk, kit az egész magyar nemzetiség az következő fejedelem és mi is mindnyájan, örök háladatossággal vehessünk nagyságodtul. Tartsa meg [kihúzza: Isten] az Úristen és éltesse nagyságodat sokáig jó szerencsés egészségben. Datum in libera civitate Cassoviensi die 2 mensis Januarii, anno Domini 1607.

Nagyságodnak mindenben igaz és alázatos szolgálói

Péter pap⁹³ kassai főprédikátor m[anu] p[ropria]

Eorwindj Pál⁹⁴ király őfelsége tanácsa és kincstartója m[anu] p[ropria]

Peczý Simon őfelsége secretarius m[anu] p[ropria]

király őfelsége testamentomosi

Az hatalmas győzhetetlen császár kedves becsületes gondviselejének, minden országának és hadainak igazgató fővezérének, az tekintetes és nagyságos Dervis pasának etc. nekünk mindenben kegyelmes urunknak etc.

⁸⁹ Radu Șerban havasalföldi vajda (1602–1610; 1611. június–szeptember).

⁹⁰ Simion Movilă korábban havasalföldi (1600. november–1601. július; 1601. november–1602. július), majd moldvai vajda (1606. június–1607. szeptember).

⁹¹ II. Rudolf német-római császár (1576–1612), magyar királyként I. Rudolf (1576–1608).

⁹² Mátyás főherceg, később II. Mátyás magyar király (1608–1619), I. Mátyás német-római császár (1612–1619).

⁹³ Alvinczi Péter, Bocskay István udvari lelkésze.

⁹⁴ Örvéndi Pál, Bocskay István tanácsosa és kincstartója.

2. Káthay Mihály⁹⁵ önvallomása (számozatlan oldalon)

Confessio latrocinii Michaelis KATHAY cancellarii quondam serenissimi principis Hungariae Stephani Boczkaÿ.

Ego Michael KATHAY cancellarius quondam serenissimi principis Stephani Boczkaÿ ad perpetuam memoriam totius universitatis haec mea verba exprimo et confiteor. Quod a iuventute mea literis sacris imbutus, loquendi et scribendi facultate, rationeque peritus, adeo ad hoc officium cancellarii dignus iudicatus et deputatus fui. Iam vero in florida mea aetate ad summum elatus, ad maiora movebar animo ita quod literis incantatricis instructus diabolo ac principi Luciphero socius ac Sardanapalus factus, Bacho et Veneri devotus Epicurus, eiusdemque delitiis ego totus dedicatus Deum creatorum universitatis oblitus, propter dotes et munera magna precepta Dei non observari. Sed quin opes maiores mihi prepararem, religionem etiam meam⁹⁶ renegavi, sic patriae atque familiae meae ad perpetuam ignominiam, optimam famam perdidit. Quia hominem vendidit, veneficus factus, ac dominum meum Stephanum Boczkaÿ, mihi cuncta bona prebentem proditi, illum ego epsemet veneno interfeci. Iam rei conscius me aliquoties in sacris literis legisse, memoria repeto. Quod omnis quisnam dominorum suorum beneficia clementia Dei illi concessa contemnens, maiora considerans et ad altiora insurgere conans, subinde extemplo corruere [kihúzva: pro certo esse] non aliter quam Lucifer superbe collatus, certum esse. Sic ego superbo animo beneficia domini mei non considerans, collatus sim, hoc facinore meo ad memorabile et perpetuum spectaculum omnes aedes totius mundi plenae esse debent quia omne quicquid perpetravi mihi feci. Nunc iusto ac vero iudicio delicti mei in foro civitatis Cassoviae frustillatim dilaniatus iaceo.

3. 1607. január 28., Kolozsvár. Az erdélyi rendek levele I. Ahmed szultánhoz⁹⁷ (281r–281v)

Litterae magnatum, procerum, ac universitatis nobilium, trium nationum Regni Transylvaniae ad potentissimum imperatorem Turcarum Szultan Ahmedum datae.

Az hatalmas győzhetetlen császárnak, Isten kegyelmességéből első szultán Ahmednek, minden királyok felett való hatalmasságnak etc. nekünk mindenben kegyelmes urunknak, császárunknak.

Hatalmas császár, egy napadot tegye Isten ezerré és minden ellenségid ellen győzedelmessé. Hatalmasságodnak fényes Portáját egész országul minden nemzetségek és rendbeliek egyenlő akarattól kelletek megtalálnunk. Mivel hogy az mely fejedelmet egész országul Isten akaratjával választottunk volt előnkben gondviselőül, melyet hatalmaságod is zászlójával, botjával megerősített és helyén hagyott volt, az Isten mindnyájunknak nagy kesereségére [!] és bánatjára ez világból kivötte tőlünk, akarók hatalmaságodnak tudására adni. Egész országul peniglen mostan fenn és készen vagyunk, mivelhogy Kassán, Magyarországnak holt meg, azon vagyunk, hogy az megholt testet ez országnak szokása szerint azhol előbbeli [!] fejedelmeket eltemettük, az helyre vigyük és az mi módunk szerint mint kedves fejedelmünket tisztességgel eltemessük. Ez

⁹⁵ Káthay Mihály, Bocskay István kancellárja.

⁹⁶ A szöveg másolója valószínűleg automatikusan végzett munkája következtében tévedésből rosszul javított a sor kezdetén és végén, itt értelem szerint szerepel a szöveg.

⁹⁷ I. Ahmed török szultán (1603–1617).

közben ez országnak régi szokása és szabadsága szerént, az szent Isten segítségével fejedelmet választunk előnkben olyat, ki hatalmasságodnak fényes Portájának hű rabja és igaz leszen, minden fogyatkozás nélkül vele egyetemben egész országul, mind hatalmasságodnak eleinek, hatalmasságodnak is, mi is ahhoz tartjuk magunkat. És elválasztván fejedelmünket, hatalmaságod fényes Portájának értésére adjuk. Könyörgünk hatalmaságodnak hatalmaságod azbeli régi szabadságunkat botjával, zászlójával erősítse meg. És ha valaki hatalmaságodat ez idő előtt megtalálná is az fejedelemségért hatalmaságod helyt ne adjon kérésének, hanem szultán Szuleiman⁹⁸ ideitől fogva és utána való hatalmas császárok szabadságunkban megtartottak, hatalmaságod is abban tartson meg, elválasztván egész országul egyenlő akaratból fejedelmünket, hatalmaságod is hagyja helyén, és erősítse meg botjával, zászlójával. Könyörgönk hatalmaságodnak. Datum Claudiopoli die 28 Januarii anno Domini 1607.

Hatalmasságodnak alázatos hívei

Magnatos, proceres ac Universitas nobilium trium nationum Regni Transylvaniae

4. Bocskay István gyulafehérvári temetése (számozatlan lapokon)

Pompa funebris et sepultura serenissimi principis Stephani Boczkay quondam Hungariae Transylvaniaeque principis et Siculorum comitis Cassoviae in Hungaria defuncti et Albae Iuliae in Transylvania die 11. februarii⁹⁹ anno Christi 1607 peracta.

Incedentes alarum turmae, funeri secundum ordinem distincte et gradatim precedentes et sequentes. Primo equites 25. sarissas Hungarico more, rubris signis, gerentes. Hos uxor serenissimi principis Transylvaniae Sigismundi Ragoczi¹⁰⁰ [!] in curru [beszúrva: rubra et viliosa purpura induta] sedens, insequuta, ipsamet una et virgunculae vestibus rubris ac viliosis purpuris indutae, currum trahebant equi albi et sex, quorum caudae et comae coloribus rubris intinctae fuerant. Sequebatur currus alter cum equis sex caeruleo colore. Item et alter currus cum equis sex versicolore. Sequens currus alter cum equis sex omnino rubris coloribus intinctis. Hunc sequebatur aulae magister defuncti principis cum servitoribus suis per equos, omnes nigris vestibus induti. Illum sequebatur uxor eius in curru sedens cum equis 6 et nigris. Denique culinae magister defuncti principis. Et tandem coci totius aulae per equos omnes nigris vestibus induti. Priusquam Albam Iuliam ingrediebantur in campo eisdem civitatis, ordines pedestrum et equestrum distincte distributi gradatim sequebantur. Et primo incedentes equitum turmae quorum in medio, miles equestris, vexillum Turcicum ab imperatore szultán Szuleimanus quondam in Transylvaniam missum, manibus gerens. Ex omni latere, copiis pedestribus, versicoloribus vestimentis indutis, circumcinctum. Hos sequebantur copiae pedestres Siculorum cum vexillis tribus et rubris. Item ferebantur vexilla rubra duo. Et iterum duo vexilla alterum rubrum et alterum croceum. Item ferebantur duo vexilla glaveo colore. Item et duo vexilla alterum album, alterum caeruleum. Singulorum peditum vestimenta referebant vexillorum colorem. Sequebantur et equites cum vexillo uno cum tympanis et tubicinibus, qui tubis caneant. Quos sequebantur equi

⁹⁸ I. Szulejmán szultán (1520–1566).

⁹⁹ Bocskay Istvánt 1607. február 22-én helyezték örök nyugalomra Gyulafehérváron. A szöveg Velencében fennmaradt példányán is 11-e szerepel, tehát az eredetin is hibásan lehetett a címben a dátum. A szövegben már helyesen, a február 22-e szerepel.

¹⁰⁰ Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1607–1608).

capitaneorum equestrum ordinum. Item et vexilla quatuor equestrum ordinum. Denique ferebatur vexillum Turcicum [beszúrva: lunato signo], cui precedebant tubicines quatuor. Hos sequebantur dapiferorum equi nigro panno a capite usque ad pedes cooperti. Tandem ex dapiferi ipsimet per equos sarissas cum nigris signis gerentes. Quos sequebantur omnes aulici nigris vestibus induti. Sequebatur denique capitaneus supremus totius aulae magnificus dominus Georgius Zeczj.¹⁰¹ Post hunc ducebantur equi quatuor defuncti principis nigris ac viliosis purpuris cooperti a capite usque ad pedes, ex utroque latere arma principis depicta. Quos sequebantur equites cum duobus nigris vexillis. Et tandem magnates et proceres Regni Hungariae quam et Transylvaniae, Ludovicus Ragoczj,¹⁰² Michael Zoborj,¹⁰³ Thomas Zeczj,¹⁰⁴ Gabriel Bethlen,¹⁰⁵ Balthasar Kornis,¹⁰⁶ aliique precipuosi viri et equitum alae. Hos sequebatur serenissimus princeps Sigismundus Ragoczj serico ac purpuro vestimento cinereo colore, pollicioque sabellino subducto indutes. Hunc sequebantur satellites millia, aulam serenissimi principis custodientes, vestimentis glaveo colore induti cum vexillis duobus. Quos sequebantur 32 predicatorum Valachorum. Et iterum supremi concionatores Hungarorum, eorundemque scholastici. Denique et predicatorum septem civitatum Saxonum ac supremi in Transylvania existentes. Sequebantur et cives et oppidani precipuosique viri totius Regni Transylvaniae. Iterum et famuli totius aulae defuncti principis nigris vestibus induti.

Hos sequebantur satellites millia et pedestres, aulam quondam custodientes defuncti principis, nigris vestimentis induti, cum vexillis duobus et nigris. Sequebantur hos et magnates nobiles ac precipuosi viri ex superiori Hungaria. Iterum ferebatur et vexillum Turcicum ab imperatore Szultan Ahmede defuncto principi missum, quinque nobiles in manibus gerentes. Ferebatur postea et corona. Item ferebantur arma et sigillum. Item et gladium, tandem et sceptrum. Postremo et ducebatur funus defuncti principis supra currum in staneo caemiterio conditum, currum trahebant equi octo a capite usque ad pedes nigris ac viliosis purpuris induti ex utroque latere equorum, arma defuncti principis depicta, aurigae nigris ac viliosis purpuri induti. Item et currus, totus usque ad terram nigris ac viliosis purpuris [kihúzva: indutus] coopertus. Sequebantur iterum equestrum turmae. Et tandem magnificorum, nobilium ac precipuosorum virorum uxores civiumque mulieres, ac virgines deplorantes funus per civitatem Albam Iuliam in aulam principis ducebant.

Denique et 22 die februarii iterum magnates proceres nobiles ac ordines alarum convenientes sepulturam celebrantes. [Kihúzva: In] primo precedebant magnates nobiles equestrum et pedestrum ordines totius Regni Transylvaniae, quos sequebatur legatus principis Valachiae Transalpinae Stanislaus Poharnik nuncupatus.¹⁰⁷ Tandem nobiles 26. supra humera sua funus deportantes in medio templi sub palatio quadrato supra 4 columnas aedificato, nigro panno obtecto deposuerunt. Sequebantur magnates ac nobles precepuosique viri ex superiori Hungaria existentes. Et tandem concinator suggestum ascendens de vita rerumque gestarum defuncti

¹⁰¹ Széchy György felső-magyarországi főnemes, Bocskay István udvari hadainak kapitánya.

¹⁰² Rákóczi Lajos, Bocskay István felső-magyarországi mezei hadainak generálisa, kállói főkapitány.

¹⁰³ Czobor Mihály költő, Bocskay István tanácsosa.

¹⁰⁴ Széchy Tamás, Gömör vármegye főispánja, királyi tanácsos, 1608-tól királyi főudvarmester.

¹⁰⁵ Bethlen Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem.

¹⁰⁶ Kornis Boldizsár, Udvarhelyszék főkapitánya, Belső-Szolnok megye főispánja.

¹⁰⁷ Talán a Brâncoveni-ből való Stanciuval vagy Stănciucullal azonosítható, aki 1604–1611 között volt főpohárnok Havasalföldén. Vö. Nicolae Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. sec. XIV–XVII*. București 1971. 243.

principis et factis orationem habuit. Testamentum quoque a defuncto principe relictam in presentia omnium virorum perlegit. Ad ultimum concionator descendens operimentum nigrum stannei caemiterii deposuit, planctu omnium virorum et faeminarum astantes lugentes, et plorantes funus [kihúzva: deposuerunt] sub terram dimiserunt, tandem ferentes et coronam, arma et sigillum, gladium et sceptrum una cum funere sepelierunt.

Further Details about the Death of the Transylvanian Prince István Bocskay and His Funeral in Gyulafehérvár/Alba Iulia

Keywords: Transylvanian Principality, István Bocskay, princely funeral, miscellany volume, ceremony history

The publication contains texts about the period between the death and burial of prince István Bocskay from a miscellany volume written in the early seventeenth century, also presenting the historical context in which they were originating. These sources contribute to the completion of our existing knowledge about the events of these almost two months (January and February 1607). Letters sent to Constantinople by the testamentary lords and the Transylvanian states announcing the prince's death shed more light on the Ottoman Porte aspects of the Transylvanian power struggle. The ironic confession written on behalf of Chancellor Mihály Káthay, who was butchered, is trying to prove his guilt. The description of the funeral of prince István Bocskay in Gyulafehérvár/Alba Iulia (22nd February 1607) is a new contribution to the research of representation and ceremony history of funerals of Transylvanian princes.

Mátyás-Rausch Petra

„Ennek előtte Lazar Mihali Uram fianak fogadta vala Deli Farkas Uramat” – Deli Farkas és az abrudbányai bányák

1684-ben Alvinczi Péter fejedelmi prefektus vezetésével több tanúkihallgatás is zajlott Fehér vármegyében, amely a vármegyéhez tartozó bányavárosokat, leginkább Abrudbányát és az ott fekvő, legtöbbször kincstári érdekeltségbe tartozó bányatulajdont érintette. Az egyik ilyen tanúkihallgatást Szárazai Mátyás, a néhai Szárazai Mátyás fejedelmi prefektus unokája, Fehér vármegye egyik esküdt ülnöke vezette le Sárdon. Többek között arról kérdezte az ott lakókat, hogy Hedri Benedekné, született Deli Katalin, bírt-e nemesi ranggal, valamint arra volt kíváncsi, hogy az asszony milyen jogon birtokolt több zúzdát – korabeli nevén stompot – Abrudbánya határában. A legtöbb tanúvallomás kizárólag arra szorítkozott, hogy Hedriné születésénél fogva nemesi származású volt, de az abrudbányai stompokról a sárdiak nem igazán tudtak érdembeli felvilágosítást adni. Egyedül a már régóta Sárdon lakó Gyarmati család egyik tagja, István tudta lényeges információval ellátni a tanúkihallgatást tartó ülnököt, ő ugyanis részletesen kifejtette, mi módon kerültek Hedri Benedekné tulajdonába a kérdéses zúzdák. Fiatalember volt még – kezdődik a bevallás –, amikor „... *Deli Farkas praefectus lévén, egy Lázár Mihály nevű oláh embert, ki ugyan Abrudbányán lakott, fiának fogadván, holta után mindenütt való örökségét, stompját hatta meg Deli Farkasnak...*”¹ Gyarmati István tanúvallomásából kiderül tehát, hogy Deli Farkas adoptálás révén jutott hozzá az abrudbányai zúzdákhoz, és tőle örökölte azokat lánya, Katalin.

Az idézett tanúvallomás szövege az adoptálás mibenlétét tekintve eléggé félrevezető, hiszen a tanulmány címében szereplő mondat éppen az ellenkezőjét állítja. Utóbbi egy 1634-ben tett bevallásból való, amelyben Lázár Mihály abrudbányai lakos és bányatulajdonos fogott bírak előtt kijelentette, hogy Deli Farkassal kölcsönösen apává és fiúvá fogadták egymást.² A 17. század végére az adoptálásról szóló történet valóságtartalma kissé megkopott már, ezért is állíthatta azt Gyarmati István 1684-ben, hogy Deli Farkas fogadta fiává saját jobbágját.

Joggal merülhet fel az olvasóban a kérdés: milyen indok vezethette a jómódú középnemesi családból származó, befolyásos kincstári hivatalos viselő Deli Farkast arra, hogy a saját jobbágya fiává fogadtassa magát? Deli Farkas esete nem volt példa nélküli korában, ugyanis a 17. század

Mátyás-Rausch Petra (1984) tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, matyas-rausch.petra@abtk.hu.

A tanulmány az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének szakmai műhelyében készült (MTA Kiváló Kutatóhely), megírását az NKFI 124684 számú fiatal kutatói projekt támogatta.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak. Erdélyi kincstári levéltár. Erdélyi fiscalis levéltár (a továbbiakban F234) I. szekrény Fasc. 51. A. Nr. 18.

² MNL OL, F234 IX/a. szekrény, Fasc. 21. C.

első feléből több olyan esettel is találkozhatunk, amikor egy jobb módú nemes szegényebb rokona, esetleg jobbágya örökösévé fogadtatta magát. Kéméndi Váradi János például, aki Báthory Gábor és Bethlen Gábor uralkodása idején igen fényes kincstári karriert futott be, a Hunyad vármegyében található Alsómocsáron lakó Nyíró Istvánnéval fogadtatta magát örökbe, és a parasztasszony – egy 1654-ben kelt összeírás szerint – több földjét is az akkor éppen gyulafehérvári udvarbíróként szolgáló Váradira hagyta, aki tovább örököltette fiának, Ferencnek.³

Elsőre úgy tűnhet, hogy a feltett kérdést könnyűszerrel meg lehet válaszolni, hiszen az örökbefogadás elsődleges célja minden bizonnyal Lázár Mihály Abrudbányán és környékén fekvő javainak megszerzése lehetett. Az általa bírt javak részét képezte több abrudbányai bányája, a hozzá tartozó zúzdákkal és vízikerekkel, valamint rétek, kaszálók és egy Abrudbányán fekvő ház; utóbbi nem lehetett rossz fekvésű, mert a városban befolyásosnak számító Fodor család háza mellett állt.⁴ A probléma ezzel azonban nem oldódik meg, ugyanis a ránk maradt szerződésekből, többek között a gyulafehérvári káptalan által átírt, 1633-ban kelt bevallásból kiderül, hogy Lázár Mihály elsőként Deli Farkas apjának, Deli avagy Kunvit Ferencnek volt az örökös (*avitiicus*) jobbágya, majd Ferenc halála után Deli Farkas jobbágya lett.⁵ Lázár Mihály jobbágyi státusa pedig újabb kérdéseket vet fel, ezekre a kérdésekre azonban csak akkor tudunk válaszolni, ha röviden felvázoljuk a történet szereplőinek életútját valamint az erdélyi bányavárosokhoz fűződő viszonyát.

Deli Farkas családjának tagjai, akiket másképpen Kunvit névvel is illettek, valószínűleg délszláv – talán horvát – származásúak voltak, előnevük – pribiszlaveci (Zala vármegyei település) – legalábbis erre utal.⁶ Deli Farkasnak felső-magyarországi kötődése is volt, feltehetően édesanyja révén, nagybátyja Csehi András 1618-ban tett végrendeletében többek között Borsod vármegyei birtokokat hagyott unokaöccsére.⁷ Deli Farkas apja – Ferenc – és testvére, Farkas egyaránt Báthory Kristóf, majd fia, Zsigmond szolgálatában álltak, a legtöbb iratban vajdai familiárisként szerepeltek.⁸ A család jövőjét, az erdélyi vármegyei nemességbe való betagozódását idősebb Deli Farkas alapozta meg, ő kapta azokat az elsősorban Fehér vármegyében fekvő birtokokat, köztük a sárdi házat, amelyeket később unokaöccse, ifjabb Farkas birtokolt. 1591-ben ugyancsak az ő szolgálatait jutalmazta Báthory Zsigmond a Zaránd vármegyében, a körösbányai kerülethez tartozó Blesény birtokkal.⁹ Idősebb Deli Farkas öccsei, Ferenc és Miklós bátyjuk halála után csúnyán összevesztek az erdélyi családi birtokokon, Ferenc nehezményezte, hogy Miklós, noha ő nem jött át Erdélybe, többet kapott a javakból, rá pedig, aki már letelepedett a fejedelemség

³ MNL OL, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Miscellanea (a továbbiakban F9), Cista 2. Fasc. 7. Nr. 51.

⁴ MNL OL, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Kolozsmonostori Konvent országos levéltára, Cista comitatuum (a továbbiakban F17), Cista Albensis D Nr. 5.

⁵ Uo. illetve MNL OL, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária, Libri Regii (a továbbiakban F1 LR) 20. k. fol. 70–71.

⁶ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond) 882., 884. sz.

⁷ *Erdélyi testamentumok III. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei (1600–1660)*. Kiadja Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2008. (A továbbiakban: *Erdélyi testamentumok*) 74–77.

⁸ *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rác Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond; a továbbiakban: ErdKirKv) I/3. 1464. sz.

⁹ ErdKirKv I/3. 1464. sz.

területén, jóval kisebb örökséget hagyott a bátyja.¹⁰ A családi viszály természetesen kiterjedt a Zaránd vármegyei Blezsény birtokra is, ahol 1592-ben került sor a testvérek közötti osztályra. A jelentés szerint Deli Ferencet bírói parancssal, 500 arany forint büntetés terhe mellett lehetett csak rávenni az osztozkodásra.¹¹ A hosszasan elhúzódó konfliktusnak végül sok értelme nem lett, hiszen Miklós valószínűleg örökös nélkül halt meg, és így minden, többek között a bleseni egészbirtok is ifjabb Farkas apjára, Ferencre háramlott. Halálának pontos dátuma nem ismert, Deli Farkas gyámjával, Csehi Andrással kötött, többrendbeli szerződéseiben kizárólag azt említette meg, hogy korán árvaságra jutott, és legközelebbi rokona, Csehi András lett a gyámja.¹² A források segítségével csupán hozzávetőlegesen lehet meghatározni, mettől meddig állt Deli Farkas Csehi András gyámsága alatt, de ezekben az években (1612–1618)¹³ Csehi mindent elkövetett annak érdekében, hogy tovább gyarapítsa saját, valamint unokaöccse birtokait. Sikeres karriert futott be Báthory Gábor, majd Bethlen Gábor udvarában is,¹⁴ mindeközben tudatosan építette családja Zaránd vármegyei birtokait, ügyelve arra, hogy minél több birtoktestet szerezzen meg unokaöccse számára a körösbányai kerületből, így növelve többek között az aranymosásból származó bevételeket.¹⁵

A fentiek tükrében egyértelművé válik, hogy miért volt fontos a Deli család számára a blezsényi birtok, melynek megtartása kétségessé vált, amikor Bethlen Gábor parancsára, az 1615. évi kolozsvári országgyűlés döntése értelmében minden olyan adományt felül kellett vizsgálni, amelyet 1588-at követően fiskális birtokokból adományoztak.¹⁶ A donációk felülvizsgálata nagy felzúdulást keltett Erdély-szerzte, ugyanis az intézkedés szinte minden birtokos családot érintett. Körösbányai Nagy György 1616 januárjában több birtokostársra – többek között Csehi András és unokaöccse, ifjabb Deli Farkas – nevében is tiltakozott a gyulafehérvári káptalan előtt, miszerint Bethlen Gábor az 1615 szeptemberében hozott országgyűlési artikulus értelmében felszólította őket, hogy 1616. január 6-ig bizonyítsák, hogy Körösbánya vidékén nem fiskális jószágokat bírnak. Nagy György elmondása szerint a fejedelem megüzente nekik, hogy ha bebizonyítják, hogy

¹⁰ Az egyik requisitori jelentés szerint Deli Ferenc egy alkalommal dühében azt állította, hogy bátyja hamis végrendelet írt, és Miklós nem is a testvére. Lásd ErdKÁPjvk VIII. 1. 884. sz.

¹¹ Uo. 904. sz.

¹² Kapcsolatuk nem lehetett szokványos, ugyanis több iratban is olvashatunk arról, hogy Csehi András Deli elmondása szerint szeretetteljesen és gondos törődéssel nevelte fel, taníttatta, jó iskolába járatta, és birtokait sértetlenül vehette át tőle az országot ért sok nehézség ellenére, míg más atyafia rá se nézett. Csehi pedig arra hivatkozott az egyik bevallásában, hogy sok hasznot szerzett unokaöccse birtokaiból, és tutorsága éveiről nem is adott számot. Többek között lásd MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Cista diversorum comitatuum (a továbbiakban F5) Cista 2. Fasc. 4. Nr. 31. Csehi tette ezt annak ellenére, hogy a korabeli jogi szabályozás szerint nem volt köteles számot adni a gyámként végzett birtokkezelésről. Lásd Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2004. 347.

¹³ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Centuriae (a továbbiakban F3) A. Nr. 32.

¹⁴ Jeney-Tóth Annamária: „... Urunk udvarnépe...”. *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadások tükrében*. Debrecen 2012. 53–60.

¹⁵ Többek között lásd *Erdélyi testamentumok* 74–77. 1618-ban kelt végrendeletéből kiderült, hogy a legtöbb Zaránd vármegyei birtokot unokaöccse, Deli Farkas számára „szerezte” meg, saját jogán két falut kapott a körösbányai kerületben. Ezeket pedig Bethlen Gáborra hagyta, így hálálva meg, hogy a fejedelem az ő halála után vigyáz majd örököseire. A kegyes lépés mögött azonban több húzódozott, a szóban forgó birtokok eredetileg Bethlen Gáboré voltak, de miután elmenekült Erdélyből, Báthory hű udvari emberének, Csehi Andrásnak adományozta őket. A fejedelem így valójában egykori birtokait kapta csupán vissza. MNL OL F3 A. Nr. 32.

¹⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. (1540–1699)*. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek) Bp. 1875–1898 (a továbbiakban EOE) VII. 281–282.

birtokaik nem kincstári tulajdonban voltak, hanem a Báthoryak jószágai, akkor meghagyja őket azok birtokában.¹⁷ Ennek ellenére, miután 75 tanú vallomásával bizonyították, hogy e birtokok a Báthoryak jószágai voltak, a fejedelem megüzente, hogy ha nem mutatják be adományleveleket, inskribáltathatják azokat, de egyébként „semmi nélkül is” elveszi tőlük. Nagy György továbbá kijelentette birtokostársai nevében azt is, hogy „kénytelenségből” és nem jóakaratok szerint engednek a fejedelemnek; még azt is hiába kérték, hogy az országgyűlésre bízva annak eldöntését, hogy e jószágok fiskális javak-e, ez az eljárás pedig az ország végezése ellenére van, és törvénytelen.¹⁸ A tiltakozás szövege azzal a megjegyzéssel zárul, hogy Nagy György és társai privilégiumlevéllel tudják igazolni, miszerint a kérdéses birtokok nem számítottak fiskális jószágoknak. Noha a protestáció szövegéből nem derül ki, de nagy a valószínűsége, hogy Nagy György a perdöntő bizonyítékként említett kiváltságlevélen nem a bányavárosnak 1427-ben adott, majd több alkalommal is megerősített okiratot értette,¹⁹ tekintve, hogy utóbbi kizárólag a bányavárosnak juttatott bányászati és kereskedelmi kiváltságokat tárgyalta. Arról ellenben, hogy Körösbánya milyen jogállású, nem esik szó egyik szövegváltozatban sem. A források alapján úgy tűnik, hogy a körösbányai terület már a 15. század közepétől kezdődően magánkézen volt. A Báthory-család a 15. század második felétől²⁰ egészen a 16. század közepéig (1561-ig biztosan)²¹ birtokolta Világosvárat, a hozzátartozó Körösbányát, valamint a későbbi körösbányai kerületet alkotó falvakat. Azt követően, hogy Báthory András „német” pártra tért, a birtokok visszaháramlottak II. János választott magyar királyra, aki továbbadományozta őket, mégpedig megbízható hívének, Stanislaw Niezowskinak.²² Az ő halála után lett a kérdéses terület a fiskusé, amelyet Báthory Zsigmond szép apránként eladományozott híveinek, köztük a Deli család tagjainak.²³ Báthory Gábor az 1610-es évek elején követte elődje példáját, 1611-ben pont Nagy György és testvére, Miklós körösbányai javait juttatta Kapi András kezére, mivel a testvérpár a fejedelem véleménye szerint felségárulást követett el.²⁴ Az ügy további menetéről nem sokat tudunk, de a birtokosok valószínűleg nem egykönnyen mondtak le egy olyan területről, ahol a mezőgazdálkodáson túl aranybányászatra, leginkább a gyorsabb hasznot hozó aranymosásra alkalmas vízparti részek is feküdtek. Deli Farkasnak végül Bethlen István kormányzó közbenjárására sikerült elérnie, hogy a fejedelem a már Báthory Kristóf által a fiskális javak közül elidegenített Blezsény egészbirtokot – amely az 1615. évi kolozsvári országgyűlés által jegyzékbe vett kincstári javak között sem szerepelt – örökösen neki engedje át.²⁵ Deli Farkas

¹⁷ MNL OL, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Cista Comitatum (a továbbiakban F4), Cista Zaránd, Fasc. 1. Nr. 28.

¹⁸ MNL OL, F4 Cista Zaránd, Fasc. 1. Nr. 28.

¹⁹ Báthory István 1573-ban erősítette meg a bányaváros, Cebe és Riska kiváltságait, amelyeket a magyar királyoktól kaptak. MNL OL F234 X/a. szekrény Fasc.3. B.

²⁰ MNL OL Diplomatikai Levéltár 15915., illetve Horváth Richárd: *Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a kései középkorban*. Szabolcs-Szatmár- Beregi Szemle XLI(2006). 311–312.

²¹ Kozma Pál: *Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leírása*. Kvár 1848. 28. Vö. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép a középkori Magyar Királyság településeiről*. Körösbánya a világosvári uradalom részeként a Báthoryak birtoka 1439–1519 között.

²² ErdKáplkv VIII. 1. 202–205. sz.

²³ MNL OL, F1 LR 34. k. fől. 238–239.; 17. k. fől. 108.

²⁴ MNL OL, F234 X/a. szekrény Fasc. 3. G.

²⁵ MNL OL, F1 LR 13. k. fől. 29°. Ezt követően Deli Farkas és nagybátyja egy olyan blezsényi udvarházról egyezett meg egymással, amelyet Csehi András még gyámsága idején kapott adományként, természetesen ez is unokaöccsére szállt. MNL OL, F5 Cista 1., Fasc. 1. Nr. 24.

közéleti pályájának ismertetése nem kötődik szorosan a tanulmány témájához, karrierjével kapcsolatban csupán annyit jegyeznek meg, hogy 1632 és 1637 között, egészen haláláig viselt fejedelmi prefektusi vagy inkább jószágigazgatói hivatala komoly kihívásokat tartogatott számára, egy, az erdélyi társadalom által rendkívüli módon elutasított tisztséget kellett széles körben elfogadtatnia, úgy, hogy a fejedelem igen kényes feladatokkal is megbízta.²⁶ Kincstári tisztviselőként, aki valamelyest rálátott a korabeli erdélyi állam pénzügyeire is, tiszttában volt azzal, mekkora jelentőséggel bír az erdélyi fiskus számára a nemesércbányászatból származó haszon, ezért sem csodálkozhatunk azon, hogy megpróbálta megvetni a lábát Abrudbányán, az egyik legjelentősebb bányavárosban. Erre pedig kiváló alkalmat nyújtott, hogy örökös jobbágya, Lázár Mihály akkoriban már Abrudbányán élt.

A Deli család története a blezsényi birtokon kapcsolódott össze Lázár Mihály sorsával, aki helyi lakosként a mezőgazdálkodás mellett aranymosással is foglalkozott, legalábbis addig, amíg a tizenöt éves háború eseményei arra nem kényszerítették, hogy a biztonságosabb erdélyi területek felé vegye az irányt.²⁷ Erdélybe való költözésének pontos dátumát nem ismerjük, az 1633-ban kötött szerződés szövege csupán annyit árul el, hogy Deli Ferenc örökös jobbágyaként a zűrzavaros időkben áttelepült Zaránd vármegyéből Abrudbányára, az Erdélyi-érchegység legnagyobb bányavárosába. A pontos datálásban egy töredékes oklevélkivonat lehet segítségünkre, eszerint Lázár Mihály és Paczkó György abrudbányai lakosok 1599-ben megállapodtak egy korábban elhagyott zúzda újjáépítéséről, amely egykoron valószínűleg a Veres-patak mentén, Abrudbánya határában állt.²⁸ Lázár Mihály tehát nem véletlenül ment Abrudbányára, ugyanis korábbi lakhelyén már foglalkozott aranybányászattal, így új hazájában tovább tudta művelni a bányászat mesterségét (*artificio minerali*).²⁹ Az örökbefogadásra vonatkozó dokumentumokból kiviláglik, hogy Lázár Mihály tudatosan választotta a jobb és biztonságosabb élet reményében lakhelyül az Erdélyi-érchegység egyik bányavárosát.

A lakhely váltása nem járt együtt jogállásváltással, hiszen az 1633-ban megkötött, majd a következő évben megerősített örökbefogadási szerződés szövege több alkalommal is kiemeli, hogy Lázár Mihály, noha abrudbányai lakos lett, ott házat szerzett magának, valamint résztulajdonos lett helyi bányákban, továbbra is Deli Ferenc, majd annak korai halála után árván maradt fia, Farkas örökös jobbágya maradt.³⁰ Az örökbefogadási szerződés több szövegváltozatban is fennmaradt, a királyi könyvekben szereplő variánsban részletesen kifejtették, miért maradhatott Lázár Mihály annak ellenére Deli Farkas jobbágya, hogy abrudbányai *civis* lett. Az indoklás szerint habár néhai Deli Ferenc, majd Deli Farkas ősi jobbágya volt, azok sem törvényes úton,

²⁶ I. Rákóczi György egyik oklevelében azzal indokolta a Deli javára szóló adományát, hogy a fejedelmi prefektus hűségesen és szorgalmasan járt el az eladományozott fiskális birtokok visszaszerzésében. MNL OL, F1 LR 18. k. fol. 167–168.

²⁷ A korabeli, kétlaki életet élő, bányászattal foglalkozó jobbágyokra is tökéletesen ráillik az a jellemzés, amellyel Kozma Pál 19. századi utódaikat illette. Kozma Zaránd vármegyéről szóló munkájában arról írt, hogy a körösbányai és a hozzácsatolt falusi közösségek több földesúri kötelezettség alól mentesültek, mondván, hogy bányászattal foglalkoznak. A probléma azonban abban rejlett, hogy valójában csak akkor foglalkoztak bányászattal, ha a mezőgazdasági munkák idenye lezárult, így az a felemás helyzet alakult ki, hogy noha bányászati szabadságokkal rendelkeztek, valójában nem voltak igazi bányászok. Kozma Pál: *i. m.* 45.

²⁸ MNL OL, F234 X/a. szekrény, Fasc. 8. D. Nr. 30.

²⁹ MNL OL, F17 Cista Albensis D. Nr. 5.

³⁰ MNL OL, F1 LR 20. 70–72.

sem más módon nem keresték őt, s így békében élhetett bányászként.³¹ Abrudbányai sikereit bizonyítja, hogy az évek folyamán sikerült beilleszkednie a termelést saját maguk végző tulajdonosok sorába,³² 1606-ban például az ugyancsak Abrudbányán lakó Farkas Tamással állapodtak meg arról, hogy egymás mellett álló zúzdáikat, korabeli elnevezés szerint stompjaikat, a hozzá tartozó rétekekkel együtt elcserélik egymással.³³

Ezen a ponton kell visszakanyarodnunk a tanulmány elején felvetett kérdéshez, miszerint mi szüksége volt arra Deli Farkasnak, hogy a jobbágya fiává fogadtassa magát? A kérdésre adott válasz az adoptálásához köthető fejedelmi parancsban rejlik, miszerint „*ac in eisdem* [ti. javaiban] *libere disponendi facultatem [habere]*”.³⁴ Ez a válasz azonban újabb kérdést vet fel, miszerint honnan eredt ez a bizonyos *libera dispositio*? Esetleg a korabeli törvényi szabályozásból? Ennek értelmében, ha egy jobbágy nem hagy maga után örökösöt, akkor ingóságairól szabadon végrendelezhet, és kizárólag ősi vagyona száll a földesurára. Abban az esetben pedig, ha a jobbágy saját maga szerezte javait, a kérdéses javak megoszlanak a földesúr és a végrendeletben megjelölt személy között.³⁵ Lázár Mihály vagyona pedig nagyobb részt ingóságokból (idetartoztak többek között a bányák is),³⁶ valamint saját szerzeményekből állt, hiszen abrudbányai házáat valószínűleg a bányászatból származó jövedelméből vásárolta. Vagy a szabad rendelkezés joga abból fakadt-e, hogy bekerült az abrudbányai polgárok közé, ezáltal őrá is vonatkoztak a városnak juttatott kiváltságok, legfőképpen az, amelyik arról rendelkezett, hogy a város lakosai bányászati jogukon túl a bányáikat, zúzdáikat és az ezekhez tartozó egyéb javakat szabadon eladhatták, örökíthették.³⁷ A későbbiekben ismertetett vagyoni leltárt tekintve véleményem szerint Lázár Mihály szabad rendelkezési joga inkább abrudbányai *civis* voltából fakadt. Deli Farkas minden bizonnyal felismerte a Lázár Mihály bányászati érdekeltségében rejlő gazdasági és pénzszerzési potenciált, ezért mindenképpen el akarta érni, hogy a javak Lázár Mihály halála után az ő tulajdonába kerüljenek. A korabeli jogot ismerő egykori vármegyei tiszviselőként pedig tisztaban volt vele, hogy ennek a legegyszerűbb módja az, hogy a későbbi pereskedést kiküszöbölendő az „egyszerű” végrendelezésen túl adoptáltatja magát Lázár Mihállal. Azzal ugyanis, hogy Lázár Mihállal kölcsönösen apává és fiúvá fogadták egymást,³⁸ Deli azt is elérte, hogy Lázár Mihály az ő javára végrendelezzen, és értékes bányáit, zúzdáit mind rá hagyja. Ezzel a lépéssel

³¹ Uo.

³² A korabeli bányavállalkozók és bányapolgárok közötti különbség leginkább a bányászati munkához való viszonyukban fogható meg. Az előbbi csoport inkább csak tulajdonosként, befektetőként volt jelen, saját kezükkel nem végeztek bányászati munkát, míg a bányapolgárok napi szinten dolgoztak bányáikban.

³³ MNL OL, F234 X/a. szekrény, Fasc. 8. D. Nr.3029. (az eredeti irat rövid regesztája)

³⁴ MNL OL, F3 F. Nr. 3.

³⁵ *Magyar Törvénytar (1000–1895). Werbőczy István Hármaskönyve. Corpus Juris Hungarici.* Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1897. III. Rész 30. cím (415.). Szabó István 1947-ben megjelent tanulmányában Werbőczy homályos megfogalmazásából azt szűrte le, hogy a jobbágyoknak a megkötések ellenére volt bizonyos birtoklási képességük. Szabó István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában.* Bp. 1947. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. 26. 4. Szerk. Hajnal István) 5. Vö. Varga János: *Jobbágrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban (1556–1767).* Bp. 1969. 480–494.

³⁶ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Pécs 2009. 66–67. A korabeli jogi szabályozás szerint a bányavagyon a *res mobiles* kategóriájába tartozott.

³⁷ Többek között MNL OL, F234 V. szekrény Fasc. 346. E.

³⁸ MNL OL, F1 LR 20. k. fol. 70–72. „... *Michael Lazar [...] eundem Wolfgangum Deli in filium, et e converso idem quoque Wolfgangus Deli ipsum Michaelem Lázár in patrem, mutuo adoptasse nominasse et destinasse...*”. MNL OL, F3 F. Nr. 3.

nemcsak azt küszöbölte ki, hogy Lázár Mihály minden javát feleségére, Bucsini Marinára testálja, hanem egyben kizárta annak a lehetőségét is, hogy Lázár Mihály halála után a kincstár jogot formálhasson az értékes abrudbányai bányákra.³⁹ Lázár Mihályt pedig az motiválhatta az adoptálásban, hogy adósa volt néhai földesurának, Deli Ferencnek, akinek a segítségével eljöhett Blezsényből, és Abrudbányán telepedhetett le, ahol a bányászatból kifolyólag nyugodt és békés életet élhetett.⁴⁰

Deli Farkas és Lázár Mihály – ahogy már említettem – több szerződést kötött egymással, az elsőt 1633 augusztusában. Ekkor a két fél a gyulafehérvári káptalan levélkeresői előtt állapodott meg, Deli Farkas erre az egyezésre kért utóbb fejedelmi jóváhagyást. A bevezetőben leírták Lázár Mihály már ismertetett jogi helyzetét, Abrudbányára való kerülésének történetét, majd ezt követően kerültek felsorolásra azon javak, amelyeket Deli Farkas örökölt Lázár Mihály halála esetén. A tételek között szerepelt egy abrudbányai ház, valamint az abrudbányai és abrudfalvi határon fekvő – a forrásban bányászati örökségként említett –, valószínűsíthetően bányák, zúzdák, vízikerek (utóbbi bizonyára a zúzdákat meghajtó, vízi energiával működtetett malomkerekeket jelenti). A kancellárián bemutatott okirat többet nem árul el Lázár Mihály javairól, kizárólag az abrudbányai házról tudjuk meg, hogy néhai Fodor Pál árvái voltak egyik oldalról a szomszédok, míg a másik oldalról a közút határolta. I. Rákóczi György a nevezett házat, tekintettel Deli Farkas prefektusként végzett buzgó munkájára,⁴¹ minden adó és szolgálat alól felmentette, valamint ezt a kiváltságot kiterjesztette azokra az abrudfalvi birtokokra, amelyeket Deli Lázár Mihálytól örökölt.⁴²

A következő megállapodást 1634 januárjában kötötték meg Hans Lisbona zalatnai prefektus és Orbán János, Sárdon lakó nemesember előtt. Erre azért volt szükség, mert Lázár Mihály időközben megnősült, Bucsini/Bucσαι Marinát vette nőül. Ezt a felvetést támasztja alá az 1633 nyarán megkötött adoptálási szerződés szövege is, utóbbiban ugyanis Lázár Mihály azt vallotta, hogy egyedül él, nincs kire hagynia javait, ezért teszi meg Deli Farkast kizárólagos örökösének.⁴³ Lázár Mihály újdonsült feleségéről nem sokat tudunk, kizárólag a korabeli házassági szokások, valamint vezetékneve – amely esetleg a zalatnai uradalomhoz tartozó Bucsin/Bucsony falu nevéből eredhetett – alapján feltételezhetjük azt, hogy egy helyi bányász özvegye, esetleg lánya lehetett. Ezt az állítást valószínűsíti a házasságkötés után nem sokkal, 1634 januárjában megkötött szerződés szövege. A bevezetőben hangsúlyozták, hogy a fejedelem által megerősített örökbefogadási szerződés a házasságkötéssel nem veszítette érvényét, Deli Farkas továbbra is

³⁹ A kincstár végül megszerezte a Deli vagyon egy részét, ugyanis Deli Katalin egy 1699-ben keltezett bevallás szerint a fejedelemre testálta abrudbányai javait, a sárdi udvarházat, valamint a blezsényi birtokot is. MNL OL, F 234 I. szekrény, Fasc. 51. A. Nr. 18.

⁴⁰ A Deli család több blezsényi jobbágya menekült Fehér vármegyébe, a jobb és békésebb élet reményében. 1633-ban többek között Ábrahám János, egykori blezsényi jobbágy is részt vett ura abrudbányai iktatásán. MNL OL, F3 F. Nr. 3.

⁴¹ Nemcsak helyi birtokosként, hanem fejedelmi prefektusként is szerepet vállalt az Erdélyi-érchegység bányászatában, a fejedelem több alkalommal is kiküldte, hogy ellenőrizze a Zalatnán fekvő fiskális bányákat. A jelentései sajnos nem maradtak fenn. Egy rövid levélrészletből tudhatjuk meg azt, hogy 1636 márciusában egy általa német főembernek nevezett férfiúval járta végig a bányákat, akire I. Rákóczi György valószínűleg rá akarta bízni a zalatnai bányák felügyeletét. Erre utalhat Deli Farkas egyik mondata, miszerint ő úgy véli, hogy Erdélyben is lehetne találni képzett bányászati szakembert, neki lenne is egy jelöltje a posztra. MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Lymbus (a továbbiakban F12) XXII. csomó Fasc. 21. fol. 186.

⁴² MNL OL, F17 Cista Albensis D Nr. 5. illetve MNL OL, F1 LR 20. k. fol. 70–72.

⁴³ MNL OL, F1 LR 20. k. fol. 70–72.

birtokolhatta azokat a javakat, amelyekbe tövisi Baxa Gergely zalatnai udvarbíró 1633 októberében, a környékbeli nemesek, valamint az uradalom falvainak képviselői jelenlétében tiltakozás nélkül beiktatta.⁴⁴ A szövegből azonban az is kiderül, hogy Bucsinin Marinának volt saját jogon több bányája és zúzdája, így a felek abban állapodtak meg, hogy „... az ura része mindenekből Deli Farkas uramnak maradván, az asszony maga részét annak hagyhassa igaz testamentum szerént az kinek akarja”.⁴⁵

Az 1634-ben megkötött szerződésből kiderül, hogy Lázár Mihály legtöbb bányászati érdekeltsége Veres-patak völgyében feküdt, több zúzdája is állt ott, négy vízikerek hajtott meg 48 zúzókalapácsot.⁴⁶ Az idekerülő ércet ugyancsak a veres-pataki völgyben található, jórészt külszíni fejtésekből (úgynevezett *porondbányák*) termelték ki, utóbbiak a bányászathoz szükséges egyéb eszközökkel együtt Deli Farkasra szálltak.⁴⁷ A zúzdákhoz több kaszálásra használt rét is tartozott, valószínűleg a zúzdák mellett dolgozó igavonó állatok ellátására. A Lázár Mihály tulajdonában lévő porondbányák művelési technikája inkább az aranymosáshoz állt közelebb, és gyorsan megtérülő haszonnal kecsegtetett. Felesége tulajdonát ugyancsak veres-pataki porondbányák és zúzdák alkották, Bucsinin Marina két vízikerekkel hajtott zúzdát birtokolt a férje zúzdái feletti területen, amelyhez ugyancsak tartozott egy kaszálórét. Utóbbiakról a megállapodás értelmében elvileg szabadon végrendelkezhetett, de mások előtt meg kellett „kínálnia” velük Deli Farkast vagy az örökösait. A veres-pataki zúzdákon, malmon kívül Lázár Mihályé volt a már korábban említett abrudbányai ház, valamint egy malom is. Az ezekből származó hasznon Lázár Mihály halála után meg kellett osztoznia Deli Farkasnak és az özvegynek. Bucsinin Marina szabadon rendelkezett a saját részével, azzal a kikötéssel, hogyha Deli Farkas vagy örökösai meg akarnák vásárolni azt, akkor 180 forintot kell érte adniuk, és az özvegy köteles a vételárat elfogadni. A szerződés záradéka szerint egyik fél sem háborgathatja a másikat saját tulajdonrésze birtoklásában, ha ezt mégis megtennék, akkor a sértett fél pert indíthat szerződészegés címén.⁴⁸

Lázár Mihály, de különösképpen felesége, Bucsinin Marina esete bizonyítja, hogy a *libera dispositio* lehetősége ugyan fennállt a bányászattal foglalkozók számára, a nekik jutatott kiváltságoknak köszönhetően, de az kizárólag korlátozott formában érvényesülhetett. Bucsinin Marina ugyanis, noha szabadon rendelkezett saját jogán bírt javairól, de Deli Farkast, mint a férje földesurát, „elsőbbbségi” jog illette meg, ha esetleg meg akarta volna vásárolni a kérdéses

⁴⁴ MNL OL, F3 F. Nr. 3.

⁴⁵ MNL OL, F234 IX/a. szekrény, Fasc. 21. C. A korszakból több abrudbányai asszony (pl. Kalmár Borbála) ismert, aki saját jogán bírt bányákat, és az ezekről szóló testamentum szövege is ránk maradt. Többek között MNL OL, Magánlevéltárak, Személyi fondok, K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, Nr. 35.

⁴⁶ A korabeli érceltermelés során a legolcsóbb, legkönnyebben felhasználható és legnagyobb energiaforrás a víz volt, amelyet a bányászok úgynevezett felülcsapó vízikerek segítségével használtak fel az érc összetöréséhez. A felülcsapó változat azért volt elterjedt a Kárpát-medence bányásztelepülésein, mert meghajtásához elegendő volt a kisebb hegyi patakok vízhozama. Szemán Attila: *A reneszánsz bányászatának technikai fejlődése. = Olvasókönyv a magyarországi reneszánsz bányászatához. Tanulmányok a 2008-as reneszánsz év tiszteletére.* Szerk. Schuller Balázs. Sopron 2009. 57.

⁴⁷ A porondbánya kifejezés jelentéstartama többretegű: egyrészt földfelszíni vagy talajközeli érctermeleési helyet értünk alatta, másrészt az innen származó érc összetörésére és aprítására alkalmazott eszközöket. Egy, feltehetően a 19. század elején készült, ismeretlen szerző által jegyzett leírás szerint az abrudbányai porondbányászás legfontosabb helye a Veres-patak völgye, valamint a Kornának nevezett szoros volt. A hegyekből lezúduló patakok vizét felfogva vagy vízikerekkel, vagy a lépőkölyűhöz hasonló szerkezettel próbálták meg az érc tartalmú homokot vagy fövenyt átmosni, a fennmaradó ércet pedig összetörni, mert csak így tudták beadni az erdélyi bányakamarákba. Román Akadémia könyvtárának kolozsvári fiókjá, Kemény József gyűjteménye, Ms. KJ 280–283. fol. 1–72.

⁴⁸ MNL OL, F234 IX/a. szekrény Fasc. 21. C.

javakat. Ezenfelül a Lázár Mihály halála után megfelelő örökségből neki járó részzel sem rendelkezhetett teljesen szabadon, hiszen Delit ebben az esetben is elővásárlási jog illette meg.

Lázár Mihály esete a kutatás számára több szempontból is elgondolkodtató lehet. Jól példázza többek között, hogy milyen lehetőségeket kínált egy korabeli, magánföldesúri kötelékben élő jobbágy számára a nemesércbányászati termelésbe való bekapcsolódás. Ebből a szempontból rendkívül érdekes az 1633 augusztusában megkötött szerződés fentebb citált mondata, miszerint Lázár Mihály azért nem akarta megváltani magát, mert a bányászatból jól megélt Abrudbányán, nem vágyott semmiféle változásra. Valószínűsíthetjük, hogy az anyagi alapja meg lett volna ahhoz, hogy megváltsa magát, de ez a lépés hosszú távon nem érte volna meg, egyrészt mert annyit nem keresett a bányászatban, hogy érdemben előrelépjen a társadalmi ranglétrán, másrészt ezekben az években indult el a bányavárosokra rótt fejedelmi terhek fokozatos növekedése, így talán jövedelmezőbb volt földesúri jobbágyként maradni, és úgy folytatni a bányászatot.

Ha a vagyoni helyzetét összevetjük a többi kistermelő társadalmi helyzetével, arra a következtetésre juthatunk, hogy Lázár Mihály javait tekintve nem emelkedett ki a kistermelői rétegből, ugyanis ekkoriban a bányászatot saját maguk végző termelők általában egy vagy esetleg két zúzdát üzemeltettek, ezek egy része saját tulajdonban volt, vagy nagyobb bányavállalkozóktól vették bérbe. 1676-ban mintegy 106 zúzda üzemelt a Veres-patak mentén, ezek fele volt a bányavállalkozóké, a másik fele a kistermelőké, de a zúzdák többségét utóbbiak üzemeltették.⁴⁹ Lázár Mihály és társai munkája tehát megkerülhetetlen volt a korabeli erdélyi nemesércbányászatban még úgy is, hogy összességében nem bírtak akkora tulajdonhányaddal, mint az Érchegység bányavárosait vezető gazdasági elit tagjai. A bányászatban betöltött fontos szerepüket mi sem bizonyítja jobban,⁵⁰ mint hogy a térségben lakó jómódú középnemesek, mint például Deli vagy a bányavárosok elitjébe tartozó bányavállalkozó családok tagjai, „adták-vették” egymás között a bányászattal foglalkozó jobbágyokat. Deli Farkas 1635 körül például a néhai aranybevaltó, Fodor Pál fiával, Fodor Istvánnal egyezett meg egy Petru Achim nevű jobbággal kapcsolatban. A bevallás szerint Fodor István 40 forintért adta át az abrudbányai jobbágyot, az általa használt jobbágytelekkel együtt.⁵¹

A fejedelmi prefektus tudatosan, lépésről lépésre terjeszkedett Abrudbányán és környékén, nem véletlenül kötött többször is üzletet Fodor Istvánnal és családjával. 1636-ban például megvette Fodor Istvántól annak egyik jobbágytelkét 50 forintért, az egyik telekszomszéd éppen Lázár Mihály volt.⁵² Erre a jobbágytelekre telepítette a családjával együtt egyik zsellérért, Gainora Ruzsult, aki még 1636-ban Egri György deák, Abrudbánya jegyzője előtt magát és családját is Deli Farkas örökös jobbágyának vallotta.⁵³

A forrásokból az is kiderül, hogy nem Lázár Mihály volt az egyetlen olyan, bányászattal is foglalkozó jobbágy, aki elmenekülve Zaránd vármegyéből, az Érchegységben próbált szerencsét, de nem mindenki tudott olyan jól beilleszkedni, mint Lázár. 1622-ben Deli Farkas Fodor Pál

⁴⁹ MNL OL, F234 V. szekrény Fasc. 346. G.

⁵⁰ Abrudbánya, majd I. Rákóczi György idejétől Abrudfalva is élhetett azzal a joggal, hogy az oda szökött jobbágyokat nem voltak kötelesek kiadni. I. Rákóczi György még arra is felszólította 1631-ban a környékbeli földesurakat, hogyha visszavitték szökött jobbágyaikat, engedjék őket szabadon, hadd folytathassák a bányászatot. MNL OL, F234 IX. szekrény Fasc. 56. B. (az eredeti irat elpusztult, kizárólag a regeszta maradt fenn)

⁵¹ MNL OL, F4 Cista Albensis, Cista 4., Fasc. 1. Nr. 20.

⁵² Uo.

⁵³ MNL OL, F234 V. szekrény, Fasc. 21. F. Nr. 2.

fejedelmi aranybevéltóval arról állapotodott meg, hogy a Deli blezsényi birtokáról származó, akkoriban Abrudbányán lakó Vonya, más néven Szurgie Petrut, akiből semmi haszna nem származik, a blezsényi házhelyével együtt eladja 32 forintért Fodor Pálnak és feleségének, Betlen Annának.⁵⁴

A tanulmány zárásaként szót kell arról ejtenünk, hogy miután a történet két főszereplője, Lázár Mihály és Deli Farkas is meghalt, özvegyeik, Berthen Borbála és Bucsini Marina miként osztoztak meg az örökölt javakon. Lázár Mihály halálának pontos dátumát nem ismerjük, de 1636 nyarán, amikor Deli Fodor Istvántól vásárolt házhelyet, még életben volt. Deli Farkas halálának időpontját ismerjük, ugyanis I. Rákóczi György 1636. március 26-án arról tájékoztatta Sebessi Boldizsárt, hogy „*ittkin igen halnak az emberek, [...] 23. az szegény praefectus Deli Farkas...*”.⁵⁵ A prefektus halála után két hónappal már meg is történt a két özvegy közötti osztozkodás. Brádi Menyhért és Ribiczei Ferenc Zaránd vármegyei nemesek Ádámosi Tamás abrudbányai bíró, valamint Egri György deák, városi jegyző társaságában felmérték Lázár Mihály abrudbányai házát és annak tartozékait.⁵⁶ A kiadott okirat kizárólag Lázár Mihály abrudbányai házána felméréséről szolt, a bevezetőben pedig megemlítették, hogy a veres-pataki völgyben fekvő zúzdák – a porondbányákkal egyetemben – mind Deli Farkas családjáé maradtak, valószínű tehát, hogy Bucsini Marina férje halála után nem sokkal átadta saját zúzdáit is Deli Farkasnak. A leírásból kiderül, hogy Lázár Mihály abrudbányai telkén állt egy nagyobb ház, az lett Deli özvegyéé, míg a kisebb, hátsó házba költözött be Bucsini Marina. A házhoz tartozó pince elvileg közös volt, de valójában csak Deli Farkasné borai lehettek ott, és a kulcsot is ő tartotta magának. Bucsini Marinának ezenkívül kizárólag a kovácsműhely területe jutott, a sütökemencén is osztoznia kellett, a veteményeskertet is rudakkal osztották fel két részre. A jövedelmező méhkasokat – szám szerint négy darabot – Deli Farkas özvegyének juttatták, akárcsak a vasalt szekeret, amelyet fa- és szénahordásra használtak.⁵⁷ A házhoz tartozott egy kis külsőség is, egy havasi kaszáló Abrudfalva határában, ahonnan az állatoknak hozták a szénát. Utóbbi is Deli Farkasnéé lett. A megállapodás záradékában kikötötték, hogy mi történik akkor, ha valamelyik fél megszegné a szerződést. Egészen súlyos, 100 forintos büntetést helyeztek kilátásba arra az esetre, ha valamelyik fél a másikat tulajdonában háborgatni merészelné.⁵⁸

Szabó T. Attila 1940-ben leírt sorai, miszerint „az erdélyi társadalom- és gazdaságtörténet egyik legelhangyaltabb fejezete a jobbágyszemélyek kérdése”⁵⁹, mind a mai napig érvényesek, jóllehet a 20. század második felében születtek a témával kapcsolatos meghatározó szakmunkák,⁶⁰ de Szentgyörgyi Mária 1962-ben megjelent tanulmánya óta, amelyről az előszóban maga a szerző jelenti ki, hogy nem tekinti monográfiának, nem igazán gazdagodott a magyar szakirodalom olyan kutatásokkal, amelyek a fejedelemségkori jobbágyság helyzetét vizsgálták volna.⁶¹ Való igaz, hogy erre a témára különösen igaz az erdélyi területet érintő szórt forrásbázis, így a kutatókat

⁵⁴ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Protocolla (a továbbiakban F2) VI. 8–9.

⁵⁵ I. Rákóczi György és a porta. Szerk. Beke Antal–Barabás Samu. Bp. 1888. 270.

⁵⁶ MNL OL, F234 V. szekrény, Fasc. 21. F. Nr. 3.

⁵⁷ Szalai Ágnes: *A fejedelmi Erdély rejtett kincse: a méz*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. sz. 69–79.

⁵⁸ MNL OL, F234 V. szekrény, Fasc. 21. F. Nr. 3.

⁵⁹ Szabó T. Attila: *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása*. Erdélyi Múzeum XLV(1940). 1. sz. 1.

⁶⁰ Nem a teljesség igényével: Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kvár 1944.

⁶¹ Szentgyörgyi Mária: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben*. Bp. 1962 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 27.)

komoly kihívás elé állítja, ha igényesen kívánják feldolgozni a kora újkori erdélyi jobbágyság történetét. Jelen tanulmány is bizonyítékként szolgálhat Szentgyörgyi Mária kijelentésére, miszerint a fejedelemtkori Erdély jobbágysága korántsem volt egységes.⁶² Ez különösen igaz a jobbágyság azon, lett légyen fiskális vagy magánföldesúri csoportjára, amelyik bányászattal foglalkozott. Gondolhatunk itt a származásra, „szakmai tapasztalatra”, tulajdonviszonyokra, társadalmi rétegződésre és a tanulmány egyik fő kérdésére, a társadalmi mobilitásra. Lázár Mihály élettörténete jó példa arra, hogy a korabeli Erdélyben mire vihette egy magánföldesúri jobbágyság, ha kétlaki életet élt. Igaz, némi szerencse is kellett hozzá, hiszen földesura engedélyével ment Abrudbányára, de valószínű, hogy ő választotta ezt a várost lakhelyének. Ahogy láthattuk, Abrudbányán nyugodt és biztonságos életet élhetett, és mindezt annak köszönhetette, hogy az eredeti lakhelyén folytatott ércbányászatot tovább folytathatta, sőt, ez lett valószínűleg a fő elfoglaltsága. Így kijelenthetjük, hogy a bányászati tevékenység a korabeli erdélyi jobbágyság körében is bírt némi társadalmi mobilizációs faktorral, mind horizontális, mind vertikális szempontból. Lázár Mihály esete pedig arra is példa, hogy egy jobbágnak a korszakban nem minden esetben érte meg a földesúri kötelékből megváltani magát, ugyanis a földesúr védelme alatt nyugodtan folytathatta tovább tevékenységét, esetünkben a bányászatot.

“Prior to This Sir Mihali Lazar Adopted Sir Farkas Deli as His Son” – Farkas Deli and the Mines from Abrud

Keywords: Principality of Transylvania, treasury official, mining, adoption, testament

This article enquires into the motivations of a treasury official – Farkas Deli – to have himself adopted by his own serf. There could be many reasons to justify this even in the case of serfs like Mihály Lázár such as his mineral properties, the legal privilege to freely dispose about his mines and other properties in his last will as a citizen of Abrud, albeit with some restrictions. Mihály Lázár’s life stands as evidence that on the territory of the Principality of Transylvania mining offered some opportunities for social and economic advancement not only for privileged social groups but also for serfs.

⁶² Uo. 7.

Rác Balázs Viktor

A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében

Bevezetés

Bár azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy a sötétben tapogatóznánk a cirkálás (*inquisitio malefactorum*) kora újkori történetével kapcsolatban, hiszen már korábban Pokoly József,¹ valamint Angyal Pál és Degré Alajos,² illetve újabban Kiss András,³ Pál-Antal Sándor⁴ és Dáné Veronka⁵ kutatásainak hála rendelkezünk némi ismeretanyaggal az intézményről, ugyanakkor a munka még messze nem tekinthető lezártnak. A felsorolt kutatók egyrészt mindannyian más irányú kutatási eredményeik bemutatásakor emlékeztek meg a cirkálásról, csupán érintőleges jelleggel, s ezért egy célzottan a cirkálást bemutató szakmunka hiányában az eddigi ismereteink meglehetősen rendszertelenek, sokszor töredékesek, és az ellentmondásoktól sem mentesek. Ezenkívül a jogtudomány szakirodalmában a cirkálás intézményével még ennél is felületesebben, csupán egy-egy bekezdés erejéig foglalkoznak a szerzők, akkor is inkább csak a Magyar Királyság jogszabályaira támaszkodva.

Rác Balázs Viktor (1996), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, tudományos segédmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, rbv9601@gmail.com.

Jelen tanulmány megjelenése az NKFIH 139281 azonosítószámú projekt keretében valósult meg.

¹ Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VI. Dés 1900–1903. I. (A továbbiakban: *Szolnok-Doboka*) 330–469.

² Angyal Pál–Degré Alajos: *A XVI.–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata*. Bp. 1943. (Angyal Szeminárium Kiadványai 43., a továbbiakban Angyal–Degré: *Erdélyi büntetőjog*) 22–23; Degré Alajos: *Az erdélyi büntetőjog történetéhez*. Jogtudományi Közöny XXXV(1980). 10. sz. (A továbbiakban Degré: *Az erdélyi büntetőjog*) 988, 990.

³ Kiss András: *A vármegyei filiális szék keletkezéséről*. = Uő.: *Források és értelmezések*. Buk. 1994. (a továbbiakban Kiss: *A vármegyei*) 65–66; Uő. (szerk.): *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Buk. 1998. (a továbbiakban Kiss: *Boszorkányok*) 155, 333; Uő.: *A tolvajkiáltás közbiztonsági szerepe az erdélyi joggyakorlatban, különös tekintettel Aranyosszékre*. = Uő.: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely 2003. (Erdély Emlékezete, a továbbiakban Kiss: *A tolvajkiáltás*) 98–99; Uő.: *Az erdélyi vallásszabadság Aranyosszék mindennapjaiban a 17. század második felében*. Korunk XXIV(2013). 3. sz. 89.

⁴ Pál-Antal Sándor: *Sistemul instituțional al scaunului secuiesc Mureș în perioada principatului autonom al Transilvaniei*. Mediaevalia Transilvanica III(1999). 1–2. sz. (A továbbiakban Pál-Antal: *Sistemul instituțional*) 114–115; Uő.: *Marosszék önkormányzata a XVII. században*. = *Vármegyék és szabad kerületek*. I–II. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen 2001. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27., a továbbiakban Pál-Antal: *Marosszék*) 278–279; Uő.: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely 2002. (Erdély Emlékezete, a továbbiakban Pál-Antal: *Székely önkormányzat*) 76–77, 97–99; Uő.: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*. Marosvásárhely 2004. (Erdély Emlékezete, a továbbiakban Pál-Antal: *Maros-széki*) 16–17, 23–24.

⁵ Dáné Veronka: *Torda vármegye fejedelemségkori tisztségviselői*. Acta Universitatis Debreceniensis: Series Historica LVI(2004). 42–44, 48; Uő.: „Az öngyásága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kolozsvár 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259., a továbbiakban Dáné: *Torda vármegye*) 32–33, 73–75; Uő.: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”. *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése*. Korunk XXIV(2013). 3. sz. 51–52.

Tanulmányomban ezért mindenekelőtt kísérletet teszek a cirkálással kapcsolatos jelenlegi tudásunk összefoglalására, valamint annak a jogtudomány és a történettudomány szempontrendszerét és módszertanát egyaránt figyelembe vevő rendszerezésére, majd a már korábban ismert, illetve az újonnan feltárt források segítségével igyekszem feloldani a szakirodalomban tapasztalható ellentmondásokat, valamint természetesen új adatokkal gazdagítani az eddigi képet. Fontos megjegyezni, hogy jelen kutatómunka fókuszában az erdélyi és a partiumi vármegyék állnak, s a Magyar Királyságban és a székely székekben alkalmazott joggyakorlatra azok sok tekintetben jelentősen eltérő vonásai miatt csak kitekintést teszek. Nem képezi továbbá e tanulmány tárgyát a cirkálás kialakulásának feltárása sem, amellyel kapcsolatban több kutató utalt ugyan a középkori eredetre,⁶ e hipotézis okleveles adatokkal való alátámasztása mindaddig váratott magára. E feladatot egy másik tanulmányomban végeztem el.⁷ Végül előre kell bocsátanom, hogy a több jelentéstartalommal is rendelkező cirkálás kifejezés alatt jelen tanulmány keretei között kifejezetten a bűnelkövetők felelősségre vonására szolgáló eljárást értem.⁸

A cirkálási eljárás

A cirkálási eljárás alapvető kereteinek meghatározása nem képezi különösebb vita tárgyát a szakirodalomban, hiszen számos törvénycikk és több részletes instrukció is fennmaradt ezzel kapcsolatban. Az eljárás azonban a 16–17. században számtalan változáson ment át, és a felhasználható források köre sem szűkül le a törvényszövegekre, s így a szakirodalomban is többféle értelmezési lehetőség merült fel az eljárás 17. századi módjáról, szerepéről, és különösen az igazságszolgáltatás más szerveihez való viszonyáról, s ezek az értelmezések visszahatnak a cirkálás mibenlétének, definiálásának problematikájára is.

Ami magát az eljárást illeti, a cirkálás elvégzésére a vármegyék eleinte az erre vonatkozó folyamatos törvényi utasítások alapján, illetve a szokásjog szerint, később pedig meghatározott időközönként küldték ki a cirkálásra kijelölt változó számú tisztségviselőt és esküdtet a közgyűlés felhatalmazásával,⁹ akiknek ki kellett nyomozniuk a bűnelkövetőket,¹⁰ a lakosok által kiadott (*extradatus*) latrok neveit pedig egy *registrumba* kellett foglalnia a jegyzőnek.¹¹

⁶ Szolnok-Doboka 309; Kiss: *A vármegyei* 65; Kiss: *Boszorkányok* 185; Kiss: *A tolvajkiáltás* 98–99; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 122.

⁷ Rácz Balázs Viktor: *A cirkálás késő középkori előzményei. = Micae Mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* I–XI. Szerk. Kádár Zsófia et al. Bp. 2011–2022. XI. [Megjelenés alatt.]

⁸ A cirkálás jelenthet egyrészt bármiféle vizsgálatot vagy ellenőrzést, amelynek célja lehet konkrét személyek kilétének kiderítése és megtalálásuk, valamely szabály betartásának ellenőrzése, rendellenes helyzet kivizsgálása és megszüntetése, vagy valamilyen összeírás elkészítése is. Ugyanakkor a cirkálás jelenthet örökösödést, öröjáratozást, strázsálást is, elsősorban katonai környezetben, de a városok és falvak őrzésére vonatkozóan is. A cirkálás változó jelentéstartalmaival kapcsolatban lásd: Szabó T. Attila et al. (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I–XIV. Buk.–Kvár–Bp. 1975–2014. I. 1199–1200; *Erdélyi országgyűlési emlékek.* I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876–1898. (Monumenta Hungariae Historica III. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae I–XXI., a továbbiakban EOE) X. 140; XV. 181, 185; XVII. 157, 250, 329.

⁹ Ami a cirkálásban részt vevő személyeket, valamint a cirkálás időpontját és helyszínét illeti, az eljárással kapcsolatos egyéb kérdésekről szóló fejezetben ezekről részletesebben is szó lesz.

¹⁰ EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186–187. (1543. nov. 29.), 218–220. (1545. ápr. 24.), 394–395. (1551. dec. 31.)

¹¹ EOE I. 391. (1551. dec.:28. tc.), 394. (1551. dec. 31); II. 341–342. (1568. jan. 6–13.)

A nyomozás során a 17. század közepétől már szükség esetén kész kérdőpontok álltak a cirkálók rendelkezésére, amelyek alapján a lakosságot kikérdezték, és amelyek közül kettőt ismerünk is: egyet 1652-ből Aranyosszékből, és egyet az 1691–1701 közötti időszakból.¹² Ilyet azonban nem mindig kaptak, mert – ahogy a Belső-Szolnok vármegyei cirkálóknak szóló 1680. évi utasítás fogalmazott – „ő kegyelmek jól tudják”, hogy milyen kérdéseket kell feltenniük a lakosságnak, tehát milyen bűncselekmények elkövetői után kell nyomozniuk.¹³

Az ítéletet maguk a cirkálók hozták, amelyet több adat is alátámaszt. Egyrészt a két feltehető, cirkálóknak szóló utasítás, az 1641. évi Fehér vármegyei és a már említett 1680. évi Belső-Szolnok vármegyei utasítások több helyen is utalnak arra, hogy a cirkálók miképpen büntessék az egyes cselekmények elkövetőit.¹⁴ De ugyanez elmondható a 16. századi praxisról is, hiszen akkor a halálra ítélt latrok nevét az eljárást vezető ispánnak kellett cédulákon tudatnia a földesurakkal, és felhívni őket jobbjáaik megbüntetésére. Ha ezt elmulasztották volna a földesurak, akkor az ispánok hajtották végre az ítéletet a proskribáltak (levelesítettnek) tekintett gonosztevőkön. Az előbbi esetben a jobbjágy javai a földesurat illették, ha azonban az ispánra hárult a végrehajtás, akkor a felakasztott lator javai – a családjának járó rész kivételével – az ispáné lettek. Ha a latornak nem volt családja, akkor az ispán a földesúrral osztozott a vagyonon.¹⁵ Egy 1568-as törvény ezzel szemben úgy rendelkezett, hogy a cirkáláson kiadott gonosztevők neveit egy külön erre a célra hirdetett széken tudassák titokban a földesurakkal, akik a büntetés végrehajtására 30 napot kaptak, aminek az eltelte után a büntetést az ispánok hajthatták végre.¹⁶ Bár Dáné Veronka a rendelkezést kiemelkedő jelentőségű újításnak tekinti, amely a rögtönítélő bíróság helyett egy vármegyei széket állított fel,¹⁷ véleményem szerint ez csupán egyedi intézkedés volt, s ezen a téren utóbb is a korábbi eljárás érvényesült (legalábbis egy ideig), amelynek során az ispánok cédulákon tudatták a földesurakkal a kiadott latrok neveit. Erre utal egyrészt az, hogy már 1569-ben törvény írta elő a korábbi, Fráter György idejében hozott artikulusz alkalmazását,¹⁸ másrészt az 1577. ápr.:11. tc. Bihar vármegyének a cirkálás helyszíne szempontjából speciális eljárását ismertetve arra is kitért, hogy a gonosztevők neveit cédulákon kell a földesurak tudomására hozni.¹⁹ A földesúr ugyanakkor nem volt köteles a kiadott jobbjágyait megbüntetni, hiszen úgy is dönthetett, hogy kiáll mellettük, s ebben az esetben az úgy a *sedria* elé kerülhetett. Ennek alátámasztására nem csupán törvénycikk,²⁰ hanem egy 1619. évi Közép-Szolnok vármegyei eset is idézhető.²¹ Ezenkívül, ha a földesúr a

¹² Idézi őket: Pál-Antal: *Széky önkormányzat* 98–99; Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. I–II. Ford. Szabó György. Buk.–Kvár 1999. I. (A továbbiakban Benkő: *Transsilvania*) 572–577.

¹³ *Belső-Szolnokmegyei cirkáló bírák utasítása*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle V(1898) (a továbbiakban MGtSz V.) 468. (20. pont)

¹⁴ EOE X. 305. (6. pont); MGtSz V. 468. (16. és 18. pont)

¹⁵ EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186–187. (1543. nov. 29.), 222–223. (1545. okt.:1. tc.), 225. (1545. nov. 1.); II. 106. (1558. szept. 29.–okt. 4.); III. 135–136. (1578. ápr.–máj.:27. tc.), 154. (1580. nov.:5. tc.)

¹⁶ EOE II. 342. (1568. jan. 6–13.)

¹⁷ Dáné: *Torda vármegye* 32.

¹⁸ EOE II. 363–365. (1569. jún. 24.–30.)

¹⁹ EOE III. 119. (1577. ápr.:11. tc.)

²⁰ EOE III. 140. (1578. okt.:7. tc.)

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), X 4556 Másolatok gyűjteménye, Szilágy megye levéltára, Közép-Szolnok megye levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyvek 138. doboz (a továbbiakban X 4556 KSzvmJkv) No. 6–8.

jobbágya által megkárosított féllal kiegyezett, az a jobbágy felmentéséhez vezetett, ahogy azt Torda vármegyei példákön láthatjuk 1609-ben²² és 1620-ban.²³ Ezek egyértelműen arra utalnak, hogy bár a jobbágyoknak a cirkálók ítéletével szemben fellebbezési lehetőségük alapvetően nem volt, valamiféle jogorvoslat mégis a rendelkezésükre állt. Sőt, bizonyos keretek között kegyelmet is kaphattak, amelynek lehetőségeit nem csupán a törvények szabályozták részletesen,²⁴ hanem a mindennapi joggyakorlatból is több olyan esetet ismerünk – a kegyelmezést érintő korlátozások ellenére –, amikor kifejezetten a cirkálás során kiadott a bűnelkövető kapott kegyelmet.²⁵ Kitekintésként megjegyzendő, hogy Székelyföldön a cirkálók feladata túlmutatott a bűnelkövetők felelősségre vonásán, ott ugyanis nem csak büntetőügyekben ítéleztek, ennek bővebb kifejtésére azonban majd a cirkálók joghatóságáról szóló fejezetben kerül sor.

A cirkálás fogalmának meghatározása

Ezen a ponton – a cirkálás menetének behatóbb ismeretében – fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy egyáltalán mi a cirkálás, hogyan lehet azt definiálni? A különböző szakmunkákban meglehetősen változatos meghatározásokkal találkozunk. Pokoly József a büntető igazságszolgáltatás eszközének, a rendészet és a büntető igazságszolgáltatás egybeolvasztásának nevezi,²⁶ Angyal Pál és Degré Alajos szerint ez a cégéres bűncselekmények üldözésére szolgáló eljárás,²⁷ Imreh István a vétkeket és bűnöket számba vevő időnkénti vizsgálatként írja le,²⁸ Kiss András szervezett bűnildözésnek titulálja,²⁹ Pál-Antal Sándor pedig a bűnözés megfékezését célzó mozgó törvényszékként beszél róla.³⁰ Tőlük némileg eltérően határozza meg a cirkálást a Magyar Királyság viszonyait alapul vevő Eckhart Ferenc, aki az alispáni büntetőhatalom rendkívüli megnyilvánulásának tekinti azt, csakúgy mint az ő nyomdokain haladó Meznerics Iván, Parádi József, Béli Gábor és Tóth J. Zoltán is.³¹ Rendszeresen visz-

²² *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. I–II. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. Kvár 2009–2014. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2.) (a továbbiakban TvmJkv) I. 71.

²³ TvmJkv I. 153.

²⁴ EOE I. 394–395. (1551. dec. 31.), 505. (1554. jan. 25.); II. 219. (1563. jún. 6.–13.), 349. (1568. máj.:10. tc.), 500–501. (1571. nov.–dec.:17–19. tc.) 555. (1574. dec.:6. tc.); III. 134. (1578. ápr.–máj.:19. tc.); VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.); VII. 183. (1614. szept.–okt.:11.), 285. (1615. szept.–okt.:28. tc.); *Approbatæ constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. Claudiopoli 1696. (a továbbiakban AC) 140. (III. rész 47. cím I. cikk)

²⁵ TvmJkv I. 75–76. (1609); II. 136–137. (1672)

²⁶ *Szolnok-Doboka* 309, 351.

²⁷ Angyal–Degré: *Erdélyi büntetőjog* 22.

²⁸ Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Buk. 1983. 111.

²⁹ Kiss: *A vármegyei* 65.

³⁰ Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 76.

³¹ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp. 2000. (A továbbiakban Eckhart: *Magyar jogtörténet*) 262; Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás története a 16–19. században*. Bp. 1933. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából I.) 23–24; Parádi József: *A magyar rendvédelem története*. Bp. 1996. (A továbbiakban Parádi: *A magyar rendvédelem*) 35; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs 2014. (a továbbiakban Béli: *Magyar jogtörténet*) 160; Tóth J. Zoltán: *A rögönbíraskodás története Magyarországon a XIX–XX. században*. Iustum Aequum Salutare XIII(2017). 4. sz. (A továbbiakban Tóth J.: *A rögönbíraskodás*) 144.

szatérő eleme továbbá e definícióknak az is, hogy egyfajta rögtönítelő, statáriális jellegű bíróságként hivatkoznak rá.³²

A megfelelő definíció megalkotásának első lépéseként a modern jogtudomány fogalomkészletének lehetőség szerinti alkalmazását tartom szükségesnek. Erre azért van szükség, mert egységes fogalmi keretek nélkül a jogtudomány és a történettudomány szakirodalmának megállapításai egyszerűen nem lehetnének közös nevezőre hozhatók, jogi jelenségről lévén szó pedig, e célra leginkább a modern jogtudomány fogalomtára felel meg. A szakirodalomban feltűnő „vizsgálat”, „nyomozás”, „törvényszék”, „rögtönítelő bíróság”, stb. kifejezések – illetve természetesen a források is – arra utalnak, hogy valamiféle büntetőeljáráshoz kapcsolódó fogalommal van dolgunk, de ezt a kifejezést a szakirodalom a cirkálással kapcsolatban mégis kerülni látszik. A büntetőeljárást, vagyis a büntetőjogi felelősségre vonás rendszerét a modern jogtudomány – leegyszerűsítve – két fő szakaszra osztja: a nyomozási szakaszra (amelynek része a felderítés, a vizsgálat és a vádemelés) és a bírósági eljárásra (amelynek része a bizonyítás, az ítélethozatal és a jogorvoslatok).³³ A kérdés az, hogy a cirkálás eljárása átfogja-e mindkét fő szakaszt (természetesen a kora újkori viszonyokból logikusan következő eltérésekkel), s definiálhatjuk-e azt büntetőeljárásként, vagy esetleg csak a nyomozási vagy csak a bíróság előtti szakaszt jelenti-e? E kérdés eldöntése nem csupán dogmatikai jelentőségű, hiszen az egyes szerzők e téren elfoglalt, de talán egyik esetben sem kellően megalapozott álláspontja alapjaiban határozza meg azt, amit ma a teljes erdélyi középszintű büntető igazságszolgáltatásról gondolunk.

Kiss András és Dáné Veronka véleménye szerint a 16. században még rögtönítelő bíróságként funkcionáló – tehát rendkívüli bíróságként a teljes büntetőeljárást átfogó – cirkálás a 17. században veszített jelentőségéből, és fokozatosan átadta a helyét a rendes törvényszéki eljárásnak, mígnem az 1670-es évekre a filiális szék kialakulásával gyakorlatilag annak előkészítő eljárásává, tulajdonképpen nyomozati szakaszává vált.³⁴ Elméletük alátámasztásakor hivatkoznak arra, hogy a 17. században a vármegyei törvényszék előtt fokozatosan megnőtt az olyan büntetőügyek száma, amelyekben a vádlott jobbágystátuszú volt,³⁵ továbbá, hogy Torda vármegyében már 1609-ben törvényszéket hívtak össze, kifejezetten a cirkáláson kiadott latrok ügyeinek tárgyalására,³⁶ ugyanígy Tordában 1656-ban és 1669-ben a „főbíró széke” ítélkezett egy-egy gonosztevő ügyében,³⁷ Belső-Szolnok vármegyében pedig a tisztek által celebrált oktavális törvényszéket állítottak fel ugyanerre a célra,³⁸ s az 1672-ben Torda vármegyében létrehozott filiális szék is kifejezetten büntetőügyeket tárgyalt.³⁹

Véleményem szerint ezen adatok egyike sem alkalmas az elmélet bizonyítására, s maga az az elgondolás, amely a cirkálásnak a rögtönítelő bíróságból a büntetőeljárás nyomozati szakaszává

³² Szolnok-Doboka 421–422; Angyal-Degré: *Erdélyi büntetőjog* 23; Bónis György-Degré Alajos-Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Bp. 1961. (Levéltári Szakmai Továbbképzés. Felsőfok 13., a továbbiakban Bónis-Degré-Varga: *A magyar bírósági szervezet*) 63, 131; Kiss: *A vármegyei* 66; Pál-Antal: *Székelly önkormányzat* 98; Dáné: *Torda vármegye* 32; Tóth J.: *A rögtönbíráskodás* 144; Mezey Barna: *Adalékok a büntetőbíráskodás 18. századi változásaihoz*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica LXXXI(2018). 681.

³³ Fantoly Zsanett-Budaházi Árpád: *Büntető eljárásjogi ismeretek*. I–II. Bp. 2019. I. 16–17.

³⁴ Kiss: *A vármegyei* 66, 68; Dáné: *Torda vármegye* 74–75, 84.

³⁵ Kiss: *A vármegyei* 66; Dáné: *Torda vármegye* 83.

³⁶ Kiss: *A vármegyei* 66; Dáné: *Torda vármegye* 33, 74.

³⁷ Dáné: *Torda vármegye* 83.

³⁸ Uo. 33.

³⁹ Kiss: *A vármegyei* 68; Dáné: *Torda vármegye* 75, 84.

válását tételezi fel, abból az anakronisztikus megközelítésből fakad, amely bár nem feltétlenül tudatosan, de mégis áthatja a jogtörténetírás szemléletmódját.⁴⁰ Nevezetesen abból, hogy a büntetőeljárást napjaink viszonyaihoz hasonlóan egyetlen, töredezettsége ellenére összességében mégis egységes konstrukciót alkotó eljárásrendnek igyekszünk elgondolni, amelyen valami vagy kívül helyezkedik el, s ezért rendkívüli jellegű (mint a rögtönítelő bíraskodás), vagy pedig a része (mint a nyomozás). Úgy vélem azonban, hogy a cirkálás eklatáns példája annak, hogy miért szorul ez a felfogás revízióra, ezt pedig a következőkben Kiss és Dáné elméletének felülvizsgálatán keresztül kívánom érzékelteni.

Az 1609. évi törvényszéken bár valóban tárgyalták a cirkáláson kiadott latrok ügyeit, de egyáltalán nem kizárólagos jelleggel, hanem minden más szokásos ügy (például ügyvédvallások megtétele, nemeslevelek kihirdetése, porták összeírásának adószedés céljából történő elrendelése, országgyűlési követek megválasztása stb.) mellett.⁴¹ Összesen tizenhat, a cirkáláson kiadott lator esete került ekkor a törvényszék elé, amelyek közül kettő a földesúr beavatkozása miatt, kettő azért, mert nemes státuszúak voltak, egy azért, mert nem találták meg, és elrendelték az üldözését, két bigámista, akik közül az egyik bizonyította, hogy elvált a korábbi feleségétől, a másik pedig a következő törvényszékig kapott erre haladékot, egy gyilkosságért kiadott személy, aki hetedmagával kimentette magát a vád alól, illetve további nyolc személy, akik kegyelmet kaptak.⁴² Ez a törvényszék tehát az ügyek kis számára tekintettel vélhetően nem tárgyalt a cirkálás során felmerülő minden ügyet, és amelyeket igen, azok közül is öt esetben, valamint a kegyelmet nyert nyolc lator ügyében teljesen indokolt volt a törvényszék előtti eljárás. A bigámisták és a gyilkossággal vádolt, de magát kimentő személy esetében eddigi ismereteink alapján nem határozható meg egészen pontosan a törvényszéki tárgyalás indoka, de elképzelhető, hogy ezekben az esetekben is a földesúr beavatkozására került sor. Emellett az is lehetséges, hogy mivel a fővesztéssel szankcionálandó bűncselekmények esetén nem adhatott kegyelmet,⁴³ az ispán ezáltal kívánta biztosítani a számukra, hogy a törvényszéken bizonyíthassák ártatlanságukat. Végül az sem zárható ki, hogy a cirkálók a kellő számú vallomás hiánya miatt nem tudtak ítéletet hozni, a „gyanús”-nak minősülő személyt pedig a törvényeknek megfelelően a vármegyei törvényszéke elé állították.⁴⁴

Ami a Torda vármegyében említett „főbíró széke” által elítélt gonosztevőket illeti, esetükben semmi nem utal arra, hogy őket a cirkálás során adták volna ki, ugyanakkor az a tény, hogy ezt a két esetet a szakirodalom a cirkálással hozza összefüggésbe, ráirányítja a figyelmet egy alapvető és visszatérő látásmódbeli tévedésére az eddigi kutatásnak. Bár a szakirodalom láthatóan így tekint rá, rendkívül fontos hangsúlyozni, hogy a cirkálás egyáltalán nem az egyetlen eszköz volt a

⁴⁰ Mi sem mutatja ezt jobban, mint a jogtörténeti szintézisek, amelyek mindig egységes rendszerként kezelik a büntetőeljárást, s bár a bírósági rendszer (úriszékek, szabad királyi városok bíróságai, vármegyei törvényszékek, királyi tábla, stb.) hatáskörök és illetékességi körök mentén való rendkívül fragmentált voltát elismerik, annak a lehetősége eddig fel sem merült, hogy több párhuzamos rendes büntetőeljárásként tekintsenek a kora újkori büntető igazságszolgáltatásra, amelyben az egyes büntetőeljárás formák, illetve az azokat gyakorlók hatásköre és illetékességi köre átfedésben van egymással, és joghatóságuk gyakran ugyanarra a területre és személyi körre terjed ki ugyanazokban az ügytípusokban. Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Bp. 2007. 422–441; Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Bp. 2014. 565–576; Béli: *Magyar jogtörténet* 185–191.

⁴¹ TvmJkv I. 70–76.

⁴² Uo.

⁴³ AC 140. (III. rész 47. cím 1. cikk)

⁴⁴ EOE VIII. 129–130. (1623. ápr.–máj.:11. tc.)

vármegyék kezében a bűnelkövetők felelősségre vonásában. A büntetőeljárásról alkotott fentebb említett képünk mellett ez a másik hibás axióma tükröződik egyébként abban is, hogy a szakirodalom a vármegyei törvényszék által tárgyalt büntetőügyek számának növekedésében vagy a filiális szék felállításában a cirkálás átalakulását látja. A cirkálás, ahogy az előzőekben bemutatásra került, a 17. században rendes körülmények között szabályos időközönként végrehajtott, megtervezett, gyakran több vármegye által összehangolt eljárás volt, olyan kötöttségekkel, mint a *registrum* vezetése, illetve esküdtek kijelölése az egyes alkalmakra. Központi szerepe volt ugyan a közrend biztosításában, ugyanakkor messze nem ez volt a büntetőeljárásnak vagy egyáltalán a gonosztevők utáni nyomozásnak és azok elfogásának az egyetlen módja. Bethlen Miklós fel is szólalt az 1701. évi országos szinten elrendelt és szerinte a lakosságra indokolatlanul súlyos terhet róvó cirkálás ellen, „hiszen másként is büntethetni a bűnt”.⁴⁵ Ezt az állítását a 16–17. századi források is bőségesen alátámasztják, 1615-ben például Küküllő vármegye statútuma szerint az alispánok és szolgabírók bárhol elfoghatják a gyanús személyeket, majd ha bebizonyosodik a bűnösségük, annak megfelelően büntethetik őket.⁴⁶ Gondolhatunk ugyanakkor a szászok 1651. évi panaszára is, amelyben azt sérelmezték, hogy a Fehér vármegyei birtokaikon az ispánok a cirkáláson kívül is gyakorolták a büntetőhatalmat kiváltságaik ellenére.⁴⁷ Talán még ennél is jobb példa az 1659. máj.–jún.: 5. tc., amely szerint, bár a zavaros állapotok miatt nem alkalmas az időpont cirkálás szervezésére, de „a vármegyék és székek tisztjei kergessék a latrokat mennél szorgalmasabban, büntessék is érdemek szerint”, illetve a falvakban is fogják el az általuk ismert latrokat, és adják a vármegyei tisztek kezébe.⁴⁸ Az *Approbatæ Constitutiones* két cikke is említhető, amelyek egyrészt *expressis verbis* lehetővé teszik a tiszteknek, hogy a „generális cirkáláson kívül is” elfoghassák és büntethessék a gonosztevőket, illetve arra utasítják a falvak lakóit, hogy a cirkálások közötti időszakokban is fogják el a gyanús személyeket, és büntetés terhe alatt adják őket a tisztek kezébe.⁴⁹ Az állítást továbbá több, a vármegyei jegyzőkönyvekből vett példával is alátámaszthatjuk. 1642-ben például a Közép-Szolnok vármegyei Mindszentén három lator támadt egy Marián János nevű személyre, aki az éppen arra járó szolgabírótól kért segítséget, hogy „tiszte szerint” fogja meg vagy fogassa meg a latrokat. A szolgabíró ezután nem volt rest a gonosztevőket üldözni, akiket a haranglábnál talált meg. Itt a szolgabíró egy akciófilmbe illő jelenet során leugrott a lováról, és egyik kezével a lovát tartva, a másikkal megragadta a harangkötelet, és – a latroktól elszenvedett ütlegetések közepette – félreverte a harangot, ezzel tudatva a faluval a latrok jelenlétét, és egyszersmind felszólítva őket a latrok elfogásában való közreműködésre.⁵⁰ 1654-ben pedig, két hónappal a cirkálás elrendelését megelőzően, Nápolyi György özvegye, Kun Kata panaszt emelt Belső-Szolnok vármegye előtt amiatt, hogy hiába hívta a tiszteket bizonyos latrok elfogására, azok vonakodtak ezt megtenni, holott ez lenne a feladatuk.⁵¹

⁴⁵ Bethlen Miklós önéletírása. I–II. S. a. r. V. Windisch Éva. H. n. 1955. (Magyar Századok) II. 77.

⁴⁶ *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I–V. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1885–1904. (a továbbiakban CS) I. 278.

⁴⁷ EOE XIII. 395–398, 406–407.

⁴⁸ EOE XII. 296. (1659. máj.–jún.:5. tc.)

⁴⁹ AC 142–143. (III. rész 47. cím 3–4. cikk)

⁵⁰ MNL OL, X 4556 KSzvmJkv No. 358.

⁵¹ MNL OL, X 4567 Másolatok gyűjteménye, Szolnok-Doboka megye levéltára, Belső-Szolnok megye levéltára, Jegyzőkönyvek 921. doboz (a továbbiakban X 4567 BSzvmJkv) No. 268.

A vármegyei büntető igazságszolgáltatás működése tehát láthatóan a 17. században folyamatos volt a cirkálás között is, és egyáltalán nem korlátozódott csak erre az eljárásra, amely véleményem szerint sokkal inkább arra volt hivatott, hogy egyrészt időről időre garantálja a büntető igazságszolgáltatás működését, ha a tisztek a cirkálás között az ilyen irányú feladatokat elhanyagolnák, illetve egy lehetséges eszköz volt a vármegye kezében a közbiztonság helyreállítására arra az esetre, ha az túlságosan megromlana. A Dáné Veronka által említett „fő-bíró székén” tehát minden bizonnyal a cirkálás közötti időben elfogott bűnelkövetők ügyében mondtak ítéletet. Ezt látszik megerősíteni egyébiránt az a tény is, hogy ezekben az években nagy valószínűséggel valóban nem volt cirkálás Torda vármegyében, hiszen 1656 előtt 1653-ban és 1654-ben is sor került cirkálásra (ezt egészen biztosan tudjuk, mert ismerjük az ezeket elrendelő határozatokat),⁵² s így bár nem lehetetlen, de kevésbé valószínű, hogy 1656-ban máris cirkálást tartottak volna. Az 1669. év esetében pedig azért valószínűsíthető, hogy nem volt cirkálás, mert 1668 márciusából és 1670 júniusából ismerünk egy-egy ügyet, amelyeken bizonyos falvakat azért büntetett meg a vármegyei törvényszék, mert a cirkáláskor nem adták ki a latrokat,⁵³ tehát a cirkálás sokkal inkább ebben a két évben lehetett. Ezt támogató érv az is, hogy 1672-ből, 1675-ből és 1677-ből is ismerünk Torda vármegyei cirkálásra utaló adatot,⁵⁴ tehát láthatóan ezekben az években a cirkálás gyakorisága Torda vármegyében beállt az *Approbatæ Constitutiones* szerint is kívánatosnak tekintett, nagyjából hároméves (itt két és fél-hároméves) időintervallumokra.

Belső-Szolnok vármegye vonatkozásában az 1652-ben említett oktavális szék – amelyre egyébként ezen az egyetlen vármegyei jegyzőkönyvi említésen⁵⁵ kívül semmilyen más utalást nem ismerünk – szintén ezt a feladatot láthatta el, tehát a cirkálás közötti büntető igazságszolgáltatásban lehetett szerepe (de akár teljesen más ügyeket is tárgyalhatott, hiszen valójában semmit sem tudunk róla). Egyébiránt azért sem lehetséges, hogy Belső-Szolnok vármegyében ez az oktavális szék a cirkálás során felderített ügyekben látta volna el az ítélezést, mert ugyanezen vármegye cirkálóinak 1680-ban kelt utasítása egyértelművé teszi, hogy a büntetések kiszabása a cirkálók feladata volt.⁵⁶

A filiális székkel kapcsolatban ezek után már adja magát a következtetés, hogy a cirkálás, amely egy szabályszerűen háromévente ismétlődő eljárás volt, egyszerűen nem szolgálhatott a vármegye leggyakrabban, sokszor hetente, de legalább havonta kétszer-háromszor ülésező⁵⁷ törvényszékének előkészítő eljárásaként, főleg azt is figyelembe véve nem, hogy a gonosztevők kézre kerítésének számos más módja is volt. A filiális széket tehát véleményem szerint sokkal inkább a cirkálás közötti időszakokban elfogott bűnelkövetők feletti rendszeres és testületi jellegű ítélezés iránti igény hívhatta életre, amely a vármegyei tisztségviselők rendszertelen, alkalmilag gyakorolt és kevésbé transzparens jogszolgáltatását váltotta fel.

Összességében tehát a cirkálás kifejezetten csak nyomozásként, vizsgálatként, előkészítő eljárásként való definiálása láthatóan nem állja meg a helyét, hiszen az eljárás az ítélethozatal is magában foglalta. Ugyanakkor nem fogadható el a cirkálás kifejezetten bírósággént vagy törvényszékként való meghatározása sem, ugyanis a nyomozási szakasz a cirkálásnak szintén

⁵² TvmJkv I. 715, 775.

⁵³ TvmJkv II. 60, 109.

⁵⁴ Uo. 136, 186, 232.

⁵⁵ MNL OL, X 4567 BSzvmJkv No. 253.

⁵⁶ MGtSz V. 468. (16. és 18. pont)

⁵⁷ Dáné: *Torda vármegye* 95.

minden esetben a részét képezte. Mivel tehát láthatóan a cirkálás a büntetőeljárás mindkét említett fő szakaszát (a nyomozást és a bírósági szakaszt) is átfogta, ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a cirkálás a szó legteljesebb értelmében büntetőeljárás volt, mégpedig annak egyik lehetséges rendes formája. Ami a cirkálás rögtönítelő bíróságként (tehát rendkívüli büntetőeljárásként) történő értelmezését illeti, ennek az értelmezési lehetőségnek a részletes cáfolata szétfeszítené e tanulmány kereteit, ezért erre majd egy külön szakmunkában vállalkozom. E helyen csak annyit jegyeznek meg röviden, hogy a statáriális eljárás fogalmi elemei közül a cirkálás az eljárás gyorsaságát kivéve egyiknek sem felel meg (hiszen a rendes anyagi jogi szabályoknak megfelelő, differenciált szankciórendszer szerint ítékeztek rajta, nem *extra ordinem* állapotban alkalmazták, és így tovább).

Két további kiegészítésre azonban a teljesség igénye érdekében szükség van. Egyrészt a modern fogalmaink szerinti rendes büntetőeljárásnak része a jogorvoslat lehetősége is. Igaz, hogy a cirkálás esetében erre csak korlátozottan, és akkor is az eljárás keretei közül egy másik büntetőeljárási formába átlépve (a vármegyei törvényszék előtt) volt lehetőség, ez azonban a büntető igazságszolgáltatás olyan modelljében, ahol a büntetőeljárás nem egy egységes, zárt rendszer, és amelyben a fellebbezési lehetőséget nem egy többszintű bírósági struktúra biztosítja, hanem több párhuzamos büntetőeljárás létezik, teljesen érthető, és véleményem szerint nem mond ellent annak a kijelentésnek, hogy a cirkálás átfogta a büntetőeljárás bírósági szakaszát is. A kora újkori büntetőeljárás ezen formájának végül lényegi sajátossága volt az is, hogy szorosan kapcsolódott hozzá a napjainkban a büntető anyagi jog és a büntető eljárásjog mellett külön jogágként kezelt büntetés-végrehajtás is, hiszen az ítéletet a cirkálók hajtották végre, a kiszabott bírságokból, illetve a halálra ítélt jobbágyok javaiból pedig ők maguk is részesültek.

A cirkálás joghatósága

A cirkálás mint intézmény joghatóságával kapcsolatban három kérdést szükséges tárgyalni: először is azt, hogy mi volt a joghatóság tárgya, majd azt, hogy ez milyen földrajzi területre terjedt ki, végül pedig azt, hogy mely személyekre vonatkozott ez a joghatóság.

Az eddig kifejtettek fényében egyáltalán nem meglepő az az állítás, hogy az intézmény joghatóságának tárgya alapvetően – az erdélyi és partiumi vármegyékben viszont kizárólagosan – a büntető igazságszolgáltatás, célja pedig mindenekelőtt a bűnelkövetők kilétének kinyomozása, azok felkutatása és végül felelősségre vonása volt. Ezen a ponton az egyik lényegi probléma az, hogy meg tudjuk-e határozni, hogy konkrétan milyen bűncselekmények elkövetőire kell itt gondolnunk, hiszen a jogszabályok nem tartalmazzák ezek taxatív listáját, csupán példálózó jellegű felsorolást nyújtanak. A forrásokban átfogóan ún. cégéres gonosztevőkként vagy latrokként megjelenő nyilvános bűnelkövetők (*publici malefactores*) közé sorolhatóak az országgyűlésen hozott törvények alapján különösen a következő személyek: gyilkosok (*homicidae*), tolvajok vagy másnéven orvok (*fures*), rablók (*praedones*), gyújtogatók vagy másnéven égetők, illetve gyújtogatással fenyegetők (*combustores* vagy *incendiarii*), hamispénz-verők és -használók vagy másnéven álpénzverők és álpénzzel kereskedők (*falsarum monetarum cutores*), házasságtörők és paráznák (*adulteri*), bigámisták (*duas uxores habentes*), méregkeverők és étetők (*veneficae*), boszorkányok, bűbajosok, nézők és

jövendőmondók (*phitonissae* vagy *incantatores*).⁵⁸ A tettesek mellett – ideértve a társtetteseket, azaz a *complexeket*, illetve a közvetett tettetést is, azaz például az olyan nemest, aki jobbágy útján követi el a bűncselekményt – már a 16. századtól a részesek felelősségre vonására is irányult a cirkálás, különösen a latrok rejtegetői és oltalmazói (*fautores*) esetében.⁵⁹

Bár a törvények csak általánosságban utalnak az ezekhez hasonló cselekmények üldözésének szükségességére, amely rendelkezés tartalommal való kitöltését a szakirodalom az ítélkező bíró autonómiájának tekintette,⁶⁰ a 17. századból fennmaradt, korábban említett kérdőpontok mégis azt mutatják, hogy a vizsgálatot végzők (legalábbis a század második felében már biztosan) egészen konkrét listával rendelkeztek a munkájuk elvégzéséhez. Ezek alapján a cirkálóknak olyan cselekmények elkövetőit is fel kellett deríteniük, mint például az orvvadászat, a szitkozódás, a dohányzás vagy az ünnepnap és vasárnap munkavégzés, de többek között arra is kíváncsiak voltak, hogy a falvak kihirdették-e és végrehajtották-e a verebek elrendelt leölését, párolták-e égetett szeszt, ki nem kelt fel a tolvajkiáltásra és a harangok félreverésére, fogyasztottak-e alkoholt a prédikáció előtt, illetve a jobbágyok közül tartott-e valaki agarat, vagy viselt-e valaki nyestbőr süveget vagy posztóból készült köpenyt.⁶¹ Természetesen e cselekmények közül többnek a büntetendősége korábban fel sem merült, hanem csak az újabb szabályozás miatt kerültek a cirkálók látókörébe: a jobbágyok számára például a nyestbőr süveg és a festett posztó viselését az 1665. febr.: 13. tc. tiltotta meg,⁶² a dohányzást pedig az 1670. dec.: 13. tc.⁶³ Kijelenthető tehát, hogy a cirkálók által feltárandó és szankcionálandó bűncselekmények köre folyamatosan bővült, s mindig azok a cselekmények tartoztak bele, amelyeket egyrészt a jogszabályok felsoroltak, másrészt azok, amelyeknek büntetendőségét ugyan törvény nem írta elő, de a cselekményt az adott szűkebb közösség bűncselekménynek tekintette.

A joghatóság tárgyával kapcsolatban még egy másik kérdéskörre is ki kell térni, nevezetesen arra, hogy bár a cirkálás alapvetően büntetőeljárás volt, Székelyföldön e szerepén túllépett, és nem csupán a büntető igazságszolgáltatás körébe tartozó ügyek kerültek a cirkálók elé. Erre a jelenségre először a kifejezetten székelyföldi és különösen marosszéki viszonyokkal foglalkozó Pál-Antal Sándor hívta fel a figyelmet, aki arra a következtetésre jutott, hogy Marosszéken a többi törvényhatóságtól eltérően a cirkálók birtokügyeken és örökösödési ügyeken kívül minden más kérdésben ítélkeztek (ha a főkirálybíró és a főkapitány is jelen volt, akkor ezekben is).⁶⁴ Bár a megállapítás alapja – vagyis az, hogy a marosszéki viszonyok ilyen szempontból speciálisak voltak – teljesen helytálló, az mégis több pontosításra szorul. Egyrészt a jelenség nem csupán Marosszékét érinti, hanem gyakorlatilag az egész Székelyföldet. Ez már Udvarhelyszék 16. századi törvénykezési jegyzőkönyveiből is kiténik, amely szerint a cirkálók ítélkeztek egy káposztáskert jogellenes bekerítésével, nyílföld vitatott kiosztásával,

⁵⁸ A teljesség igénye nélkül: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1894. (a továbbiakban HK) 297–298, 312. (III. rész 20. és 32. cím); EOE I. 88–89, 186–187, 297, 391, 394–395, 411, 494–495, 543; II. 92, 219, 226, 341–342, 500–502, 555; III. 221–222; VI. 413; VII. 513–516.

⁵⁹ EOE II. 572; V. 139, 503; VI. 179; VII. 515–516; VIII. 116–117.

⁶⁰ Mezey Barna: *A Hármaskönyv büntetőjoga*. Jogtörténeti Szemle (2014–2015). 4–1. sz. 73–74.

⁶¹ Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 98–99; Benkő: *Transsilvania* 572–577.

⁶² EOE XIV. 114–115.

⁶³ EOE XV. 172–173.

⁶⁴ Pál-Antal: *Sistemul instituțional* 115; Pál-Antal: *Marosszék* 279; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 99; Pál-Antal: *Maros-széki* 24.

és jogellenes károkozással (egy tehenet ért sérüléssel) kapcsolatban is,⁶⁵ amelyek közül egyik sem tartozik a büntető igazságszolgáltatás körébe. Ezeket az eseteket egyébként maga Pál-Antal is idézte,⁶⁶ de a megfelelő következtetést nem vonta le belőlük. Udvarhelyszék mellett továbbá Sepsiszék és Orbaiszék – eddig a történettudomány által csak elvétve használt – cirkálási jegyzőkönyvei is megerősítik ezt az állítást. Ezek arról tanúskodnak, hogy az 1690-es években és az 1700-as évek elején már a cirkálás büntetőeljárásban betöltött szerepe egyenesen háttérbe szorulni látszott a cirkálók elé kerülő egyéb ügyek mellett. Gondolhatunk itt azokra az esetekre, amelyeket ma a szerződészegéssel okozott károkozás (például vételár meg nem adása, kölcsönszerződés kikötésének megsértése, vagy tartási szerződésből eredő kötelezettségszegés),⁶⁷ illetve a szerződésen kívüli károkozás (tipikusan mezei kártételek)⁶⁸ körébe sorolnánk, de említhetnénk a számos zálogüggyellett kapcsolatos pereskedést⁶⁹ vagy a kiházásitással és a jegyajándék ki nem adásával kapcsolatos kereseteket is.⁷⁰

Ez pedig már át is vezet minket a Pál-Antal megállapításával kapcsolatos másik problémához, nevezetesen ahhoz, hogy a cirkálók minden további nélkül tárgyalhattak és nagy számban tárgyaltak is birtokügyeket (elzálogosított szántóföld zálogösszegének fel nem vétele) és örökösödési ügyeket (jegyajándék ki nem adása). Csupán az az ingatlan nem lehetett a cirkálók előtti peres eljárás tárgya, amely ősi jószágként számított,⁷¹ amelyet adásvétellel szereztek meg,⁷² vagy amelyet elbirtokoltak.⁷³ Ebből következően a cirkálók az öröklés tárgyát képező ingó dolgokkal (jegyajándékkal) és a birtokost csak ideiglenesen illető földbirtokokkal (zálogba adott földbirtokokkal) kapcsolatos ügyekben teljesen szabályszerű ítéletet hozhattak. Azt azonban fontos ismételt hangsúlyozni, hogy az erdélyi, partiumi vagy magyarországi vármegyékben a cirkálók ilyen feladattal vagy jogkörrel egyáltalán nem rendelkeztek, ez a jelenség – mostani tudásunk szerint – csupán a székely székeket érintette.

A vármegye, illetve szék kijelölt tisztségviselői által végzett cirkálás joghatósága értelemszerűen csak az adott törvényhatóság területére korlátozódott. Ennek megfelelően, ha az üldözött bűnelkövető egy másik törvényhatóság területére menekült, akkor az előbbieket kötelesek voltak értesíteni a másik vármegye ispánját, akinek ezután szintén kötelessége volt az adott gonosztevőt elfogni és felelősségre vonni.⁷⁴ Sokkal izgalmasabb kérdés azonban az, hogy vajon az adott törvényhatóság területén minden településre kiterjedt-e a cirkálók joghatósága, vagy sem (különösen a főurak és a kincstár birtokaira, a százszok vármegyei földbirtokaira és a privilegizált városokra gondolva). Erre általános érvényű válasz nem adható, ugyanis a szabályozás az évek során folyamatosan változott a fejedelem és a rendek erőviszonyainak, az egyes szereplők érdekérvényesítő képessége változásának, illetve természetesen a közbiztonság állapotának függvényében.

⁶⁵ *Székely oklevéltár. Új sorozat.* I–VIII. Szerk. Demény Lajos–Pataki József–Tüdös S. Kinga. Buk.–Bp.–Kvár–Marosvásárhely 1983–2006. III. 35–36, 38.

⁶⁶ Pál-Antal: *Székely önkormányzat.* 76–77.

⁶⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban OSZK Kt.), Fol. Hung. 953. fol. 204v, 217r; Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban SZNM) 65886. Orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek (1689–1693) (a továbbiakban 65886.) fol. 131r–131v, 138v–139r. Köszönettel tartozom a Székely Nemzeti Múzeumnak, és különösen Boér Hunornak, a múzeum munkatársának, amiért a jegyzőkönyvet digitalizált formában rendelkezésemre bocsátották.

⁶⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 122v, 134r; SZNM 65886. fol. 137r, 140v.

⁶⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 6r, 10r–11v, 12v–13v, 14v, 17v, 19r, 20r, 111r, 114r, 118r–118v, 133r.

⁷⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 112r, 203v, 206r; SZNM 65886. fol. 106r, 132r.

⁷¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 2v, 5r.

⁷² OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 14r, 111r–111v, 196r.

⁷³ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 5r.

⁷⁴ EOE III. 411. (1592. szept.:5. tc.)

A legkorábbi erdélyi szabályozások lehetővé tették a cirkálók számára, hogy bármely nemes birtokán (tehát a főurakén is),⁷⁵ de még a királyné (Izabella) és a helytartó (Fráter György) jószágaiiban is eljárjanak.⁷⁶ A cirkálók joghatóságát a nemesek földbirtokai felett később is törvénycikk sora erősítette meg.⁷⁷ Az uralkodó jószágait ugyanakkor 1568-ban előbb kivonták a cirkálók joghatósága alól,⁷⁸ majd 1574-ben mintegy kompromisszumként az az előírás született, hogy a cirkálást vezető ispán és a kincstári birtok tisztartója közösen járjon el, és kölcsönösen segítsék egymás munkáját.⁷⁹ Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert ahogy az a törvények indoklásából is kiténik, a kincstári birtokok gyakran váltak a latrok „fészkeivé”. Az így kialakított rendszer bizonyára működőképes volt, hiszen a következő években rendre megerősítették a cirkálók joghatóságát a fejedelmi birtokokon. Bár a tisztartó (vagy a kamaraispán) közreműködésének szükségességére nem utaltak külön minden esetben,⁸⁰ bizonyos, hogy a jelenlétüket ennek ellenére is kívánatosnak tartották.⁸¹ Mégis úgy tűnik azonban, hogy különösen a 16–17. század fordulóján voltak olyan uradalmak (görgényi, vécsi, dévai, sajiói, zsidóvári, lugosi), amelyekben a cirkálók joghatóságát nem biztosította mindig az uralkodó vagy az aktuális birtokos, aki *liber baronatus*ságként kezelte uradalmát.⁸² Ezek helyzetének módosulása ugyanakkor nem annyira a büntetőeljárásban bekövetkező változásokkal függ össze, mint inkább sokrétű kül- és belpolitikai folyamatokkal, így ezek részletesebb bemutatása túlmutat jelen tanulmány keretein. Ezen sok konfliktusra okot adó állapot felszámolására csak az 1607. és 1610. évi törvényekkel került sor.⁸³ Ezt követően a vármegyék joghatósága alól csak Fogaras képezett kivételt, amelynek cirkálás alóli mentességét ezután több törvénycikk is kimondta, és azt az *Approbatae Constitutiones* is megerősítette,⁸⁴ illetve Kővár, ahol a cirkálók egyszerűen szokásjogi alapon nem jártak el, s ezt az állapotot a 17. században több jogszabály is helybenhagyta.⁸⁵ Ez a kivételezett helyzet azonban csupán azt jelentette, hogy a vármegye által választott cirkálók helyett a fogarasi és kővári tisztviselőknek kellett üldözniük a gonosztevőket a saját apparátusukkal.

A rendszer azonban a 17. században sem működött kifejezetten olajozottan. Az 1649 decemberében Doboka vármegyében elrendelt⁸⁶ és 1650 február–márciusában végrehajtott⁸⁷ cirkálás alkalmával például a kincstár szamosújvári uradalmához tartozó Doboka vármegyei falvakból

⁷⁵ EOE I. 219. (1545. ápr. 24.), 222–223. (1545. okt.:1. tc.); II. 188. (1560. nov. 11.), 226. (1564. jún. 21–26.)

⁷⁶ EOE I. 187. (1543. nov. 29.), 219. (1545. ápr. 24.); II. 226. (1564. jún. 21–26.)

⁷⁷ EOE III. 140. (1578. okt.:7. tc.); VII. 324. (1616. ápr.–máj.:8. tc.); AC 137. (III. rész 46. cím 4. cikk)

⁷⁸ EOE II. 349. (1568. máj.:10. tc.)

⁷⁹ EOE II. 555. (1574. dec.:6. tc.)

⁸⁰ EOE II. 572. (1575. dec.:11. tc.); III. 144. (1579. okt.:9. tc.), 390. (1591. jan.:17. tc.); VIII. 131. (1623. máj.–jún.:11. tc.); XI. 48. (1649. jan.–márc.:3. tc.), 52. (1649. jan.–márc.:15. tc.); AC 137. (III. rész 46. cím 4. cikk)

⁸¹ EOE III. 170. (1582. szept.:3. tc.); IV. 123. (1597. ápr.–máj.:21. tc.); X. 141. (1638. ápr.–máj.:13. tc.)

⁸² EOE III. 198–199. (1583. szept.:6. tc.); 218. (1585. szept.:11. tc.), 221–222. (1586. máj.:4. tc.), 475–476. (1595. ápr.–máj.:32. tc.)

⁸³ EOE V. 501–502. (1607. jún.:23. tc.), VI. 175–176. (1610. márc.–ápr.:11. tc.)

⁸⁴ EOE VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.); VII. 284. (1615. szept.–okt.: 22. tc.); IX. 85–86. (1630. jan.–febr.:11. tc.); AC 137–138. (III. rész 46. cím 4–5. cikk)

⁸⁵ EOE XI. 48. (1649. jan.–márc.:3. tc.); AC 137–138. (III. rész 46. cím 4–5. cikk)

⁸⁶ MNL OL, F 25 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Miscellanea (a továbbiakban F 25), Doboka vármegye jegyzőkönyve (a továbbiakban DvmJkv) fol. 177v–178r.

⁸⁷ MNL, Fejér Megyei Levéltár (a továbbiakban MNL FML) IV. 75 Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Vathy József letéte (a továbbiakban IV. 75) 7. doboz

nem bocsátották a jobbágyokat a cirkálók elé a vizsgálatra, s emiatt a vármegye utasította is a következő évi országgyűlésre küldött követeit, hogy a történeteket vegyék be a rendek *postulatumai* közé.⁸⁸ Bár az 1650. márciusi országgyűlés törvénycikkei között erre az ügyre nem, de bizonyos máramarosi birtokosok jogellenes magatartására történik utalás, akik, annak ellenére, hogy a *liber baronatus*ságot törvények sora szüntette meg, szintén nem engedték meg jószágaikban a cirkálást, és akikre az országgyűlés ezért 200 forint büntetést szabott ki.⁸⁹ A szankciónak azonban kevés foganatja lehetett, mert a következő évben, a rendelkezést megismételve, a büntetést 500 forintra emelték.⁹⁰ A dobokai ügy mellett szintén a kincstári birtokokon való cirkálás nehézségéről és egyben kényes voltáról tanúskodik a már említett két részletes utasítás is, amelyek úgy fogalmaztak, hogy bár a cirkálást a kincstári jószágok udvarbírái „nem örömet szokták” megengedni, de arra a vármegyei tisztviselőket a törvények felhatalmazzák, ezért mindenképpen tudassák az udvarbírókkal érkezésüket, és kérik a közreműködésüket, ha azonban az udvarbírók megtagadják tőlük az uradalomba való belépést és a támogatást, akkor ne erőltessék a dolgot, és ne okozzanak vele a fejedelemnek kellemetlenséget.⁹¹

A kincstári jószágok és a *liber baronatus*ságok mellett a szászok vármegyei földbirtokainak helyzete is törvényi szintű szabályozásra szorult, ugyanis a szászok is korlátozni igyekeztek a vármegyei tisztviselők igazságszolgáltatói tevékenységét. Az elsődleges problémát ugyanakkor nem maga a cirkálás jelentette számukra – bár a törvény indoklása szerint ezt az eljárást sem tudták a vármegyei tisztségviselők maradéktalanul végrehajtani –, hanem az, hogy a tisztek a cirkálások közötti időszakban is beavatkoztak a jogszolgáltatásba. Ezért ami a cirkálást illeti, a szászok kompromisszumkészségüket bizonygatva már a fejedelemhez benyújtott kérelmükben is minden további nélkül elismerték a cirkálók joghatóságát birtokaikon,⁹² amelyet így gond nélkül törvénybe is foglalhattak.⁹³

Végül a vármegyei tisztségviselők joghatóságának ebben a kérdésben az utolsó korlátját a privilegizált helyzetben lévő városias települések alkották. Ez a privilégium nem csupán az olyan jelentősebb településeket illette meg, mint Kolozsvár, Marosvásárhely vagy Gyulafehérvár és Várad,⁹⁴ hanem a fejedelem kegye alapján olyanokat is mint Zilah, Tasnád vagy Szilágycseh.⁹⁵

A szakirodalom jellemzően nem szentel különösebb figyelmet annak a kérdésnek, hogy az erdélyi cirkálók joghatósága kiterjed-e jobbágyokra és nemesekre egyaránt, vagy kizárólag csak a jobbágyokra. Kiss András és Dáné Veronka a cirkálás során felelősségre vont bűnelkövetők kapcsán következetesen jobbágyokról beszélnek,⁹⁶ Pál-Antal Sándor – valójában a különleges székelyföldi viszonyokból fakadóan érthető módon – egyáltalán nem is tárgyalja a kérdést,⁹⁷ viszont Degré Alajos hangsúlyozza, hogy a cirkálás során a bűnelkövetőket rendi állásra való

⁸⁸ MNL OL, F 25 DvmJkv fol. 180r.

⁸⁹ EOE XI. 74–75. (1650. márc.:13. tc.)

⁹⁰ EOE XI. 130. (1651. febr.–márc.:21. tc.)

⁹¹ EOE X. 305; MGtSz V. 467.

⁹² EOE XIII. 395–398, 406–407.

⁹³ EOE XI. 124–125. (1651. febr.–márc.: 10. tc.); AC 138–139. (III. rész 46. cím, 6. cikk)

⁹⁴ Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 251.

⁹⁵ EOE X. 221–222. (1639. máj.:10. tc.)

⁹⁶ Kiss: *A vármegyei* 65–67; Dáné: *Torda vármegye* 32–33.

⁹⁷ Pál-Antal: *Sistemul instituțional* 114–115; Pál-Antal: *Maros-szék* 278–279; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 76–77, 97–99; Pál-Antal: *Maros-széki* 16–17, 23–24.

tekintet nélkül üldözték,⁹⁸ Pokoly József pedig meg is állapítja, hogy a cirkáláson kiadott nemések felett a vármegye törvényszéke ítélt. ⁹⁹ Ha vetünk egy pillantást a magyarországi viszonyokat görcső alá vevő szakmunkákra, ott ennél valamivel nagyobb konszenzust tapasztalhatunk a kérdés körül, amely szerint ott a cirkálók csak jobbágyok és birtoktalan, kóborló nemések felett ítélték, a birtokos neméseket azonban a vármegyei törvényszék elé kellett idézni.¹⁰⁰ Erdélyben egy ehhez hasonló rendszer bontakozott ki. Degrének igaza van abban, hogy akármilyen rendi állású gonosztevő kiadható volt a cirkálás során, azokat „személyválogatás nélkül” kellett üldözni,¹⁰¹ de a cirkálók joghatósága az ítékezés szempontjából valóban nem minden esetben terjedt ki a nemesekre, hiszen – ahogy azt Pokoly megjegyezte – azokat, akiket közülük bűncselekmény elkövetésével vádoltak, főszabály szerint itt is a vármegyei törvényszékére kellett idézni.¹⁰² A privilegizált városok polgárait szintén megillette az a jog, hogy a városuk bírái elé állítsák őket.¹⁰³ Azokat a jobbágyokat, akik csupán „gyanúsak” voltak, de nem állt rendelkezésre kellő számú vallomás, illetve más bizonyíték az elítélésükhöz, szintén elfoghatták a cirkálók, hogy ügyüket a későbbiekben kivizsgálják,¹⁰⁴ ezt azonban már nem a cirkálók végezték, hanem vagy a vármegyei törvényszék(ek) – gondolva a 17. század második felében a parciális és filiális székekre is –, vagy a már említett, egyelőre nehezen beazonosítható „tiszték széke”, „főbíró széke” vagy „oktávális szék”, s ezáltal az ügy egy másik büntetőeljárás formájában folytatódott. Ami a 17. század végi székelyföldi viszonyokat illeti, ismét a speciális eljárási szabályokra kell felhívni a figyelmet: a cirkálók a falvak nemesi jogállású lakosait éppúgy megbírságotlaltak különböző kisebb vétkekért, mint a szabad székelyeket vagy a jobbágyokat, s a magánvádra indult büntetőügyekben is ítélték.¹⁰⁵

A cirkálási eljárással összefüggő egyéb kérdések

Végezetül röviden ki szeretnék térni a cirkálási eljáráshoz kapcsolódó néhány, csupán felületesen feltárt, s ezért a szakirodalomban jórészt vitatott kérdéskörre: a cirkálást végző személyekre, a cirkálás helyére, illetve annak idejére.

Míg a Magyar Királyságban a 16–17. században folyamatosan jól adatolható, hogy a cirkálást az alispán vezette, munkájában pedig változó számú szolgabíró és esküdt segítette,¹⁰⁶ és ezzel

⁹⁸ Degré: *Az erdélyi büntetőjog* 688.

⁹⁹ *Szolnok-Doboka* 408.

¹⁰⁰ Salamon Ferenc: *A megyék kérdéséhez*. = Uő: *Salamon Ferenc kisebb történelmi dolgozatai*. Bp. 1889. 253; Soós Imre: *A hódolt szolgabíró és hódolt esküdt Heves megyében a XVII. században*. Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei II(1974) 8–9; Parádi: *A magyar rendvédelem* 35; Eckhart: *Magyar jogtörténet* 262.

¹⁰¹ EOE IV. 559. (1600. okt.–nov.: 19.); VII. 516. (1619. máj.:9. tc.)

¹⁰² EOE I. 88–89. (1542. márc. 29.), 306. (1550. febr.:10. tc.); II. 369. (1570. jan. 1–6.); III. 246. (1588. dec.:39. tc.); VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.)

¹⁰³ EOE X. 314. (1641. ápr.–máj.:5. tc.)

¹⁰⁴ EOE VIII. 129–130. (1623. ápr.–máj.:11. tc.)

¹⁰⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 1r–223v; SZNM 65886. fol. 87r–106v, 130r–142r.

¹⁰⁶ *Magyar törvénytár*. I–XXI. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1901. (a továbbiakban CJH) IV. 244–245. (1548:50. tc.); CS II/1. 42. (Abaúj, 1580), IV/1. 57. (Trencsén, 1592); *Borsod vármegye statútumai (1578–1785)*. Szerk. Tóth Péter–Barsi János. Miskolc 1989. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 23.) 4. (Borsod, 1580); Arhivele

kapcsolatban a szakirodalomban is konszenzus uralkodik,¹⁰⁷ Erdélyben a helyzet nem ennyire egyértelmű. Az 1540-es és 1550-es években még a késő középkorból örökölt eljárásrend szerint 12 erre a célra választott esküdt végezte a cirkálást a főispán utasítása alapján, s a *regestrumot* végül az óáltaluk megszerzett adatok alapján állították össze,¹⁰⁸ 1568-tól azonban a főispán, a főszolgabíró, négy esküdt és a jegyző végezték el az egész eljárást.¹⁰⁹ Dáné Veronka ugyanehhez az időponthoz köti a vármegyék azon jogának kimondását, hogy ezeket az esküdteket maga a vármegye választhatta, és nem a főispán jelölte ki.¹¹⁰ Ez a feltevés azonban véleményem szerint nem állja meg a helyét, hiszen már 1542-ben („*omnis comitatus debeat eligere duodecem juratos nobiles*”)¹¹¹ és 1543-ban („*in singulis comitatibus eligantur duodecim jurati*”)¹¹² is a vármegyék választották meg őket. A cirkálók személyével kapcsolatban a későbbi időszakból négy változóra kell felhívni a figyelmet. Egyrészt a kincstári uradalmak tisztartóinak jelenlétére az ilyen uradalmakban történő cirkálás során,¹¹³ amely jelenségről már részletesen volt szó. Másrészt a kapitányok bekapcsolódására a cirkálásba ott, ahol a vármegyei cirkálóknak nem volt joghatóságuk (tehát Fogarasföldén és Kővár vidékén),¹¹⁴ illetve a végvárok környékén, ahol a várkapitányok (különösen a váradi és a jenői kapitányok) a rendelkezésükre álló karhatalom segítségével támogatták az eljárás sikerességét. Közreműködésük nemcsak a kondomínium bizonytalan országhatárain átjáró bűnelkövetők felelősségre vonását tette lehetővé, hanem azokon a helyeken is biztosította a cirkálás elvégzését, ahova egyébként a vármegyei tisztségviselők a török portyáktól való félelmük miatt nem mertek elmenni az eljárás lefolytatni.¹¹⁵ Ezenkívül a cirkálás vezetőjének a személye sem volt mindig egyértelmű, egy rövid időszakban (1623–1639) ugyanis a magyarországi viszonyokhoz hasonlóan az alispán is vezethette a cirkálást, és sok esetben ténylegesen vezette is,¹¹⁶ ami a törvényszövegek mellett Doboka vármegye 1628. évi cirkálásának példájából is kitűnik.¹¹⁷ Dáné Veronka azonban helytállóan hívta fel rá a figyelmet, hogy ez csak egy ideiglenes állapot volt,¹¹⁸ s ezután a 17. században ismét legalább az egyik

Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, Fond familial Vécsey, Seria 2. Documente fasciculate Nr. 10. f. 67–68. (Abauj, 1588. ápr. 25.); Joannes Kitionich: *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*. Leutschoviae 1650. (a továbbiakban RMK I. 835.) 342. (Quaestio XXXII.)

¹⁰⁷ Bónis–Degré–Varga: *A magyar bírósági szervezet* 63, 131; Pusztai László: *Szemlebizonyítás középkori perjogunkban*. Jogtudományi Közlöny XXX(1975). 5. sz. 274; Parádi: *A magyar rendvédelem*; Eckhart: *Magyar jogtörténet* 262; Béli: *Magyar jogtörténet* 160; Tóth J.: *A rögtönbíráskodás* 144. Koncz Ibolya Katalin azon megállapítása, hogy a cirkálást kifejezetten a szolgabírók végezték volna, nem támasztható alá semmilyen adattal. Bár kétségtől sok esetben jelen voltak, a vezetőszerep egyáltalán nem rájuk hárult. Koncz Ibolya Katalin: *A koraiújkorai német területek egyik eszköze: az inkvizitórius eljárás és a boszorkányperek kapcsolata*. Miskolci Jogi Szemle X(2015). 2. sz. 17.

¹⁰⁸ EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186. (1543. nov. 29.), 394. (1551. dec. 31.)

¹⁰⁹ EOE II. 342–343. (1568. jan. 6–13.)

¹¹⁰ Dáné: *Torda vármegye* 32.

¹¹¹ EOE I. 88. (1542. márc. 29.)

¹¹² EOE I. 186. (1543. nov. 29.)

¹¹³ EOE II. 555. (1574. dec.:6. tc.); III. 170. (1582. szept.:3. tc.); X. 141. (1638. ápr.–máj.:13. tc.)

¹¹⁴ EOE VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.); VII. 284. (1615. szept.–okt.:22. tc.); IX. 85–86. (1630. jan.–febr.:11. tc.), 267. (1631. jún.–júl.:13. tc.); XI. 48. (1649. jan.–márc.:3. tc.); AC 137–138. (III. rész 46. cím 4–5. cikk)

¹¹⁵ EOE III. 390. (1591. nov.:17. tc.); IV. 160. (1598. márc.:18. tc.); VI. 226–227. (1612. máj.:6. tc.), 254. (1612. nov.:2. tc.); XI. 55. (1649. jan.–márc.:22. tc.)

¹¹⁶ EOE VIII. 130. (1623. máj.–jún.:11. tc.); IX. 267. (1631. jún.–júl.:13. tc.), 280–281. (1632. máj.:1. tc.), 318. (1633. ápr.–máj.:21. tc.)

¹¹⁷ TvmJkv I. 290.

¹¹⁸ Dáné: *Torda vármegye* 32–33.

főispán jelenléte kívántatt az eljárás lefolytatásához,¹¹⁹ ezért – az említett rövid időszakon kívül – nem állja meg a helyét Hodor Károly és Ember Győző azon véleménye, hogy Erdélyben az alispán helyettesítette volna a főispánt a cirkálásban, vagy kifejezetten az ő feladata lett volna annak elvégzése.¹²⁰ Való igaz ugyanakkor, hogy később sem tudtak minden esetben részt venni a főispánok a cirkálásban, hiszen sokszor egyúttal más országos főtisztséget is betöltöttek. Ebben az esetben a főispán megbízottja útján képviseltette magát az eljárásban, például Bethlen Eleket 1680-ban Bártfai János helyettesítette, aki semmilyen vármegyei tisztséget nem viselt, hanem egyszerűen Bethlen Elek szervitora volt.¹²¹ Tordában legalább két ízben helyettesítésre szorult az ottani főispán: 1649-ben a vármegyei tisztséget szintén nem viselő Koncz Pál helyettesítette őt, 1654-ben pedig a főszolgabíró, Torma Pál.¹²² Végül a főispán mellé a vármegye közgyűlése által hivataluknál fogva kijelölt (alispánok, főszolgabírók, jegyző), illetve választott (esküdtek) személyek létszáma sem volt mindig egységes. Torda vármegyében például, ahol tíz alkalomról ismerjük a cirkálásra kijelöltek névsorát,¹²³ az alispán csak az utolsó két ismert alkalommal (1654, 1662) van nevesítve, de más forrásból tudjuk, hogy 1628-ban (abban az időszakban, amikor elvileg vezethette volna a cirkálást) szintén részt vett az eljárásban a főispán oldalán.¹²⁴ Helytálló lehet tehát Dáné azon hipotézise, hogy az alispán tisztségéből fakadóan korábban is részt vett a cirkálásban, akár nevesítették, akár nem, a kérdés végleges eldöntéséhez azonban egyelőre nem rendelkezünk elég adattal.

Ami az esküdtek létszámát illeti, az szintén nagyfokú rendszertelenséget mutat: Tordában a felső és az alsó járásból 1608-ban, 1609-ben és 1610-ben 6 és 5, 1616-ban 4-4, 1619-ben 2-2, 1620-ban 4-2, 1653-ban 3-4, 1654-ben 2-2, 1662-ben pedig 1-1 esküdtet jelöltek ki.¹²⁵ Közép-Szolnok vármegyében 1641-ben az alispán, a szolgabírók és a jegyző mellé 3 esküdtet választottak.¹²⁶ Doboka vármegyében viszont 1643-ban összesen 1, 1649-ben pedig összesen 2 esküdtet jelöltek ki a vármegyei jegyzőkönyv alapján.¹²⁷ Ezekhez képest meglepő szabályszerűséget mutat Belső-Szolnok vármegye példája, ahol 1654-ben, 1666-ban, 1674-ben és 1680-ban is 4 esküdtet jelöltek ki, s csak 1669-ben tértek el ettől, amikor 3 esküdtet választottak. Emellett a cirkáló tiszteket (főispán vagy megbízottja, főszolgabíró, alispán, jegyző) 1666-ban és 1669-ben is felsorolták, 1674-ben és 1680-ban pedig rájuk – mint az eljárásban megszokott személyekre – összefoglalóan „tisztek”-ként utaltak.¹²⁸ Sepsiszékbén (1679, 1690, 1693 1701) és Orbaiszékbén (1690, 1693) a vicekirálybíró és a jegyző mellett szintén 4-4 esküdtet jelölt ki a szék közgyűlése.¹²⁹ Kijelenthető

¹¹⁹ EOE X. 224. (1639. máj.:20. tc.); AC 136. (III. rész 46. cím 2. cikk)

¹²⁰ Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése*. Kvár. 1837. 432; Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 1.) 534.

¹²¹ MNL OL, X 4567 BSzvmJkv No. 444–445; MGtSz V. 469.

¹²² TvmJkv I. 488., 561.

¹²³ Dáné Veronka tévesen kilenc alkalomra hivatkozik, az 1610. évit nem említve. Dáné: *Torda vármegye* 73; TvmJkv I. 113.

¹²⁴ TvmJkv I. 290.

¹²⁵ 1649-ből csak a felső járásban kijelölt 4 esküdt nevét ismerjük a jegyzőkönyv sérülése miatt. TvmJkv I. 48, 64, 113, 126, 137, 153, 488, 561, 577; II. 28.

¹²⁶ MNL OL, X 4556 KSzvmJkv No. 286.

¹²⁷ MNL OL, F 25 DvmJkv fol. 146v–147r, 177v–178r.

¹²⁸ MNL OL, X 4567 BSzvmJkv No. 270, 358, 375, 389, 444.

¹²⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 22r, 57r, 82r, 135r; SZNM 65886. fol. 87r, 102r.

tehát, hogy a cirkálásban részt vevő tisztségviselők és esküdtek köre több-kevesebb állandóságot mutatott, s a főispán (vagy megbízottja), a főszolgabíró, az alispán, a jegyző, illetve a törvény által előírt körülbelül négy (de többször ennél inkább kevesebb) esküdt jelenlétével a 17. század második felében jó eséllyel számolhatunk.

A cirkálás helyszínével kapcsolatban a szakirodalom egyaránt utal a cirkálás faluról falura járó jellegére az egész törvényhatóság területén (Pál-Antal Sándor),¹³⁰ és arra, hogy egy-egy előre meghatározott, a cirkálók szálláshelyeül szolgáló településre hívták össze a környékbeli települések képviselőit (Dáné Veronka).¹³¹ Ebben a kérdésben tulajdonképpen mindkét elgondolás helytálló, hiszen a Székelyföldön valóban faluról falura jártak a cirkálók, ahogy az nemcsak a Pál-Antal által bemutatott marosszéki gyakorlat alapján egyértelmű, hanem Sepsiszek és Orbaiszek említett jegyzőkönyveiből is kiténik.¹³² A vármegyékben viszont a szálláshely kijelölése divott, mégpedig jellemzően vármegyénként 4–6 ilyen helyszíne. Doboka vármegyében visszatérő jelleggel találkozunk Székkel és Besztercével, mint a cirkálás kezdő- és végpontjával, a köztük lévő két állomás ugyanakkor rendre változott: 1668-ban Újfalva, illetve opcionálisan Kerlés vagy Kentelke, 1674-ben pedig Kékes és Árokfalva kerültek kijelölésre,¹³³ amelynek köszönhetően a cirkálók által megtett útvonal nagyjából arányosan oszlott el, a szálláshelyek változtatása pedig biztosította, hogy – kisebb falvakról lévén szó – ne mindig ugyanazokat a közösségeket terhelje a szállásadás kötelezettsége. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg Belső-Szolnok vármegyében is, ahol teljesen más szállásokat jelöltek ki 1669-ben (Gosztilla, Domokosfalva, Györgyfalva, Árpástó), 1674-ben (Szászníyres, Oszvaj, Drágia, Rogoz, Gáncs, Középfalva) és 1680-ban (Kács, Bátony, Alsóhagymás, Oláhlapos, Pecsétszeg).¹³⁴ A cirkálók faluról falura történő utazása, illetve a néhány központi szálláshely kijelölése mellett ugyanakkor egy harmadik lehetőséggel is találkozunk, mégpedig Bihar vármegyében, ahol a törvény kifejezetten úgy rendelkezett, hogy a falvak küldöttjei jöjjenek egy központi helyre (Váradra) számot adni az általuk ismert bűnelkövetőkről.¹³⁵ Azt pedig, hogy ez a szabályozás nem csupán papíron létezett, a joggyakorlatból származó forrással is alá tudjuk támasztani. 1634-ben egy bizonyos Kecskeméti Szabó Péter kereste meg a vármegyét a nemeségét igazoló oklevelei ügyével Váradon, éppen „némely rejtett gonosztevők kitudásakor” („*clandestinorum malefactorum quorundam insidiatione*”).¹³⁶

Végül a cirkálás időpontjáról szólva, a korábban kifejtettekre kell visszautalni, vagyis arra, hogy a cirkálást az *Approbatæ Constitutiones* összeállításától kezdve mindenképpen egy szabályszerűen hároméves időközönként tartott eljárásnak kell tekinteni.¹³⁷ Ez pedig a 17. század második felében láthatóan többé-kevésbé meg is valósult Belső-Szolnokban (1666, 1669,

¹³⁰ Pál-Antal: *Sistemul instituțional* 114–115; Pál-Antal: *Marosszék* 278; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 76, 97, 122; Pál-Antal: *Maros-széki* 17, 23.

¹³¹ Dáné: *Torda vármegye* 73–74.

¹³² OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 1r–223v; SZNM 65886. fol. 87r–106v, 130r–142r.

¹³³ MNL FML IV. 75 7. doboz; *Teleki Mihály levelezése*. I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1905–1926. (A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Család Oklevéltára, a továbbiakban TML) IV. 390; VI. 582, 591–592.

¹³⁴ MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 375, 389, 444.

¹³⁵ EOE III. 119. (1577. ápr.:11. tc.)

¹³⁶ MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára IV. 1/b. Bihar vármegye nemes közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok I. doboz

¹³⁷ AC 136. (III. rész 46. cím 1. cikk)

1674, 1680),¹³⁸ Tordában (1668, 1670, 1672, 1675, 1677),¹³⁹ Dobokában (1668, 1670, 1674),¹⁴⁰ Sepsiszéken (1690, 1693),¹⁴¹ és Orbaiszéken (1690, 1693) is,¹⁴² de még ha a két cirkálás között eltelt időszak három évnél esetleg valamivel több vagy kevesebb is volt, az időszakosság és a korszak viszonyai között relatíve szabályszerű folyamatosság követelménye így is teljesült. Ezek a szempontok azonban már korábban is érvényesültek az eljárásban, hiszen a 17. század első feléből olyan törvényt is ismerünk, amely félévenkénti, egyévenkénti, illetve két-három évenkénti cirkálást írt elő a vármegyék számára,¹⁴³ Máramaros vármegye esetében viszont kivételesen még az 1690-es években is az évenkénti cirkálás volt a jellemző.¹⁴⁴ Ami a még korábbi, 16. századi időszakot illeti, akkor sem kell feltétlenül rendszertelenséget feltételeznünk, hiszen például a Magyar Királyságban 1548-ban negyedévenkénti cirkálást írtak elő,¹⁴⁵ s a közös késő középkori gyökerek miatt elképzelhető, hogy Erdélyben is ehhez hasonló volt a gyakorlat, főleg az eljárás szükséges lefolytatásának ritkuló tendenciájára való tekintettel.

Összegzés

Tanulmányomban reményeim szerint a cirkálási eljárás és a hozzá kapcsolódó kérdéskörök (a definiálásának problémái, a joghatósága, a cirkálást végző személyek, a cirkálás helyszíne, illetve ideje) részletes bemutatásával sikerült rámutatnom az intézménynek a kora újkori büntető igazságszolgáltatásban betöltött szerepére és jelentőségére, feloldanom a szakirodalomban tapasztalható ellentmondásokat és korrigálnom a pontatlanságokat. Lehetővé vált továbbá egy adekvát definíció megalkotása is: a fent leírtak alapján az erdélyi és partiumi vármegyékben a cirkálás a büntetőeljárás hivatalból induló, egyik lehetséges rendes formája volt, amely a vármegyei törvényszékekkel párhuzamosan működött, és a közrend fenntartását volt hivatott biztosítani azáltal, hogy az eljárás során a vármegye közgyűlése által kijelölt személyek a vármegyei lakosságtól felvett vallomások révén tudomásukra jutott bűncselekmények elkövetőit meghatározott időközönként felelősségre vonták. Ennek mentén az erdélyi vármegyei törvényszék 17. század második felében kialakuló hármastagolódásának létrejöttével kapcsolatban is valószínűnek látszik, hogy eddigi elgondolásunkkal ellentétben az ehhez vezető folyamatnak nem az volt az egyik eredője és katalizátora, hogy a cirkálás során feltárt ügyekben a törvényszékek kezdtek itélkezni, ami az ügyek megszaporodásához vezetett. A filiális szék kialakulásának hátterében véleményem szerint sokkal inkább az állhat, hogy a háromévente tartott cirkálás közötti időszakokban a vármegyei tisztségviselők által gyakorolt büntetőhatalomnak kívántak ezzel szervezettebb, rendszeresebb és átláthatóbb keretet adni.

¹³⁸ 1674 és 1680 között pedig, mint arra már utaltam korábban, csak Béldi Pál főispán hűtlenségi pere miatt nem került sor a cirkálásra. MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 358–359, 375, 389–390, 444–445.

¹³⁹ TvmJkv II. 60, 109, 136, 186, 232.

¹⁴⁰ TML IV. 390–391; V. 22–23; VI. 582, 591–592.

¹⁴¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 1r–184v.

¹⁴² SZNM 65886. fol. 87r–106v, 130r–142r.

¹⁴³ EOE VIII. 129–130. (1623. máj.–jún.:11. tc.); X. 141. (1638. ápr.–máj.:13. tc.), 281. (1640. ápr.–máj.:10. tc.)

¹⁴⁴ CS III. 210; EOE XXI. 91. (1692. márc.–ápr.:8. tc.)

¹⁴⁵ CJH IV. 244–245. (1548: 50. tc.); RMK I. 835. 342. (Quaestio XXXII.)

Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy ha a cirkálás nem vált a vármegyei törvényszék előkészítő eljárásává, akkor miért szűnt meg mégis a 18. század első felében? Véleményem szerint ennek a szakirodalomban fellelhető elmélettel ellentétben nem ahhoz van köze, hogy a rögtönítelő eljárás helyett a jogfejlődés a rendes törvényszéki eljárás irányába haladt (hiszen a cirkálás sem rögtönítelő eljárás volt), hanem sokkal inkább a büntetőjogi szankciórendszer 16–17. századi változásához, illetve a cirkálással a lakosságra háruló többletterhez. Ennek a folyamatnak a részletekbe menő feltárása azonban már egy újabb tanulmány feladata lesz.

The Function and Role of *Inquisitio Malefactorum* within the Transylvanian Criminal Justice System

Keywords: inquisitio malefactorum, criminal procedure, counties, sedes filialis, liber baronatus

Although several researchers have already dealt with the institution of the so-called *inquisitio malefactorum*, the lack of systematic knowledge and the limited set of unfolded sources indicate the inevitability of a study which focuses on this institution. In this paper, after outlining the procedure itself, I will attempt to provide an adequate definition and to delineate the boundaries of the jurisdiction of the *inquisitio malefactorum*, as well as to address controversial issues such as the people who carried out the procedure, and also its place and time. In conclusion, we can state that the *inquisitio malefactorum* is in fact a form of inquisitorial criminal procedure, which operated in parallel with the *sedes iudicariae* in the 17th century and it did not become their preparatory procedure, as scholars previously assumed.

Erdős Zoltán

Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban

Báthori G. Mihály a 17. század közepének megkerülhetetlenül jelentős és a kutatás előtt jól ismert szerzője, jóllehet nem hagyott hátra nagy terjedelmű életművet. Egyetlen, nyomtatásban megjelent, *Hangos trombita* címet viselő prédikációs kötete a fejedelemsvágság éveinek sajátos lenyomatát, eszmetörténeti reprezentációját jelenti.¹

A kötetben szereplő beszédek 1658 és 1664 között születtek, sorsfordító események értelmezéseként, amelyeket a szerző egy határozott gondolatiság jegyében rendszerezett; vagy mert a megjelenés idején is aktuálisnak érezte őket, vagy azért, hogy az utókor számára dokumentálja az eseményeket, és azok interpretációját nyújtsa.² A – szerző saját felosztása és számozása szerint – összesen 15 szöveget tartalmazó kötet három nagyobb egységre osztható. Az első rész a medgyesi országyűlésen, 1658 januárjában elhangzott prédikációkat tartalmazza, a második pedig a Barcsay Ákos elleni hat beszédet 1660 februárjából. Az utolsó rész az előző évek eseményeit foglalja egységes szemléleti keretbe, Góg és Magóg példázata alapján; ennek illusztrációjaként szolgál két debreceni prédikáció 1660 áprilisából és 1662-ből.³

A kötet legfontosabb szövegei a címlap szerint a medgyesi országyűlésen elhangzott beszédek, amelyek „Erdély és Magyarország romlásának és pusztulásának okait” magyarázzák, melyeket „Több alkalmatosság szerint való Predikációkkal” együtt „közönségesse tölt s’ki bocsáttatott”⁴ a választott fejedelem, Rhédey Ferenc udvari lelkésze, a kötet megjelenésének idején immár Debrecen lelkésze.

Erdős Zoltán (1984), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Doktori Program, Budapest, erdoeszoli@gmail.com

¹ Életére vonatkozó legfontosabb összefoglalások: Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 673–674; Zoványi Jenő: *Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp. 1977. 57; Fontos adalékokat közöl levéltári források alapján: Csorba Dávid: *Komáromi Csapkés György, a „megtévelyodott Notarius”*. *Studia Litteraria* LII(2013). 3–4. szám 119, 123, 126, 135–136. Prédikációskötetét részletesen elemzi: Dohi Zsuzsanna: *Egy temetési beszéd reprezentációs lehetőségei = Értékek és ideológiák az irodalomban*. Szerk. Korondi Ágnes–T. Szabó Levente. Kvár 2008. 67–83; Luffy Katalin: *Nemzeti propaganda és publicisztika változatai a XVII. századi Erdélyben. Báthori Mihály Hangos Trombitája. = Devóciók, történelmek, identitások*. Szerk. Gábor Csilla. Kvár 2004. (Sapientia Könyvek 26.) 105–135. (A továbbiakban Luffy: *Nemzeti propaganda*)

² Luffy: *Nemzeti propaganda* 108–109.

³ Luffy: *Nemzeti propaganda* 111; A kötethez kapcsolódik a Rhédey Ferenc fia, László temetése kapcsán 1663 júliusában két alkalommal elhangzott prédikációk szerkesztett változata is, melyet a folyamatos oldalszámozás ellenére külön címmel látott el a szerző. Báthori Mihály: *Halotti Predikacio, Mellyet a Nehai Meltosagos Groff Redei Laszlonak Az Erdelyi Meltosagos Fejedelmek egyik Tanacsanak, Maramaros Varmegyének örökös fő Ispanyanak Sepsí Kezdi es Orbai Szeknek fő Kapitányának meg hidegedet teste felet predikallot...* Debrecen, 1664. (RMK I. 1011 = RMNy 3141) M1r.

⁴ Báthori Mihály: *Hangos trombita, az az Ollyan Predikaciok, mellyekben Erdely és Magyar orszag romlásának és pusztulásának okait a Szász Meggyesi Gyűlésben, az orszag Harom Nemzetből valo fő fő Rendei előtt közönséges helyen predikállott es ki jelentet...* Karancsi György, Debrecen, 1664. (RMK I. 1010 = RMNy 3141) A1r. (A továbbiakban Báthori: *Hangos trombita*).

A beszédhelyzet

A gyulafehérvári országgyűlés 1657. november 2-án a súlyos török fenyegetésnek engedve rábírta II. Rákóczi Györgyöt a visszavonulásra, és fejedelemmé választotta Rhédey Ferencet.⁵ Rhédey helyzete azonban ugyancsak ingatag volt: a legfontosabb várak őrségei (élükön Gyulai Ferenc váradi kapitánnyal) nem tették le a hűségesküt, és Rákóczi továbbra is sok támogatóval, számottevő katonai erővel rendelkezett.⁶ Tovább gyengítette Rhédey legitimitását, hogy nemigen állhatott ellen a Jenő átadására vonatkozó török követelésnek. Hogy tisztázza a helyzetet, január 9-ére országgyűlést hívott össze. Miután a megjelent rendek hangulata többször is megváltozott, január 14-én végül elhatározták Rákóczi visszahívását, aki egy héttel később meg is érkezett Medgyesre: január 22-én maga Rhédey fogadta és vezette be őt a városba.⁷

A Rhédey visszavonulásához vezető megegyezés nem lehetett egyszerű, még akkor sem, ha fejedelemségét eleve ideiglenesnek szánták: „*ha Isten azoknak [a szultánnak és a tatár kánnak] szívért ő nagyságához megengeszti, mi is egész országúl, három nemzetül, mind az mostan választandó fejedelmünkkel együtt ő nagyságát előbbeni méltóságos fejedelmi állapotjában recipiáljuk*” – fogalmazott a rendek Rákóczinak szóló biztosítólevele, melyet Rhédey (még megválasztása előtt) első helyen írt alá.⁸ A medgyesi országgyűlést azonban már éppen saját beiktatása érdekében hívta össze, és Teleki Mihály értesülése szerint komoly erőfeszítéseket is tett a hatalom megtartása érdekében: „*én úgy veszem eszemben, Rhedei uramnak kedve volna az fejedelemséghez, mivel az embereket jártatá is, voxoljanak az bölcsek után*”.⁹

Nehezen volna kinyomozható, hogy a Rákóczi bevonulása másnapján tartandó prédikációval miért éppen Rhédey papját bízták meg; az bizonyos, hogy a felkérést Báthori aligha utasíthatta volna vissza. Úgy kellett tehát felépítenie és elmondania a beszédet, hogy ne kelljen megtagadnia saját meggyőződését, és mégse vonja magára Rákóczi haragját.¹⁰ Ennek érdekében itt – és hasonlóan az előző két beszédben is – sajátos érvelési technikát alakított ki. Részletesen kidolgozott, társadalmi csoportokra lebontott bűnkatalógust állított össze, alighanem azzal a céllal, hogy bizonyos bűnöket a fejedelemhez, másokat a „néphez” (a konkrétan megszólított országgyűlési rendekhez) köthessen. A hallgatók számára egyértelmű lehetett a mondandó, a szerző azonban utólag – kérdőre vagy felelősségre vonás esetén – máshogy is magyarázhatta a szöveg jelentését. *Expressis verbis* ugyanis a nemzet egészét bűnösnek mondja ki, az azonban,

⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1886. (a továbbiakban: EOE) XI. 263–264; B. Szabó János: *Erdély tragédiája 1657–1662*. [Bp.] 2019. (A továbbiakban B. Szabó: *Erdély tragédiája*) 94.

⁶ Az erőviszonyokra lásd II. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna 1657 novembere és 1658 januárja között írt leveleit. Szilágyi Sándor: *A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése*. Bp. 1875. 529–534.

⁷ EOE XI. 268–269; B. Szabó: *Erdély tragédiája* 99–101. Hűségesküjét pontosan egy héttel később állította ki: EOE XI. 357.

⁸ Az ország biztosítólevele a fejedelemnek, 1657. nov. 1. EOE XI. 320.

⁹ B. Szabó: *Erdély tragédiája* 99.

¹⁰ Luffy Katalin szerint inkább az feltételezhető, hogy a szöveget Báthori utólag szerkesztette át az elhangzottakhoz képest. Erre utal, hogy a fejedelemválasztásról és annak megünnepléséről az *applicatióban* beszélhetett volna, ez azonban a nyomtatott szövegben nem található, vagyis pusztán néhány bekezdésnyi rész kiemelésére volt szükség. Luffy: *Nemzeti propaganda* 116–117. Véleményem szerint a szöveg utólagos szerkesztésére, átirására valójában nem sok lehetőség volt. Már maga a választott textus sem igen engedte volna meg, hogy élőszóban egy kimértebb vagy akár egy inkább Rákóczi felé hajló beszéd hangozzék el, amit aztán Rákóczi-ellenessé hangolhatott volna a szerző. Ráadásul a prédikáció elmondásakor alighanem jelen volt maga Rhédey is, aki kevésbé tolerálta volna papja köpönyegfordítását. A ténylegesen elhangzott és az évekkel később kinyomtatott szövegek tehát legalábbis nagyon közel álltak egymáshoz.

hogy a bűnök meghatározó részét a fejedelemnek (és konkrétan Rákóczinak) tulajdonítja, inkább áthallásként lehetett jelen, ahogy a kései utódok számára is csak a kor politikai diskurzusával összeolvasva válik láthatóvá.

A nemzet és a fejedelem bűnei

Báthori szokatlanul kemény hangütéssel kezdi a kötetet nyitó prédikációt: az exordium öt olyan „dolgot” sorol fel, melyekkel a fejedelmek *„keszdik az ő hatalmasságok alá vetett also, felső, külső és belső renden lévőeknek szíveket töllök el idegeníteni, az Országra veszedelmet hozni magok ellen párt ütöket szerezni, és az Istent kitől vettek a' birodalmat, és hatalmasságot Dan. 2. 44. Solt 75. 7. 8. ellenek haragra ingerleni”*. Ami az alattvalókkal való kapcsolatot illeti, kegyetlenséggel és *„Méltatlan bosszuság tétellel”*; ami pedig a kormányzat jellegét illeti, a *„tudos és tanácsos embereknek meg utálásával”*, illetve ennek ellenkezőjeként a *„tudatlanoknak, hízelkedőknek és a' nyalkáknak fel emelésekkel”*; és végül mindenekfelett az *„Isten dütsőségéhez való hidegséggel, és kegyes életű tudos, igaz mondo Tanítoknak intéseknek meg vetésével és azoknak üldözésekkel”*.¹¹ A bibliai példa szerint Salamon fia, Roboám mind az öt „gonosságot” elkövette, ezért a nép nagy része elpártolt tőle, majd Isten egyiptomi szolgálattal büntette őt.

Mindezt a prédikáció első hasznában szabja Erdélyre a szerző: *„Miért hogy Lengyelországban a' Magyar nemzet színe a' kegyetlen Tatárok kezében esék? A' sok féle Isten ellen való bűnökért és az ő szent igéjének bötstelenségéért”*.¹² Báthori ezután kátészerűen a büntetés négy formáját írja le,¹³ majd a vétkeket tipizálja.¹⁴

A „czégeres” vétkeket Báthori nem kötötte egy bizonyos társadalmi réteghez vagy személyhez, azokat alighanem a nemzet egészére jellemzőnek tartotta. A vétkek ezen csoportja az Isten elleni öt legfőbb bünt ölelte fel. Elsőként az Ige meg nem tartását, hirdetőinek megvetését szerepelteti a szerző, *„mely gonoszság a' bűnnek egész mértéke”*, és ami már a fejedelmek bűneinek betetőzéseként is szerepelt. Második nagy véték a színlelt vallásgyakorlat, a harmadik pedig a *„rendeletlenség”*, amely itt az egyházi élet helytelen szabályozását, rossz gyakorlatait és hibás intézményrendszerét jelenti. Nem megfelelő a nevelés, ami csak tudatlanokká teszi a gyermekeket, hiányzik az *„élő beszéddel való tanítás”*, és rendetlen a szentségek kiszolgáltatása is. További, közhelyes bűnökként a szombattörést és a káromkodást említi Báthori.¹⁵

¹¹ Báthori: *Hangos trombita* 2–3.

¹² Uo. 10.

¹³ Uo. 11–12.; Mindez jól megfeleltethető az ország romlásának Medgyesi Pál által bemutatott öt jegyével. Medgyesi Pál: *Negyedik jaj = Uő.: Sok Jajokban, s' bánatos szível ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Siralmi*. Sárospatak 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796) 33–35.

¹⁴ Az első látásra kissé túlbonyolított rendszer a kor szemléletmódjában és szóhasználatában gyökerezett. Szalárdi és Köleséri legalábbis hasonló értelemben beszélt „szarvas” bűnökről. *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: Szakály Ferenc. [Bp.] 1980. (Bibliotheca Historica) 321 (a továbbiakban Szalárdi: *Siralmas krónika*); Köleséri Sámuel: *Bánkodo lelek nyögést, Az az Szent Irás szavaiból szedegetetett s' a' felső Esztendőkből való szomorú alkalmatosságokhoz szabattatott, néhány Könyörgések...* Sárospatak 1666. (RMK I. 1039 = RMNy 3309) 12; Csúzi Cseh Jakab „közönséges” és „országos bűnök” között tett különbséget. Csorba Dávid: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa*. Debrecen 2011. 121–122.

¹⁵ Báthori: *Hangos trombita* 13–15.

A „*kiváltkeppen valo vétkek*” mindegyike egy-egy jól körülhatárolható réteghez kapcsolódik. Legelső helyen a fejedelmek és előljárók bűneit találjuk. Elsőként a zsarnokság és kegyetlenség szerepel, „*a' mely vele hordozza az erőszak tételt és bosszu állást*”. Második az Isten törvényével ellenkező artikulusok alkotása, és evvel kapcsolható össze a bűnök büntetlenül hagyása is. Negyedik vétkek a bölcs és istenfélő tanácsosok megvetése és helyettük hízeltkedők alkalmazása, „*holot a' tanácsos igazgatok nélkül az ország és hadi sereg olyan mint a' test lélek nélkül*”. A fejedelmek bűneinek sorát az „*Isten ellen valo hadakozás és az ő ditsőségéhez valo hidegség*” zárja le.¹⁶

A kiváltképpen való bűnök között a prédikátorok és tanítók vétkeiről, minthogy saját rendjének tagjai, közvetlen munkatársai ellen kellene beszélnie, külön nem ejt szót a szerző, hanem csakhamar rátér a „*nép és kösség közöt*” való bűnök – az eddigi rendszerhez hasonlóan ismét öt vétkek – ismertetésére. Ezek élén szerepel a meghasonlás, „*mely első gradussa az Ország romlásának*”. Ezután a mértéktelenség és a kevelység, a főbűnök középkori rendszerének elemei következnek. Negyedikként Báthori saját – a puritán művelődési programhoz illeszkedő – preferenciájaként a tudatlanságot kárhozatja, „*a' mely szabad akarat szerint valo mivel e' nép meg utalta a' tudománynak és tanulásnak eszközeit*”. A köznépre jellemző bűnök sorát – első látásra meglepő módon – egy olyan vétkekkel zárja, ami inkább a fejedelemre jellemző: „*A hadakozásnak kívánása és ohaitasa*” a Rákóczi-val szembeni propaganda egyik leggyakrabban hangzottatott eleme volt.¹⁷

A fejedelmekre és előljárókra jellemző bűnök tehát összességében kiemelt szerepet játszanak a rendszerben. A tulajdonképpeni katalógus megismétli és további két tétellel bővíti az exordiumban már szereplő vétkek sorát, egy további, kimondottan Rákóczihoz köthető és a Rákóczi-ellenes diskurzusban kiemelt szerepet játszó bűn pedig később, a „*nép és kösség*” vétkei közé rejtve is előfordul. Avval, hogy az egyes rétegeknek különböző vétkeket tulajdonított, alighanem az volt Báthori célja, hogy a fejedelmet leválassza a népről, és – merítve a Rákóczi-ellenes propaganda érvkészletéből¹⁸ – egyes bűnöket közvetlenül Rákóczinak tulajdoníthatson.

Hasonló bűnkatalógusra, a bűnök ilyen felosztására a kortárs szövegekben nem találunk más példát,¹⁹ és a fejedelem többé-kevésbé közvetlen bírálata is nagyon kevés esetben fordult

¹⁶ Uo. 16–18.

¹⁷ Uo. 18–20.

¹⁸ Kemény János, Bethlen János, Medgyesi Pál és Szalárdi János Rákóczi-val szembeni érveire és vádjaira összefoglalóan lásd Lukács Zs. Tibor: *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*. Aetas X(1995). 1–2. sz. 70–78. Rákóczi nyugati megítélése ezekben az években a magyar közvéleményben elterjedt sztereotípiákat visszhangozta. Gömöri György: *Erdélyi meritések. Tanulmányok, esszék*. Kvár 2004. 64–68.

¹⁹ Medgyesi Pál az általa felsorolt kilenc, illetve tíz bűnben egész Erdélyt, illetve a teljes magyar nemzetet, szűkebb értelemben a „*politicus rendet*” találta vétkesnek; ezt nagyon hatásosan érzékelteti a konkrét udvari hallgatóságra szabott többes szám második személy következetes alkalmazása. Medgyesi Pál: *Ötödik jaj* = Uő: *Sok Jajjokban, s' bánatos szivel ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Síralmi*. Sárospatak 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796) 36–39; Medgyesi Pál: *Rohogó tűz* = Uő.: *Magyarok Hatodik Jajja*. Sárospatak 1660. (RMK I. 960 = RMNy 2941) 31–34; Medgyesi beszédeihez hasonlóan Köleséri panaszimádságainak alaphangját is a közös bűnösség adja meg: „*Oh Vram, mi-nékünk orczánk pirulása, a' mi Királyinknak, Fejedelminknek, Atyáinknak, Véneinknek, Iffjainknak, mert vétkeztünk te ellened*.” Köleséri Sámuel: *i. m.* 10. (Fazakas Gergely Tamással szemben úgy látom, hogy Köleséri itt nem Rákóczi fejedelem felelősségére utal, hanem általánosan fogalmazva a világi felsőbbbségek bűnösségére céloz. Vő.: Fazakas Gergely Tamás: *Bűnös-e a fejedelem? Imádságok és versek a Rákóczi-propaganda határain* = *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk. Kármán Gábor–Szabó András Péter. [Bp.] 2009. 448.)

elő. Técsi Joó Miklós 1659-ben megjelent, Rákóczi-párti imádságoskönyvében leggyakrabban a magyarság közös, mindenkire kiterjedő bűnösségét említi.²⁰ Mindössze egyetlen helyen utal a fejedelem felelősségére, ám bűneit itt sem jelöli meg, csak azt, hogy Isten ezek miatt felbontotta a vele kötött frigyét: „*meg haragudtál a' mi fel-kent Fejedelmünk ellen: fel-bontottad a' te szolgálóddal tött szövetségedet, és a' földre vetvén meg- gyaláztad a' mi koronánkat*”.²¹ Czeglédi István a Rákóczi felett mondott temetési beszédében szintén egyetlen ponton utal a fejedelem felelősségére,²² a lengyel hadjáratot illetően. Miután hosszasan érvel amellett, hogy maga a háború nem volt igazságtalan, és Isten ellen való,²³ elhangzik a bíráló: „*ha az Had-indításban nem-is, de vétkeztünk az Hadakozásnak modgyában*”. A magyarok ugyanis nem kerestek békés eszközöket, azonnal az *ultima ratió*hoz nyúltak, Isten helyett saját erejükben bíztak, végül pedig elmaradt a bűnök megbánása és elhagyása (különösen a fosztogatások megbüntetése). „*Szegény Magyarok! Ezek lehetének nektek, ez el-múlt Hadakozásban Szemetekben vért óltóitok!*”²⁴ – a felkiáltás ugyan a magyarság egészéhez szól, a felelősség azonban, már csak a bűnök jellegéből adódóan is, egyértelműen a fejedelmet terheli.

*

A prédikáció második hasznában a „népet” bűnbánatra és az igazi fejedelem melletti kiállásra hívja fel Báthori: „*A' kit az Isten elő állatot mint az ő szíve szerint valo emberét a' Dávidot Solt. 89. 21. Urallyátok, bötsülylétek és érette könyörögjete*”.²⁵ Míg tehát a gondolatmenet korábbi részeiben erőteljesen kiemelte Rákóczi uralkodói bűneit, itt – kimondatlanul bár, de jól érthetően – Rhédeyt állítja a hallgatók elé Isten választottjaként. Ha ez az értelmezés helytálló, a prédikáció a január 14-e előtti napokban hangozhatott el az országgyűlésen – január 13-a éppen vasárnapra esett –, amikor még volt tétje a Rhédey melletti agitációnak.²⁶

²⁰ „... mi, mindnyájan kicsinyek és nagyok, iffiak és vének te ellened vétkeztünk”. Técsi Joó Miklós: *Lilium humilitatis az az: A' nyomoruságoknak tövisse köziben bé-vetteit Isten Anyaszentegyházának maga meg-alázása és keserves síralma*... Kvár 1679. (RMK I. 1235) 2 (a továbbiakban Técsi: *Lilium humilitatis*); Igaz ember nagyon kevés akad, talán csak a csecsemők büntelnek a magyarok között. Técsi: Uo. 32, 39.

²¹ Técsi: *Lilium humilitatis* 76; Fazakas Gergely Tamás: *i. m.* 442.

²² Martis Zsombor szerint már a Czeglédi két évvel korábban megjelent könyvében szereplő hat regula is burkoltan Rákóczi uralkodói hibáira akarta felhívni a figyelmet; a lengyelországi hadjárat idején különösen az istentelen szövetségkötés vétké lehetett aktuális. Martis Zsombor: „*Nagyobb kü emelés is kell a Sion vára rakására*”. *Gyülekezetalapítás, polémia és mártírság Czeglédi István életművében*. PhD-értekezés. Miskolc 2016. 69–75.

²³ Vö. Rákóczi manifesztumaiban megfogalmazott érveivel: Kármán Gábor: *Bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban*. Századok CXL(2006). 949–954.

²⁴ Czeglédi István: *Ama ritka példájú, s-a pogányt természet szerint gyűlölő keresztyének között dicsőséges emlékezetet érdemlet (...) II. Rakoci Györgynek (...) el-aválásának megh-említése, s-testének földben tétele felet lött Praedication*. Kassa 1661. (RMK. I. 974 = RMNy 2970) D4r-E1v.; A prédikációra lásd Martis Zsombor: *i. m.* 83–98; Petróczi Éva: *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*. Bp. 2006. (Historia Litteraria 20.) 136–143.

²⁵ Báthori Mihály: *Hangos trombita* 20.

²⁶ Luffy Katalin szerint a medgyesi országgyűlésen két alkalommal elmondott beszédek egy-egy kötet szerkesztésekor tagolta három részre. Luffy: *Nemzeti propaganda* 111. Ez ellen szól azonban, hogy mindhárom beszéd különböző textus alapján készült, mindegyik rendelkezik a homiletikai elveknek megfelelő részekkel, és önálló gondolatmenetet alkot. Így szerintem mindhárom beszéd egy-egy külön alkalommal elhangzott prédikáció vázlatként vagy rövidített változataként értelmezhető.

A prédikáció zárásaként Báthori inti a hallgatóságot, ne legyenek olyanok, mint a gyermekért perlő két anya (1Kir. 3,26): „*ne mondgyátok, ha miénk nem léssen az ország másé se legyen*”, hiszen a történelem tanúsága szerint „*Az erőszakkal uralkodók boldogtalanok voltak*”.²⁷

Ennek a gondolatmenetnek szerves folytatását jelenti a második prédikáció, amely újszövetségi textus (Gal. 5,15) alapján figyelmeztet a széthúzás, meghasonlás veszélyeire a polgári és az egyházi életben egyaránt: „*Valamely respublica, Ecclesia magában meg hasonlik, és egymás ellen gyűlölséges képen hadakozik, el kell annak veszni*”.²⁸ Ez a gondolat szorosan kapcsolódik a korábbiakban a fejedelmek első bűneként említett kegyetlenséghez, és még inkább a „*nép és kösség*” körében tapasztalható meghasonláshoz. Itt tehát elsősorban a néphez, aktuálisan az országgyűlésen megjelent rendekhez fordul Báthori, őket inti az atyafiúi szeretetre, a megbocsátásra és a megbékélésre, szemben a meghasonlás kárhozatos következményeivel, a gyűlölködéssel, egymás szidalmazásával, hamis hírek keltésével és az erőszakossággal.²⁹

*

Ugyanezt a szellemiséget tükrözi, de már egy megváltozott közegben hangzott el a harmadik prédikáció, melyben ismét a fejedelem felelősségét veti fel Báthori. Az ószövetségi textusban (Jer. 15,1-4) szereplő Manasses alakjával von párhuzamot, bár Manasses öt bűnét – mivel azok nem voltak megfeleltethetőek a Rákóczi-ellenes diskurzusnak – a felsoroláson kívül egyáltalán nem részletezi.³⁰

A szerző ebben a prédikációban nem egyszerűen Rákóczinak tulajdonít sajátos bűnöket, mint néhány nappal korábban, az első beszédben tette, hanem immár ezekben a vétkekben részesnek nyilvánítja a népet, azaz a bűnös fejedelmet a körülmények dacára megválasztó, trónjára visszaültető politikai elitet is. (Arról persze, hogy a „nép” miképpen részesül a fejedelem bűneiben, igencsak homályosan nyilatkozik Báthori: „*közönségesen Manasses vétkeinek mondattatnak azok a vétkek, mellyek a Manasses vétkeihez hasonlók voltak, mellyeket fellyebb elő számláltunk...*”³¹)

A „nép” (azaz itt ismét az aktuális hallgatóság, a Medgyesen megjelent rendek) tehát Rákóczi visszahívásával bizonyította megtéretlenségét, aminek egyenes következménye, hogy Istent még az érte törekedő Mózes, Sámuel, Jeremiás könyörgése sem indítja meg: „*Mert a mint hogy az olyan meg térhetetlen nép es ember meg kerelhetetlen képpen viselte magát midőn az Isten intette, hitta s fenyegette: Így az Istenis meg kerelhetetlen módon viseli önnön magát az olyan néphez es emberhez midőn rajta vagyon a nyomoruság. Peld. 1. 28.*”³²

A prédikáció harmadik, intő hasznában Báthori prófétai hangon azonnali megtérésre szólítja fel a hallgatóit – a katonai helyzetben a végítélet valóban közeleink tűnhetett:³³ „*Bűnös ország, halando ember, talam az Isten tsak negyven napot sem enged tinéktek, mint az Ninivebelieknek,*

²⁷ Báthori: *Hangos trombita* 20–21.

²⁸ Uo. 23.

²⁹ Uo. 25–29.

³⁰ Uo. 32–33.

³¹ Uo. 33.

³² Uo. 37.

³³ Vö. B. Szabó János: *Erdély katasztrófiája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai.* Aetas XXI(2006). 2–3. sz. 204–218.

hanem az ti kapuitokban tüzet gerjeszt, rabságra, fegyverre küld és a' ti testeiteket az égi madaraknak hányattya. Hidgyétek hát az Istennek, böjtöllyetek, sírjátok, és térjete meg a' ti gonosz utaitokrol...".³⁴ Mivel a szerző itt – más szövegektől, így elsősorban Medgyesi Pál prédikációitól eltérően – már egyáltalán nem említi a nép bűneit, és nem részletezi a megtérés folyamatát sem,³⁵ ezalatt alighanem egyetlen aktust, egyetlen politikai cselekvést kell érteni: a bűnös fejedelem pártjának elhagyását, és visszatérést az Isten választottjához, a kegyes fejedelemhez.

A kegyes fejedelem erényei

Báthori a medgyesi országgyűlésen elmondott beszédekben nem alkotott tényleges fejedelmi erénykatalógust, arra csak két évvel később, a Barcsay Ákos elleni hatodik prédikációban kerített sort. Megállapítása szerint az ideális uralkodót hat tulajdonság jellemzi. A szívében mindenekelőtt kegyesség lakozik, ami megnyilvánul a buzgóságban, a bálványok rombolásában és az igaz vallás helyreállításában, és végül abban, hogy „szorgalmas gondgya vagyon Templomra oskolára, tudos Predikátorokra, és Professorokra”. Másodszor a fejében józanság van, aminek fontosságára éppen a törökök közmondásos fegyelmezettsége szolgált példát: „A' Török Imperiumot a' jozan tanáts igazgattya: De a' Magyar tanáts délig fő fajo, szédelgő, dél után részeg”. Evvel függ össze a harmadik vonatkozás, hogy a jó fejedelem szemében okosság látszik. A füleiben ugyanekkor jószág honol: „Ne legyen személy válogato, a' mint a' nagyot, a' gazdagot ugy a' kitsint és szegént meg halgassa”. Végül a kezeiben irgalmasság és adakozás, a karjaiban pedig erősség lakozik.³⁶

Ezt az erénytáblát Báthori a kötet 1664 áprilisában kelt ajánlásában bővítette és részletezte tovább, kiemelve két tulajdonságot. Rhédey főúrként a tanítók támogatója, alumnusok táplálója volt, „nemelly Uraknak kegyetlenseget telhetlenseget nem követte: A Predikátorok fizeteset meg nem kissebitette, valamit a' föld termet annak tizedet nekik engedte”.³⁷ Uralkodóként pedig rendkívüli áldozatkészségről tett tanúságot: „nem szana N. az Ország meg maradasaert Meltosagos Eleitől meg maradat kencset költeni, azzal Nemzetinek jo akarokat szerezni és az idegeneknek sziveket meg lagyítani”, végül pedig a belső ellenség nyomására, a békesség érdekében trónjáról is hajlandó volt lemondani.³⁸

³⁴ Báthori: *Hangos trombita* 41; Vö. „félő hogy nincsen néked nem hogy száz husz esztendőd, de csak husz is hátra”. Medgyesi Pál: *Rohogó tűz* i. m. 34.

³⁵ Medgyesi két hosszú bűnkatalógusa után, az *Ötödik jaj* és a *Rohogó tűz* végén is részletesen írt a megtérésről, sőt az 1658-as kötetben külön prédikációt is szentelt ennek a kérdésnek. Medgyesi Pál: *Ötödik jaj* i. m. 40–42; Medgyesi Pál: *Istenhez való igaz megtérés = Uő: Sok Jajjokban, s' bánatos szivel ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Siralmi*. Sárospatak 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796); Medgyesi Pál: *Rohogó tűz* i. m. . 37–39.

³⁶ Báthori: *Hangos trombita* 92–94.

³⁷ Uo. A2r-A4v.; Ugyanezeket az erényeket emelte ki Báthori a fiatalon elhunyt Rhédey László temetési beszédekben is: „A' Rhedei sok jókkal bővölködő másokon könyörülő, Háznak fényes Csillaga a' ki iffiusághoz képest sok nyomoruságon által mentél; de soha az Urtol el nem hagyattattál Ecclesiáknak Oskoláknak építésére reformatiojára igyekező édes Josiásunk...”. Báthori Mihály: *Halotti Predikacio* i. m. 184.

³⁸ Báthori: *Hangos trombita* A5r-A6v.; Báthori a kötet megjelenése idején már debreceni lelkészként szolgált, nem fűződött személyes érdeke Rhédey dicséretéhez, vagyis a sorai mögött minden bizonnyal őszinte elkötelezettség és hála áll. Luffy: *Nemzeti propaganda* 110–111.

E két uralkodói erény kiemelése Rhédey reprezentációjának, majd mitizációjának később is része maradt. A temetésén elhangzott egyik prédikációban Eszéki István az egykori fejedelem áldozatkészségét emelte ki első helyen: nehéz időszakban vállalta magára az uralkodói tisztet, mikor „*a' szegény Haza pedig rongyolott darab pusztává fordítottatik*”. Nem kívánta a trónt, sőt „*tsudáld ez kegyes Urnak minden rendiben bölcsességgel mérséklett szelidségét! nem akara ez Méltóságos Fejedelem tsak edgy ártatlannak-is véreben leledzeni (...), akara inkább Méltóságos Tiszti nélkül el-lenni, melyet sokszor sokak hallatára-is mondott. Nem kell (ugy mond) ennékem senki Méltósága; áldassék Istennek neve érette, hogy én miattam egy keresztyén lélek-is nem veszet*”.³⁹ Eszéki itt alig burkoltan utal arra a Rákóczi elleni vádra, hogy a lengyel hadjáratral és a trónra való visszatéréssel csak magánérdekét követte, nem szánva megannyi keresztyén halálát, „*sok ezer szenteknek ki omlott véreken mint meg-annyi folyó patakokon evesztéltenek*”.⁴⁰ Eszéki második helyen Rhédey kegyes és istenfélő életvitelét dicsérte. Minden nap kora hajnalban és este a Szentírást és a *Praxis pietatist* olvasta, majd miután a látása megromlott, felolvastatott magának a Bibliából. Végül olyan pontosan tudta betéve a teljes Ó- és Újszövetséget, hogy emlékezetből kijavította a felolvasásban ejtett hibákat. Támogatta a kassai és a nagyszombati egyházat, a pataki, a debreceni, a szatmári és több más iskolát, sok rabot pedig alamizsnával segített.⁴¹

Rhédey mitizációjában a második rendhez tartozó erények kaptak nagyobb hangsúlyt. Szántai Pócs István kegyes életvitelét – bölcsességét, imádságos lelkületét és buzgó bibliaolvasását –, valamint jótékonyágát – a szegények, jövevények, rabok és özvegyek gyámolítását – emelte ki.⁴² Czeglédi István a hitéért különleges isteni kegyelemben részesült Énokhoz (Zsid. 11,5) hasonlította Rhédeyt, akiben felismeri az üdvözítő hit mind a nyolc jegyét.⁴³ Ezek jele, hogy kora ifjúságától kegyes életet élt, szorgalmasan olvasta a Bibliát. Mindig nyitva volt az ajtaja az elesettek előtt, senkit sem bántott, nem vette el más jószágát, alázatosságát pedig az mutatja, hogy nem szégyellt bocsánatot kérni akár szolgáitól is.⁴⁴ Görgei Pál prédikációjában ugyanezek az értékek kapták a legnagyobb hangsúlyt: a szerző kiemelte Rhédeynek vármegyéjéhez, szolgálóihoz és jobbágyaihoz, az árvákhoz, szegényekhez és jövevényekhez, sőt ellenségeihez való igazságát is.⁴⁵

A Rhédeynek tulajdonított erényekhez képest egészen más szellemiséget, uralkodói attitűdöt tükröz II. Rákóczi György önreprezentációja és a személye körül kialakult mitizáció. Míg Rhédey áldozatkészségét a fejedelemség elfogadása, majd a trónról való lemondás bizonyította, addig

³⁹ Eszéki István: *Halotti magyar oratio (...)* groff Rhedei Ferencz urunknak meg-hidegedet tetemének utolsó érdemlet tisztessége meg-adásának okáért. Sárospatak 1668. (RMK I. 1075 = RMNy 3479) 27; Ugyanezt olvassuk Görgei Pálnál is: „*amaz ho harmathoz hasonló fejedelemsége mutatya, készeb volt maga méltóságát meg-csonkítani, hogy nem romlott hazájának bokros jaiját szaporítani.*” Görgei Pál: *Emlekezetnek oszlopa, melyet néhai kegyes vrának (...)* groff Redei Ferencznek (...) emlekezetire fel-emelt Kapos városának lelki-tanítója, Görgei Pál. Sárospatak 1668. (RMK I. 1074 = RMNy 3482) 19.

⁴⁰ Id.: Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században.* Bp. 1998. (Historia Litteraria 5.) 155.

⁴¹ Eszéki István: *i. m.* 29–32; A bibliaolvasás toposza: Kecskeméti Gábor: *i. m.* 205.

⁴² Szántai Pócs István: *Halotti praedikatio, Mellyet tött Szantai Poóts István (...)* nehaj groff Redai Ferencz urnak (...) meg-hidegedett teste felett. Sárospatak 1668. (RMK I. 1074 = RMNy 3482) 34–35.

⁴³ Czeglédi István: *Enochnak, Istennel valo, minden-napi-járása...* Sárospatak 1669. (RMK I. 1093 = RMNy 3588) 33–40.

⁴⁴ Uo. 148–155.

⁴⁵ Görgei Pál: *i. m.* 19–20.

Rákóczi a haza és az egyház ügye melletti fegyveres harc – hatalmas kockázattal járó⁴⁶ – vállalását tekintette áldozatnak, melyet végül valóban saját halálával pecsételt meg. Barcsay Ákossal polemizálva így fogalmazott: „*mi hogy valóságos keresztények és magyarok vagyunk, még karunkat s kardunkat felbírjuk, kereszténység és nemzetünk oltalmazásában kívánjuk elfogyatni életünket*”.⁴⁷ Técsi Joó Miklós 1659-ben írt imádságában a fegyveres küzdelmet középpontba állítva könyörgött a fejedelemért: „*a' te fel kentednek a' mi kegyelmes Fejedelmünknek, ki a' te dicsősséged mellett, a' te Ecclesiád mellett, és a' mi szegény hazánk mellett a' te házadnak ellensége ellen fegyvert fogott, légy erőssége*”.⁴⁸ Czeglédi István pedig Rákóczi temetési beszédében a mártíromság és a *miles Christianus* ideálját kapcsolta össze, és így szólította meg az elhunyt fejedelemet: „*szerelmes Hazád romlását nem szenvedhetted; és ekképpen Nemzetségedért, s-a' mi Istenünk Városiért marokni véredet nem szántad*”.⁴⁹ A végzetes csata előtt pedig „*így fohászokdál: En Istenem lásd meg! im nincsen, ki engemet ismerjen, nem szaladhatok el, s-nincsen ki az én életemre gondot viseljen. Bizonyára úgy vala; (...) E' Sutullá ki belőled, amaz Edes Nemzedhez gerjedező szókat: Kész vagyok egy bokrot meg-festennem véremmel. Ez Hazádhoz gerjedező Lelkednek melegsége, tétete ilyen biztatást: Vitézek! Vitézek! az én Vérem sem drágább a' Tieteknél*”.⁵⁰

Összességében a Báthori által bemutatott fejedelmi erények Rhédey uralkodói attitűdjéhez, politikai krédójához állnak közel, és nagyrészt az első prédikáció exordiumában és első hasznáiban felsorolt, Rákóczihoz köthető bűnök ellentettjeinek felelnek meg. Rákóczi önreprezentációja és a Rákóczi-párti propaganda központi elemeit Báthori egyszerűen a háború kívánásaként utasítja el. Itt már uralkodói reprezentációk csapnak össze, a nemzeti bűnök lajstroma ebben a kontextusban egészen másodlagossá válik – a nemzetkarakterológiát Báthori a politikai propaganda és a nyílt agitáció terepére vezeti át.

Összefoglalás

Báthori Mihály medgyesi beszédei kényes, sőt kimondottan veszedelmes helyzetben hangzottak el. A rendkívül bizonytalan kimenetelű szituációban patrónusa, Rhédey Ferenc fejedelem-sége mellett érvelt, és elutasította a trónról lemondott II. Rákóczi György visszatérését. Merített a kor bűnkatalógusaiból, a fejedelemtükrök és a Rákóczi személye, szerepe körüli diskurzus toposzkészletéből, az egyes paneleket viszont úgy rendszerezte, hogy a beszédek még akkor se feltétlenül kövessék felelősségre vonás, ha a bennük szereplő utalások, a Rákóczival szembeni vádak ugyancsak egyértelműek is voltak.

Báthori prédikációinak egyik legfontosabb sajátossága, hogy míg a legtöbb szerzőnél a nemzeti bűnök ostromozása döntően morális és teológiai szerepet játszott, addig ő az adott közegben

⁴⁶ R. Várkonyi Ágnes: *Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok*. Bp. 1994. 76–90; R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. [Bp.] 2010. 275–281.

⁴⁷ Szalárdi: *Siralmas krónika* 475.

⁴⁸ Técsi: *Lilium humilitatis* 85.

⁴⁹ Czeglédi István: *Ama ritka példájú i. m.* B1v.

⁵⁰ Czeglédi István: *Ama ritka példájú i. m.* G1v.; A jellegzetes szófordulat előkerült már a Barcsayval szembeni röpiratháborúban is. Szalárdi: *Siralmas krónika* 468.

saját, nagyon is aktuális politikai programjának szolgálatába állította a bűnkatalógust és a fejedelmi érénytáblát. Ennél azonban talán még többről is lehet szó.

A prédikációknak – a medgyesi beszédek esetében bizonyosan – kétféle olvasata volt lehetséges, összefüggésben a beszédhelyzet és a medialitás sajátosságaival. Az elhangzott prédikációk ténylegesen megszólított hallgatóságát az országgyűlésen megjelent rendek alkották, a politikai program címzettjeiként csak ők képzelhetők el. A kötet esetében azonban Báthori sem a címlapon, sem az ajánlásban nem határolja körül, hogy kiknek szánja a „*közönségessé tölt s'ki bocsáttatott*” szövegeket, vagyis kimondatlanul és virtuálisan a nemzet egészét, a rendi nemzet kereteit jócskán meghaladó közösséget hívja fel a megtérésre.⁵¹ A közvetlen politikai és az egyetemes érvényű morális olvasat tehát, bár analitikusan szétszálazható, szövegszerűen mégis szerves egységet képez.

Catalogue of Sins and Political Programme in the Sermons of Mihály Báthori

Keywords: Transylvanian Principality, sermons, court preacher, political discourse

It is well known that the essential aim of the 16th–17th century Protestant catalogues of sins was to exhort the audience of the sermons and the readers of the prayers to moral renewal, and thereby to conduce the deliverance from God's punishment. We can find one of the most sophisticated catalogues in the sermons of Mihály Báthori, court preacher of Ferenc Rhédey, delivered in January 1658, and printed six years later.

The goal of this study is to throw new light on the sermons, and to interpret them as part of the political discourse during the 1657–1662 crisis in Transylvania. In this context it seems to be clear that Báthori's main aim was not only to urge the moral renewal of the nation: he articulated a very up-to-date political programme as well. He argued for the reign of the newly elected Prince, Ferenc Rhédey, and against the returning György Rákóczi II.; he defined the moral rebirth as a single political act, as standing for the “pious prince”.

⁵¹ Luffy: *Nemzeti propaganda* 128.

Demeter Gábor–Mikle György

Regionális különbségek Erdélyben az 1750-es összeírás alapján

Bevezető

Tanulmányunkban a 18. század közepének területi különbségeit, a településállomány gazdasági-társadalmi sajátosságait vizsgáljuk Erdély területén, a településeket hasonlósági kritériumok alapján csoportosító klaszteranalízis segítségével. A geográfiában gyakran alkalmazott elemzési módszer a típusok ismérveinek (a mutatók értékei alapján történő) azonosítása mellett lehetővé teszi a területi mintázat jellegének vizsgálatát (mozaikos-szórttól a területileg koncentráltig), jellegükben hasonló képet mutató területegységek azonosítását¹ és egyéb, társadalmi-gazdasági és természeti tényezőkkel való összefüggésének feltárását.

A történeti statisztika jelentőségére és problémáira a 18. századi Erdély társadalmi-gazdasági viszonyainak megismerése és a magyarországi viszonyokkal való összevetése kapcsán már Csetri Elek és Imreh István is felhívták a figyelmet az 1767–1818 közötti összeírásokon alapuló, társadalmi csoportok létszámának változását vizsgáló módszertani tanulmányukban,² az 1750-es összeírás jelentőségét és máig hiányzó elemzését³ pedig Trócsányi Zsolt is hangsúlyozta 1957-es írásában.⁴ A klaszteranalízist mint a regionális sokszínűség/homogenitás bemutatására szolgáló módszert ritkán alkalmazzák történeti kutatásokban (szemben a földrajzzal), különösen nem ilyen régi adatsorok esetén, a számos felmerülő módszertani

Demeter Gábor (1980), tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, demeter.gabor@abtk.hu; Mikle György (1992), tudományos munkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, mikle.gyorgy@abtk.hu.

A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport területi egyenlőtlenség munkacsoportja keretében készült.

¹ A szakirodalmi elnevezésük szerint: formális régiók/hasonlósági régiók/történeti tájak. Tóth Tibor: *A történeti tájak kérdéséhez*. = *Tanulmányok a területi kutatások módszertanából*. Szerk. Tóth Tibor. Pécs 1981. 229–244; Faragó Tamás: *Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség*. Történeti Statisztikai Tanulmányok V(1984). 1–34. és Győri Róbert: *Dunántúl – valóság vagy fikció? A történeti földrajz bizonyítékai*. Limes III(2007). 7–22. (a továbbiakban Győri: Dunántúl)

² Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Buk. 1980. 8. (A továbbiakban Csetri–Imreh: *Erdély változó társadalma*)

³ Trócsányi az 1750-es összeírás descriptio frontalis lapjai alapján felveti a terméseredmények differenciáltságának ábrázolását, a műveléshez szükséges és rendelkezésre álló ökrök számának és a határhasználat rendjének (nyomásszám) rekonstrukcióját. Trócsányi Zsolt: *Erdélyi összeírások*. = *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. (a továbbiakban Trócsányi: *Erdélyi összeírások*) 273–308.

⁴ Trócsányi szerint „az 1750. évi országos összeírás erdélyi viszonylatban egyedülálló érték. Ilyen típusú újabb felvétel nem is készült a feudális kor folyamán a kis országban. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a XVIII. század közepe Kelet-Európájában is egyedül áll”. Trócsányi: *Erdélyi összeírások* 293.

probléma miatt.⁵ Klasszikus példa történeti adatsorokon végzett klaszteranalízisre Győri Róbert Dunántúlt érintő vizsgálata⁶ (valódi történeti régió, vagy csak statisztikai értelemben tekinthető annak), illetve Nagy Mariann a magyar mezőgazdaság 19. század végi megyei szintű tipizálását megkísérlő kutatása.⁷ Nagy területre kiterjedő és településszintű történeti vizsgálatokra azonban még kevesebb példa van⁸ – különösen a 18. században,⁹ hiszen ehhez szisztematikus adatfelvételezésre van szükség.¹⁰ A tanulmányunkban elemzett időszakhoz képest egy szűk évszázaddal későbbre fókuszáló kvantitatív vizsgálatra ugyanakkor Erdély kapcsán is akad példa: Sonkoly Gábor erdélyi piackörzeteket feltáró munkája a 19. század elejére fókuszál.¹¹

A tanulmányban, geográfiai módszereket alkalmazva, arra a történeti kérdésre keressük a választ, hogy (1) Erdély három politikai nemzete, illetve a románság mennyire hasonló/eltérő társadalmi-gazdasági, demográfiai mutatókkal rendelkezett, azaz a vizsgálatba bevont változók alapján a 3+1 nemzet települései külön csoportokba nyertek-e besorolást a klaszteranalízis alapján, avagy a keletkezett csoportok etnikailag nem tekinthetők homogénnek. Ez utóbbi esetben ugyanis a vallási-etnikai törésvonalaknak kisebb jelentőséget kell tulajdonítani, mint azt a román szerzők teszik például az 1784-es Horea-felkelés kapcsán.¹²

(2) Az előző pont mélyebb vizsgálata érdekében a klaszteranalízis mellett a bemenő változók segítségével Erdély aggregált fejlettségi térképét is elkészítettük, megvizsgálandó a regionális differenciák képét. Külön vizsgáltuk a legfejletlenebb települések elhelyezkedését és karakterisztikáját (különbségeiket vagy hasonlóságukat).

(3) A klaszteranalízis lehetőséget nyújt arra is, hogy megvizsgáljuk, a keletkezett csoportok mennyire egyeznek (a) létező közigazgatási határokkal (főleg privilegizált területeken, mint a Szászföld, Székelyföld), (b) esetleg természetföldrajzi tájegységekkel, (c) azonosíthatók-e preindusztriális „történeti tájak” (Tóth Tibor fogalomhasználatával), azaz az egymással szomszédos települések hasonló jellegűek voltak-e, és jól elhatárolódtak más csoportoktól, vagy a településtípusok mozaikos-kevert vagy szórt elterjedést mutattak inkább.

⁵ Problémát jelentenek az összeírások adathiányai és a relatív mértékegységek alkalmazása (pl. telek), továbbá a mutatók és az eredmények interpretálhatósága. Faragó Tamás: *Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség és társadalomtörténeti célú felhasználásáról*. = *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. Szerk. Visi Lakatos Mária. Bp. 1996. 100–123.

⁶ Győri: Dunántúl. Legújabbban pedig Demeter Gábor: *Hasonlósági (formális) régiók és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon*. = *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon: Módszerek és megközelítések*. Szerk. Demeter Gábor–Szulovszky János. Bp. 2018. 195–218.

⁷ Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Bp. 2003.

⁸ Demeter Gábor–Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon: Módszerek és megközelítések*. Bp. 2018; Demeter Gábor: *Estimating Regional Inequalities in the Carpathian Basin: Historical Origins and Recent Outcomes (1880–2010)*. *Regional Statistics X(2020)*. 23–59.

⁹ Faragó Tamás 1715/20-as adatokon végzett vizsgálata is megyei szintű térképsorozatokkal kísérli meg a táji diverzitás bemutatását.

¹⁰ Az 1750-es összeírás során alkalmazott relatív kategorizációnál (pl. igaerő minősége, iparosok kategóriája, telekméret) problémás, hogy nemcsak más csoportokkal nem vehető össze (1. osztályú iparos a paraszttal), de akár a szomszédos vármegye azonos kategóriájával sem, a felvételezők szubjektivitása miatt. Emiatt több ilyen indikátort ki kellett hagyni.

¹¹ Sonkoly Gábor: *Vásárok, vásárközetek és városok Erdélyben 1820-ban*. Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat(2003). 163–182.

¹² Ștefan Pascu: *Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében*. [Ford. András János] Buk. 1984. Uő: *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești*. Cluj-Napoca 1983; Uő: *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*. Buc. 1984. 534.

Módszerek, adatbázis

Elemzésünk alapját a 2019 óta futó MTA BTK Lendület Tíz Generáció projekt keretében összegyűjtött és feldolgozott kvantitatív, javarészt az 1750-es évrre, kisebb részt 1749-re vonatkozó adatok képezték. Adatbázisunk a Gyémánt László és szerzőtársai által publikált 5 kötetes mű¹³ településsoros összesítésein alapszik (a nyers adatok táblázatos formában településenként, de társadalmi csoportonként külön részletezve is a II/1 és II/2 kötetben található, az utolsó kötetben részletes magyarázattal). Választásunkat Trócsányi Zsolt álláspontja mellett befolyásolta, hogy Csetri Elek és Imreh István későbbi, 1767–1828 közötti összeírásokat elemez, de nem településsoros bontásban, Berlász Jenő pedig uradalmi és nem települési szinten összesíti a 18. századi statisztikákat.¹⁴ Szemben az 1720-as *Conscriptio Regnicolarissal*, az 1750-es összeírás már számos „hardcore” változót tartalmaz, amelyeket a modern regionális tudomány és geográfia is releváns indikátornak tekint,¹⁵ és az összeírt társadalmi csoportokat illetően is teljesebb.¹⁶ A változók nagy száma szintén pozitívum (1720-ban alig 6 változót tudtunk használni hasonló – nem publikált –, országos szintű településsoros vizsgálatunkban). Így mind a változóstruktúra, mind az indikátorszám, mind a területi felbontás (esetszám) megfelelő egy klaszteranalízis számára, az évkör pedig történeti szempontból tartalmazhat számos információt a későbbi összeírásokkal való összevetés esetén.¹⁷ Szintén segítség volt az adatfeldolgozásban, hogy Gyémánt László rendelkezésünkre bocsátotta az eredeti adatokat, Word-táblázatba integrálva.¹⁸

Klaszteranalízisünkben 16 darab, az eredeti adatokból képzett, fajlagos mutatót használtunk fel (2. táblázat). Az így futtatott vizsgálat során az adatbázisban szereplő 2132 településből 1891 darab került besorolásra valamely klaszterbe, a többi (elsősorban adathiány miatt) kizárásra került a vizsgálatból (1. ábra). A fajlagos adatok előállításához felhasznált nyers változók zömmel a rurális népesség gazdasági állapotáról szolgáltatnak információkat,¹⁹ így a kirajzoló kép is annak területi differenciáltságát tükrözi. A kapott kép tehát nem teljes, mivel adatfeldolgozásunkból nemcsak az ipari teljesítmény mérése,²⁰ hanem számos város teljesítménye is hiányzik, de a mezőgazdaságból sem kapunk képet az allodiális birtokok teljesítményére vonatkozóan. Ez utóbbiak pedig a mezőgazdasági haszonterület harmadát is kitehették.²¹ Így az

¹³ Gyémánt Ladislau–Remus Câmpeanu–Anton Dörner–Florin Mureșan–Amalia Gyémánt: *Conscriptia fiscală a Transilvaniei din anul 1750*. I–II. Buc. 2009–2016.

¹⁴ Csetri–Imreh: *Erdély változó társadalmá*; Berlász Jenő: *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a 18. században*. Bp. 1958. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 10) A továbbiakban Berlász: *Az erdélyi jobbágyság*.

¹⁵ Az 1785-ös népszámlálás során megint kevés az indikátorok száma, zömmel társadalmi jellegűek.

¹⁶ A birtokos nemesség és a papság nem került összeírásra, de a korábbi adómentes exemptusok jó része igen (lásd később).

¹⁷ Jelen tanulmányban erre itt nem térünk ki.

¹⁸ Amiért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani!

¹⁹ Az összeírás a városi lakosok jó részét is tartalmazza, de több, ott mérhető jelenség a pontszerű elterjedése miatt nem térképezhető, és klaszteranalízisnek sem vethető alá (csak az eredeti településhalmazból való kiemelés esetén van erre lehetőség).

²⁰ Az iparosokat, kereskedőket kategóriákba sorolva összeírták 1750-ben, de az előző lábjegyzetben írtak miatt ezeket az adatokat nem dolgoztuk fel ebben a tanulmányban.

²¹ Makkai László–Szász Zoltán: *Erdély története II.* (1606–1830-ig). Bp. 1986. 984. Vö. Berlász: *Az erdélyi jobbágyság* 40, 61. A balázsfalvi uradalomban 1772-ben 1914 köből szántót és 1007 köből kaszálót, 412 kapás szőlőt találunk jobbágycézben, az uradalmi szántó, kaszálórét és szőlő nagysága sorrendben 1491/553/410. ugyanezen évben. Ezekből a kategóriákból az ebesfalvi uradalomban paraszti kézben 1752-ben 2928/1190/1178, illetve ugyanakkor a majorság területén 1128/176/950 volt.

adatsor a tényleges gazdasági teljesítmény kiszámítására és regionális különbségeinek bemutatására csak korlátozottan alkalmas. Ráadásul az eredeti összeírás demográfiai sajátosságokat (családméret, gyerekszám) nem tartalmaz. A társadalmi (jogi) rétegződés ugyan vizsgálható lenne, és a Csetri–Imreh-féle adatsorral való összevetés szempontjából lenne is értelme,²² de a klaszteranalízis szempontjából már kevésbé: a kiadott kötet egyszerűen túl sok kategóriát tartalmaz (és ráadásul etnikai bontásban),²³ s hasonló kategorizáció 1785-ből, a népszámlálás idejéből is rendelkezésre áll.²⁴ Jelen vizsgálatunkban tehát így nem a taxás, szabad paraszt, jobbágy, zsellér stb. kategóriák szerepelnek, hanem adózó, adó alól felmentett, más földjén dolgozó stb. rovatok. Különleges viszont az 1750-es összeírás abból a szempontból, hogy a magyarországi összeírásokkal szemben²⁵ az állatállományra vonatkozóan is tartalmaz adatot, továbbá terméseredményeket, vetőmagigényt is közöl.²⁶ Az állatállomány érthető is, nemcsak az 1754-ben bevezetett adórendszer miatt, de szerepére utal, hogy a lakosság ellenállt a kormányzat által preferált három nyomás bevezetésének, mert az csökkentette volna (az összeírásban nem is szereplő)²⁷ legelőterületek arányát.²⁸

A jelen vizsgálatban felhasznált változók közé tartozik az adózó népesség száma,²⁹ a telkek száma, a házak száma, az adófizetőre eső telekméret³⁰ és a puszta telkek aránya.³¹ Melléjük

²² Ez egy későbbi tanulmány feladata.

²³ 1767-ben 25 rovat volt. Csetri–Imreh: *Erdély változó társadalma* 27. Ezek aggregálása komoly módszertani kihívást jelent, akár a társadalmi, akár az etnikai kép rekonstrukciója lenne a cél.

²⁴ A fejlettségi vizsgálatokban, a zselléresedés tendenciáit bemutatva, ezeket használtuk is.

²⁵ A kutatás során az 1720-as Regnicolaris conscriptio és a II. József kori népszámlálás adatait is rögzítettük, az 1786-os magyarországi kancelláriai összeírással együtt. Emellett Vályi, a Lexicon locorum és Ludovicus Nagy adatai kerültek még rögzítésre.

²⁶ A terméseredmény a bevezető frontális descriptiókban található, a táblás kimutatásokban a vetőmagigény és egyes esetekben (pl. gyümölcs) a hozam nagysága szerepel. Így lehetséges a gazdálkodás hatékonyságának mérése vetésterület/igaerő vagy vetésterület/család, vetésterület/telek indikátorokkal.

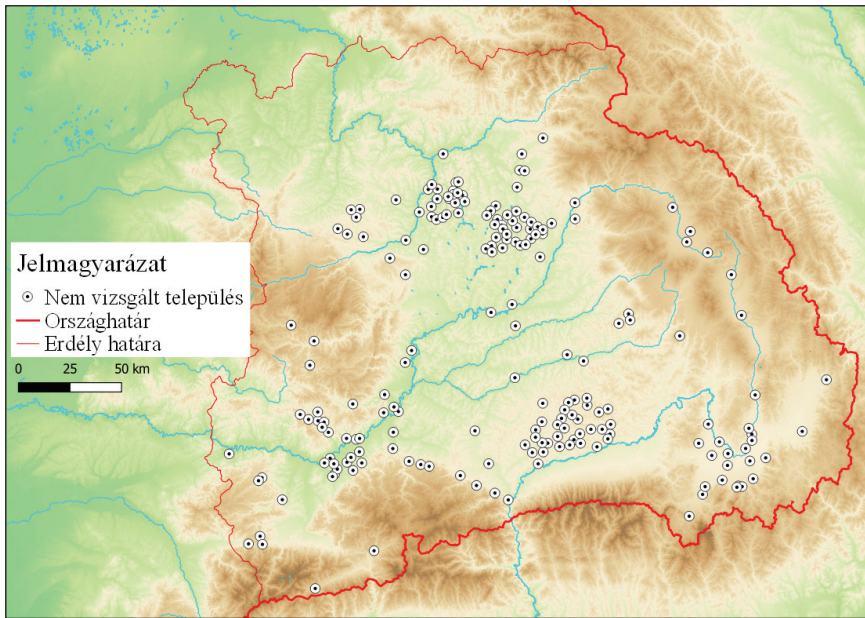
²⁷ A kaszálók hozamát összeírták, Dankanits pedig takarmányhiányt említ. Dankanits Ádám: *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Bp. 1983. (a továbbiakban Dankanits: *A hagyományos világ*). 47. Az összeírás adatai alapján a kaszálók igaerőre vagy szarvasmarhára jutó hozama is kiszámolható, és kijelölhető a takarmányhiányos területek.

²⁸ Dankanits: *A hagyományos világ* 46.

²⁹ Az 1848-ig érvényes adórendszert Erdélyben az 1750-es összeírás után, 1754–1769 között dolgozták ki, mely föld- és minőség szerint differenciált állatadót (facultas) és differenciált fejadót tartalmazott (2–3–4 Ft rendre a jobbágyok, zsellérek és szabad parasztok adója) Csetri–Imreh: *Erdély változó társadalma* 18.

³⁰ A telek ekkor már relatív méretkategória Erdélyben. Későbbi, fejlettségi vizsgálatainkból ki is ejtettük. A klaszteranalízis esetében azért maradt benn, mert annak lényege épp a sokszínűség kimutatása. Trócsányi szerint: egyazon faluban egy „egésztelkes” jobbágnak kétszer annyi földje lehetett, mint egy másik „egésztelkes”-nek, a „féltelkes”-nek feleakkora, mint a „negyedtelkes”-nek, stb. Trócsányi: *Erdélyi összeírások* 284; Berlász: *Az erdélyi jobbágyország* 11. Berlász kiszámolta az egyes uradalmak telki állományának méretét is. A gyalui uradalomban 1737-ben egy gazdára 4 kataszteri hold, 1767-ben 3 hold szántó jutott, Balázsfalván 1726-ban 7 kat. hold, 1772-ben 8,5 hold szántó jutott, a többi uradalomban pedig ennél kevesebb, akár a fele. A 18. század második felében az 1767-es „Bizonyos Punctumokhoz” kapcsolódó egységesítő reformelképzelések a telekméretet 6–8 kataszteri hold szántóban határozták meg. A gyalui uradalom telkes jobbágysai tehát ekkor átlag féltelkesek voltak, a balázsfalviak egésztelkesek. Berlász: *Az erdélyi jobbágyország* 41.

³¹ Berlász 15–35%-ra tette a szökött jobbágyok arányát uradalmankénti összesítésében (Berlász: *Az erdélyi jobbágyország* 21.), de a fenti fogalomba nem csak ez tartozott bele. Trócsányi is beszámol a jelenségről 1750 kapcsán. Trócsányi: *Erdélyi összeírások* 285. A puszta telkek aránya különösen a Székelyföldön volt magas a művelt telkekhez képest (50% felett, azaz a telkek harmada).

1. ábra. A klaszteranalízisből kimaradt települések földrajzi elhelyezkedése
Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

a mezőgazdasági termelés jellemzői (a gabona vetésterülete,³² az igavonók és más használatok száma), továbbá a mások földjén dolgozók,³³ illetve az adó alól felmentett népesség³⁴ száma is megtalálható a változók között (2. táblázat). Ezenfelül a települések közbevételei és köztartozásai, az adóterhek és adóhátralék értéke is vizsgálható.³⁵

³² Ez sem problémamentes: Trócsányi felhívja a figyelmet (Trócsányi: *Erdélyi összeírások* 276), hogy a végrehajtók a köles- és kukoricaföldek esetében a terméseredményt vélték összeírandónak, nem pedig, mint a conscriptio tervezete előírta, a vetőmagmennyiséget. Valójában tehát nem terméshozamot mért a táblázatos rész, a vetőmagmennyiség pedig nem egyenesen arányos a hozammal, hiszen a föld minősége is befolyásolja. A hozam Erdélyben 1800 körül sem volt több 1:4-nél, 1720 körül pedig 1:3-nál nem lehetett magasabb. Ez magyarázza az állattartás nagyobb részesedését. Dankanits: *A hagyományos világ* 49. Így pl. a székely területen a rozs kapcsán tapasztalható magas érték valójában nem takar magas hozamot. A vetésterület a hozamnak csak proxy-ja, de nem azonos azzal.

³³ 1767-re a Csetri–Imreh szerzőpáros 50 ezer zsellért ad meg, ami az adózók 20%-a, ehhez jönnek még az össze nem írt allodiális cselédek (Csetri–Imreh: *Erdély változó társadalma* 26.). A zsellér és mások földjén dolgozó kategória az összesített eredmények (5. ábra) alapján nem ekvivalens.

³⁴ Ez egy heterogén csoport, s nem feltétlenül a szegénység indikátora. Nem adóztak a nemesek (őket nem is írták össze), kivéve a városlakók és a jobbágytelken ülők 1–2 jobbágnál nem több jobbágy esetén, a szász városlakók jó része is exemptus volt, de az allodiális birtokon dolgozók sem adóztak (őket nem mindig írták össze).

³⁵ Nem használtuk fel az iparra és kereskedelemre vonatkozó adatok mellett az ún. *descriptio frontalis* anyagát, mely a települések szöveges leírását tartalmazza. Ebben általában azt tüntették fel, hogy a helység sík, hegyes stb. területen fekszik-e, talaja milyen termékenységű, van-e vásárjoga, hova hordja piacra szánt árúját, hány fordulóra oszlik a határ, hány igásállattal szántható, szükség van-e a föld trágyázására. Részletesen felsorolták benne az egyes mezőgazdasági termékek hozamát, a must (és bor) árát, stb. Trócsányi: *Erdélyi összeírások* 288.

Sajnos, fogalomhasználata miatt az 1750-es adatsor nem teszi lehetővé Erdély összevetését a magyarországi viszonyokkal,³⁶ mint azt az 1720-as vagy 1785-ös adatok – igaz, jóval szűkebb indikátorskálán mozogva – lehetővé teszik. Ezek kombinálásával lehetséges például a zselléresedés folyamatának tanulmányozása is a telkes jobbágyság arányszámának változásán keresztül.³⁷ A fejlettséget célzó vizsgálat sorozatba a fent említettek (2. táblázat) túl ez is bekerült a vizsgálati halmazba (3. táblázat). Emellett, a komplex kép vázolása előtt igyekeztünk képet adni egyes indikátorok területi mintázatáról is, mely segíti a komplex vizsgálatok eredményeinek jobb megértését.

A felhasznált adatok jellege miatt a legnagyobb települések közül például Brassó (2824 adózó családdal), Nagyszeben (1909 adózó családdal), valamint Segesvár (1119 adózó családdal) sem szerepel a lentebb bemutatott tipizálásban, de ugyanígy kimaradt a szabad királyi városi rangot birtokló Medgyes, illetve a mezővárosi rangú Szamosújvár is. Az adatbázisunkban szereplő 12 szabad királyi városból így mindössze 2 került be a klaszteranalízisbe, illetve a 66 mezővárosból 52 darab, továbbá 1830 falu.³⁸ A hierarchikus Ward-módszer segítségével 4 és 10 közötti klaszterszámra végeztük el a vizsgálatot. A klaszterszám növelésével ugyanis megállapítható, mely településcsoportokon belül nagyobb, illetve hol gyengébb a koherencia, mely települések hasonlítanak egymásra oly mértékben, hogy a klaszterek számának emelése után is ugyanabban a csoportban maradtak.

Társadalmi és gazdasági indikátorok értékeinek területi különbségei

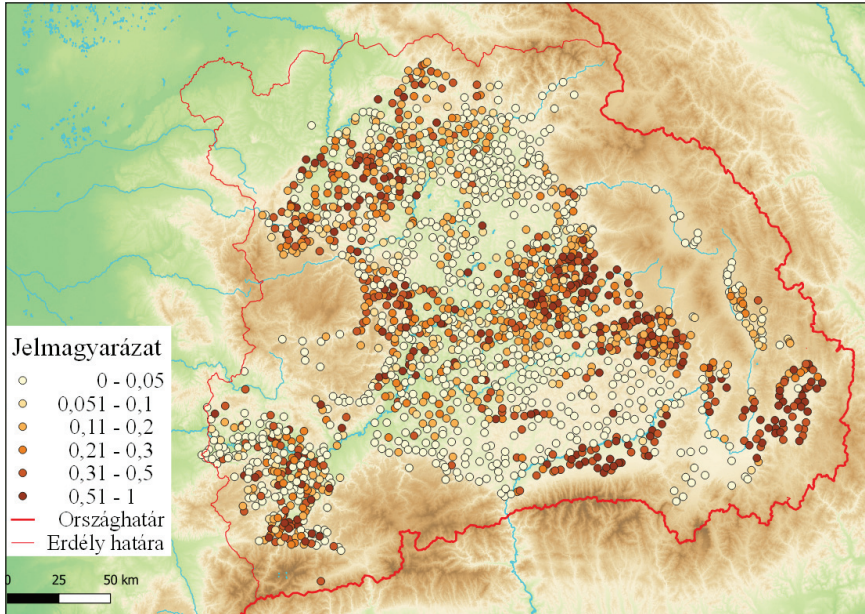
A klaszteranalízis eredményeinek bemutatása előtt illusztrációképpen néhány egyváltozós kartogramon röviden felvázoljuk, hogy milyen, települési szintű területi különbségek rajzolódtak ki bizonyos (a későbbi analízis szempontjából is releváns) indikátorok alapján a korabeli Erdély területén. A *puszta telkek* aránya a művelt telkekhez képest, mint extenzívítási mutatószám (2. ábra), a Székelyföld nyugati és déli részén, Hunyad vármegyében és Erdély északnyugati csücskében található települések jelentős részében volt nagyon magas, miközben északkeleten, a Beszterce környéki német falvakban és Szászföldön alacsony értékekkel találkozhatunk.

A talaj termőképessége mellett indirekt módon a gazdálkodás intenzitására, annak későbbi piacosodási potenciáljára is utal a *gabonafélék egy adófizető családra jutó vetésterülete/vetőmagmennyisége* (3. ábra). Ugyanakkor, mivel az általunk generált mutatószám több gabonaféle (búza, rozs, stb.) közbőlben megadott kumulatív értékét fejezi ki, ezért sem pénzben, sem kalóriában kifejezett értékre nem konvertálható. Értéke, Marosszék északnyugati részét kivéve, magas volt a székely székek területén és a Szászföld Székelyfölddel határos részén is, míg Hunyadban, Szeben déli részén és az Erdélyi-szigethegység peremén látványosan romló mintázattal találkozunk. A Mezőség és a Küküllőmente változatos képet mutatott. Az *egy adófizető családra jutó*

³⁶ De e korból hasonló vizsgálat nem is volt a Királyhágón innen, az 1786-os, igen részletes kancelláriai összeírás pedig más fogalmakat használ.

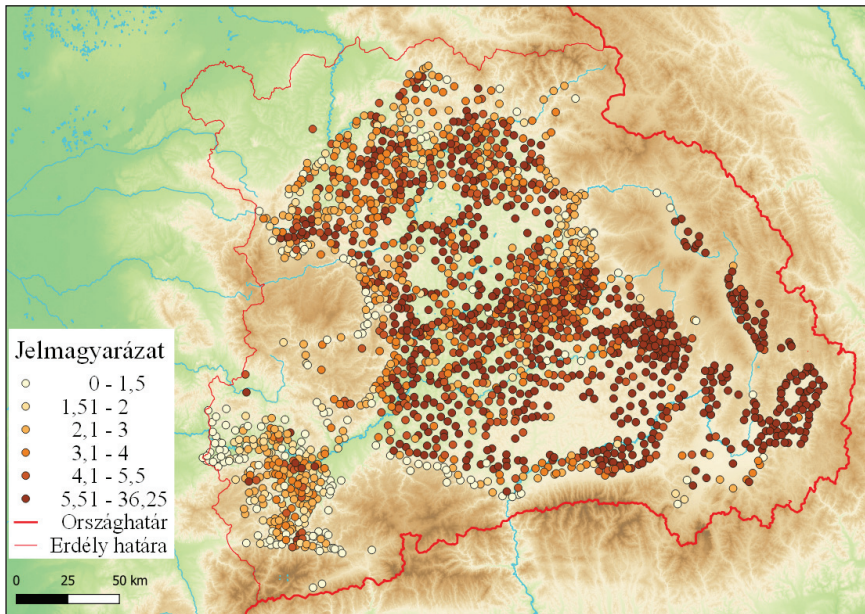
³⁷ Ti. a zsellérkategória 1720-as és 1785-ös párhuzamosíthatósága nem egyértelmű.

³⁸ Szerepel ugyanakkor az elemzésben a szabad királyi városok közül Kolozsvár (1715 adózó családdal) és Marosvásárhely (647 adózó családdal), valamint a mezővárosi rangú Torda (936 adózó családdal).

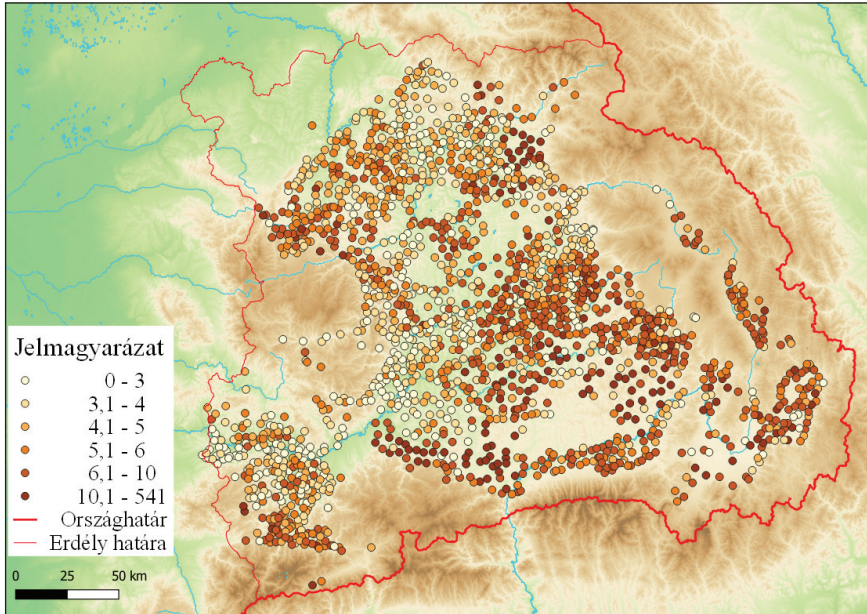
2. ábra. Puszta telkek aránya a művelt telkekhez mérve (1=100%)

Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

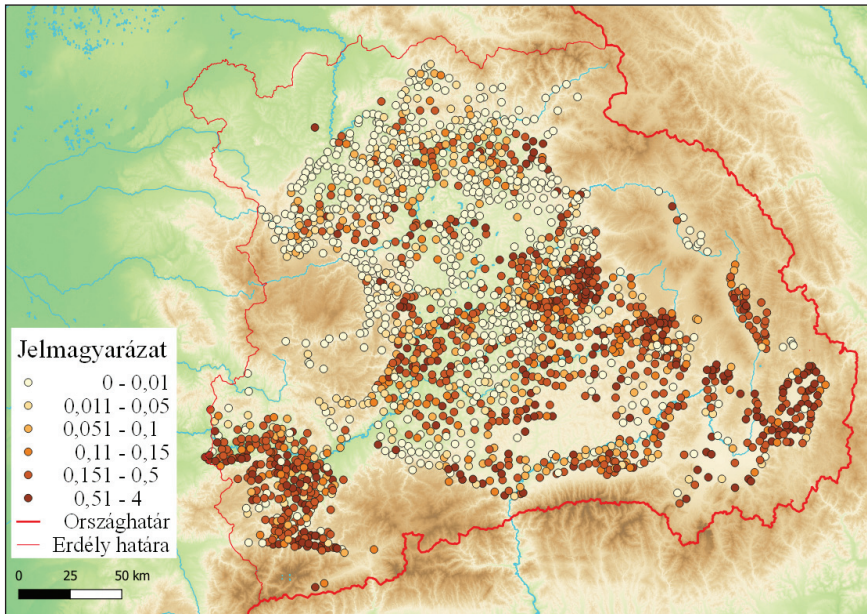

3. ábra. Gabona-vetésterület egy adófizető családra (kőbőlben)

Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

4. ábra. Egy adófizető családra jutó adó (Ft)
Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

5. ábra. Mások földjén dolgozók aránya az adófizetők számához mérve ($1=100\%$)
Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

adó értéke (4. ábra) kiugró volt Szászföld megyéiben, de magas volt a Székelyföldön és Hunyad déli részén is, valamint Beszterce német vidékein és Kolozs nyugati részén is.

A *mások földjén dolgozók aránya* (5. ábra) a társadalom összetételéről árulkodik: a mutató a Magyarországon használt házas és házatlan zsellér kategóriákhoz áll közel. Ez a mutató magasabb értékeket vett fel Székelyföld nyugati felén és Hunyadban, lokális sűrűsödések jellemezték a Szászföldet és Aranyosszékét. A Székelyföld (főként Marossszék és Udvarhelyszék) területe különösen érdekes, mert itt a pusztá telkek magas aránya párosult a mások földjén dolgozók (szintén hátrányos helyzetet indikáló) magas arányával.³⁹ Erdély más területein, elsősorban az északi régiókban, a paraszti társadalom kevésbé volt differenciált, itt általános volt a mások földjén dolgozók alacsony aránya. Fontos kiemelni, hogy a differenciáltsággal együtt is általános volt, hogy egy szűkebb földrajzi területen belül is mutatkozhattak komolyabb különbségek; a nagyon magas és a nagyon alacsony értékekkel jellemezhető települések gyakran erősen keveredtek a korszakban.

A 18. századi Erdély településcsoportjai – a klaszteranalízis eredményei

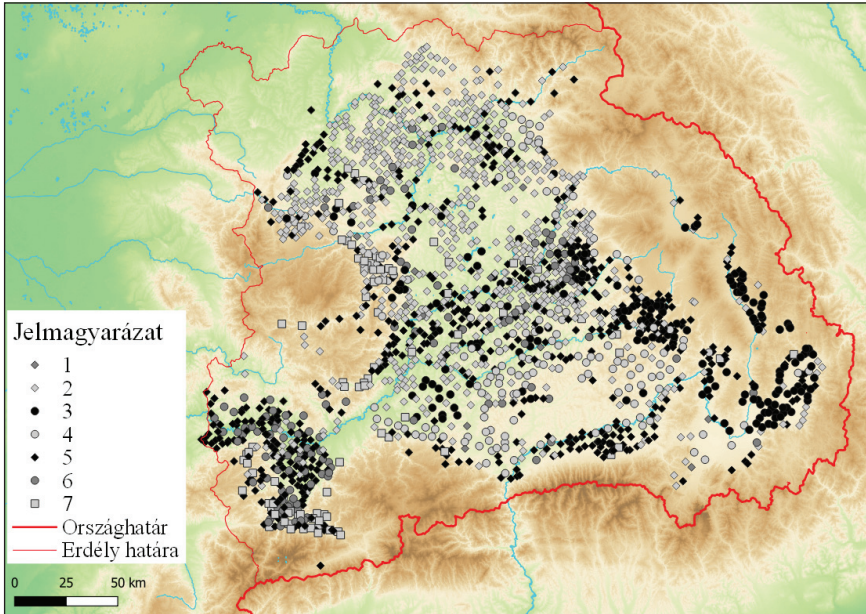
Hierarchikus klaszteranalízisünk során 4 klasztertől indulva 10 klaszterig növeltük a településcsoportok számát. Valamennyi beállítás kapcsán megállapítható, hogy az általunk használt mutatók alapján *nem alakultak ki olyan, földrajzilag kompakt klaszterek, amelyek települései kizárólag egy szűk területen belül csoportosultak*. Ugyanakkor a településcsoportok bizonyos fokú földrajzi tömörülése, esetleg egy-egy területen belül klaszterpárok megjelenése is megfigyelhető. A klaszteranalízis eredményeinek kiértékelése során a klaszterek vármegyék szerinti megoszlására is kitérünk. Ennek kapcsán fontos szem előtt tartani a korabeli adminisztratív határok széttagozottságát,⁴⁰ illetve azt, hogy az azonos vármegyében található települések sokszor egymástól távol, eltérő néprajzi, természetföldrajzi adottságú tájakon feküdtek.

A vizsgálat két végpontjának (a 4 és a 10 klaszter esetén kapott kép) összehasonlítását rávilágított, hogy a Székelyföld településeinek jellemzői némileg elütöttek az erdélyi településállomány zömének attribútumaitól. A 195 települést tömörítő „falusi székely” klaszter⁴¹ volt az egyetlen, amely a klaszterszám emelésének dacára is külön csoportot alkotott (a 6. és a 7. ábrán is a 3-as számú klaszter). Településeinek 63%-a Háromszék és Udvarhely vármegyék területére esett, a településcsoport további tagjai pedig főleg Küküllő (15%), Fehér (8%) és Kolozs (6%) vármegyékben helyezkedtek el. A székelyföldi vármegyék falvainak és városainak összességében

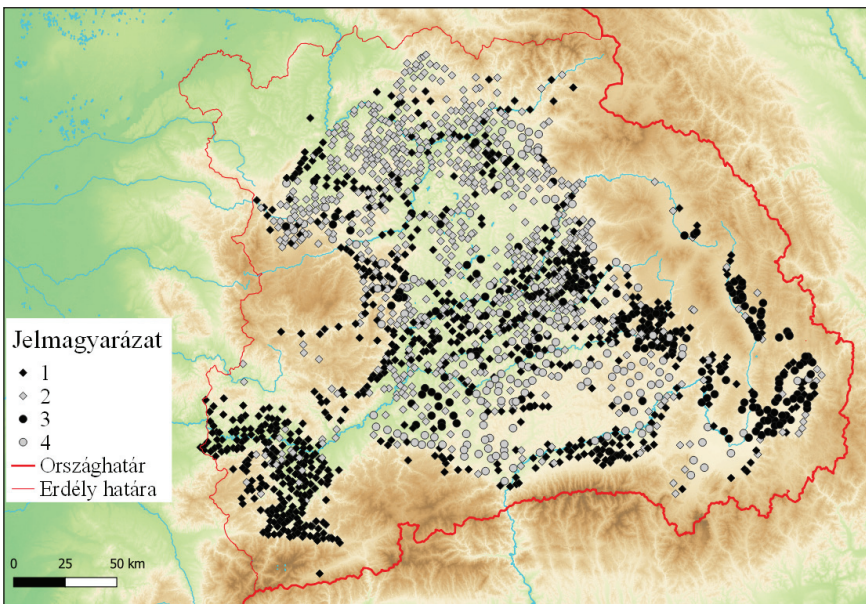
³⁹ Még így is nagy volt a gabona vetésterülete, ebből következően viszonylag magas volt az egy adózó családfőre jutó adó, ugyanakkor sok volt az adózás alól felmentett is, miközben a telekméret sem volt kiemelkedő, de a zsellérek (sőt, telkes parasztok) aránya sem 1720-ban (sok lehetett közöttük ekkor a libertinus).

⁴⁰ A vizsgálat során az 1784-es közigazgatási beosztás névanyagát és határait használtuk fel.

⁴¹ A klaszterek elnevezésekor azok legfontosabb jellemzőit vettük figyelembe. Ez részben a rendelkezésünkre álló kvantitatív adatok alapján történt, részben egyéb, kvalitatív attribútumok alapján. Az utóbbi kategóriába tartoznak például a nemzetiségre, a települési jogállásra vagy a földrajzi elhelyezkedésre vonatkozó jelzők. A klaszterek neve vitatható; célunk a klaszterek ilyen fajta elnevezésével az volt, hogy az olvasók számára szemléletesebbé, befogadhatóbbá tegyük a vizsgálat eredményeit.

6. ábra. Településtípusok elterjedése 7 klaszteres beállítás esetén
Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

7. ábra. Településtípusok regionális mintázata 4 klaszteres beállítás esetén
Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

43,4%-a tartozott ebbe a klaszterbe (Háromszék településeinek 54%-a, Udvarhely településeinek pedig 35%-a), ami arra is rávilágít, hogy a *Székelyföld települései sem tekinthetők egyveretűnek* ebben az időszakban. Az Erdélyi-medence északi területein helyezkedett el annak a településcsoportnak a súlypontja (bár ezt a székelyföldinél jóval nagyobb földrajzi szórtság jellemezte), amely a 4 klaszteres beállítás 10 klaszterre növelését követően mindössze két klaszterre bomlott fel (a 7. ábra 2-es számú klasztere), vagyis az idesorolható 745 település mutatószámai *igen jelentős mértékű hasonlóságot mutattak*. A legalacsonyabb klaszterszámú beállításnál kirajzolódó további két klaszter már újabb 3, illetve 4 további klaszterre bomlott szét, ha a beállítást 10 klaszterre növeltük. Ezek közül figyelemre méltó, hogy köztük volt a legkisebb elemszámú, 171 települést magában foglaló, jellegzetes földrajzi súlyponttal nem jellemezhető klaszter (a 7. ábra 4-es számú klasztere), mely 3 darab, a mutatószámai alapján erősebben elkülönülő településcsoportra bomlott.

Az 1750-es összeírás adatainak felhasználása esetén (az 1785-ből rendelkezésre álló társadalmi mutatók mint polgárság aránya, zsellérek számának változása, telkes jobbágyok aránya stb. *mellőzése* esetén), 7 klaszteres beállítás mellett a legkisebb elemszámmal jellemezhető (mindössze 13 település) 1. klaszterbe a legnagyobb lélekszámú települések mellett néhány kisebb falu is bekerült (*1. táblázat*). A klaszter 5 legnépesebb településéből 4 ekkor mezővárosi ranggal és 250 fő feletti adózó családszámmal rendelkezett. Közülük messze kiemelkedett Torda 936 adózó családjával; a második legnagyobb érték Vizaknához kötődött (400 adózó család). Ugyanakkor a klaszter 4 legkisebb adózó családszámot felmutató településeinek 65 és 24 közötti értéket vett fel az adózó családok száma. *Az adózó családok számának rendkívül nagy szórása mellett az ide tartozó települések földrajzilag is erőteljes szóródást mutattak*. A népességszámban mérhető nagy különbségek miatt a településcsoport jellegzetes mutatószámai mögött is komolyabb szélsőségek figyelhetők meg. A települési közbevételek átlagértékei messze kiemelkedtek ebben a településcsoportban, hasonlóan a szintén magas köztartozásokhoz. Bár a települési közbevételeknek az adózó családokhoz viszonyított értéke viszonylag magas szórást mutat, a klaszter települései a mutató alapján képzett rangsor felső 5%-ában foglaltak helyet.

Erdélyi településeit a *közbevételeknek a települési összadóhoz* viszonyított értéke (szintén relatíve magas szórással) alapján sorba rendezve ugyanakkor, a klaszterbe tartozó települések kivétel nélkül a rangsor elején foglaltak helyet, vagyis *ez a mutató a településcsoport legmeghatározóbb adatának tekinthető*. Az erdélyi átlagnál szintén *magasabb volt itt az első osztályú igavonóknak az adózó családokra és a telkekre jutó száma* is. Mivel ezeknek a mutatóknak a klaszteren belüli szórása nem volt magas, ezért ez szintén az idesorolható települések egyik jellemző attribútumának tekinthető. *A puszta telkek mélyen átlag alatti aránya és az adózó családokra jutó sertések alacsony száma szintén az 1. klaszter jellegzetességeként értékelhető*.

A második legkisebb elemszámú csoport a „*legeltető, állattartó falvak*” (7.) klasztere volt (sajátosságai alapján ezt a nevet adtuk neki). Az idetartozó 94, *döntően hegyvidéki* település között 1 puszta mellett csak falvak voltak; az összes klaszter közül itt *volt a legalacsonyabb az adózó családok átlagos száma*, valamint a *telkek és a házak átlagos száma is jóval az átlag alatt volt*. A településcsoport legjellegzetesebb értéke *az adózó családokra jutó tehének és borjak átlag feletti értéke mellett az adózó családokra jutó juhok és kecskék ugyancsak jelentősen kiemelkedő száma* volt. Emellett az *egy telkekre jutó adó átlagos értéke is ezeken a településeken volt a legmagasabb valamennyi klaszter közül*, ami nem meglepő, hiszen a telkek

száma alacsony volt, az adót pedig nem (csak) a föld után vetették ki. A klaszter településein viszonylag magas volt a szegények száma is, amiről az adó alól felmentettek átlag feletti aránya árulkodik. Az idetartozó települések harmada Hunyad vármegyében helyezkedett el (ugyanakkor a vármegye településeinek csak 13,4%-a tartozott ebbe a klaszterbe), de számos egyéb vármegyében is megtalálhatók voltak a fenti jellemzőkkel bíró települések. Kolozs (a klaszter településeinek 24%-a, a vármegye településeinek 12%-a) és Fehér (a klaszter településeinek 15%-a, a vármegye településeinek 9%-a) vármegyék mellett 6 további vármegye települései alkották ezt a klasztert.

A harmadik, legkisebb elemszámú klaszter a 127 települést (köztük 221 falut és 6 mezővárost) magában foglaló (6.) „szegény-adómentes” klaszter volt. Az idetartozó települések 53%-a Hunyad vármegyében helyezkedett el (miközben a vármegye településeinek csak 25,6%-a tartozott ide), de még további 9 vármegyében, Erdély majd minden részén megtalálhatók voltak a klaszter települései. A településcsoport legfontosabb jellemzője az adó alól felmentetteknek az adózó családokhoz viszonyított nagyon magas száma. A magas átlagérték viszonylag alacsony szórással párosult, vagyis az idesorolható településeken általános volt ez a jelenség. Az egy adózó családfőre jutó telkek mérete ebben a klaszterben volt a legkisebb, emellett az egy adózó családra jutó adó mértéke, valamint a malomból, majorkodásból, gyümölcsből és pálinkafőzésből származó jövedelem is itt volt a legkisebb. A mélyen átlag alatti, egy adózó családra jutó gabona-vetésterület/-hozam mellett ezeken a településeken az állattartás helyzete is rossznak tekinthető, hiszen a tehének és borjak, valamint a sertések adózó családokra eső száma is alacsony volt.

158, főként Szeben vármegyében található település került a 4. (szemiurbánus-szász) klaszterbe. A klaszter településeinek 30%-a volt Szeben vármegye területén, de a vármegye településeinek 50%-a ebbe a klaszterbe tartozott. Magas volt még Fogaras vármegye településeinek aránya is a 4. klaszterben (20,1%). A klaszter további települései 7 további vármegyében szétszórtan helyezkedtek el Erdély területén. Az itt található települések átlagos adózó család száma és a házak száma is magasan átlagon felüli volt. Ennek az oka, hogy a klaszteranalízisünkben szereplő 2 szabad királyi város, Kolozsvár és Marosvásárhely is ide tartozott, továbbá 18 mezőváros (az adatbázisunkban található összes mezőváros 35%-a), köztük Háromszék azon három mezővárosa, amely klaszteranalízisünkben szerepel (Kézdivásárhely, Illyefalva és Feketehalom). A legkisebb elemszámú 1. klasztert leszámítva ebben a klaszterben volt a legmagasabb a mezővárosok aránya. A klaszterképző mutatók közül az átlagon felüli gabona-vetésterület emelhető ki, továbbá az első osztályú igavonók és a puszta telkek kis aránya. Bár az egy adózóra jutó adóhátralék nagyon magas, és a köztartozások magas értéke mögött komolyabb szórás is mutatkozik, a településeket ezek alapján a mutatók alapján sorba rendezve, igen magas a rangsor elején a 4. klaszter településeinek száma.⁴² Területi kiterjedése alapján (Beszterce-Naszódban is van egy tömbje) egyértelműnek tűnik a szászsággal való azonosíthatósága az erős román beköltözés ellenére is.

A fentebb már érintett „falusi székely” (3.) klaszter településeinek zöme a történeti Székelyföld megyéiben helyezkedett el; ebben a klaszterben mindössze egyetlen mezővárosi

⁴² Mindemellét látni kell, hogy a köztartozások nagyon magas szórását főként a Szeben vármegyében található Szerdahely kiugró értéke alakította. A szintén a 4. klaszterbe tartozó nyolc település (többségében mezővárosok, de itt található Kolozsvár is) követte (Kolozsváron a mutató értéke 31,98, míg az erdélyi átlag 2,185 volt).

jogállású település, a Küküllő vármegyei Nyáradszereda mellett 194 falu kapott helyet. A szász klaszterhez hasonlóan *erős belső, földrajzi koherenciával rendelkező településcsoport* distinktív, klaszterképző mutatói közül kiemelhető, hogy *itt volt a legmagasabb a pusztá telkek aránya, és az adózó családokra jutó gabonavetőmag/-vetésterület is*. Ez utóbbi mutató ráadásul magasan átlag feletti értéke dacára sem mutatott jelentősebb szórást a klaszteren belül, vagyis az idesorolható településeket általában kiemelkedő gabonahozam jellemezte; a rangsor első 50 településéből 39 a „falusi székely” klaszterből került ki. Szintén itt volt a legmagasabb a mások földjén dolgozók aránya. Az első osztályú igavonók száma a telkek és az adózó családok számához viszonyítva is nagyon magas volt a klaszterhez tartozó településeken. Bár a települések zömében az igavonók magas száma volt jellemző, azonban nagyjából 70, a településcsoporthoz sorolt településen egyáltalán nem volt első osztályú igavonó, ami a mutatószám magas szórását eredményezte, rávilágítva arra, hogy eme indikátor nem tekinthető klaszterképző tényezőnek.

Az 559 települést (köztük 14 mezővárost) magában foglaló 5. klaszter települései Erdély valamennyi vármegyéjében előfordultak. A vármegyei megoszlás tekintetében kiemelkedő volt (az 1910-es) Hunyad vármegye szerepe (a klaszter településeinek 24%-a, a vármegye településeinek 50%-a!), de Fogaras (a klaszter településeinek 12%-a, a vármegye településeinek fele!), Küküllő és Udvarhely vármegyékben (11,4–11,4%) is jelentős része feküdt a klaszterbe tartozó településeknek. Udvarhely vármegyéjében az idesorolható települések száma még a „falusi székely” klaszterbe sorolható településeket is meghaladta; a vármegye településeinek 40,8%-a tartozott ide, köztük két mezőváros, Gyergyószentmiklós és Székelyudvarhely is. A települési közbevétel összaszóhoz viszonyított értéke mellett az *egy adózó családra jutó köztartozás értéke is ebben a klaszterben volt a legalacsonyabb*, csakúgy, mint az egy adózó családra jutó első osztályú igavonók száma is (másod- és harmadosztályú igavonó volt, de mint láttuk, a gabonakihozatal az igaerőhöz mérten magas volt, ezt némileg mérsékeli, hogy részben rozs termett a területen, nem búza. Ugyanakkor maga a klaszter területe észak felé túlterjeszkedik a rozstermelő zóna határán). *Az egy adózó családra jutó adó szintén átlag alatti értékeket vett fel a klaszterbe tartozó településeken. Mindemellett az egy telekre jutó adó és a pusztá telkek aránya az átlagosnál magasabb volt (a lakossághoz viszonyítva kicsi volt a telki állomány erdélyi összevetésben), de ezek értéke számottevő szórást mutatott.*

A *legnagyobb elemszámú* 2. klaszterbe az elemzésünkben vizsgált települések harmada, köztük 9 mezőváros került. Az összes vármegyére kiterjedő településcsoport területi súlypontja Erdély északi részén volt: Belső-Szolnok (195 település) és Kolozs (103) vármegyékben feküdt az idesorolható települések 40%-a. Ugyanakkor ezekben a vármegyékben a települések döntő része is ebbe a klaszterbe tartozott: Belső-Szolnok településeinek 76,7%-a, Kolozs településeinek 54,5%-a került ide. Emellett az Erdélyi-medence középső területein is nagyobb számban voltak a klaszterbe tartozó települések; Torda (a klaszterbe tartozó települések 22%-a a vármegye településeinek 65,3%-a) mellett Küküllő vármegyéjében (a klaszter településeinek 14%-a, a vármegye településeinek 42,7%-a) is magas volt a 2. klaszter településeinek száma. A településcsoportba *kisebb települések* tartoztak, az adózó családok átlagos száma és a házak száma is az erdélyi átlag alatt maradt. Ezek a településeken *viszonylagos telekbőség* volt jellemző, mivel itt volt messze *a legmagasabb az egy adózó családfőre jutó telekméret mutatószáma*. A magas érték alacsony szórással is párosult, vagyis az adózókhoz viszonyított telekszám a klaszter valamennyi településén magas értéket vett fel, miközben *a műveletlen telkek aránya átlag alatti* volt.

A telekbőségből adódóan *a mások földjén dolgozók aránya mélyen átlag alatti* volt, de az egy telekre jutó első osztályú igavonók nagyon alacsony száma arra utal, hogy nem lehetett olyan jelentős a termelés (az adózó családokra jutó gabona-vetésterület valóban átlag alatti volt) – az adó egy telekre vetített értéke is emiatt és a relatív népességhiány/földbőség miatt volt nagyon alacsony. Ebben a klaszterben volt a legalacsonyabb az adózó családokra vetített adóhátralék értéke is, ami nem meglepő az alacsony adóérték mellett.

1. táblázat. *A klaszterek néhány alap (első 3 oszlop) és derivált fajlagos adatának átlagértéke*

Klaszterek		Adózó családok száma	Telkek száma	Házak száma	Egy adózó családfőre jutó telek	Egy telekre jutó, első osztályú igavonók száma	Egy telekre jutó adó értéke (Ft)
1 (N=13)	Átlag	227,385	110,262	168,692	0,599	0,305	10,665
	Szórás	245,141	104,606	166,835	0,231	0,321	6,016
2 (N=745)	Átlag	73,649	46,326	57,937	0,658	0,090	7,892
	Szórás	62,005	36,782	52,276	0,136	0,178	3,443
3 (N=195)	Átlag	71,840	39,348	62,103	0,558	0,505	14,792
	Szórás	43,407	26,099	40,284	0,162	0,885	8,639
4 (N=158)	Átlag	136,423	75,608	111,127	0,555	0,094	21,591
	Szórás	156,155	98,648	120,716	0,144	0,258	12,143
5 (N=559)	Átlag	83,600	26,929	64,419	0,339	0,122	20,115
	Szórás	68,683	21,610	56,090	0,134	0,277	35,715
6 (N=127)	Átlag	69,291	20,690	48,394	0,302	0,200	16,694
	Szórás	45,804	16,208	32,840	0,135	0,503	21,903
7 (N=94)	Átlag	61,043	16,849	43,596	0,343	0,113	35,380
	Szórás	86,678	16,169	45,208	0,224	0,272	49,084
Összesen (N=1891)	Átlag	81,760	39,572	64,134	0,505	0,153	15,338
	Szórás	80,565	43,663	63,592	0,207	0,397	24,578

Az erdélyi átlag alatti és feletti értékek kiemelve.

2. táblázat. A klaszteranalízis során felhasznált, derivált fajlagos változók klaszterenkénti átlagértékei

Klaszterek	Egy adózó családtípusra jutó telkek	Ápuzszi telkek aránya az összesített telkek számához mérve (1=100%)	Adó-hátralek értéke egy adózó családra számolva (Ft)	Egy adózó családra jutó települési közbevitel	Egy adózó családra jutó A települési közbevitel a települési összadóhoz mérve (1=100%)	Egy adózó családra jutó köztartozás (Ft)	Egy adózó családra számlított gabona-vevőterület	Egy adózó családra jutó, első osztályú ingatlanok száma	Egy adózó családra jutó tehének és borjak száma	Egy adózó családra jutó juhok és kecskék száma	Egy adózó családra jutó sertések száma	Majorkodásból, pálinka-főzéssel származó jövedelem egy adózó családra (Ft)	Egy adózó családra jutó adó (Ft)	Egy adózó családra jutó közbevitel mínusz köztartozás (Ft)	Adó alól felmentettek száma az adózó családok számához mérve	Mások földjén dolgozók száma az adózó családok számához mérve
1 (N=13)	Átlag 0,599	0,052	0,145	2,318	0,419	8,180	12,680	0,161	1,554	3,460	0,804	0,569	5,683	-5,862	0,220	0,154
	Szórás 0,231	0,157	0,248	1,381	0,096	11,785	6,940	0,198	0,944	3,598	0,647	0,696	3,005	11,968	0,124	0,227
2 (N=745)	Átlag 0,658	0,173	0,020	0,025	0,004	1,789	9,673	0,057	1,809	4,895	1,010	0,286	5,003	-1,764	0,233	0,099
	Szórás 0,136	0,213	0,228	0,088	0,015	2,793	4,529	0,111	0,633	3,052	0,527	1,113	1,979	2,787	0,121	0,166
3 (N=195)	Átlag 0,558	0,442	0,022	0,038	0,005	1,769	21,430	0,278	1,558	5,604	1,039	0,249	7,418	-1,730	0,260	0,499
	Szórás 0,162	0,454	0,093	0,100	0,014	3,102	8,871	0,487	0,520	2,795	0,467	0,377	2,883	3,104	0,124	0,505
4 (N=158)	Átlag 0,555	0,132	1,143	0,700	0,075	8,663	14,091	0,050	1,675	3,304	1,280	0,244	11,163	-7,964	0,216	0,220
	Szórás 0,144	0,231	2,160	0,579	0,064	19,979	6,550	0,150	0,734	2,929	0,651	0,425	4,784	19,881	0,101	0,316
5 (N=559)	Átlag 0,339	0,400	0,091	0,022	0,004	1,244	8,530	0,035	1,465	4,608	0,892	0,269	4,994	-1,222	0,281	0,291
	Szórás 0,134	0,722	0,319	0,070	0,012	2,898	5,420	0,067	0,592	2,948	0,625	0,595	2,166	2,887	0,114	0,313
6 (N=127)	Átlag 0,302	0,273	0,025	0,025	0,004	1,249	5,530	0,053	1,236	3,364	0,685	0,143	3,565	-1,225	0,522	0,302
	Szórás 0,135	0,311	0,136	0,175	0,026	2,355	3,580	0,138	0,489	2,025	0,434	0,278	1,476	2,330	0,133	0,301
7 (N=94)	Átlag 0,343	0,232	0,034	0,025	0,004	1,342	6,542	0,036	2,551	14,935	1,049	0,194	5,376	-1,317	0,358	0,179
	Szórás 0,224	0,417	0,186	0,088	0,015	2,764	4,439	0,081	1,585	6,294	0,628	0,412	2,298	2,753	0,177	0,239
Összesen (N=1891)	Átlag 0,505	0,273	0,137	0,098	0,013	2,186	10,503	0,072	1,667	5,137	0,979	0,262	5,691	-2,088	0,274	0,225
	Szórás 0,207	0,476	0,732	0,342	0,046	6,746	6,915	0,198	0,743	3,933	0,578	0,800	3,098	6,658	0,142	0,315

Az erdélyi átlag alatti és feletti értékek kiemelve.

Összegzés

A 7 klaszteres beállítás esetében látható, hogy *sem a közigazgatási egységek, sem a természeti tájak kiterjedése nem mutatott egyezést az erdélyi településtípusok mintázatával*. Egyetlen, kis elemszámú, *hegyvidéki övezetességet mutató táji* klasztert sikerült azonosítani, de területileg ez is szórt. Hunyad, az Olt déli partja és a Maros egyes szakaszai (5–6. klaszter) mutattak nagyobb fokú koncentrációt egy-két településtípus esetében, míg a Mezőségben a 2. klaszter dominált – dél felé egyre inkább keveredve más csoportokkal. A Szászföldön a (4.) klaszter dominált, amely vélhetően a német etnikumhoz kötődött (Beszterce-Naszód németek lakta részein is feltűnik ez a klaszter). Az igen stabil 3. klasztert pedig tekinthetjük szűk értelemben véve a székely politikai nemzet leképeződésének, amennyiben Marosszéket negligáljuk. De az, hogy zömmel a Székelyföldön fordul elő, nem jelenti azt, hogy más településcsoportok ne lennének jelen a területen (pl. Udvarhely). A 94 „legeltető, állattartó” település románságához ugyan nem sok kétség férhet földrajzi elterjedésük alapján, de a településszám jóval kisebb a románok arányánál. Keveredése ellenére a 2. és 5. klaszter eltérő területeken koncentrálódik (a 2. északon, az 5. délen), ami valamelyest leképezi az etnikai viszonyokat (ti. északon a magyarok aránya nagyobb, mint délen), de a 2. klaszter 750-es elemszámával bizonyosan sok román többségű települést is magában foglalt, tehát *a klaszterek etnikai-politikai csoportokkal való összekötése korlátozott relevanciával bír*. Fontos elem viszont, hogy a Szászföld határai kirajzolódnak már 4. klaszter esetében is, és az igen stabil.

A klaszterszám 4-ről 7-re történő növelésével végeredményben előállítható-beazonosítható két olyan csoport, mely egy-egy politikai entitáshoz kötődik – igaz, közben a többi településtípus mintázata szegmentálja a többi politikai entitást.

A klaszteranalízis a hasonlóságok és különbségek kimutatására, csoportképzésre alkalmas, fejlettségi differenciákra önmagában nem utal. Így az etnikai csoportok és településtípusok esetleges azonossága sem jelenti önmagában a fejlettségi különbségek igazolását – csupán azt, hogy a csoportok eltérő sajátosságokkal bírtak. Ezért a fejlettségi viszonyok megállapítása érdekében a 2. táblázatban bemutatott indikátorokat kiegészítettük az 1785-ös népszámlálás azon társadalmi mutatóival, melyek a fejlettség indikátorai lehetnek (polgárok aránya, zselléresedés, vö. 3. táblázat), majd a kompozit térkép elkészítéséhez az indikátorokat főkomponens-analízissel szűrtük, az „ösváltozókkal” legnagyobb korrelációt mutató két változót bent hagyva főkomponensenként (így a 2. táblázat néhány fajlagos változója kiesett). Végül a szűrés után bent maradt indikátorok értékeit normalizáltuk (0–1 közötti értékekkel újraosztályoztuk), majd a pozitív jelenséget bemutatókat összeadtuk, a hátrányosakat pedig kivontuk, s a végeredményt kartogramon ábrázoltuk (8. ábra).

1750-ben az egyedi gazdasági indikátorok alapján is nyilvánvaló volt Hunyad és Fogaras településeinek hátrányos helyzete, melyhez Háromszék is társult. A Székelyföld többi része sem mutatott kiemelkedő értékeket, leszámítva a Szászföld és Marosvásárhely felé eső részeket. Ellenben Erdély északi része egyértelműen jobb fejlettségi viszonyokat tükrözött. Dél-Erdély kedvezőtlen pozícióját csak Szeben környéke és Szászföld törte meg: Brassó viszont maga nem volt képes környezetét feljebb húzni. Tehát *a településszintű fejlettségi viszonyok sem tükrözték egyértelműen az etnikai viszonyokat*,⁴³ lehetőség nyílik azonban a kumulatív fejlettség klaszterenkénti átlag- (és szórás-)

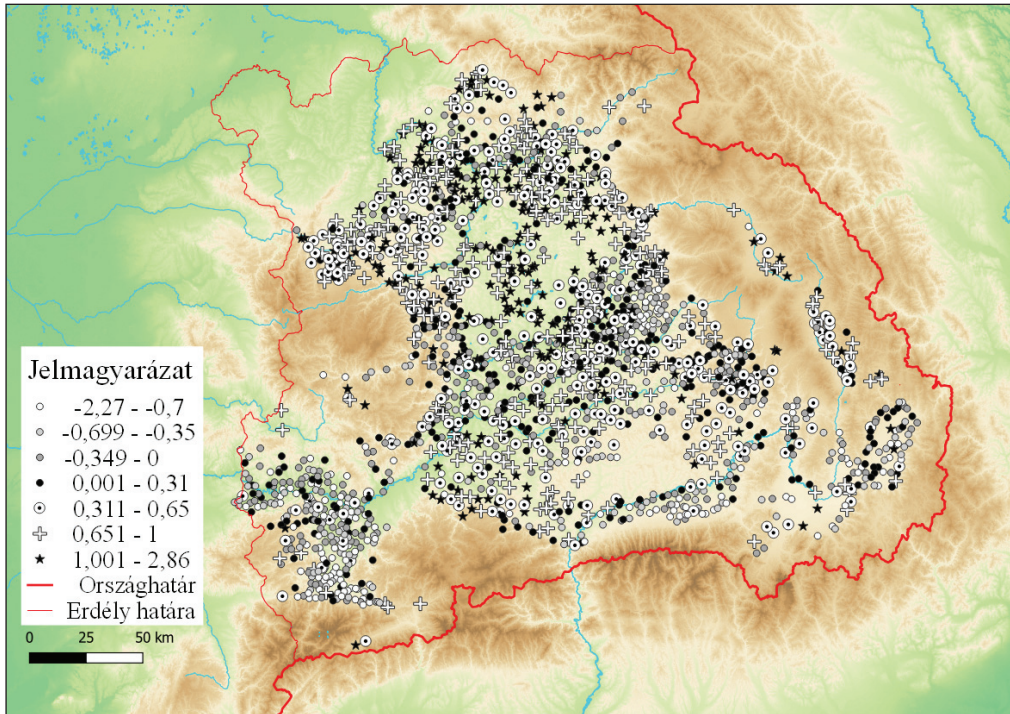
⁴³ Ami végeredményben nem meglepő, hiszen a Csetri–Imreh szerzőpáros is jelzi, hogy például több román szabadparaszt volt Erdélyben a határórség felállításáig, mint székely (Csetri–Imreh: *Erdély változó társadalmá* 11.) (noha a társadalmi-jogi kategória nem feltétlenül egyezik a vagyonival).

értékének kiszámítására is. A legfejlettebb a városklaszter volt (nem meglepően), utána lemaradva, de szorosan egymás után követte őket a székely és az észak-erdélyi „óriás” klaszter és a szász klaszter. A leggyengébb teljesítményt az előző csoporttól szintén elmaradó 5. és 6. klaszter mutatta (a 7 klaszteres beosztás szerint), de ezek nem definiálhatók egyértelműen „román” klaszterként, még ha Erdély déli részén domináltak is, mert sok székelyföldi település is tartozott ide a Hunyad és Fogaras megyei román településtömbök között. Az egyértelműen román (de kis elemszámú) 7. klaszter pedig a tartományi átlagot érte el. Összességében a 4. táblázat megerősíti, hogy jelentős fejlettségi differenciák léteztek már 1750-ben a falvak életminőségében, gazdasági helyzetében, de ezek nem kizárólagosan etnikai eredetűek.

3. táblázat. *A változók belső kapcsolatrendszere, korrelációja a főkomponens-analízis (dimenziócsökkentés) során létrejött főcsoportokkal*

Rotated Component Matrix ^a						
	Főkomponens					
	1	2	3	4	5	6
Telekméret egy családra, 1750	0,206	0,011	-0,674	-0,006	0,369	0,011
A puszta telkek aránya 1750-ben	0,445	-0,290	0,437	-0,090	0,091	0,116
Adózóra jutó adóhátralék, 1749	0,313	0,559	-0,064	-0,015	-0,344	-0,084
Adózóra jutó közbevetél, 1750	0,196	0,645	-0,065	-0,072	-0,013	0,080
Adózóra jutó köztartozás, 1750*	-0,137	0,703	-0,038	-0,011	0,128	-0,004
Polgárok aránya 1785-ben	-0,213	0,378	0,071	-0,056	0,106	0,630
Adózó családra jutó gabona-vetésterület 1750-ben (köből)	0,621	0,128	0,050	-0,103	0,427	0,014
Első osztályú igavonók aránya 1 adózó családra, 1750	0,014	0,060	0,110	0,186	0,740	0,047
Egy adózó családra jutó tehének és borjak száma, 1750	0,276	-0,113	-0,211	0,725	0,027	0,026
Egy adózó családra jutó juhok és kecskék száma, 1750	-0,083	-0,001	0,102	0,802	0,029	-0,063
Malomból, majorkodásból, szeszfőzésből, gyümölcsből származó jövedelem Ft-ban 1 családra, 1750	0,123	-0,162	-0,079	-0,015	-0,127	0,834
Adózó családra jutó adó (Ft, 1749)	0,694	0,495	-0,022	0,010	-0,032	0,008
Adó alól felmentettek aránya az adózókhöz mérve, 1750-ben	-0,148	-0,052	0,657	0,054	0,076	-0,107
Mások földjén dolgozók az adózókhöz mérve 1750-ben	0,299	-0,031	0,629	-0,130	0,106	0,094
Zselléresedés – a zsellérek számának változása, 1785/1720	-0,205	0,105	0,176	0,172	-0,497	0,198

* példa kiesett változóra

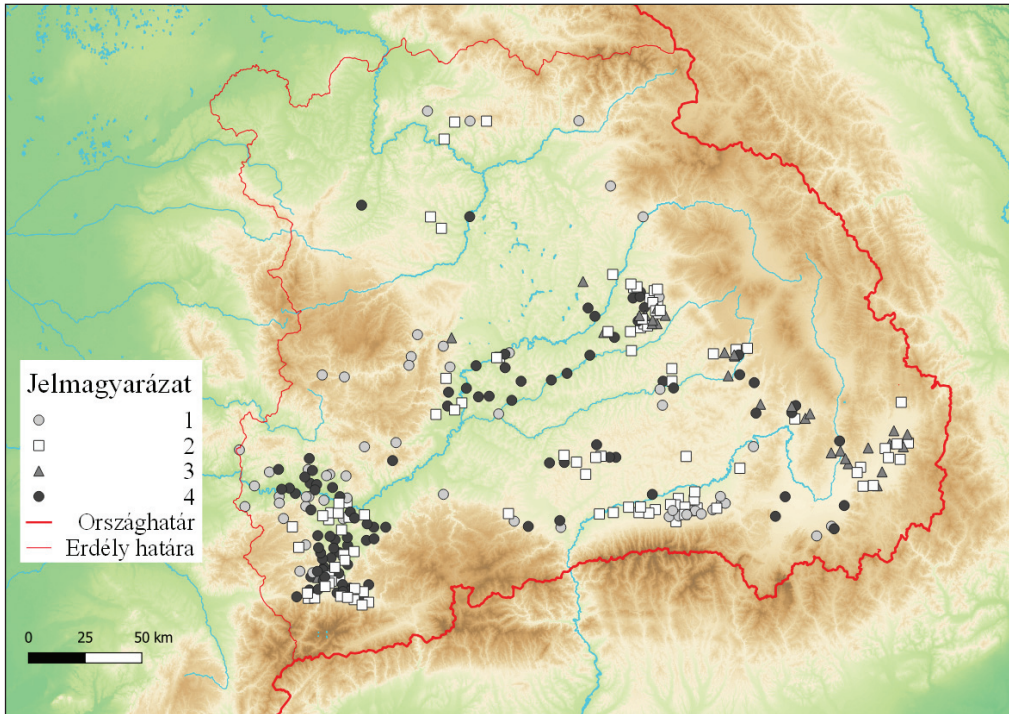
8. ábra. Erdély településeinek kumulált fejlettségi térképe 1750-ben
Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

4. táblázat. A klaszterek kumulatív fejlettségi értéke 1750-ben

	kumulatív fejlettség ⁴⁴
1 (N=13)	4,03
2 (N=745)	3,11
3 (N=195)	3,31
4 (N=158)	2,06
5 (N=559)	1,26
6 (N=127)	0,26
7 (N=94)	2,66
Total (N=1891)	2,12

⁴⁴ Minden indikátor maximumértéke 1, minimumértéke 0; 10 pozitív irányú és 6 negatív irányú változó esetében az összpontszám +10 és -6 között szórhat.

9. ábra. A 300 legfejletlenebb település elterjedése és típusai

Saját szerkesztés, a Terrestris domborzati térképe alapján

Mint eddig is pedzegettük, a regionális differenciákat (É–D) enyhítő, a klaszterek területi elterjedésére jellemző kevert jelleg ellenére valójában a településtípusok között jelentős fejlettségi differencia volt 1750-ben. Ezt a klaszterenkénti fejlettségi értékek is megerősítették. Ha pedig a legfejletlenebb 16%-ot (kb. 300 település) helyezük el a térképen, akkor Fogarast, Hunyadot és Háromszéket, valamint a Nyárádmentét tudjuk perifériaként azonosítani, néhány, küüllömenti településsel együtt, tehát megerősödik Dél-Erdély alulfejlettségének gyanúja a Szászföld fejlettsége ellenére (azaz a periféria etnikumaként a románságra és a székelyek egy részére kell gyanakodnunk). Észak-Erdély viszont teljesen mentesnek tűnik a periférikus településektől. A periférikusként azonosított települések azonban most sem tekinthetők homogénnek a rajtuk végzett klaszteranalízis szerint. A 3. klasztert leszámítva, mely csak Székelyföld területén fordul elő (azonban más típusokkal együtt), mindegyik több megyében is megtalálható (9. ábra).

A gabona vetésterülete a periférikusnak minősített településeken nem volt rosszabb, mint a teljes mintában, ami igen érdekes, viszont a települési átlag csak egyharmad telek volt, míg az erdélyi átlag meghaladta a fél telket (noha a „telek” mérete igen nagy variációt mutatott). Az igaerő az erdélyi átlag 60–66%-át érte csak el. A tehének és borjak száma nem mutatott nagy variációt, bár az erdélyi átlag alatt volt a legtöbb településcsoportban. A legfejletlenebb 300 település átlagos adója nem volt sokkal alacsonyabb a teljes halmaznál. Az adózás alól felmentettek

adózókhoz mért aránya Erdélyben átlag 30% volt, míg a legfejletlenebb települések átlaga 40% körüli értéket ért el. A mások földjén dolgozók aránya az adózókéhoz képest Erdélyben ekkor átlag 21% volt, a legszegényebb 300 településen viszont közel átlag 50% volt ez az érték. A zseléresedés 1720–1785 között 67%-kal volt magasabb arányú (?) ezen települések körében, mint az erdélyi teljes halmazban. A teljes településhalmaz legfejletlenebb klaszterének fejlettségi értékeinél nem jobb egyik periferikus településcsoport fejlettségi értéke sem.

Tanulmányunk legfontosabb eredményei között kiemelhető, hogy (1) kimutatható ugyan a településtípusok korlátozott mértékű átfedése a nemzetiségi-vallási kategóriákkal, azonban ez közel sem tekinthető törvényszerűnek. A politikai entitások korlátozott azonosíthatósága arra utal, hogy a vizsgált népesség esetében a differenciáltság nem kizárólag politikai-vallási szerveződés mentén realizálódott, illetve a politikai közösségek termelői szinten nemcsak heterogének voltak, de a csoportokon belüli heterogenitásuk nagyobb volt, mint a csoportok közötti különbségek. (2) A települések között kimutatható fejlettségi különbségek ugyancsak esetlegesen fednek át az etnikai-vallási kategóriákkal, miközben a klaszterek között egyértelmű fejlettségi különbségek rajzolódnak ki. A fejlettség területi különbségei leginkább Észak- és Dél-Erdély viszonylatában ragadhatók meg. Szintén megállapítható, hogy (3) a kirajzolható, földrajzilag relatíve homogén területek (történeti tájak) száma csekély és csak részleges átfedést mutat táji entitásokkal, az adminisztratív egységekkel, megyékkel pedig még annyira sem. A klaszterezés „sikerét”, egyben az eredeti, 1750-es felvételezés szakmailag megalapozott voltát jelzi azonban, hogy egyes anonim csoportok „címkézhető” történeti kontextusban, vagy földrajzi fogalmak szerint értelmezhető (szemiurbánus, hegyvidéki, székely stb.).

Regional Differences in Transylvania Based on the 1750 Conscription Data

Keywords: Transylvania, regional differences, conscription, cluster analyses

The study aims to describe and analyze the territorial differences in Transylvania in the middle of the 18th c. prior to the implementation of the new tax-system. Based on the critical analysis of socio-economic phenomena of the 1750 conscription, more than 1500 settlements were classified into groups based on the similarity of their features. Cluster analysis allows the researcher to identify spatial patterns (dispersed or concentrated), as well as to identify the specific, distinctive features of the generated groups. Though the method is rarely used in history research, especially in the case of old datasets, because of the inherent problems, we tried to exploit the advantages to investigate the following phenomena: (1) whether the spatial pattern of clusters coincides with the location of the three political nations (+Romanians), or not (in the latter case the socio-economic differences were not so explicit to create fault lines based on ethnicity); (2) based on the average values of socio-economic indicators, between-group differences in development level can also be investigated beside the level of similarity-dissimilarity; (3) finally, the spatial patterns of the clusters allow us to compare the generated sub-regions with existing administrative boundaries or with the boundaries of ethnographic regions and landscapes.

Murádin Jenő

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (1899–1904)

Meggyőző példák igazolják, hogy a szervezeti keretek, a képzőművészeteket illetően is, akár mostoha viszonyok között, előbb-utóbb alakot öltenek, összefogják és magasabb társadalmi szintre emelik a kezdeti tapogatózó lépéseket. Igencsak ráillik ez az erdélyi részekre, ahol a vidékiesség és a főváros elszívó hatása miatt a kezdeményezésekre csak megkésve kerülhetett sor. Ezek föltárása nélkül azonban nem tapogathatók ki helyhez kötött tendenciák, életlehetőségek, a fölzárkózási erőfeszítések. Ahogy az irodalomban a Kemény Zsigmond Társaságtól az erdélyi Helikonig vezet a bejárható út, úgy a képzőművészetek vonatkozásában az Erdélyrészi Szépművészeti Társaságtól a Barabás Miklós Céhig követhető az összefogó keretek igénylése és kései megvalósulása. Főváros és vidék között még nagyobb az eltérés. Hiszen Pesten az 1859-ben létesült Országos Magyar Képzőművészeti Társulat már akkor olyan előzményekre támaszkodhatott, mint a Pesti Műegylet vagy a Képcsarnok Egyesület. Némi elégtételt legfennebb az nyújthat számunkra, hogy a Képzőművészeti Társulat létesítésében erdélyi művész, Barabás Miklós vitt kezdeményező szerepet, és ő lett egyben a társulat első igazgatója is.

Az alapítás társadalmi háttere

Nehéz időköt, a társadalmi érdektelenség hosszú évtizedeit tudta maga mögött az erdélyi képzőművészet gondjaira figyelő szellemi közösség. Míg a színművészet és zenei kultúra művelése jóval előbbre járt, a festészet-szobrászat művelőinek fölkarolása csak araszoló mértékkel haladt. Összevetésképpen igencsak jellemző, hogy Kolozsvár színháza, a Farkas utcai teátrum már a reformkorban kivívta magának a Pest utáni második Nemzeti Színház rangját, a képzőművészetek terén még sokáig váratott magára az előrelépés.

Kolozsváron, Erdély szellemi központjában, 1883-ban jött létre az első közösségi bemutató, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kiállítása. Ehhez csatlakozhattak alkotásaikkal a kolozsvári művészek. Nem mutatott más képet a századvég előtt a Képzőművészeti Társulat második kolozsvári kiállítása 1890-ben, majd a Nemzeti Szalon egyesület 1895-ös tárlata.

Ilyen előzmények után lépett színre az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (ESZT), mintegy anteuszi példaként, a szülőföld ihlető erejére támaszkodva. Erre a bátor lépésre, az önálló erdélyi művészegyesület megalakulására az 1899-es esztendő legvégén került sor. Hogy milyen kultúrtörténeti keretekbe illeszkedett e kezdeményezés, pontosan körülírható.

Kolozsvár Fadrusz János Mátyás-szobrának fölvatására készült. Millenáris megrendelés eredménye volt a monumentális lovas szobor, de a föllállítása áthúzódott a 20. század elejére, 1902-re. Az erdélyi közösség fokozott érzelmi hozzáállással várta a város föterét fölmagasztosító, méltóságteljes

Murádin Jenő (1937), művészettörténész, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, Kolozsvár, jenomuradin@yahoo.com

királyszobrot. Adva volt tehát az alkalom, hogy a számában már fölgyarapodott művészközösség is fölkészüljön rá, önálló művészegyesületük kiállításával köszöntse az eseményt.

Az alapítás történetét – a gondolattól a tettig – erős hátszéllel segítette a magyar kormány decentralizációs elképzelése, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter vidékfejlesztő kultúrpolitikája. Wlassics a magyar képviselőház 1899. április 7-i ülésén hirdette meg támogató programját. „Fölrázzuk [a vidéket] hogy a művészet iránt érdeklődjék, a művészeti érzéket lehetőleg ápolja. Erre vannak eszközök. Ilyen a vidéki művelődési gócpontokon művészeti központokat teremteni; egyesületek, kiállítások rendezése, vonzó fölolvadások; mindezek oly dolgok, melyek ezt a célt előmozdítják. (...) A másik eszköz: képtárakat, iparművészeti, etnográfiai gyűjteményeket állítani föl a vidéken.”¹

A bátorító fölhívás közvetlen hatását mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság nem is egyszer közvetlenül Wlassicshoz fordult, támogatását, akár személyes hozzájárulását is kérve.

A szervezeti élet

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság létrehozásának kezdeményezése a kolozsvári művészközösség egyik tagja, Peielle Róbert festőművész nevéhez fűződik. Ez a név ma már kevesek számára tűnik ismerősnek. Emlékét elfedték a későbbi korok alkotói és történései. Ehhez maga is hozzájárult; kezdeti lelkesedését visszavonult életmódja homályosította el.

A módos kereskedőcsaládból származó Peielle Róbert a müncheni bajor Királyi Akadémián 1893-ban kezdte magasabb szintű festészeti tanulmányait.² Kolozsvári pályatársai közül ugyanott tanult Ács Ferenc, Veress Zoltán, Marselek Endre, Papp Gábor. Bár az akadémia nagy hírű mestere, Piloty akkor már nem élt, kultusza nem szűnt meg. Peielle is szorgalmasan másolta múzeumi gyűjteménybe került munkáit. Másrészt ott volt a München melletti Dachau művésztelepe, ahol a növendékek a szabadban való festést gyakorolhatták. Éppen ez utóbbi élmények nyomán hívta meg egykori tanárát, Knirr Henriket, hogy növendékeivel erdélyi színhelyen, a Kolozsvár-közel Gyaluban végezzék nyári gyakorlatukat. Erre 1898-ban került sor, de nem lett folytatása.³ Ezután merült föl benne a gondolat, hogy az erdélyi viszonyok elmaradottságán változtasson, művészeti egyesület alapítását indítványozza. Fiatalkori lelkesedésének ez lett maradandó sikere.

Az első híradás, amely szervezőmunkájának kezdetéről szólt, a kolozsvári Magyar Polgár napilap pár soros közlésében jelent meg. Peielle 1899. október 28-án hívta egybe a mintegy húsz főt számláló kolozsvári művészközösséget, mely előtt egy létrehozandó egyesület hasznát vázolta föl. Ezt valamivel később szabatosabban is kifejtette. „Kolozsvárnak van egyeteme, könyvtára, klinikája, színháza, iskolái és még számos oly kultúrintézménye, melyek egy színvonalon állanak a külföld hasonló intézményeivel, csupán műcsarnoka nincs.”⁴ Mindez egyben arra utalt, hogy a szerveződő egyesület éppen közös kiállításokkal kívánta bizonyítani életképességét.

Az események időrendjét követve, az előkészületek már annyira haladtak, hogy az alapszabályok kidolgozásával 1899. december 30-án kimondták az akkorra már nevet kapott Erdélyrészi

¹ Wlassics művészeti politikája. Műcsarnok, 1899. ápr. 16. 13. sz. 177–178.

² Géza Jászai: München und die Kunst Ungars 1800 bis 1945. Ungarn-Jahrbuch II(1970). 143–153.

³ A gyalui festőkölónia. Ellenzék, 1898. szept. 5. 200. sz. 3.

⁴ A Szépművészeti Társaság. Magyar Polgár, 1900. nov. 9. 257. sz. 3–4.

Szépművészeti Társaság (ESZT) megalakulását.⁵ Az ideiglenes vezetőségben Peielle Róbert a titkári, dr. Ferenczy József az alelnöki tisztségre kapott megbízást. Az elnöki tisztségről később határoztak. Ferenczy József filológus, a kolozsvári egyetem magántanára lelkesen kapcsolódott be a szervezőmunkába, de csak rövid időre, mert 1901-től Budapesten egyetemi rendes tanári katedrát kapott, és távozott Erdélyből.

Visszatérve a december 30-i gyűlés határozataira, az alapszabályokat Ferenczy József és Debreczeni Béla terjesztette elő. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a magyar közigazgatási törvények szerint működésüket és szabályzatukat a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak is jóvá kell hagynia. Ezt a jogi procedúrát az ülésen részt vevő dr. Deáky Albert kolozsvári ügyvéd vállalta magára.⁶ Fölterjesztésükre Wlassics Gyula több módosítást kért az alapszabályzatban, amit a társaság hosszabb vita után el is fogadott. Ezt követően hivatalosan is megalakult a szervezet, és titkos szavazással megválasztották a vezetőséget. Nem volt meglepetés, hogy a vezető tisztségekre tekintélyes arisztokraták kerültek. Ez volt a monarchiabeli idők társadalmi protokolláris rendje. Beleszólásuk alig volt a szervezet ügyeibe, de rangjuk által hangsúlyossá tették a polgári kezdeményezést.

Álljon itt a vezetőség teljes névsora: elnök báró Wesselényi Miklós, a reformkori harcos fia; alelnökök báró Feilitzsch Artúr, a későbbi földművelődésügyi miniszter, Pákei Lajos építész, a kolozsvári Iparművészeti Múzeum igazgatója; ügyvivő igazgató Peielle Róbert; titkár Veress Zoltán festőművész; pénztárnok dr. Széchy Ákos, kolozsvári kereskedelmi akadémiai tanár; ellenőr Ferenczy Dezső; jegyző Debreczeni Béla; igazgatósági tagok: Barabás Ábel, és a kolozsvári festőtársadalom tagjai, Kóváry Endre, Melka Vince, Marselek Endre, Papp Gábor, Stein János.⁷ Wesselényinek nem volt beleszólása a szervezet ügyeibe, Feilitzsch azonban több akadályt elhárított a felettes hivataloknál.

Az egyesület mindjárt a kezdetektől kapcsolatot teremtett az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat vezetőségével, tájékoztatta az igazgatóságot a vidéki szerveződés céljairól. Levélváltásaikban a fővárosiak részéről bátorító, buzdító hozzáállást tapasztalhattak. Egyértelműen utalt erre a társulat folyóiratában, a Múcsarnokban megjelent január 19-i üdvözlő írás.⁸ Az erre adott köszönőlevélben Peielle Róbert és dr. Ferenczy József a szervezet valóságos céljairól is számot adott. *„Nem félünk a nehézségektől. Elkövetünk mindent, hogy az erdélyi részeknek az ízlés nemesítését sokféle módon megkönnyítő fővárosi kulturális központtól távol élő közönségében a szépművészetek kultuszát felébresszük, tápláljuk és erősítsük. (...) Versenyezni fogunk egymással annak a gondolatnak a népszerűsítésében, hogy a szépművészeteknek nem szabad a tehetősök és gazdagok luxusának lennie, hanem életszükségletté kell válniuk”*.⁹

Kezdeményezések, tervek

Működésének finanszírozására a kezdetektől igen csak nagy gondja volt a Szépművészeti Társaságnak. Tagsági díjak nem voltak, a város nem mutatott készséget a támogatásra, Wlassics csak az 1902-es bemutatkozó kiállításukra utalt át nagyobb összeget. Önmagukra utalva,

⁵ *Erdélyrészi Szépművészeti Társaság*. Ellenzék, 1900. jan. 2. 1. sz. 3.

⁶ Uo.

⁷ *Erdélyrészi Szépművészeti Társaság*. Ellenzék, 1900. máj. 25. 118. sz. 1–2.

⁸ *Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság*. Múcsarnok, 1900. III. évf. 6. sz. 75–76.

⁹ *Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság*. Ellenzék, 1900. jan. 26. 21. sz. 3.

művészbálok szervezésével és tárggyeremény-sorsjátékkal szereztek meg a fennmaradásukhoz szükséges alapot.

Ötletekben nem volt hiány. A Sétatér (Bartha Miklós) utcai Peielle-ház lett a művészbálok szervezőinek díszlettervező műhelye.¹⁰ A New York szállót a farsangi időszakban különben is sokan látogatták, de ezúttal a társaság művész tagjainak fantáziája szolgálta a különösen vonzó dekorációt. Az 1900-as év februárjában (3–4-én) a szálló összes földszinti és emeleti termeiben a közönséget virágdíszek, egzotikus díszítmények, „*soha nem látott dekoráció*” fogadta. A tervezők: Biasini Mária, Peielle Róbertné, Stein János, Papp Gábor, Ács Ferenc. Az ötletes díszítményeket a végén ki is sorsolták.¹¹

Még nagyobb sikere volt az 1901-es február végi művészbálnak. Ezúttal a Redutot, a kolozsvári Vigadó nagytermét díszítették föl, ahol Auer-lámpák világították meg a díszleteket. Kisorsolásra küldött képeket is fűlsorakoztattak, köztük Fadrusz János és Fadruszné vázlatait, Benczúr Gyula és László Fülöp képeit, Biasini Mari Madonna-képét. A résztvevőket különösen meglepte az egyik falsíkot díszítő hatalmas olajkép, Karl von Piloty festményének kópiája, melyet Peielle tanulóéveiben a müncheni Neue Pinakothekben másolt le. A nyolc méter hosszú vászon (!) a müncheni mester ismert kompozícióját – *Thusnelda Germanicus diadalmenetében* – elevenítette meg.¹² A művészbál meghívottjai között jelen volt Bródy Sándor. Többletjövendelme a szervezőknek abból is adódott, hogy a résztvevők módosabbja túlfizette a belépőjegyeket. Itt is képsorsolás növelte a bevételeket, de külön sorsjátékokra is sor került, alkalmi eseményektől függetlenül.

A bevételek a társaság működését, folyamatos kiadásait, alkalmanként karitatív akcióit is fedezték. Az ESZT az 1900-as év május elején küldöttséget menesztett Munkácsy Mihály temetésére, és egyesületük nevében koszorút helyezett el a festő sírjára.¹³ Segítséget nyújtottak a súlyos betegségben szenvedő Sárdi István kolozsvári festőművész szűkölködő családjának. Az első művészbál jövedelméből utaltak ki számukra 100 korona segélyt.¹⁴

Létkérdés volt az egyesület számára önálló kiállításuk megrendezése. Ez biztosíthatta számukra a szélesebb társadalmi ismertséget. Így már a közösség 1900. évi március 28-i ülésén elhatározták, hogy a lehető legrövidebb időn belül, május 15-re időzítve megszervezik bemutatkozó tárlatukat. A helyszín kijelöléséről is szó esett, a sétatéri korcsolyacsarnokot találták a megfelelő helynek.¹⁵ De ezután újabb és újabb halasztások következtek. Végül a régen várt ünnepi esemény, Fadrusz Mátyás-szobrának 1902-es leleplezése lett az optimális és végleges dátum.

Míndeközben megvalósult az a terv, amely az ESZT működésének hosszú távra maradandó eredményévé vált, és a város legelső képcsarnokának kialakításához vezetett. A korcsolyacsarnokot olyan belső térré alakították át, amely felülvilágításos megoldásával a későbbiek során is nagyobb közösségi bemutatókra tette azt alkalmassá. Sok évvel később a korcsolyacsarnok emeleti traktusa biztosított helyet az első erdélyi Szépművészeti Iskola (a „bellearte”) két háború közötti működésének, majd évekig a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészeti tagozatának.

¹⁰ Biasini Mari: *Utóhangok a művészbálból*. Magyar Polgár, 1900. febr. 5. 28. sz. 4–5.

¹¹ *Művészek bálja*. Ellenzék, 1900. febr. 5. 28. sz. 2.

¹² *Művészbál*. Ellenzék, 1901. febr. 28. 49. sz. 3.

¹³ *A Szépművészeti Társaság koszorúja*. Újság, 1900. máj. 4. 122. sz. 2.

¹⁴ *Elismerés a beteg festőnek*. Ellenzék, 1900. febr. 16. 38. sz. 3.

¹⁵ *Szépművészeti kiállítás Kolozsvárt*. Ellenzék, 1900. márc. 29. 73. sz. 2.

Mivel a sétatéri tó szigetére épült korcsolyacsarnokot Pákei Lajos, a város neves építésze tervezte, természetes volt, hogy a szükséges átalakítások ügyében is az ő segítségét kérik. Az 1896–97-ben emelt épület a város tulajdonában volt, a munkálatokhoz az ő hozzájárulásukat is meg kellett nyerni. Pákei itt kapcsolódott be a szervezet munkájába, és az egyesület egyik oszlopos támogatója lett. Az ESZT 1900. november 7-i ülését, ahol már a kész terveket is bemutatta, az ő elnökletével tartották meg a Polgári Iskola dísztermében.¹⁶ Nehézségek abból adódtak, hogy a városi tanács és maga a polgármester, Szvacsina Géza első kérelemre elutasította a tervet. Elkezdődött a szokásos huzavona, közbenjárások, tiltakozások. Végül is Pákei bemutatott tervei alapján a város 1901 nyarán jóváhagyta a tervet, és három évre, csekély 100 korona évi díjért, átengedte a pavilont.¹⁷

A Pákei-féle átalakítás lényege abban állott, hogy a három emeleti terem mennyezetére 3 méter hosszú és 2 méter széles kettős üvegű felülvilágítót szereltek, amely a szükséges szórt fényt biztosította. Maga az emeleti rész is úgy alakult át, hogy 400 négyszögöl területet nyertek, ahol 300 képet helyezhettek el. Az átalakításra szánt 800 koronát saját magánvagyonából Peielle Róbert fizette ki.¹⁸ Ettől kezdve föl- fölbukkan a méltató epitheton, mely a tóparti épületet „Kolozsvár sétatéri műcsarnoka”-ként említi.

Előkészületek a bemutatkozó kiállításra

A szervezet vezetősége és tagsága előtt a kezdetektől fogva világossá vált, hogy a társadalmi elismerést egy bemutatkozó tárlattal lehet elnyerni és közösségi erkölcsi támogatást ilyenformán biztosítani. „Abban mindnyájan megegyeztek – rögzítette a szervezet 1900. november 8-i közgyűlésének jegyzőkönyve –, hogy a Szépművészeti Társaságnak életjelt kell adnia magáról, egy kiállítás rendezése által.”¹⁹

Ahogy a Mátyás-szobor bronzba öntött alakjai megérkeztek Kolozsvárra 1902. augusztus 15-én, és megkezdődött helyszíni összeszerelésük, kialakult a szoboravatás végleges protokollja is. Ez a program így nézett ki: a szoboravatás ünnepi rendezvényét követi az Erdélyi Kárpát-Egyesület Néprajzi Múzeumának megnyitása az óvári Mátyás-szülőházban, majd az ESZT sétatéri kiállításának megtekintése.

A kiállítás véglegesített tervéről született döntésekről részletesen beszámolt a korabeli sajtó. Ez alkalommal – írta a kolozsvári Újság – „avatják föl Kolozsvárt az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság szép új műképcsarnokát”.²⁰

Sűrűsödtek az események, növekedtek a gondok is. Egyre világosabbá vált, hogy az ESZT egymagában aligha tudna tagjainak munkáiból reprezentatív kiállítást létrehozni. Jelentkezett társkiállítóknak a Nemzeti Szalon, de azt elutasították. Rokonszenvesebb volt számukra az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, azaz a műcsarnokbeliek részvételi ajánlata, mert annak konzervatívabb szemléletét maguk is hívebben követték. Nagy tapintattal egyengette a közreműködést Kézdi-Kovács László budapesti festő és műkritikus, aki jószerint kezébe vette a

¹⁶ Erdélyi Szépművészeti Társaság gyűlése. Újság, 1900. nov. 8. 308. sz. 3.

¹⁷ Képtárlat Kolozsvárt. Újság, 1901. jún. 12. 158. sz. 2.

¹⁸ Murádin Jenő: Kolozsvár képzőművészete. Sepsiszentgyörgy 2011. 92–93.

¹⁹ Erdélyrészi Szépművészeti Társaság ülése. Ellenzék, 1900. nov. 8. 254. sz. 3.

²⁰ Műkiállítás Kolozsvárt. Újság, 1902. szept. 13. 252. sz. 3.

szervezés bonyolult ügyeit. Ő szervezte meg a Budapestről érkezett művek szállítását, elrendezését, és mindenféle surlódás elkerülésében is közrejátszott. Részt vett abban a küldöttségben, melyben az ESZT vezetősége és művész tagjai szeptember 16-án Budapestre utaztak, ahol Wlassics Gyulával és a minisztérium mindenható művészeti ügyosztályának vezetőjével, K. Lippich Elekkel folytattak megbeszélést.²¹ Fölkérésükre Wlassics elvállalta a kiállítás védnökségét, 2000 koronát utalt ki a költségek fedezésére, és közvetlenül tárlatnyitás előtt az Országos Képtár anyagából állami képletét utalt át a kolozsváriaknak. Ezek a művek azonban, későn is érkezve, nem kaphattak helyet az 1902-es tárlaton, és a Pósta Béla szervezésében megalakult Erdélyi Nemzeti Képtár gyűjteményébe kerültek.²² A kereskedelemügyi miniszter ezt megelőzően ötvenszázalékos vasúti kedvezményt biztosított a kiállítás megnyitására, bárhonnan is érkezzenek az érdeklődők.

Kiállítások és tanulságaik

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság oly soká halasztódott bemutatkozó tárlatának megnyitására, melyet társberletben a budapesti műcsarnoki festőkkel közösen szerveztek, azon a várakozásteli napon, 1902. október 2-án, a délutáni órákban került sor. Ennek fénypontja előzetesen a Mátyás-szobor fölavatása volt. Olyan illusztris vendégek fölvonulására került sor, melyre alighanem csak a budapesti Új Műcsarnok megnyitóján – a millenáris ünnepségek kezdetén – volt példa. Megjelent a sétatéri csarnokban a király képviselőjében a szoboravatásra érkezett József Ágost főherceg, Széll Kálmán miniszterelnök, Wlassics Gyula, Darányi Ignác miniszterek, K. Lippich Elek miniszteri tanácsos, nagyszámú országgyűlési képviselő. Kolozsvár városát Szvacšina Géza polgármester, a megyét Béli Ákos főispán képviselte. Jelen volt Jókai Mór, fiatal feleségével, Fadrusz János és Alexander Bernát esztéta, a Mátyás-szobor fölállításának ünnepi szónoka. Feilitsch Artúr, az ESZT alelnökének üdvözlő szavai után Wlassics Gyula megnyitóbeszédében ismételten hitet tett a vidék fölzárkóztatásának programja mellett.²³

Az ESZT valamennyi tagjának részvétele mellett, a vendégek egy részét, köztük Jókait és Fadruszt, Peielle Róbert kalauzolta végig a termeken. A kiállított 400 festményt hét teremben tudták elhelyezni. A város újabb 200 korona díjért átengedte a földszintet is. Így a tárlatvezetés elég körülményes volt. Ez különösen a megnyitó napján okozott gondot, amikor a magas rangú vendégeken kívül alig lehetett a nagyszámú, mintegy négyezer főre tehető közönségtől a termekben közlekedni. A hangulatot emelte a generátorokkal működő villanyvilágítás újdonsága. Pár nap után azonban a látogatottság erősen csökkent, az esős idők és a korcsolyacsarnoknak a város főterétől való távolsága miatt is. A társaságnak így is 10 000 koronájába került a november 9-én zárult kiállítás. Kevés volt a vásárlás is. József Ágost főherceg Melka Vince egyik görgényi vadászjelenetét és egy vázlatát vette meg, vásárolt Fadrusz János is, és a magyar állam.²⁴ Valami kevés pénzt hozott a kolozsvári művészek munkáiból szervezett képsorsolás.

²¹ *Küldöttség a műkiállítás ügyében.* Újság, 1902. szept. 21. 260. sz. 3.

²² Murádin Jenő: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei.* Szerk. Sipos Gábor. Kvár 2009. 239–321.

²³ *A képkiallítás megnyitása.* Magyar Polgár, 1902. okt. 13. 235. sz. 3–4.

²⁴ *Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság.* Ellenzék, 1902. okt. 15. 237. sz. 3.

A sajtó érdeklődését, a kritikai írásokat, melyeket inkább a tárgyyszerű beszámoló jellemezte, mindvégig foglalkoztatta ugyan a kiállítás, de a vásárlási kedvet alig tudták fölkelteni. Kolozsvár három napilapja, az *Ellenzék*, az *Újság* és a *Magyar Polgár* tudósítások és tárlatbemutatók egész sorában foglalkozott az eseménnyel. Írásaik között azonban kevés akad, amelynek legtöbbször névtelen szerzője, műelemzéssel próbálkozott volna. Ehhez még föl kellett nőni, mint ahogyan a közönségnek is, az irodalmiasságtól eltérő szemlélethez. Az elbeszélő tartalom még mindig erősen földhöz kötötte a képek nézőit és bírálóit. Mindemellett sok érdekes életrajzi, illetve környezet- és korrajzi észrevétel bukkan elő ezekben az írásokban is. Különösen fontosak számunkra az erdélyi, pontosabban inkább csak a kolozsvári művészekre vonatkozó megjegyzések. Ezek összegzése e tanulmány záró fejezetébe épül be.

A Budapestről érkezett műveket hiánytalanul hazavitték. Pedig Erdélyben azelőtt nem látott alkotók munkái kaptak helyet a kollekcióban. A katalógusuk szerint a névsor a korszak leggyakrabban szereplő alkotóit sorolja föl: Stróbl Alajos, Ligeti Miklós, Telepy Károly, Edvi Illés Aladár, Benczúr Gyula, Balló Ede, Faragó József, László Fülöp, Roskovics Ignác, Kacziány Ödön, Kézdi-Kovács László, Pálya Celesztin, Vaszary János és a két nagybányai mester, Ferenczy Károly és Grünwald Béla. Történt mindez – az érdektelenség – annak ellenére, hogy a műcsarnoki festők öszinte segíteni akarással válaszoltak a fölkerésre.

Támadások érték emiatt az egész ügymenetet a Pesti Hírlap és a függetlenség párti kolozsvári *Újság* részéről is. Ez utóbbi lap cikkéből álljon itt egy elmarasztaló részlet: „*Nem ismerhetjük el, hogy a Szépművészeti Társaság vezetősége kellő agitációt ki nem fejtett volna*”, azonban „*a város a legcsekélyebb érdeklődést se mutatott a művészi törekvésekkel szemben, s csupán, midőn a kiállítást megnyitottuk, akkor láttunk ott néhány urat díszmagyarban fészengeni*”.²⁵

A bírálatokból a társaság vezetősége és tagjai azt a kézenfekvő tanulságot vonták le, hogy bár lelkesedésükben nem volt hiány, de szervezési tapasztalatokban annál inkább. Elmaradt a közönség szélesebb körű tájékoztatása, és általában nagy hiányok mutatkoztak a művészeti nevelésben és műértésben. Mindezt számba véve a közgyűlésükön (1903. augusztus 12.) úgy döntöttek, hogy Telepy Károlyt, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tagját és közel negyven éven át működő műtárosát hívják meg, hogy nagy tapasztalatával segítse egy második kiállításuk megrendezését.²⁶

Telepy megtartotta a korábbi modellt, erdélyi művészek és műcsarnoki festők közös tárlatát, de csökkentette a résztvevők számát. Ugyanakkor a sétatéri pavilon öt termében áttekinthetőbbé tette a kiállítást. A szervezést úgy egyszerűsítette le, hogy a Műcsarnok az évi tavaszi tárlatának anyagát irányította át Kolozsvárra, és hozzájuk társította az ESZT tagjainak munkáit. Segítségére volt Kolozsváron a tárlat installációjában a pályakezdő szobrász, Szeszák Ferenc és dr. Széchy Ákos, a társaság pénztárnoka.

A műcsarnoki festőkhöz ezúttal is csatlakoztak a nagybányai művésztelep vezetői közül Ferenczy Károly és Iványi-Grünwald Béla, az új művészet jegyeit hordozó képekkel. Ferenczy *Uzsonna* című festményével, Grünwald *Domboldalon* című művével volt jelen a tárlaton. Fadrusztól, a művész távollétében, a Wenckheim-szobor makettjét állították ki. A kiállítás 1903. augusztus 30-án nyílt meg, és egy hónap múltán, szeptember 30-án zárult. A megnyitón az aznapi hatalmas eső miatt kevesen voltak; a várost Vikol Kálmán helyettes polgármester képviselte.

²⁵ *A kolozsvári kiállításról*. *Újság*, 1902. nov. 26. 326. sz. 2.

²⁶ *Szépművészeti kiállítás Kolozsvárt*. *Újság*, 1903. aug. 14. 223. sz. 2.

A közömbösség falát, sajnos, ezúttal sem sikerült áttörni. A kisszámú látogató lehangolta a társaság vezetőit és művész tagjait egyaránt. Hiányzott a személyes jelenlétével, lendületes hozzáállásával, empátiájával annyira megszeretett Fadrusz János. A szobrász, Kolozsvár díszpolgára, 1903. október 26-án hunyt el. Halála mélyen érintette a város közönségét, és művész tagjait különösen is. Budapesti temetésén népes küldöttség képviselte a várost. Mint egy korai installáció, olyan volt a gyász kifejezése a szobrász szeretett városában. Főtéri szobrát, a király lovas alakját, fekete lepellel vonták be, s a körülötte álló gázlámpákat gyászszalaggal körülfogva éjjel-nappal égni hagyták, míg a temetés megtörtént. Ezzel a kultúrtörténeti mozzanattal, beleszámítva a szépművészeti társaság föloszlását, mintha egy 19. századi világ elmúlásának egyik lépcsőfokát lépte volna túl a Királyhágón inneni erdélyi világ.

Számvetés – erdélyi művészek pályaképe

Melka Vince (1834–1911), a cseh származású festő a kiegyezéskori időkben látogatott el többször is Erdélybe, hogy azután végleg itt telepedjék le. Egyike volt a kolozsvári művészközösség legképzettebb alkotóinak. Tanulmányait a prágai művészeti akadémián végezte, majd Bécsben és Drezdában működött. 1873-tól Kolozsvárra költözött, mely város életének meghatározó színtere lett. Képekkel zsúfolt Bel-Torda utcai lakásán olykor tanítványokat is fogadott. 1879-től 1910-ig a Kolozsvári Tudományegyetem a rajz és festészet magántanáraként alkalmazta. Életének felejthetetlen emléke lett a görgényi vadászatok élménye, ahol Rudolf trónörökös és kísérete társaságában több éven át festmények sorozatát készítette. Állandó országjárásai közben erdélyi életképeket, tájképeket, néprajzi érdekességeket örökített meg. Ezekből állított ki, több mint negyedszáz művet az 1902-es és 1903-as tárlaton. A sajtóban a Magyar Polgár kiemelten foglalkozott vele. „*Elmereng a komor sziklás képeken, az összeszoruló hegyszakadékokon; egy-egy hegyi tó rejtelmes vize fölött kíséri a visszatükröződő felhők gomolygását. Fölhatol a fehér fejtű havasokhoz, majd az alant kanyargó vizek partján áll meg, és palettája megtelik üde, friss és természetes színekkel. A mély völgyek, a Szamos köves partja, a székely malom, meg a monostori kertek zöld lombozata egyformán érdeklik és festői impressziókkal töltik el. De nem kerülnek el figyelmét a népelet jelenségei sem*”.²⁷

Peielle Róbert (1867–1945), a francia eredetű, módos kolozsvári kereskedőcsalád fiaként tette kész lelkesedéssel próbálta elsőként összefogni a kolozsvári művészközösséget. Müncheni akadémiai évei során Piloty festészetének szellemében dolgozott, de megérintették szimbolista irányzatok is. Nem volt rászorulva arra, hogy hivatalt vállaljon. Műtermét Sétatér utcai házában, egy neogót stílusú épületben rendezte be. Ez a családi tűzhely lett az ESZT működésének egyik helyszíne. Magánvagyonából fedezte a sétatéri korcsolyacsarnok emeletének műcsarnokká történt átépítését. Mint az ESZT alapítója és alelnöke, minden gyűlésükön részt vett; igyekezett a szervezet működését fenntartani. Müncheni évei után azonban festőként keveset dolgozott; tájképeket (*Szamos-part, Fellegvári részlet, Tordai-hasadék, Szamosfalvi zsilip, Kálvária-templom*), csendéleteket, tanulmányvázlatokat állított ki az ESZT kiállításain.²⁸

²⁷ Szépművészeti kiállítás. Magyar Polgár, 1902. okt. 21. 242. sz. 3.

²⁸ Murádin Jenő: *Séták a Peielle-ház körül.* = Uő.: *A biedermeiertől az avantgárdig. Tanulmányok, esszék.* Sepsiszentgyörgy 2018. 54–61.

Később már visszavonultan élt, alig-alig jelzik jelenlétét a kolozsvári művészek közösségében. Élete végéig „drága emlékként” őrizte az 1902-es kiállításnak ma már csak közgyűjteményben föllelhető katalógusát.²⁹

Kőváry Endre (1832–1918), az újtordai iparoscsaládból származó festő (a történész Kőváry László öccse) 1860-ban telepedett le Kolozsváron, miután Pesten, majd a bécsi akadémián végzett művészeti tanulmányokat. Mint sokat foglalkoztatott arcképfestő, művészetéből meg tudott élni, sőt házat is venni a Sétatér utcában. Legtöbbet a kolozsvári városi tanács foglalkoztatta, a városháza termeit díszítő portrék (polgármesterek, főispánok arcképei) nagyrészt az ő munkái. Az ESZT tárlataira *Erzsébet királyné* és *E. Kovács Gyula*, az 1899-ben elhunyt neves színész portréjával, több más arcképpel és zsánerképekkel (*Cigányvacsora*, *Első szerelmi nyilatkozat*) jelentkezett. De az idős festő fölött már annyira eljárt az idő, hogy megrögzött konzervatívizmusa, akadémista szemlélete miatt támadások érték. „A »Kőváriddákkal« itt az ideje egyszer s mindenkorra végezni” – írta kegyeletsértően a kolozsvári Újság szemleírója, dr. Simplicius álnéven.³⁰

Marselek Endre (1867–1941) az ismert nevű kolozsvári fényképész, Marselek Ferenc fia Knirr Henrik müncheni magániskolájában tanult, majd átiratkozott az akadémiára. Hazatérve Kőváry Endrének lett elmaradhatatlan társa. Az állandó együttműködés közel azonos szintre hozta a két különböző nemzedékhez tartozó festőt. Ez különösen Marselek portréira volt jellemző. Tájképei és városképei azonban sokkal színesebbek lettek, a természeti látvány elsődlegességére épültek. A Kőváryt elmarasztaló kritika azonban őrá is árnyékot vetett.

Biasini Mari (1866–1937), a Kolozsvár polgárosodásában oly jelentős szerepet játszó, olasz eredetű Biasini család leánya egészen fiatal korában választotta a művészpályát. Apja Melka Vincét kérte föl a tanítására, aki határozottan pártolta továbbtanulását. Így iratkozott be, apja kíséretében, nem egészen tizenhat éves korában a müncheni akadémiára. Ilyen bátorságra Erdélyben még nem volt példa. Münchenben legtöbbször Ludwig Herterichnél tanult, és már tanulóévei során megrendeléseket kapott. Képtárakat látogatott Párizsban, Rómában, Firenzében, holland városokban. Az osztrák és magyar arisztokrácia kedvenc portréfestője lett. Hazalátogatásának idején (1900–1902) a szülővárosa iránti szeretetből lelkes támogatója lett az ESZT-nak, mintegy tizenöt munkájával volt jelen az 1902-es tárlaton. Szénrajzban készült önarcképe mellett, pasztellben, temperában és ceruzarajzokban készült vázlatait láthatta a kolozsvári közönség. Mint jelentős külhoni sikereket elért festőnő, megtisztelő és bátorító volt jelenléte a kolozsvári művészársaságban. Vele volt később is hűséges társalkodónője, Renz Anna, aki önművelő módon festegetett, és képeivel ott volt ő is az 1902-es tárlaton. Az 1937-ben a bajorországi Ammersee melletti Riederauban elhunyt Biasini Mari földi maradványait a festő testvérnője, Török Imréné hozta haza Renz Anna segítségével, hogy a Biasini család sírhelyén, a Házsongárdi temetőben nyugodjék.³¹

Stein János (1874–1945) nyugat-európai akadémiákon, Münchenben, Párizsban végzett tanulmányokat, majd Lotz Károly növendékeként Budapesten kötelezte el magát a monumentális művészetek, a falképfestészet mellett. Felmenői Kolozsvár nevezetes nyomdászai és könyvkereskedői voltak, akik négy nemzedéken át szolgálták a magyar kultúrát és szellemiséget. Bár megrendelése hamar elszólították Erdélyből, de kolozsvári kötöttségei megmaradtak. A kezdetektől,

²⁹ Erdélyrészi Szépművészeti Társaság – 1902. évi műkiállítás Kolozsvárott, 1902. (Katalógus)

³⁰ Dr. Simplicius: *Kolozsvári művészek a tárlaton*. Újság, 1902. okt. 19. 289. sz. 1–2.

³¹ Murádin Jenő: *Festőnők az erdélyi művészetben – Biasini Mari (1866–1937)*. Erdélyi Művészet 2004. 2. sz. 21–25.

még budapesti tanulóéveiben bekapcsolódott az ESZT szervezőmunkájába, részt vett a gyűléseiken, és jelen volt a társaság mindkét kiállításán. Munkái között voltak portrék, köztük egy önarcképe, mitológiai témák (*Pán*), tájképi keretbe helyezett alakok (*Bretagne-i halász*, *Olasz fiú*), és kifejezetten kompozíciós szerkesztésű képek is (*Rágalom*, *Lear király*). Az 1903-as tárlaton *Laura* című portréját említik, mint a „szépen fejlődő Lotz-tanítvány” ígéretes alkotását.³² Szintén hazatéréseinek emléke volt a kolozsvári Szentpéteri templom falképeinek megfestése, melyek egy átgondolatlan belső átalakítás során sajnálatosan elpusztultak. Budapesten az első világháború után az Iparművészeti Iskola tanára lett. Állásához akár ajánlólevele is lehetett *Művészeti bonctan* című, még sokat forgatott, két kiadást is megért kiadványa. Budapest ostroma után, mivel képtelen volt elviselni a pusztulás látványát, feleségével együtt öngyilkos lett.

Veress Zoltán (1868–1935) a müncheni akadémián 1890–1895 között, Gabriel von Hackl és Liezen-Mayer Sándor növendékeként végezte tanulmányait. Hazatérve apja, Veress Ferenc, a fényképészet neves úttörője biztosított számára kényelmes műtermet Sétatér utcai szép, kertes házukban. Nagy termékenységgel készült munkái két típusra oszthatók: müncheni akadémista szellemben készült olajképekre, kifejezetten zsáneres-kompozíciós témákra (*Szamarak padja*, *Bottánc*, *Ámor gyászja*, *Cseresznyetolvaj*, *Cigányleány*) és etnografikus jellegű akvarellekre. Utóbbiak Maros menti és kalotaszegi témákat örökítettek meg. Érdemleges mű Brassai Sámuel időskori portréja. (Tanulmányainak anyagi támogatója Brassai volt) Az 1902-es tárlaton mintegy negyedszáz munkával jelentkezett. Kezdetben lelkesen részt vett az ESZT szervezésében, melynek titkárává választották. Ezt követően azonban, még ugyanabban az évben előbb átmenetileg, majd véglegesen, feleségével, Kozma Erzsébettel együtt Budapestre költözött. Konzervatív szemléletű munkái itt kevés megbecsülésben részesültek. Amit számontartanak tőle, a pécsi székesegyház falképeinek restaurálása.

Szeszák Ferenc (1881–1919) a szülővárosára utaló *kolozsvári* előnevet csak későbbi alkotói korszakában vette föl, mélységes ragaszkodásaként erdélyi gyökereihez. Mint szobrásznak Budapest nyújtotta a legnagyobb érvényesülési lehetőséget, de pályakezdésekor és élete utolsó korszakában is maradandó nyomát hagyta a hazai föld éltette formaalkotó művészetének. Szobrainak, portréábrázolásainak sorozata és a Házsongárdi temető plasztikai díszítésű síremlékei példázak nem mindennapi szobrászi formakésztségét. Kolozsvári iparoscsalád gyermekeként, korán jelentkezett művészi hajlamait követve jutott el a Stróbl Alajos vezette budapesti mesteriskolába. Megrendeléseket kapott a fővárosban és vidéki városokban is (Arany János nagyszalontai szobra, a kolozsvári Nemzeti Színház elpusztult homlokzati szobrai, a magyarkanizsai Krisztus-szobor). Első műtermét, még akadémiai tanulmányai előtt a kolozsvári sétatéri korszolyapavilonban rendezte be. Mi sem volt természetesebb tehát, hogy az ESZT kiállításaira ő is jelentkezzen, mi több, annak installációjában is részt vegyen. Mellszobrai, tanulmányfejei, összesen kilenc gipszbe mintázott munkája a fiatal tehetség ígéretes indulását mutatták.

Ehhez az áttekinthető művésztablóhoz még más nevek is idekíváncsoznak. Olyanokéi, akik nem vettek ugyan részt a társaság szervezeti munkájában, de néhány alkotásukkal már föltűntek a kiállítók közül. Közöttük említendő a nagybányai művésztelepen is megforduló Ács Ferenc és Papp Gábor, a pályája kezdetén álló Gruzda János, valamint az ismeretlen pályájú, a nagyiklói udvarházában elvonultan dolgozó Montbach Emma.

³² Murádin Jenő: *Háttérkép egy festőpályához*. = Uő.: *A biedermeiertől az avantgárdig. Tanulmányok, esszék*. Sepsiszentgyörgy 2018. 102–110.

Utószó

Mivel a várt eredményt nem hozta meg a társaság második kiállítása sem, a tagság és vezetés elbizonytalanodott. Belejátszott ebbe az is, hogy a kolozsvári művészközösség több tagja éppen ez időben telepedett át a sokkal nagyobb lehetőségeket kínáló Budapestre. Ilyenformán távozott a közösségből a festő Veress Zoltán és felesége, a szobrász Kozma Erzsébet, a monumentális művészetekhez vonzó Stein János, a Stróbl Alajos mesteriskolájából önállósuló Kolozsvári Szeszák Ferenc, és nem utolsósorban az osztrák és magyar főúri rendelésekkel elhalmozott Biasini Mari.

Bár nem feledhető érdeme az Erdélyrészi Szépművészeti Társaságnak, hogy első ízben próbált a keleti végeken közösségi érdekvédő szervezetet létrehozni, hosszabb távon azonban ezt már nem tudta folyamatossá tenni. Az okok sokfélék és elemezhetőek. Hiányzott a társadalmi beágyazottság, nem sikerült a közösség érdeklődését a megnyitók ünnepélyessége után fenntartani, a szervezőmunka majdhogynem kizárólagosan Kolozsvárra összpontosult, miközben a városvezetés lanyha érdeklődése és a pénztelenség leküzdhetetlen akadállyá bizonyult. Az állam ugyan képletétel és egyszeri donációval támogatta a vidéki kezdeményezést, de ez nem volt elég a továbblépéshez. Kolozsvárnak csak 1913-tól alakult nyilvános-látogatható képtára.

Az események fonalát követve a társaság vezetői 1904-ben még két alkalommal gyűltek egybe. Februári találkozójukon magántulajdonban levő művekből szerettek volna kiállítást szervezni.³³ Ez valahogy nem jött össze. Utolsó ülésükön – a kezdetektől szám szerint ez a tizenkilencedik volt – már csak egy művészbál rendezése volt napirenden.³⁴ A szervezet csendben föloszlott.

A folytatásra merőben más viszonyok között, az egész Erdélyre és a trianoni döntés után elcsatolt részekre kiterjedő Barabás Miklós Céh égése alatt került sor. Az új művészszerkezet 1930 és 1944 között színvonalas kiállítások sorát szervezte, miközben megépült az erdélyi művészeknek otthont adó, korszerű kolozsvári Műcsarnok.³⁵

Mintegy törvényszerűen ugyanez történt az erdélyi szász közösség esetében is. A századelőn Nagyszébenben a barokk kor nagy ötvösművészeről elnevezett szervezet, a Sebastian Hann-Verein vállalta az üttörés nehéz feladatát. Működése azonban csak néhány évre terjedt ki. Míg a folytatás a két háború között a brassói Klingsor folyóirat és kiállítócsarnok igényes tárlatsozójában testesült meg.

The Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (Transylvanian Fine Arts Society) (1899–1904)

Keywords: Transylvania, art life, Transylvanian Fine Arts Society, painters

This study describes the establishment and operation of the Transylvanian Fine Arts Society (1899–1904), emphasizing the organization's commitment to the representation of the interests of artists living in the countryside and its contacts with the prestigious forums of Hungarian art life. The organisation was founded by a painter from Cluj,

³³ *Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság gyűlése.* *Ellenzék*, 1904. febr. 19. 40. sz. 3.

³⁴ *Nagy művészbál Kolozsvárt.* *Ellenzék*, 1904. dec. 2. 275. sz. 4.

³⁵ Murádin Jenő: *A Barabás Miklós Céh.* Buk. 1978.

Róbert Peielle, who used his experiences at the Munich Academy and in the art camp in Dachau, near the Bavarian capital, as an example to follow.

The statutes of the association were approved by Gyula Wlassics, Minister of Religion and Public Education, who allocated a large sum of money to Cluj-Napoca to support the initiative. The debut exhibition of the society took place on 12 October 1902, at the inauguration of the Mátyás statue of Fadrusz, with the participation of painters from the Budapest Art Gallery. The exhibition was held in the Skating Hall in Cluj Napoca, which was remodelled by the architect Lajos Pákei with a glass roof and overhead lighting at the Society's expense. This upstairs wing became the venue for numerous exhibitions and the first Transylvanian College of Fine Arts was opened here in 1925.

The Transylvanian Fine Arts Society ceased to operate after a few years due to lack of funds and weak social mobilisation, but it remained an example of self-organising initiatives for artists living in the countryside.

SZEMLE

C. Tóth Norbert munkásságáról, legújabb könyve kapcsán

C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Bp. 2020. (Századok Könyvek) 430 old.

C. Tóth Norbert (sz. 1973) napjaink magyar medievisztikájának egyik meghatározó alakja. Neve immár húsz éve összeforrott a *Zsigmondkori oklevéltár* szerkesztésével. Miután Borsa Iván (1917–2006) keze alatt elsajátította a regesztázás minden csínját-bínját, mestere halálát követően átvette eme alapvető fontosságú oklevélkorpusz koordinálásának a felelősségét. Eddig a sorozat hét kötete (VIII–XIV. [1421–1427]) jelent meg a közreműködésével. E korszakhoz kapcsolódott a Szabolcs vármegye 1387–1437 közti működéséről írt PhD-disszertációja is, amely egyúttal az újabb érdeklődési terület, a megyetörténet nyitányát is jelzi. A szabolcs-szatmári vonatkozású írárok (no meg Németh Péter régész, múzeumigazgató ösztöndíjazása) vezették el az ecsedi Báthori-család múltjának feltárásához, ecsedi Báthori (III.) István nádor pályafutása pedig a helytartói intézmény magyarországi történetének, tágabb értelemben az elhanyagolt Jagelló-kornak előítéletek nélküli vizsgálatához. Utóbbi a Zsigmond-kor mellett másik kedvelt korszakává vált. Kutatásainak eredményei rendszerint nemcsak tanulmányok és monográfiák sorában, hanem a téma forrásait összegyűjtő forráskiadványokban is jelentkeznek. A 2010-es évektől ezek mellett a 14–16. századi egyháztörténetben is elmélyedt. Elkészítette a magyarországi székes- és társaskáptalanok több mint egyharmadának archontológiáját, új alapokra helyezve ezáltal a magyar történetírásban az egyházi középréteg személytörténeti vizsgálatát. Kutatói

elfoglaltságai mellett időről időre oktatóként is megnyilvánult a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Szegedi Tudományegyetemen és a révkomáromi Selye János Egyetemen, újabban pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára alkalmazta főlevéltárosként. Személye az erdélyi nagyközönség előtt sem ismeretlen, hiszen többször tartott népszerűsítő előadásokat Nagyváradon és Marosvásárhelyen.

Szerteágazó tevékenységi köre is mutatja, hogy rendkívül munkabíró és termékeny szerzővel van dolgunk, kinek 1998 óta százát bőven meghaladó tudományos cikke és tanulmánya jelent meg, emellett pedig 38 önálló kötete, ami még a 15 forráskiadvány, egy itinerárium és 11 archontológia levonásával is elképesztő teljesítménynek számít. A mennyiség azonban az ő esetében ritkán megy a minőség rovására, legfeljebb annyiban, hogy a mélyreható elemzés helyett a hangsúly olykor túlságosan is a fenomenologikus megközelítésre esik. Amit leír, messzemenően megbízható és pontos, mivel mindig az elsődleges (levéltári) források lehetőleg teljes körű összegyűjtése után fogalmazza meg álláspontját. Írásaiban lenyűgöző mennyiségű adatot mozgat meg, miközben ugyanazzal a kérdéssel csak kivételesen foglalkozik egynél több alkalommal. A fent elmondottakból kitűnik, hogy őt is jellemzi a magyar medievisztikát olyannyira meghatározó, adatközpontú szemlélet, kevésbé fogékony az elméleti kérdésfelvetések iránt, és nem hódol a különféle posztmodern irányzatok divatjainak.

Hegyi Géza (1981), tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

Szerzőnk másik markáns jellemvonása a polemikus alkat. Sohasem rejti véka alá – többnyire igencsak határozott – véleményét, tekintet nélkül a vitapartner személyére, státuszára, egyéni kapcsolatokra. Ezért hangneme sem személyeskedő, hanem mindig az adott problémára irányul, végig megőrizve tárgyilagos stílusát. Érdekes, hogy erős egyénisége jól összefér a – történeti berkekben még meglehetősen szokatlan – csapatmunka iránti nyitottsággal: publikációinak jelentős hányada (nemcsak adattárak vagy forráskiadványok, de tanulmányok is) társszerzők bevonásával született.

Az alábbiakban bemutatandó monográfiája lényegében a 2017-ben megvédett akadémiai doktori értekezésének a szerkesztett változata. Már a bevezetőben leszögezi, hogy nem kíván a nádori intézmény minden aspektusával foglalkozni. Bírói szerepére például, noha legkönnyebben talán ez dokumentálható, egyáltalán nem tér ki: részint mivel ebben a nádor a késő középkorban már nem vett részt személyesen, részint pedig azért, mivel – Bónis György (1914–1985) úttörő munkáitól eltekintve – ehhez hiányoznak az alaposabb előtanulmányok (csupán Lackfi István irodájának ez irányú tevékenységét dolgozta fel egy korábbi cikkében¹ éppen maga a szerző). Figyelme kifejezetten a *palatinus* politikai szerepkörére, annak is egyes kardinális pontjaira irányul, közelebről az ezek értelmezésében kulcs szerepet játszó 1439. évi dekrétum 2. törvénycikkének, illetve a közfelfogás szerint 1486-ra keltezendő nádori cikkelyeknek a történeti hátterére. Előbbi a nádornak országgyűlésen történő megválasztását rögzíti, utóbbi – többek közt – előírja, hogy a királyt távollétében hivatalból a nádor helyettesíti. Ennek megfelelően a dolgozat maga három részre tagolódik – jöllehet, az egyes fejezetek közti kapcsolat az olvasó számára sokáig felettébb lazának tűnhet, és csak a végső összegzésben válik nyilvánvalóvá, miért is éppen ezeket a témákat tartotta szükségesnek kivesézni.

¹ C. Tóth Norbert: *A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392)*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica CXXX(2009). 85–105.

A vizsgálódás alsó időhatárát 1342-ben jelöli meg, mivel a korábbi időszakra Szöcs Tibor jóvoltából már rendelkezésünkre áll a nádori intézmény modern és alapos feldolgozása.² Ugyanakkor ez az év – a szerző vélekedése szerint az I. Károly-féle önkényes kormányzással szembeni reakcióként – jelentős változást is hozott e méltóságviselők címzésében: az egyszerű *palatinus* titulust ekkor váltotta fel a *regni Hungarie palatinus*, ami önmagában is intézményi változást sugall, ti. hogy a király emberéből a nádor ekkor vált az „ország” (tehát az egész politikai közösség) képviselőjévé, az uralkodó és az alattvalók közti közvetítővé. Ezt a sejtést támasztja alá C. Tóth az első fejezetben, bőségesen adatolt elemzéssel valószínűsítve, hogy a nádorokat már 1439 előtt sem önhatalmúlag nevezte ki az uralkodó, hanem megválasztásukra I. Lajos király idejétől mindig országgyűlésen került sor. Nézete bizonyítására a szerző egyszerű, bár igencsak munkás módszert alkalmaz: egyfelől az általános okleveles említések, másfelől az egyéni itineráriumok összegyűjtésével esetről esetre bizonyítja, hogy az új nádorok kinevezésekor a főpapok, bárók és előkelőbb nemesek jelentős (az átlagos szintet jócskán meghaladó) számban tartózkodtak a király környezetében. A szélesebb körű legitimitációt nyújtó gyűlés bevéradását mutatja, hogy a régi nádor halála és az új hivatalba lépése között olykor több hónapos üresedés is kimutatható (ami más bárók, pl. az erdélyi vajdák esetében egyáltalán nem jellemző). Mindebből arra következtethetünk, hogy I. Lajos király hatalma sem volt annyira korlátlan, mint ahogy azt a korábbi kutatás hangsúlyozta.³

² Szöcs Tibor: *A nádori intézmény története 1000–1342*. Bp. 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.)

³ Ugyanakkor az új szakirodalom joggal hangsúlyozza, hogy az uralkodó-bárók, ill. a központi hatalomrendiség viszonyt az antagonisztikus ellentét helyett sokkal helyesebb az együttműködés perspektívájából vizsgálni. Vö. Kubinyi András: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*. Századok CCXXII(1988). 147–213. (különösen: 178–190), ill. Pálosfalvi Tamás: *Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről*. Századok CLIV(2020). 135–182.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy más recens kutatások némileg tompítják a fenti tézis élet. Pálosfalvi Tamás egyidejűleg megjelent, alapvető tanulmányában meggyőzően érvel a hagyományos felfogás mellett, miszerint 1323 és 1439 között kevés igazi (a közne mességet is megmozgató) országgyűlésre került sor,⁴ így a nádorválasztások keretét is többnyire a tágabb királyi tanács képezhette (amely, persze, szintén a politikai közösség reprezentánsának tekintette magát). Ez kissé relativizálja a nádori és a többi bárói tisztség szembeállítását, már csak azért is, mert az uralkodó utóbbiak kinevezésekor is figyelembe vette a főnemesi érdekcsoportok igényeit. A különbség abban állt, hogy előbbinél az „ország” akaratnyilvánítása szükséges volt, utóbbiaknál csak ajánlott. Másfelől maga C. Tóth sem vallja a nádor személyének teljes önállóságát a királyi akaratától: eleve azt feltételezi, hogy az uralkodó jelöltjeiből lehetett választani, és külön kitér arra, hogy az 1526. évi törvényi szabályozásig a trón birtoklója az egyes nádorokat különösebb ok nélkül is menesztette. Maguk az érintettek, ha tisztségük elnyeréséről nyilatkoztak, rendszerint csak a királyi kegynek tulajdonították azt.

Az első fejezetet az 1342 és 1526 közötti nádorok prozopográfiai adatainak statisztikai vizsgálata zárja. A szerző több szempontból is mérföldkőnek tekinti a nádori *honor* (a tisztséggel együtt járó szolgálati birtokok és ispánságok rendszerének) 1402. évi megszűntetését: ezt követően egyfelől a területi hatáskörrel rendelkező bárók (vajda, bán) már kevésbé törekedtek a nádori tisztség elérésére, másfelől pedig a mindenkori nádor fizetését is egyéb források (Buda és a zsidók adója) bevonásával kellett megoldani.

A könyv második fejezetében C. Tóth a magyarországi helytartóság történetét tekinti át azáltal, hogy az Árpád-kortól a 16. század derekáig módszeresen elemzi mindazokat az eseteket, amikor hadjárat vagy külföldi út miatt szükségessé vált az

uralkodó helyettesítése. Az e célra kijelölt személyek tevékenységét ezúttal is a szórt okleveles adatok összegyűjtésével rekonstruálja, és – ha lehetőség nyílik rá – szembesíti az esetlegesen fennmaradt kinevező oklevelek előírásaival. A vizsgálódás eredményeként két korszakot különböztet meg az intézmény történetében: 1490 előtt a királyok helyetteseket (*vicarii*) állítottak, akik az uralkodó neve és pecsétje alatt okleveleztek, míg a Jagelló-kortól helytartókat (*locumtenentes*), akik már saját nevükben és pecsétjük alatt intézkedtek. (Mindezekről pedig megkülönböztetendő az *interregnum* vagy a király kiskorúsága idején fellépő kormányzó [*gubernator*] személye.) A helytartók hatásköre eleinte bírói, katonai és kincstári ügyekre terjedt ki, 1509-től korlátozott méretű háramlott birtokokat, 1522-től kisebb egyházi javadalmakat is adományozhattak, 1526 után viszont elveszítették pénzügyi és hadvezetési kompetenciájukat, továbbá jogkörüket a melléjük állított helytartói tanács is korlátozta. Számunkra különösképpen érdekes (és további magyarázatra vár) az a megállapítás is, hogy területi értelemben a helytartó hatásköre a melléktartományok közül csak Szlavóniára terjedt ki, Erdélyre és Horvátországra nem.

Láttuk, hogy a hagyományos álláspont a „nádori cikkelyek” értelmében a *palatinusi* és helytartói funkciók összekapcsolását legkésőbb a Jagelló-kortól magától értetődőnek vélte. Noha ekkoriban már valóban rendre e méltóság viselőjét bízták meg a fenti feladattal, a szerző joggal hangsúlyozza, hogy kinevezése mindig alkalmi döntés eredménye volt, melynek során egyszer sem hivatkoztak az említett előírásokra. Ez a furcsaság vezet el a harmadik fejezet témájához, vagyis a „nádori cikkelyek” keletkezési idejének és körülményeinek filológiai, illetve történeti módszerekkel végzett vizsgálatához.

Ennek során C. Tóth előbb számba veszi az 1600 előtti szövegtanúkat, miközben mesteri kézzel elemzi is őket, az egyes kódexek leírásával, keletkezésük és kapcsolataik feltárásával (esetenként jelentős szerepet juttatva a vízjelek azonosításának). Megállapítása szerint a cikkelyeket tartalmazó, eddig ismert kódexek mind 1544 és 1584 között keletkeztek, és az

⁴ Pálosfalvi Tamás: *A középkori magyar országgyűlések*. = Fazekas István–Gebei Sándor–Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Bp. 2020. 9–176. (főként: 16–22).

általa a Nádasdy család levéltárából feltárt és mintaszerű kritikai kiadásban közzétett szövegváltozat sem sokkal korábbi (1540 körüli).

Második lépésként a szóban forgó normatíváknak a gyakorlatban történő érvényesülését tekinti át. Arra a következtetésre jut, hogy egyes cikkelyek (nádor szerepe a királyválasztásnál, helytartói szerep, bírói szerep) létező szokást rögzítenek, csakhogy ezek kialakulása nem 1486 előttre tehető, hanem épp a Jagelló-kor fejleményének tekintendő. Leghamarabb 1527-ben hivatkoztak rájuk bevett gyakorlatként, mikor I. Ferdinánd követei a rivális I. János küldöttségével tárgyaltak Olmützben. Más cikkelyek (a nádor főkapitányi, gyámi és közvetítő szerepe) viszont olyan igényeket rögzítenek, amelyek a Habsburg-berendezkedés kezdetén váltak aktuálissá, amikor a magyar rendek az általuk választott legfőbb tisztségviselő jogköreit próbálták kiterjeszteni az udvar központosító törekvéseinek ellensúlyozására. Mindezek figyelembevételével a „nádori cikkelyek” szövegszerű megformálását a szerző – meggyőző érveléssel – az 1530-as évekre teszi. Hangsúlyozza, hogy ennek az igénylistának az országgyűlési megerősítésére

sohasem került sor, jóllehet már korán hivatkozási alappá vált, és tartalmának jelentős része – a *Corpus Juris Hungarici* 1584. évi kiadásába való felvétele, továbbá az 1608., 1681. és 1790. évi nádori törvény-cikkekre gyakorolt hatása révén – beépült a magyar jogrendbe.

A bemutatott könyv egy rutinos medievista kiérlelt munkája. Jól körülhatárolt témaválasztása, logikus szerkezete, módszeressége, fölényes forrásismerete, letisztult előadásmódja mind ezt bizonyítja. Különösen hasznosak a szerző téziseinek azonosítása szempontjából az egyes fejezetek végén olvasható részösszegzések, valamint a végső kitekintés. Jóllehet maga a téma inkább csak szaktörténészek érdeklődésére tarthat számot, és a szerző sem törekszik stílusa színesítésére, az alaposan körüljárt problematika és a konkrétumra törekvő fogalmazás a különösebb előképzettség nélküli olvasó számára is befogadhatóvá teszi a művet. Mintaszerűségénél fogva, közvetlen erdélyi vonatkozások híján is, kiérdemli az *Erdélyi Múzeum* olvasóközönségének figyelmét.

Hegyí Géza

A püspökvárostól a fejedelmi székhelyig

Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében. Kolozsvár, 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.) 203 old.*

Gálfi Emőke (sz. 1972), az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetének tudományos munkatársa, ide s tova már egy évtizede foglalkozik a 16. századi Gyulafehérvár történetének vizsgálatával. Nemrég megjelent monográfiájában a város jogi, társadalmi, topográfiai és gazdasági fejlődésével kapcsolatos – részben már közölt – eredményeit összegzi.

A témához forráskiadói tevékenysége, vagyis az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek általa végzett feltárása vezette el: a *protocollumok* lapjain ugyanis meglehetősen gyakran találkozni

Hegyí Géza (1981), tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

nemcsak a fejedelmi udvar tagjainak vagy a levélkeresőknek gyulafehérvári vonatkozású adásvételeivel, végrendelkezéseivel stb., hanem a helyi polgárság magánügyleteivel is. Az új érdeklődési iránynak különös jelentőséget adott az a tény, hogy Kolozsvárhoz, Marosvásárhelyhez vagy a száz városokhoz képest a történészek mindaddig elhanyagolták Fehérvár múltjának feltárását, sőt talán még Tordára vagy Désre vonatkozóan is több szaktanulmány született, mint az egykori püspöki, majd fejedelmi székhelyről. E tekintetben egyedül Kovács András munkássága (főként a gyulafehérvári

városkönyv kiadása,¹ de a székesegyházzal és a püspöki palotával, valamint környezetükkel kapcsolatos topográfiai nyomozásai is) tekinthető érdemi előzménynek. (Itt kell megjegyezni, hogy időközben elkezdődött az erdélyi mezővárosok 1542–1600 közötti történetének módszeres, összehasonlító vizsgálata is Szász Anikó jóvoltából.)

A 16. század második fele kitüntetett időszaknak számít a Maros menti város történetében, mivel egyházi centrumból ekkor vált az újonnan megszületett fejedelemség politikai és közigazgatási fővárosává, ami jelentős mértékben kihatott a település fejlődésére (még ha ez az impulzus önmagában nem is volt elég ahhoz, hogy a városok élvonalába emelje). E váltás jelentőségét már csak azért is hangsúlyozni kell, mert a hazai nagyközönség jelentős hányada mindmáig abban a tévképzetben él, hogy Gyulafehérvár már a középkorban Erdély világi központja is volt. Pedig a vajda a legritkábban fordult meg itt; sokkal többet tartózkodott – ha egyáltalán a tartományban volt, és nem utazott – Déván, Küküllővárott, később Kolozsvárott, bírói hatáskörét pedig Marosszentimrén, Tordán, majd Kolozsvárott és Vásárhelyen gyakorolta.

Az 1542/1556 utáni fejlemények vizsgálatához azonban elengedhetetlen a kiindulópont, a szekularizáció előtti állapotok részletes ismertetése, amit a szerző nagy erudícióval, a magyar középkori várostörténeti szakirodalom eredményeinek beható ismeretében végez el. E célból – bizonyos kedvező forrásadottságok okán – nem ártall akár a 15. század közepéig visszatekinteni, amit a magam részéről jó döntésnek tartok. Sőt, úgy gondolom, hogy még így is túlságosan *in medias res* kezd a mondandóját: szerencsésebb lett volna, ha indulásként a település középkori fejlődésének sarokpontjait is felvázolja, mint például a római hagyaték, a centrális helyzetet megalapozó 10–11. századi változások, a királyi hospes-településnek az erdélyi püspök részére történő eladományozása (1278), a különféle pusztítások

(1241, 1277, 1438, 1442) hatásai és a főpapoknak már a 14. században megmutatkozó városfejlesztő tevékenysége.

Kezdeként a késő középkori Gyulafehérvár topográfiájával ismerkedhetünk meg, melynek bemutatása során a szerző számos részletkérdést is tisztáz (pl. az ispotály elhelyezkedése). Az egykori római *castrum* területét ölelte fel a püspök és a káptalan között megosztott várnegyed, ahol a székesegyház és a püspöki palota mellett a kanonokok és oltárigazgatók házai, valamint a domonkos és ágostonos kolostor helyezkedtek el; ettől nyugatra feküdt a plébániatemplom és a vásártér köré szerveződő, a püspök birtokában levő mezőváros, délkeletre pedig a káptalan jobbágyai által lakott Major. Utóbbiról a szerző többször is elmondja, hogy lakosai románok voltak (élükön kenézzel), a mezőváros egyértelműen magyar jellegét viszont – talán a magától értetődöttség jegyében – elmulasztja megemlíteni. A település birtokjogi fragmentáltsága nyilván nem kedvezett a fejlődésnek, ahogy viszonylag szűk határa sem; ezt a püspöki városrész lakói a környékbeli káptalani falvak rovására próbálták erővel kiterjeszteni. Minthogy a hatalmaskodásokról beszámoló oklevelek tömegesen sorolják fel a gyulafehérvári résztvevőket (1467-ben csaknem százat), e névanyagot Gálfi jó érzékkel használja fel a mezőváros demográfiai vonzókörzetének és iparostársadalmának elemzésére. Szintén ez alapján becüli a falakon kívül élő polgári (pontosabban jobbágy- és zsellérsorban élő) lakosság számát 600–920 közé, ami azonban véleményem szerint csakis minimumként fogadható el, hiszen az említett névsorok nyilvánvalóan részlegesnek tekinthetők (amit már csak a felsoroltak számának nagyfokú, demográfiai okokkal aligha magyarázható ingadozása is alátámaszt). Ehhez járul a várnegyed lakossága, legalább 100 fő (a püspök jelenléte idején azonban ennek akár kétszerese is), amit a szerző az egyháziak és kíséretük aprólékos számbavételével valószínűsít. A település helyét összességében, a többi püspöki székhelyhez hasonlóan, a másodrendű városok csoportjában jelöli ki.

A lényegi változásokat, mint ismeretes, Izabella királyné és János Zsigmond kényszerű Erdélybe költözése

¹ *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Kovács András. Kvár 1998. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2.)

indította el, akiknek az országgyűlés 1542-ben átadta az épp üresedésben levő püspökség birtokait, ideértve a püspöki palotát és Gyulafehérvár megfelelő részét. Ezt kerekítette ki 1556-ban a káptalani jószágok megszerzése. A szerző részletesen ismerteti azt a folyamatot, ahogy a szekularizáció folyamánként a kanonoki házak is lassanként az udvar mindenkori tagjainak (tanácsosok, kancellisták) kezére kerültek, részint jutalomként, részint fehérvári lakóhelyük biztosítására. Az udvar jelenléte éppúgy elősegítette a város demográfiai növekedését, mint a török elől menekülő lippaiak és temesváriak 1552 körüli befogadása, akik külön fertályt alapítottak itt. Eddig ismeretlen történetüknek a felgöngyölítését szintén Gálfi Emőkének köszönhetjük. Izabella királyné várospolitikája mellett még Báthori István szerepét is nagyra értékeli Fehérvár fejlődésében: ugyanis az ő idejében rögzült itt véglegesen a fejedelemség központja.

A szekularizáció eredményeként a városi vezetés is egységesült: a püspöki és káptalani rész már 1556-ban közös irányítás alá került, 1571-re pedig a lippai fertály önkormányzatát is felszámolták. Ezzel párhuzamosan a városi esküdt polgárok száma négyről hatra, majd 12-re, a külső tanács tagsága pedig 20-ra, majd 40-ra növekedett, ami egyúttal a népességszám megemelkedését is tükrözi (a szerző a század végén már 2500–3000 lakossal számol). A magisztrátus összetételét, működésének szabályszerűségét az ismert tanácsstagokra vonatkozó adatok összegyűjtésével, karrierjük nyomon követésével rekonstruálja. Számba veszi a székváros társadalmát alkotó, egymástól élesen elkülönülő rétegeket: a polgárságot, a nemességet és a katonákat. Előbbiek vagyoni helyzetét az ingatlanjaik értékére vonatkozó adatok összegyűjtésével, társadalmi kapcsolataikat pedig Pécsi Anna négy házasságának története példáján mutatja be. Megismerkedünk a gyalogpuskások és az udvari lovasság szerepével, szervezetével, előljáróival. Korabeli kalendáriumok segítségével számba veszi a település vásárait. Összegyűjti az ekkortájt kialakuló fehérvári céhekre vonatkozó adatokat: különösen tanulságos a helyi ötvöscéh létrejöttének története, amelyet a kolozsvári anyacéhhel folytatott hosszas pereskedésnek köszönhetően részletesen nyomon követhetünk.

Az erdélyi fejedelmek hatalomgyakorlása és a fejedelmi udvar ellátása elképzelhetetlen lett volna közeli, kiterjedt birtokok nélkül, amelyek egyúttal a székváros centrális funkciót is szélesítették. A gyulafehérvári fiskális uradalom 16. századi történetének ismertetése nélkül tehát a székvárosról alkotott kép sem lenne teljes. Ezért szenteli könyve második felét a szerző ennek a témának. Mint már említettük, ez a – Fehér megye több mint felét kitevő – birtoktömb a környékbeli püspöki (Gyulafehérvár-Szentmihálykő, Csombord) és káptalani (Enyed, Ompoly-vidék, Abrudbánya) birtoktestek államosításával jött létre, amelyet az egykori egresi apátság négy falujával (Monora és környéke), valamint a Balassa Menyhért 1562. évi lázadása nyomán elkobzott diódi uradalommal kerekítettek ki. Az így kialakult birtokállomány természetesen nem volt állandó, hiszen a fejedelmek gyakorta adományozták el vagy – a korszak divatos eljárásával – inskribálták az egyes tartozékokat, híveik jutalmazására, az elidegenített jószágok azonban hosszabb-rövidebb idő után rendszerint visszaháramlottak a fiskusra (pl. Enyed csak 1566–1573, ill. 1577–1578 között volt magánkézen, Krakkó viszont 1567-től a korszak végéig a Csákiaké). A laikus olvasó számára száraz adathalmaznak tűnhet, a szaktörténész szempontjából viszont nagyon fontos alapkutatásnak számít, ahogy Gálfi Emőke részletesen tisztázza az egyes tartozékok sorsát (e fejezet azonban, meglátásom szerint, a könyv vége helyett jobban illett volna a második rész elejére). Kísérletet tesz az egyes településeket lakó etnikumok meghatározására is. Ez irányú eredményei többnyire helytállóak, téves azonban Miriszlót pusztán a helységnevé alapján (melyet egyébként is szláv személynévből képeztek, magyar névadással) román lakosságának minősíteni: az Enyed melletti falu magyar voltát a középkortól mindmáig fennálló, életerős katolikus, majd református közössége, illetve tizedfizető volta bizonyítja. Ugyanakkor (Szász) csanád nem magyar, hanem egészen a 20. századig szász (pontosabban az 18. századtól román–szász) falunak számított.

Különös figyelmet fordít a szerző az uradalom szervezetének, irányításának feltárására, melynek során – akárcsak az első részben – a szekularizáció előtti és utáni viszonyokra egyaránt tekintettel van. Számba

veszi az birtokigazgató személyzet élén álló püspöki, majd fejedelmi udvarbírákat (*provisor*), kitérve származásukra, feladataikra és – ami különösen érdekes – fizetségükre is. Rámutat arra, hogy a szekularizációt követően megnövekedett feladataik ellátásában már két *viceprovisor* segítette őket. A szórt adatok összegyűjtésével elhatárolja az uradalom kisebb igazgatási egységeit, az ún. tisztartóságokat (*officiolatus*). Ez irányú eredményei vélhetően a középkori viszonyokra is visszavetíthetők. A késő középkori püspökök gazdálkodását a gyulafehérvári-szentmihálykői uradalom 1552 körüli urbáriumának részletes elemzésével tárja fel, kitérve a különféle adófajtákra és a birtokok összjövödelmére (amelyet évi kb. 3500 forintban állapít meg). Vizsgálódásának jelentőségét nemcsak az adja, hogy a Jakó Zsigmond által immár negyedszázada közzétett forrást elsőként ő aknázza ki érdemben, hanem az is, hogy a szekularizáció utáni időket illetően nem rendelkezünk efféle átfogó összeírással.

Még egy témát fontos kiemelni a második rész tartalmából: az uradalom mezővárosainak (Enyed, Tövis, Krakkó, Igen, Sárd, Zalatna, Abrudbánya) várostörténeti vizsgálatát. Ezek esetében ugyanazon szempontokat alkalmazza, mint az első részben Gyulafehérvárnál, ezzel is megkönnyítve az egyes helyek urbanizáltsági fokának összehasonlítását. Minden esetben szó esik az adott központi hely 16. századi birtoklástörténetéről, magisztrátusáról, vásáraitól, céheiről, peregrinusairól, ingatlanforgalmáról, egyházi és

etnikai viszonyairól stb. A vizsgálódás eredményeként lényegében a korabeli Fehér megye csaknem teljes városhálózatáról képet alkothatunk.

Mindezt jól kiegészíti az egyes mezővárosok bíraira, esküdteire és külső tanácsosaira, továbbá az udvarbírákra és kisegítő személyzetükre vonatkozó adatok táblázatos formában történő közzététele a könyv függelékében. Ugyanitt találjuk a felhasznált könyvészet jegyzékét is – kár, hogy ennek használatát megnehezíti, hogy az egyes szerzőkhöz tartozó tételeket (jóllehet a rövidítések rendszere a címek kulcsszavain alapszik) nem ábécérendben, hanem időrendben sorolja fel.

Összességében tehát Gálfi Emőke műve szélesvásznú, gazdagon adatolt és sok tekintetben revelatív képet nyújt nemcsak Gyulafehérvárnak, hanem tágabb környékének 16. századi történetéről is. Külön méltánylandó, hogy a felhasznált adatok jelentős része mindeddig kiadatlan forrásokból származik, amelyeket a szerző szorgalmas munkával, családi és hiteleshelyi levéltárak időrabló átnézésével tárt fel. Noha szerkezete némileg egyenetlen, ez részben a forrásadottságok számlájára írható, részben pedig annak tulajdonítható, hogy Gálfi kifejezetten az általa feltárt új adatok és összefüggések ismertetésére törekszik. Mindezzel együtt is szilárd alapot biztosít a fejedelmi székváros múltjának megismeréséhez, és mintát nyújt a további kora középkori várostörténeti kutatások számára.

Hegyí Géza

Az ország sója

Draskóczy István: A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek).

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2018. 455 old.

(Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

A kötet a késő középkori Magyarország sókitermelésének szervezését, az országban létező királyi sómonopólium működését, a kitermelést irányító sókamarák tisztségviselőinek személyét, a só kereskedelmét tárgyalja. A szerző az ELTE BTK Középkori és

Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének professzora, az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténeti Kutatócsoport tagja, aki régóta foglalkozik a kötetben tárgyalt kérdésekkel. Korábban megjelent tanulmányaira és akadémiai doktori értekezésére

W. Kovács András (1975), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro

alapozva, évtizedes kutatásainak eredményeit ezúttal egy összegző monográfiában mutatta be.

A mai olvasó számára nem magától értetődő a só kiemelkedő középkori jelentősége. Nemcsak élelmezési, hanem tartósítási cikk is volt (zöldség, hús, hal), alkalmazták vaj, sajt készítéséhez, használták kenyérsütéshez, gyógyításra, kutak fertőtlenítésére, de az állattartás számára is nélkülözhetetlen volt (egészségesebben, gyorsabban fejlődtek, ha megfelelő mennyiségű sót kaptak). Az egy főre megbecsülhető átlagos sófogyasztás évi 8–10 kilót tehetett ki. A természetben vízben oldott állapotban és ásványi kincsként, kősó formájában fordul elő. A középkori Magyarországon a legjelentősebb sóbányák Erdélyben és Máramarosban voltak.

A témára vonatkozó korábbi kutatások bemutatása után a források rövid áttekintését találja meg az olvasó. A szerző itt veszi számba a kutatás előtt kevéssé hasznosított külföldi (italiai, osztrák) elbeszélő forrásokat, számadásokat. Itt találjuk meg a Werner György és Bornemissza Pál királyi biztosok által az erdélyi kincstári jövedelmekről a 16. század közepén készített jelentés szöveg hagyományozásának részletezését. Számos felhasznált levéltári forrás a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményén kívüli, és digitálisan el nem érhető, jó részük először e könyv révén hasznosult a magyar történetkutatásban. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának fondjain kívül velencei, bécsi, budapesti, debreceni, illetve romániai és szlovákiai levéltárak és kéziratárak forrásait kutatta a szerző. Csak a nyomtatott források, a hazai és nemzetközi szakirodalom jegyzéke 50 oldalt tesz ki.

A középkori Magyarország északkeleti részét (a Tisza és a Zagyva által határolt területet) a máramarosi bányák látták el sóval, míg az erdélyi sóbányák az ország maradék részének, valamint a Szávától északra található Szlavónia sóellátását biztosították. A Szávától délre élők tengeri sót is vásárolhattak. A só kitermelésének megszervezése értelemszerűen a bányák helyszínén történt. A sóbányászat helyszínén bányakamarákat, az ország belsejében, egész területén, sókamaráknak nevezett hivatalokat szerveztek a só szállításának, kereskedelmének megszervezésére

és ellenőrzésére, valamint annak értékesítésére. Az erdélyi és a máramarosi bányakamarákat belső, míg az ország többi sóhivatalát külső kamaráknak nevezték. Erdélyben több bánya volt, mint Máramarosban, és a kitermelés volumene is meghaladta ez utóbbit. A sókamarák rendszere, amelyet Ozorai Pipo teremtett meg Zsigmond király korában, az egész országra kiterjedt. Az erdélyi és a máramarosi szervezet élén egy-egy sókamaraispán állt, a kamarákat kamarások irányították (címük olykor alkamarás). A bányakamarák kiterjedt személyzettel rendelkeztek, amelynek tagjai a sókamaraispán, illetve a kamarás familiárisainak számítottak. 1467 után az erdélyi királyi jövedelmekért többnyire a sókamaraispán felelt.

A só kitermelése és kereskedelme királyi monopólium volt, és a mindenkori uralkodó egyik legfontosabb bevételi forrásának számított. A sóbányászatból Zsigmond király 100 000, Mátyás 80–100 000, míg II. Lajos alig 30 000 forint évi jövedelemmel rendelkezett. Zsigmond király 1397-ben szabályozta a só kereskedelmét és az árakat. Rendelkezése 1521-ig, a királyi sómonopólium felszámolásáig maradt érvényben. A só ára nemcsak a kitermelt sókocka nagyságától, hanem a forgalomba hozatal helyszínétől, a sóbányáktól való távolságtól is függött.

Az ország éves sófogyasztása 24–30 000 tonnára tehető, ennek nagyobbik részét fedezte a belföldi bányászat. 1464-ben törvénnyel tiltották be a külföldi só behozatalát, de a lengyel és osztrák területeken kibányászott só a tiltások ellenére csempészáru formájában megjelent az országban, elsősorban a bányavidékektől távol eső területeken.

Az erdélyi és a máramarosi szervezet élén egy-egy ispán állt, az egyes bányakamarákat kamarások irányították. A két sókamaraispán (az erdélyi és a máramarosi) hatásköre saját bányavidékük mellett az ország azon területeire terjedt ki, amelyek lakói erdélyi vagy máramarosi sót kellett, hogy vásároljanak. 1467 után az erdélyi sókamara-szervezetet mindvégig a kincstartó felügyelte, míg a máramarosit csak bizonyos időszakokban. Feladatuk volt a sómonopólium érvényesítése, a kitermelés és a szállítás felügyelete, a külföldi só behozatalának megakadályozása. A kamarák élén álló kamarásokat a sókamaraispán

nevezte ki, saját vagy a kincstartó familiárisai közül. Bányavidékeken a kamarások gondoskodtak az aknák karbantartásáról, a működéshez szükséges eszközök beszerzéséről, és arról, hogy az alkalmazottak megkapják a járandóságukat. Az ország belsejében található kamarák legfontosabb feladata az értékesítés volt. A sókamaraispánok az ország távoli vidékein is ellenőrizhették a vásárokat, így az erdélyi sókamara-sok tevékenységéről a tartománytól távol eső helyeken is találunk adatokat. A sókamarak igazgatását és tisztviselőiket három fejezetben mutatja be a szerző (Hunyadi-kor, 1440–1457; Mátyás uralkodásának ideje, 1490–1526; Jagelló-kor, 1490–1526). Az erdélyi és a máramarosi sókamaraispánok a középbirtokos nemesség soraiból kerültek ki. A 15. században a 13 bányakamara mellett nyolcvan körüli azon települések száma, amelyek sókamara székhelyei volt. A sókamarak költségvetésében a legnagyobb tételt a személyi kiadások képezték.

Adatok sokasága eleveníti meg az erdélyi és máramarosi sóigazgatásban tevékenykedő, korábban alig vagy egyáltalán nem ismert szereplőknek életútját. Mivel a sóigazgatásban tevékenykedőkkel az adószedésben és a pénzügyigazgatás más posztjain is találkozunk, a kötetben sok adatot találunk ez utóbbiakra vonatkozóan is.

A Jagelló-korban a sóbányászat jelentős mértékben visszaesett. Ez a közhatalom hanyatlásával, a török támadásokkal, a rossz gazdálkodással és a szállítás nehézségeivel egyaránt magyarázható. A bányák működtetése sok pénzbe került (az aknákat mélyre kellett ásni, gondoskodni kellett a víztelenítésről), állandó tőkehiánnyal küszködtek. A sóbányában dolgozókat, a déli határvédelem katonáit, sőt az ország tisztviselőit részben sóban fizették ki, akik aztán maguk tették pénzzé a sót. Mivel a kamarai szervezet nem termelt elég jövedelmet, 1521-ben az uralkodó a sókereskedelmet szabadá tette.

A kamarai rendszer bemutatása után önálló fejezetek foglalkoznak a kősó bányászatának technikájával. Ezek tárgyalják a sókocka nagyságával, a szállítás főbb útvonalaival, a sókamarak hálózatával és a kamarások feladataival, a só bel- és külkereskedelmével kapcsolatos kérdéseket.

A sót leginkább mélyműveléssel vagy nyílt színi fejtéssel termelték ki. A vízi és a szárazföldön szállított sókocka nagysága jelentősen eltért, sőt eltért a bányahelyek szerint is. Mindezek miatt a középkori méretek precíz meghatározása nem lehetséges. A sôt szekéren, de leginkább lapos fenekű hajókon vagy ritkábban tutajokon szállították az ország belseje felé, a Maros, a Tisza és a Szamos vizén, a legfontosabb átlomáshelyekre. Azért, hogy olcsóbb legyen a szállítás, nagyobb kapacitású hajókat kellett építeni, ami nem kevés technikai tudást és szervezést igényelt. A hajókat a tavaszi magasabb vízállás idején indították útnak; a hajósok nem tartoztak a sókamara szervezethez. A szekéren történő szállítás volt a nehezebb és drágább, de a kikötőkig is szekérrel kellett elvinni a sôt. A hajón történő szállítás a malmok akadályozhatták.

Az erdélyi olvasót elsősorban az erdélyi vonatkozások érdekelhetik, és ebben különösen gazdag a kötet. Székelyföldön a Sóvidéken és az udvarhelyszéki Homoród-patak mentén folyt felszíni sófejtés. A székelyek ezt a sôt Segesvár- és Köhalomszék, Brassó vidéke és Fogarasföld területén árulhatták. Sóbányászat folyt a görgényi uradalom területén Sószentmártonban, Szeben mellett Szebenrécsén és a Beszterce kerületi Fejéregyházán. A legfontosabb bányahelyek azonban Désen, Désaknán, Széken, Kolozson, Tordán és Vizaknán feküdtek. A kötet jelentősen gazdagítja e településekről meglévő ismereteinket is. Kezdetben felszíni sófejtés folyt, majd a 13. században áttértek a mélyművelésre, ami több pénzt, nagyobb technikai tudást kívánt meg. A mélyművelés során a felszín alatt nagyobb biztonságot nyújtó, harang alakú aknákat alakítottak ki. Ezekbe kötélhágcsón ereszkedtek le. Csak a 18. században tértek át a kamrák művelésre, amelynek jobb volt a határfoka. Ha az akna beomlott, vagy víz öntötte el, esetleg ha a kitermelés gazdaságtalanná vált, felhagytak a műveléssel. A kitermelés technikai részleteit, az ehhez kapcsolódó szakkifejezéseket is részletesen bemutatja a kötet (A kősó bányászata c. fejezet). A szerző a sókocka nagyságáról írt fejezetben korrigálja Bogdán István mértéktörténész adatait; a vízi és szárazföldi úton továbbított kockák (hajósó, ill. szekérsó) között jelentős volt az eltérés, a sókockák mérete bányahelyenként különbözött.

A só kereskedelmét gyakran akadályozták a vámok. Áttekintést kapunk a bányatelepülések számára adományozott kiváltságvelelekről, amelyekkel adó- és vámmentességet nyertek el, vagy mentesítést kaptak a katonai kötelezettségek alól. Uralkodói beleegyezés birtokában bizonyos városok maguk foglalkozhattak a só értékesítésével. Erdélyi sót a Török Birodalomba is szállítottak.

Igen sok adatot találunk azokról a méltóság- és tisztségviselőkről, familiárisokról, akik számára a király sót utalványozott (1462-ben Mátyás udvari familiárisának 10 lovasra évi 200 aranyforintnyi fizetést adott sóban; a 15. század végén az erdélyi vajda évi 12 000 forintos fizetésének a negyedét sóban vehette fel Erdélyben).

Az ország keleti, a mai Romániához tartozó területén sókamarak működtek Kolozsváron, Váradon, Besztercén, Temesváron, Désen, Désaknán, Gyulafehérváron, Tordán, Nagybányán, Lippán, Csanádon, Szatmáron, Nemetiben, Kolozson, Szalacson, Szalárdon, Széken, Vizaknán, Alvincen, Borbereken, Hosszúmezőn, (Kis)fehéregyházán, Rónaszéken, Décsen és Sósszentmártonban. (A román történetírás hagyományosan e terület múltja iránt érdeklődik, e települések név szerinti megemlékését figyelemfelkeltésnek szánom.) Ezeket és az ország többi részén található településeket centralitáspontokban kifejezett fontosságuk szerint csoportosítva, táblázatban találja meg az olvasó a kötet függelékében.

Mohács után Erdélyben rövid ideig (1528. augusztus–1529 júniusa között) a bányák a Fugger-cég kezében voltak. E rövid korszakból Erdély sótermeléséről sókockában és tonnában számszerűsíthető adatok maradtak fenn a tordai, kolozsi, dési, széki és vizaknai kamarakat illetően. Ugyanez elmondható az 1532–1537 közötti évek termeléséről. Ez utóbbi korszakból a só hasznosítását, a bevételek és a kiadások alakulását is nyomon lehet követni. Ezek az adatok a függelékben, táblázatokba foglalva is bekerültek a kötetbe. Egy-egy további táblázat Máramaros 1493–1555 közötti sótermelésének alakulását és a sókockák 15–16. századi súlyát ismerteti. A bányakamarák szerinti, továbbá hajó- vagy kocsisó szerinti bontásban fennmaradt adatok alapján a sókockák nagysága is kiszámíthatóvá vált (15. század: 3–4, Jagellók kora: 6,4, 1521: 9,82, 1552: 12,3 kg.). Ugyancsak a függelékben kapott helyet az erdélyi kamaraispánok 1458–1526 közötti archontológiája. Az adatok gyors előkeresését földrajzínév- és személynévmutató segíti. A csatlakozó térkép nemcsak a sóbányák, sókamarak és sóraktárak helyszíneit, hanem a közlekedés főbb útvonalait is bemutatja.

A kötet nemcsak a gazdaságtörténet kutatói, hanem a sókitermelésben és sókereskedelemben érintett (főleg máramarosi és erdélyi) települések múltja, általában Erdély középkori története iránt érdeklődők számára is megkerülhetetlen kézikönyv.

W. Kovács András

A székely írás emlékei

Benkő Elek–Sándor Klára–Vásáry István: A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Bp. 2021. 927 old.

Túlzás nélkül állítható, hogy jelen kötet (CMASE) a magyar történeti kutatás egyik legrégebbi adósságát törleszti, hiszen Sebestyén Gyula 1915-ben megjelent műve óta a székely írás emlékeiről összefoglaló korpusz nem született, holott az ezzel kapcsolatos igény már 1974-ben megfogalmazódott

a szakirodalomban. A kötet ezzel párhuzamosan a történettudomány egyik leginkább akut kihívására is kézzelfogható megoldást kínál. Az utóbbi évtizedekben a székely írás iránt fokozott érdeklődést mutató nagyközönség ugyanis e mű megjelenése után nem lesz arra kényszerítve, hogy az elmúlt több

Rác Balázs Viktor (1996), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, rbv9601@gmail.com

mint száz év eredményeit könyvtárnyi szakirodalom áttanulmányozásával próbálja meg értelmezni, és arra sem, hogy lelkes, de laikus szerzők érdemi szakmai és módszertani alapot nélkülöző írásaira kelljen hagyatkoznia.

Ezt a két célt, amelyeket egyébként a székely írással és a magyarság korai történetével régóta behatóan foglalkozó szerzők deklaráltak is, a CMASE a lehető legteljesebb mértékben teljesíti. A székely írással kapcsolatos forrásokat, illetve korai történetírói tudósításokat és értekezéseket a kötetben hat nagyobb egységbe rendezve találjuk meg (A, B, C, D, E, F). Ezeken belül minden tételhez egy betűből és egy számból álló kód tartozik, amely nem csak a kötetben belül könnyíti meg az azokra való hivatkozást, hanem egyszersmind a további kutatás számára is biztosítja ezek egységes azonosíthatóságát.

Az első egység (A) a székely írásra vonatkozó történetírói tudósításokat tartalmazza a 13. századtól a reformkorig, a téma mintegy korai historiográfiájaként. Az egység elhelyezése a kötetben belül azért szerencsés, mert így a különböző formában ránk maradt emlékek megismerése előtt tájékozódhatunk arról, hogy milyen kép élt a kortársakban erről az írásról, tanulmányozták-e azt személyesen, és miként vélekedtek eredetével és használatával kapcsolatban. A kötet egy-egy tudósítás kapcsán először a szerzők legfontosabb életrajzi adatairól és munkásságáról nyújt lényegre törő felvilágosítást, illetve az adott mű keletkezéséről, hatásáról, továbbá a tartalmának a székely írást tárgyaló részéről is olvashatunk a szükséges mértékben. A kapcsolódó szakirodalom felsorolása szintén hasznos adalék, hiszen ebből a szakavatott olvasó gyorsan tájékozódhat a mű kutatásra gyakorolt hatásáról. Ezt követi az adott mű vonatkozó részletének a közlése eredeti nyelven (latin, német, magyar), majd magyar fordításban (kivéve persze, ha az eredeti nyelv is a magyar volt). Bár ez a kiadási módszer a CMASE terjedelmét számottevően megnövelte, a döntés mégis üdvözlendő, hiszen ezáltal a közölt szövegek felhasználhatósága kevesebb nyelvi akadályba ütközik, elősegítve a kötet használatát a nemzetközi kutatásban éppúgy, mint a forrásnyelvekben kevésbé járatos, sok esetben laikus érdeklődők körében.

A kötet sorra veszi egyrészt az ismertebb történetírók (például Kézai Simon, Thuróczy János, Antonio Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics Antal, Szamosközy István) egyébként is sokat idézett műveiben fellelhető adatokat, másrészt a kifejezetten a székely írás kutatásában alapvetőnek számító munkákat is, mint például a *Rudimenta* Baranyai Decsi János által írt előszavát vagy Lisznyai Kovács Pál *Magyarok Chronicája* című művét. A fejezet igazi hozadéka azonban sokkal inkább az a hozzáadott érték, amit például Cornides Dániel *De vetere litteratura Hungarica* című kéziratának közlése és fordítása biztosít, hiszen ez a munka most jelenik meg először nyomtatásban. Ugyanígy nagy jelentőségű a kutatás figyelmét eddig elkerülő, ismeretlen szerző által írt és 1825-ben megjelent, az *Ueber die ungarischen Dialekte und die alten Schriftzüge der Siebenbürger Székler* címet viselő tanulmány vonatkozó részletének közlése. Külön figyelmet érdemel, hogy a kötetben plasztikus módon követhető nyomon a székely írás hitelességével és eredetével kapcsolatos felfogás változása a kritikai történetírás fejlődésének kezdeti időszakában, különösen Timon Sámuel, Desericzky Ince, Pray György, Schwartner Márton, Katancsich Mátyás Péter, Révai Miklós és Horvát István írásain keresztül. Végül, ami a fejezet kifejezetten művelődéstörténeti jellegű hozadékait illeti, e körben kiemelő a külföldi történetírók – mint Johann Boehm, Veit Goilel, Giovanni Antonio Magini vagy Marcus Zuerius Boxhorn – székely írással kapcsolatos megjegyzéseinek és a kutatásra gyakorolt hatásuknak az összegzése, amely érdekes adalékot biztosít ezen szerzők magyarországi recepciójának kutatásához, mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás számára.

A kötet második nagyobb egysége (B) a székely írás feliratos emlékeit tartalmazza, amely, az elpusztult és csak másolatból ismert feliratokat bemutató harmadik, (C) fejezettel együtt, a korpusz legértékesebb és leginkább hiánypótló részét képezi. Elsősorban ezek azok a források ugyanis, amelyek a székely írás autentikus használatáról tanúskodnak, és betekintést engednek a 17. századig még egy bizonyos, egyre szűkülő körben élő hagyományba.

A hozzávetőleges kronológiai rendben közölt feliratok bemutatásakor a szerzők mellett, hogy részleteken ismertetik a szakirodalomban felmerült lehetséges olvasatokat és a velük kapcsolatos problémákat, magáról a régészeti lelőhelyről, az adott templom építéstörténetéről, illetve a lelet megtalálásáról is beható tájékoztatást nyújtanak. Ez egyrészt azért bír nagy jelentőséggel, mert hozzásegít bennünket a lelet hitelességének megítéléséhez, másrészt pedig ilyen módon a datálással kapcsolatos problémák megoldásához is közelebb kerülünk. A leírás magától értetődően tartalmazza a székely írásos emlék átírását és a valószínűsített olvasatát, valamint ezenfelül a leletről készült jó minőségű fényképfelvételt, illetve rajzot is. A C egységben ismertetett, csak másolatban fennmaradt feliratok esetén a lelőhellyel kapcsolatban leírtakat a másolat elkészítésére, illetve az eredeti pusztulására vonatkozó adatok helyettesítik, az eredetiről készült képet pedig a kéziratban fennmaradt másolat fényképe pótolja.

Az ilyen emlékek többsége csupán úgynevezett *hic fuit*-típusú felirat (mint a bögözi, a harmadik és a negyedik berekeresztúri vagy a rugonfalvi), vagy az adott építési, felújítási, festési, illetve kőművesmunkát végző mesterek nevét örökíti meg (mint a székelydályai, a bágyi vagy az énlaki felirat), ezért tartalmukat tekintve érdemi forrásértékkel sokszor alig rendelkeznek. Ugyanakkor maga az a tény, hogy a feliratok többsége templomokhoz kötődik, illetve sok közülük egyházi személy nevét örökíti meg (mint a székelyderzsi, a gelencei vagy az énlaki felirat) egyértelműen és végérvényesen cáfolja azt a toposzt, miszerint a kereszténység felvétele után a székely írást a pogány hithez kötődő írásformaként üldözték volna, sőt kijelenthető, hogy fennmaradásában kifejezetten fontos szerepet játszottak a klerikusok. Két olyan emlék viszont, amelyeket csak másolatból ismerünk, a megőrzött szöveg tartalma miatt is kiemelkedő jelentőségű: a bolognai emlék és a konstantinápolyi felirat. Előbbi 1690-ben készült, és Luigi Ferdinando Marsigli másolta le egy olyan naptárról, amely szintén másolások sorozata révén jött létre, és legkorábbi előzménye egy 13. század végi latin nyelvű naptár lehetett, szövege pedig a

15. századi állapotban őrződött meg. Ez az emlék nem csupán a székely írás történetének, hanem egyben a magyar nyelv történetének és az alsóbb néprétegek vallásosságának is igen értékes forrása. A konstantinápolyi feliratot szintén egy széles körben ismert személy, Hans Dernschwam másolta le, aki I. Ferdinánd Konstantinápolyba küldött és Verancsics Antal által vezetett követségének tagjaként találkozott az írással a Követek Háza istállójának külső falán. A feliratot 1515-ben véste a falra Kedei Székely Tamás, aki a felirat szerint II. Ulászló követeivel együtt – vélhetően azok lovászként – járt ekkor Konstantinápolyban, s egyúttal arról is hírt ad, hogy Bélay Barnabás szőrényi bán korábban ugyanitt tartózkodott két évig (és aki egyébként még évekig nem tért vissza hazájába).

A székely írás kéziratos és nyomtatott emlékeit, amelyek a korpusz legterjedelmesebb részét alkotják, a D fejezet tartalmazza. A szerzők itt is részletes tájékoztatást nyújtanak az emlék keletkezéséről és lelőhelyéről, magát az emléket eredeti nyelven és magyar fordításban is közlik, megadják a székely írással írt szövegrész olvasatát, illetve az emléket fényképként is hozzáférhetővé teszik. E fejezet lényegi tudományos hozadéka, az emlékek összegyűjtése mellett, az egyes kéziratos és írásképváltozatok hagyományozódásának nyomon követhetővé válása, illetve a kéziratos szerzői által vétett hibák azonosítása.

Ezen emlékek közül jelentőségében egyértelműen kiemelkedik Telegdi János röviden *Rudimenta* elnevezéssel illetett műve, amely kérdések és feleletek formájában mutatja be a székely írást az ábécé és két mintaszöveg segítségével, illetve ismerteti az írás használatára vonatkozó szabályokat. A *Rudimentának* a 17–19. században több másolata is készült (jelenleg tizenkét másolatot ismerünk), nem meglepő tehát, hogy az ebben az időszakban keletkezett kéziratos vagy nyomtatott emlékek meghatározó része valamilyen formában visszavezethető erre a műre. Ennek fényében különösen jelentősek azok a 17. századi emlékek, amelyek nem a *Rudimenta* alapján készültek, s így arról tanúskodnak, hogy az élő hagyománnyal bizonyos szűk körben még

ekkor is számolnunk kell. A jelenségre példaként hozhatók az Udvarhelyszékhez köthető Farkaslaki Mátyás és Bonyhai Moga Mihály bejegyzései az 1620-as évekből. Ezek a bejegyzések azért is említésre méltók, mert a szerzőik érdemi gondolatait közvetítik, ellentétben a legtöbb kéziratos vagy nyomtatott emlékkal, amelyek a székely írást csak az ábécé lejegyzésének erejéig használják, mint például George Hicks, Christian Friedrich Gessner, Gottfried Hensel, Rettégi István, Örtel János Godofréd vagy Karaba György ábécéi.

Külön egységbe (E) kerültek a székely írásról szóló 18. századi értekezések, amelyek közlésének módja hasonló a történetírói tudósításokéhoz: a szerzőhöz és a műhöz kapcsolódó adatok után áll maga az értekezés teljes szövegű közlése eredeti nyelven, majd pedig magyar fordításban. Ezek közül kétségkívül Bél Mátyás *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio* című, nyomtatásban is megjelent munkája gyakorolta a legnagyobb hatást a későbbi tudományos diskurzusra. Ezenkívül, mivel e műből bárki számára megismerhetővé vált a székely írás, a legtöbb 18–19. századi kéziratban fennmaradt emlék is erre a munkára vezethető vissza. Komoly feyevertény tehát, hogy a CMASE-ben olvashatjuk ezen alapvető munka első, gazdag jegyzetapparátussal ellátott kiváló magyar fordítását, amely Tóth Gergely munkáját dicséri. A fordítás nemcsak a latin nyelvet adott esetben nem ismerő laikus érdeklődők számára hozza elérhető közelségbe az értekezést, hanem a szakemberek számára is érdemben megkönnyíti annak értelmezését többek között a héber, görög és szír szövegrészek lábjegyzetben történő feloldása, illetve a kevésbé közismert személyek és a Bél által idézett művek azonosítása révén. Szintén első alkalommal olvasható a magyar fordítása Hájos István Gáspár *Monumentum Litterarium Hunno-Scythicum* címet viselő munkájának, amely nyomtatásban is most jelent meg először.

Az utolsó, F csoport három alcsoportra bontható. Először is a szerzők ide sorolták be azokat a feliratos emlékeket, amelyek biztosan a székely írás emlékei, ugyanakkor felfedezésük óta elvesztek, elpusztultak vagy valahol lappanganak, hiteles rajz vagy átirás

viszont nem készült róluk. Ugyanide tartoznak továbbá azok az emlékek is, amelyekben a jelek olyan nehezen olvashatók, hogy jelenlegi ismereteinkkel még megközelítőleg sem tudjuk őket feloldani, és további vizsgálatot igényelnek. A második alcsoportot azok a feliratok alkotják, amelyeket korábban tévesen soroltak a székely írás körébe, jellemzően azért, mert latin vagy cirill betűs feliratot, esetleg mesterjegyet próbáltak meg a székely írás jeleként értelmezni. Az utolsó alcsoportba a 18–20. században keletkezett hamisítványok tartoznak, amelyek keletkezésének hátterét relatíve jól ismerjük, és amelyeknek hamisítvány volta régóta ismert a kutatás számára (mint a Gellei imakönyv, vagy a Turóci fakönyv), vagy gyakran már a hamisító kortársai szemében is hiteltelenek voltak (mint Somogyi Antal hamisítványai). Bár egy ilyen jellegű korpusznak általában nem része a korábban tévesen odatartozónak vélt vagy hamisított tételek ismertetése, a szerzők szándékával ezen a ponton mégis csak egyetérteni lehet. Kulcsfontosságú ugyanis, hogy az elveszett vagy további vizsgálatra váró emlékek számbavételével kijelöljék a kutatás további irányát, a hibásan értelmezett, illetve hamis emlékek esetében pedig nyilvánvalóvá tegyék a szélesebb közvélemény számára is, hogy ezekre az emlékekre a székely írás kapcsán nem hagyatkozhatunk. Az F egység első alcsoportja tehát inkább a szakembereknek, második és harmadik alcsoportja pedig inkább a laikusoknak szól.

A CMASE szerzői az emlékek közlése mellett igyekeztek néhány lépést tenni a többé-kevésbé kialakult tudományos konszenzus további rögzítése felé is bizonyos kérdésekben. Állást foglaltak például magának az írás megnevezésének a kérdésében, s egyértelműen a székely írás terminológia használatát javasolták a tautologikus székely rovásírással, illetve a szakirodalom perifériáján és a dilettáns irodalomban alkalmazott egyéb elnevezésekkel szemben. Ezenkívül logikus, jól követhető átirási rendszert fektettek le, valamint közöltek egy szabványosított ábécét, és a ma ismert emlékekben található ligatúrák – azaz két vagy több betűből egyesített jelek – jegyzékét is. Ezáltal a kötet lehetőségét biztosítja a további kutatás számára, hogy

egységes formában történjen az újonnan felbukkanó emlékek szövegének közzététele. A korpusz végén található összegzés pedig elnevezésével ellentétben nem az emlékekről elmondottakat foglalja össze, hiszen ez a kiadvány jellegéből adódóan nem is lenne szükséges. Ehelyett a kötet egyik szerzője és szerkesztője, Vásáry István fejt ki benne a székely írás eredetéről alkotott véleményét, amelyben a székely írás történetét tágabb írástörténeti kontextusba helyezi, és felhívja a figyelmet a székely írás nemzetközi szinten történő megismertetésének égető szükségességére. Mivel azonban véleménye nemhogy tudományos konszenzusnak, de még e kötet szerzői egyöntetű véleményének sem tekinthető, ezért úgy gondolom, hogy hasznos lett volna – ismét a konszenzus kialakítására való törekvés igényét szem előtt tartva –, ha a kötet másik két szerzője, Benkő Elek és Sándor Klára is közlésezi ezzel kapcsolatos aktuális koncepcióját, hiszen ezáltal három mérvadó hipotézis lett volna jól láthatóan egymás mellé állítva ebben a kardinális kérdésben.

Rendkívül színvonalas, óriási munka befektetésével megalkotott kötetről lévén szó, további kritikai megjegyzéseket alig lehet megfogalmazni. Esetleg ilyen lehet az, hogy ha a kéziratos és nyomtatott emlékekről szóló (D) fejezet végén kerültek elhelyezésre a bizonytalan helyen lappangó ilyen jellegű emlékek, akkor az utolsó (F) fejezet I. alcsoportjába illesztett elveszett vagy lappangó felírt emlékek

helye is sokkal inkább a felírt emlékeket felsoroló B vagy a másolatban fennmaradt felírt emlékeket felvonultató C fejezet végére vagy esetleg egy utánuk illesztett külön fejezetbe kívánkozna. Sőt, talán még logikusabb megoldás lett volna a D fejezet végének lappangó kéziratos emlékeit is az F I. alcfejezetben elhelyezni, ha már külön fejezetet szántak az elveszett vagy lappangó emlékek bemutatására. Azt is meg lehet említeni, hogy a történetírói tudósítások sorrendiségében Dugonics András *Etelka* című műve okoz némi problémát, hiszen besorolására a második kiadás időpontja (1791) alapján került sor, holott a székely írásról szóló rész már az első kiadásban (1788) is szerepelt. Ez egyúttal egy kisebb tartalmi hiányosság is, hiszen bár a szerzők az *Etelka* 1791. és 1805. évi kiadásaiban található szövegrészek közötti különbségeket precízen megjelölték, az 1788. évi szövegváltozatról egyáltalán nem tájékoztatnak. Ezen apróságok ugyanakkor természetesen semmit sem vonnak le az elkészült mű értékéből, hiszen e monumentális korpusz mint megkerülhetetlen szakkönyv minden bizonnyal új lendületet fog adni a székelyírás-kutatásnak, és meg fogja teremteni a lehetőséget arra, hogy a székely írás az öt megillető helyre kerüljön a világ írásai között a magyar művelődés történetében éppúgy, mint a nemzetközi szakirodalomban.

RÁCZ BALÁZS VIKTOR

Forráskiadvány a 17. századi gazdaságtörténet köréből

Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez.

Bevezető tanulmánnyal közli: Mátyás-Rausch Petra–Szalai Ágnes.

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak). 384 old.

Az elmúlt évtizedekben az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban megjelent forráskiadványoknak és a jelenleg is készülő levéltári adatbázisoknak köszönhetően a 16. századi források vállalása révén

már szép eredmények születtek Erdély kora újkorának egész sor társadalom-, politika-, művelődés-, és gazdaságtörténeti kérdésére vonatkozóan. Nem mondható el azonban ugyanez a 17. századra nézve,

Gálfi Emőke (1972), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com

ahol üdítő kivételektől eltekintve¹ szinte alig találunk megbízható kritikai apparátussal ellátott modern forráskiadványt. Ezt az űrt hivatott pótolni a jelenleg bemutatásra kerülő munka. Mindkét szerző ez irányú érdeklődése szépen illeszkedik az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetéből induló és a fejedelemségkor hivatalnok értelmiségi rétegét vizsgáló, új eredményeket felmutató kutatásokhoz,² s fiatal közzevetőitől további hasonlókat is remélünk.

A kiadvány készítői nem csupán a források közlésére vállalkoztak, hanem előbbieket megfelelő kutatáson alapuló, bevezető tanulmányokkal is ellátták. Mátyás-Rausch Petra előző kutatásaira is támaszkodva³ a Bethlen Gábor, illetőleg I. és II. Rákóczi György korszakának kincstári igazgatásáról és néhány prefektus életútjáról értekeznek. A bevezetőben kiemeli, hogy „az Erdélyi Fejedelemség területén nem alakult ki a modern kori értelemben vett, országos hatáskörrel rendelkező pénzügyigazgatási szakhivatal” (11. o.), amely egyetlen központból irányította volna a kincstári igazgatás ágazatait. Kimutatható azonban bizonyos szintű differenciáltság a kincstári feladatok ellátásában, minthogy Bethlen Gábor idején egymás mellett működött a fejedelmi prefektus, a kincstartó és a főpénztáros.

¹ Pl: *Torda vármegye jegyzőkönyvei* (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1., 2.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Dáné Veronka. Kvár 2009, 2014.; *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Kovács András. Kvár 1998.

² *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Kvár 2017; *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás–Jakó Klára. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290.) Kvár–Bp. 2020.

³ Mátyás-Rausch Petra: „... az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minékünk el kell pusztulnunk” – *Váradai Péter deák és a zalatnai uradalom*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. sz. 41–53; Uő.: „*Ugian fellelőbb is míveltetik velünk*”. *Nemesfémányászat Torockón a Rákóczi-korban*. = *A rendtartó történeze. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Szerk. Fejér Tamás–Gálfi Emőke. Kvár–Bp. 2021. 241–255.

A szerző a Bethlen-korszak kincstári kormányzatáról szólva hangsúlyozza, hogy a fejedelem a harmincéves háborúba avatkozva döntött arról, hogy a Magyar Királyságban tapasztalt fejlettebb pénzügyigazgatást fogja Erdélyben is meggyökereztetni, ennek eredményeként 1622 végén létrehozta a fejedelmi prefektusi hivatalt, amelybe „a korábbi kincstartói munkakör legnagyobb részét beolvasztotta” (21. o.), és hozzárendelte a tized-főárendátori tisztséget is. Utóbbit a későbbi prefektusok többé nem viselték, csupán a viceárendátori tisztséget. Ezenfelül a fejedelmi uradalmak igazgatásának számai is utóbbi kezében futottak össze, ő volt a bennük folyó gazdasági tevékenység igazgatásának összehangolója, ily módon az uradalmi udvarbírák neki tartoztak számot adni, és e hivatalnokok igazságszolgáltató működése is alárendelődött a prefektus törvénykezéssel kapcsolatos feladatkörének. A fejedelem halála után az újításra kevésbé fogékony és érdekeikben is sértett rendek a hivatalt megpróbálták felszámolni, és bizonyos értelemben sikerrel is jártak. A Rákóczi-korban ugyanis a Bethlen által létrehozott kincstári főtisztviselő hivatala megszűnt és helyette az ugyancsak prefektusnak nevezett, de jószágigazgatói feladatokat ellátó tisztség jött létre. A hivatal betöltőjétől I. Rákóczi György fejedelem a pénzügyigazgatási jogkört megvonta, főként azért mert ez utóbbit ő maga gyakorolta. Indokolt lett volna talán megvizsgálni ezen a ponton, de akár egy későbbi kutatás célja is lehet, hogy Debreceni Tamás, akit I. Rákóczi György a magyarországi birtokaira rendelt, vajon milyen feladatokat látott el ez utóbbi állomáshelyén, és ez mennyiben különbözött előző, erdélyi tevékenységétől, továbbá azt is, hogy vajon a Debreceni által a Rákóczi-család birtokain kifejtett munka milyen hasonlóságot vagy különbséget mutatott a fejedelem által Erdélyben kinevezett utódai, úgymint Deli Farkas vagy Szénási Péter tekintetében.

A Rákócziak alatt szolgáló fejedelmi prefektusokról Mátyás-Rausch Petra kimutatja, hogy a Bethlen-korszakban körvonalazódott igazságszolgáltató tevékenységüket továbbra is folytatták, amint ez több törvénycikkből kiderül, továbbá ugyancsak az országgyűlések alatt hozott rendeletek és a

fenntartott missilis-anyag alapján következtethetünk sokirányú feladataikra (pl. a hírszerzés terén kifejtett tevékenységükre) is.

A központosított kincstári szakhivatal hiánya egyben ilyen jellegű levéltár hiányát is jelenti, ezért Mátyás-Rausch Petra az előbbiekben is jelzett, a prefektusok által folytatott levelezést, azok fennmaradt példányait családi levéltáraknak vagy az országos hatáskörrel rendelkező hiteleshelyi, illetőleg városi (szebeni, besztercei) levéltárak fondjainak átvizsgálása alapján próbálta felkutatni és rekonstruálni. A levelezés alapján kirajzolódott az adott prefektus életútja és pályájának állomásai, akik közül Mátyás-Rausch Petra a Rákóczi-korszakban tevékenykedő Bolgárfalvi Sebessi Miklós és Nagykendi Kendi János alakját és családját mutatja be. Utóbbi karrierjének vázolója során az is kiderül, hogy pályájának csúcspontjában nem a prefektusi, hanem azt követően az ítélőmesteri tisztség jelentette. Sebessi Miklós esetében csak mellékesen jegyezzük meg a Sárdi Sebessi és a Bolgárfalvi Sebessi családról, hogy jóllehet a szerző igen helyesen állapítja meg, hogy a szakirodalom rokonítja őket, rokonságukat mégsem tartjuk valószínűnek, mert az eddig áttanulmányozott források ezt a feltevést nem igazolják.

A forráskiadvány második része az Apafi-kornak van szentelve, melyet örvendetesnek tartunk, hiszen köztudott, hogy e korszak kevés kivételtől⁴ eltekintve az erdélyi történetkutatás mostohagyermeké (volt). Szalai Ágnes előtt, miként ezt több tanulmánya is bizonyítja,⁵ nem ismeretlen e korszak. Udvarhelyi György prefektus alakja köré építette fel mondanivalóját, a főtisztviselő életútjáról és feladatairól

⁴ Pl. Kulcsár Árpád: *Sóbányászat és sókereskedelem I. Apafi Mihály idején*. Századok CXXV(1991). 5–6. sz. 415–448.

⁵ Csupán a frissebbeket említve: Szalai Ágnes: *A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend” kormányzati szerepe I. Apafi Mihály 1663. évi távolléte idején*. Történelmi Szemle LXIII(2021). 2. sz. 227–240; Uő.: *Adalékok az erdélyi-oszmán-török kondominium Apafi-kori történetéhez (1661–1685)*. = „Az Várad dolga a legnagyobb...” *Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz–Rác Balázs Viktor. Nagyvárad 2021. 237–285.

tájékoztatót, ezáltal feltárva az Udvarhelyi által irányított Apafi-kori fiskális politikát. Lassan közhely, de tény, hogy a hivatal az azt betöltő hivatalnok által kel életre, így volt ez Udvarhelyi esetében is, akinek rátermettsége miatt a fejedelmi gazdálkodásban betöltött szerepét, a szerző szavaival szólva, aligha lehet „túlbecsülni”, jóllehet csupán mintegy három évig, 1664-től 1667-ben bekövetkezett haláláig töltötte be a funkciót.

Szalai Ágnes a prefektus által adminisztrált uradalmak és udvarházak sorának felvázolása után rátér a prefektus feladataira, amelyek az Apafi-kor előtti zűrzavar és uralomváltások miatt egyáltalán nem voltak egyszerűnek vagy könnyűnek mondhatók. Fő feladata továbbra is a fejedelmi birtokokon folyó gazdasági tevékenység igazgatásának összehangolása volt. E korszakban specifikus teendői közé tartozott a mozgó udvartartás ellátásának megszervezése, mint-hogy ebben az időszakban Gyulafehérvár állapota és erőforrásai nem tették lehetővé az udvar állandó itt-tartózkodását (hozzátehetjük azt is, hogy ez az erőforrás mindig, ebben az időszakban azonban fokozottan kiegészítésre szorult). Emellett a hadak ellátásának megszervezése, továbbá a várak állapotának felmérése és javíttatása, valamint a várkapitányok járandóságainak előteremtése is a prefektust terhelte. A bányászat és a bányák működtetése a vasvári békét követő tetemes veszteségek után igencsak fontos volt a Fejedelemség számára, s ez a feladat ismét csak a prefektusra hárult, akárcsak a harmincadhelyek igazgatása. Végül a prefektus számvevői és ezzel összefüggésben igazságszolgáltató tevékenysége kerül bemutatásra. A bevezető tanulmány fejezetét az Udvarhelyi György prefektus alá tartozó tisztségviselők archontológiája zárja. A kötetben Nagy Béla világos és alapos térképei segítik az eligazodást.

A bevezető tanulmányokat a kötet mindkét részében a források követik. Ezek nem a prefektusoknak szóló instrukciók, hanem levelezés, azaz missilis-anyag, melyből a legtöbb Beszterce város levéltárából, illetőleg a Teleki család marosvásárhelyi levéltárából maradt fenn. A Bethlen-, illetőleg Rákóczi-korra 110, míg az Apafi-korra 198 levél vonatkozik. A történelemkedvelő laikus olvasók és

a latinul nem tudó történészek számára azért hozzáférhető ez a forrásanyag, mert a levelek magyar nyelvűek, s nem ritka, hogy egy-egy szó első előfordulásával is itt találkozunk (pl.: úrgomba⁶ [57. sz. 224. o.]). Bevezető latin formulákat, illetőleg a latin szakkifejezéseket a források közzevetőí külön fejezetben fordítják le és magyarázzák meg, ezzel is megkönnyítve a szövegek megértését. Az utóbbi célt talán még inkább szolgálta volna egy-egy rövid regeszta a levelek előtt.⁷

A Bethlen- és Rákóczi-korszak prefektusainak leveleit átolvasva, amint azt Mátyás-Rausch Petra a bevezető tanulmányában is kiemelte, kiviláglik íróiknak sokrétű tevékenysége és az azzal járó felelősség is. Olyan érdekes részletek is kiderülnek azonban, hogy mit rendelt Debreceni Tamás az éppen nagybőjt időszakában érkező havasalföldi logofet kíséretének élelmezésére (18. sz.), vagy az, hogy Bethlen Gábor fejedelem hol és mikor építkezett, de az is, hogy a Gyulafehérvár mellett épített váradjai híd javításához még két év elteltével sem küldték el a beszterceiek az óhajtott Mátyás nevű ácsmestert (3. és 14. sz.).

A levelek fennmaradása sajnálatos módon esetleges, ezért példának okáért Bályoki Szénási Péter levelezésének első darabja csupán a prefektus hivatalba lépésétől számított negyedik évben kelt (44. sz.), és 1644-től kezdve sokasodik meg, így nem lehet nyomon követni, hogy elődjéhez képest vajon milyen többletfeladatok terhelték, s azt sem, hogy vajon beszélhetünk-e újításokról az esetében. Említést érdemel a levelek személyes hangvétele is. Bályoki Szénási Péter példának okáért életének utolsó éveiben többször is panaszkodik egészségére (62–63. sz.).

⁶ Vö. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. XIII. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk.: Fazakas Emese. Szerkesztő-munkatársak: András Zselyke, Daly Ágnes et al. Kvár 2009. 792.

⁷ 17. századi levelezés kisebb léptékű közzétételére jó példa: Mordovin Maxim: *Mezőörményesi udvarbírák XVII. századi levelezése. XVII. századi örményesi építkezésekre vonatkozó közöletlen források*. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. VI(2008). 93–162.

A Bethlen- és Rákóczi-korszak prefektusainak leveleiből nem pusztán e hivatal viselőinek sokrétű tevékenységére, hanem áldozatos, minden apró részletre kiterjedő munkájára is fény derül (pl. Sebessi Miklós még azt is kiköti egy levélben, hogy „az liszt szép szítálva legyen” – 91. sz.), hasonlóképpen arra is, hogy az országban a török–tatár büntetőhad pusztítása előtt rend volt, és fejlődés. Olyannyira, hogy egy adott ponton Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony Szénási Pétertől kívánt volna erdélyi szakembereket magyarországi birtokaira, amire ennek az volt a válasza, hogy a Debreczeni Tamás tanítványai közül válasszanak megfelelő embert (60. sz.).

A kötet második részében helyet kapó, Apafikorban tevékenykedő Udvarhelyi György levelezéséből mindenképpen figyelemre méltók a Teleki Mihályhoz írott levelek,⁸ amelyek, miként Szalai Ágnes igen találóan felhívta rá a figyelmet, azt is jelzik, hogy a Teleki-levelezés tovább bővíthető. Ezek közül említésre méltó a szerteágazó munkavégzés, a levél sokszínűsége és nem utolsósorban, a személyes hangvétel okán, a 12., a 25., a 41. vagy a 63. számú, de a 13. levél két utolsó bekezdése is igen beszédes ilyen szempontból:

„Ha miben kívántatik asszonyoméknak, ökegyelmeknek, kegyelmed megmondja bátorságosan, ha miben ökegyelmeknek parancsolnak, jó szívvel szolgálni igyekezek.

Barcsai Tamás előbbeni mátkájával, kit elhagyott vala, visszaszökött, kézfogások is megvolt, kegyelmeddel már el nem megyen. Hopmester uram lovát, ha kegyelmed arra megyen, praesentálja az úrnak kegyelmed, ha penig arra nem megyen, küldje vissza ezen postától kegyelmed. Az egyik szekszénás viszszajöhet mind lovastúl, ha nem kell kegyelmednek. Tartsa Isten jó egészségben kegyelmedet!” Sajnos nem tudjuk meg, hogy mivel szolgált Udvarhelyi az asszonyoknak. A missilis-anyagnak ez az egyik nagy hátránya: gyakran nem derül ki, hogy éppen

⁸ Itt hívjuk fela figyelmet arra, hogy nem csupán a Teleki–Udvarhelyi-levelezésből, hanem Udvarhelyi másokhoz írott leveleiből is értékes adatokra lelünk Teleki Mihály személyére nézve (pl. 31. sz.).

mire született a válasz, de a Teleki-levelezés további kutatása és bővítése talán ilyenfajta válaszokat is adhat, ahogyan a jelenlegi kötetben is találunk rá példát (45–46., 48–49., 51. sz.).

Megesik, hogy egy iraton belül többfajta kézírása, olykor az ügyintézés is szerepel, mint amilyen a 47. vagy a 75. számú (utóbbihoz tartozik a 77. is), amelyben Bornemisza Anna parancsára járnak el, és erről nyugtát is kiállítanak. A közzétett anyag kétségkívül nagyrészt gazdasági jellegű (pl. 30., 33–36., 57., 61., 84. sz.), s jól követhető az elvégzendő munkákra adott utasítások alapján az évszakok váltakozása (pl. a szántás, aratás, szüretre való készülődés). Ízelítőt kapunk ugyanakkor a mindennapok eseményeiről vagy azok elengedhetetlen kellékeiről, például okáért a 26. levélben, amelyben az alvinci udvarbíró a vadászathoz használt sólymok küldéséről értesíti Udvarhelyi Györgyöt, de ugyancsak ebből értesülünk, hogy az alvinci prédikátor Várallyai Mihályt „az ecclesia el akarná bocsátani”. Nem ritka a dorgáló hangú levél sem, mint a 48. számú, melyet így fejez be a prefektus: „Bezzeg haszontalan veszi az a kegyelmed dicsíretes kertésze is a nagy fizetést, nem önagyságoknak, hanem csak magának tartotta

még eddig azt kegyelmed, retke, salátája meg egyéb kerti újsága nincsen-e, hogy küldjön önagyságoknak? Ezt kegyelmed el ne múlassa szokása szerént. Isten kegyelmeddel!”

Az igen energikus és tettekesz prefektus 1667 januárjában rövid betegeskedés után távozott az élők sorából. Egyik utolsó levelében, 1666. december 6-án (190. sz.) még a következő év január 5-én, Marosvásárhelyen kezdődő országgyűlés előkészületeivel foglalatzkodott, azonban 1667. január 18-án meghalt. Pestisjárvány áldozata lett, amellyel nagy valószínűség szerint az országgyűlés idején fertőződött meg, s bizonyára ezért is temették el a „marosvásárhelyi templumban die 20. Januarii reggel” (136. o., 14. jegyz.).

Ismertetőnk befejezéseként említésre méltó, hogy a kötet végén a szerkesztők külön fejezeteket szenteltek a forrásokban szereplő mértékek és pénzek magyarázatának, az idegen és kevésbé ismert kifejezések magyarázatának, továbbá a hely- és személynévmutatóknak, utóbbi esetében igen hasznos archontológiai adatokkal szolgálva egy-egy adott személyről.

Gálfi Emőke

Bethlen Miklós (h)arcai

*Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora. Szerk. Horn Ildikó–Laczházi Gyula.
L'Harmattan Kiadó. Bp. 2020. 408 old.*

A kerek évfordulók szerencsés módon ösztönzik a kutatókat egy-egy történelmi esemény minél pontosabb feltárására vagy egy meghatározó történelmi figura életútjának vizsgálatára. Nem meglepő, hogy a jeles erdélyi államférfi, Bethlen Miklós halálának 300. évfordulója alkalmából 2016-ban irodalom- és történettudósok egyaránt számos emlékkonferenciát szerveztek, és ezek nyomán több tanulmánykötet látott napvilágot. Ezek egyike a Horn Ildikó és Laczházi Gyula által szerkesztett munka, amely

a Bethlen-emlékévkapcsán *Hírnév és emlékezet* címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatán alapul. A kötet több tudományág, így a történelem- és irodalomtudomány, a mentalitás- és művelődéstörténet vagy a filozófia jeles kutatóinak és a pályájuk elején járó fiatal szakembereknek a tanulmányait adja közre összesen négy nagyobb egységbe rendezve, – magától értetődően – interdiszciplináris megközelítésben.

Szalai Ágnes (1992), doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

Az első nagy blokk *Bethlen Miklós és az erdélyi politika* címet viseli, s tanulmányainak sorát a Jankovics József–Szörényi László szerzőpáros kezdi. Nagy ívű munkájukban Bethlen Miklós politikai életútjának meghatározó állomásait mutatják be az általa írt, különböző műfajú szövegek elemzésén és azok „párhuzamos olvasásán” keresztül megvilágítva fiatalkorától egészen a bebörtönzéséig terjedően a kancellár politikai állásfoglalásában bekövetkezett változásokat. A cikk további jelentősége abban áll, hogy a szerzők igazolják, hogy a *Jam jam expirantis Transylvaniae gemitus* című alkotás Bethlen Miklós műve, amelynek eredeti latin nyelvű közlése mellett magyar nyelvű fordítását is közreadják. Gebei Sándor cikkében Bethlen *Columba Noe* című művének egyes pontjait vizsgálva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a röpiratban megfogalmazottak valóban biztosíthatók-e Bethlen Miklós 18. század eleji politikai törekvéseit, vagyis garantálhatták-e az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának megőrzését. A szerző érvelése alapján Bethlen mindezzel összefüggésben kifejtett álláspontját politikai illúzióként értékeli. G. Etényi Nóra kedvelt kutatási témájába illeszkedő írásában Bethlen Miklós alakját vizsgálja, a korabeli nyomtatott sajtót segítségül hívva. Megállapítja, hogy Bethlen számára a politikai nyilvánosság elérését nagymértékben segítették brandenburgi, illetve porosz diplomáciai kapcsolatai. Közülük részletekbe menően elemzi C. F. Bartholdi Rákóczi Ferenchez, a korabeli Erdélyi Fejedelemséghez és Bethlen Miklóshoz kapcsolódó jelentéseit. Kitér Bethlen Miklós „politikai tájékozottságának” vizsgálatára, s tanulmányának zárásaként Bethlen fiktív kivégzésének ábrázolását értelmezi. Szirtes Zsófia J. Rabutin leveleinek elemzésén keresztül nemcsak arról ad átfogó képet, hogy mi állt az erdélyi katonai főhadparancsnok és a Bethlen Miklós közötti súlyos konfliktus hátterében, hanem ezen keresztül árnyalja a Bethlen bukásához vezető okokat, egyszerűsített áttekintést nyújt Erdély kül- és belpolitikai, valamint katonai helyzetéről a karlócai békét követő zavaros időszakban. Emellett, kiemelve Rabutin jelentéseiből a Bethlen Miklósról vonatkozó információkat, megrajzolja a kancellárnak az erdélyi politikai elitben elfoglalt helyét, konfliktusait, a

nagypolitikában való felekezeti-politikai küzdelmet, „rendi ellenzéki” magatartását és elfogatásának mozgatórugóit. Balogh Zsuzsanna cikkében Bethlen Miklós szerepét vizsgálja az Apafi-korszak kiemelkedő, ám tragikus sorsú politikusa, Bánffy Dénes elleni 1674. évi szervezkedésben és kivégeztetésében. Közelebről nézve a szerző azt elemzi, hogy Bethlen élettörténetében miként jeleníti meg Bánffy Dénes „tragédiáját”, és idővel hogyan változik meg a kapcsolódó eseményekhez a kancellár viszonya. E tekintetben megállapítja, hogy a több mint harminc év távlatából készült Önéletírásban Bethlen saját maga szerepét kevésbé jelentősnek ábrázolta a Bánffy elleni események leírásakor, s leszögezi, hogy az eseménysor megjelenítése pusztán a bethleni „mártírszerep” bemutatásának eszközévé vált. Mihalik Béla Vilmos szentszéki iratanyag feldolgozásával járja körül az erdélyi katolicizmus helyzetét a karlócai békét követő években. Bevezetesként röviden felvázolja az erdélyi katolikus egyház helyzetét a 17. század utolsó éveiben, majd kitér az országgyűléseken megjelenő felekezeti ellentétek bemutatására. Megállapítja, hogy mindezek feloldása érdekében a katolikusok Baranyai Gergely vezetésével követséget küldtek a bécsi udvarba. A szerző S. A. Tanara nuncius Baranyai-féle küldöttséggel való tárgyalásai, valamint jelentései révén behatóan ismerteti a konkrét erdélyi követeléseket és a Szentszék állásfoglalását. Végezetül bemutatja a katolikus expanzió korlátait az 1690-es évek Erdélyében, mindebben – mások mellett – Bethlen Miklós szerepét is megvilágítja. T. Orgona Angelika a „tanácsi rend” reprezentációjáról értekezik tanulmányában. Az erdélyi fejedelmi tanács kialakulásától felvéve a fonalat, bevezetesként kitér a tanácsúri méltóság „elemeinek” ismertetésére, majd példákön keresztül vállalkozik a tanácsstagok és a testület reprezentációjának bemutatására. A szerző elemzi, hogy a tanács(tagok) miként voltak részesei és egyúttal saját tekintélyük reprezentálói a fejedelmi és állami ünnepeknek, így például a fejedelmi lakomáknak, a gyászszertartásoknak vagy a külföldi követek fogadásának. Bemutatja továbbá a tanács mint testület országgyűléseken betöltött reprezentatív szerepét, a reprezentáció színtereit, úgymint a tanácsülések és

országgyűlések helyszíneit, valamint a tanácsstagok és a mozgó fejedelmi udvartartás kapcsolatát.

A második egység – *Énformálás és sorsértelmezés az Önéletírásban* – első tanulmányát a kötet egyik szerkesztője, Laczházi Gyula jegyzi. Cikkében filozófiai és antropológiai szempontból elemzi Bethlen Önéletírását. Kifejti, hogy benne az önéletíró saját értékrendjét és eszmerendszerét is felvázolja, valamint hogy mindennek értelmében Bethlen saját sorsértelmezéséhez is alapul szolgál. Összességében a pufendorfi természetjogban megfogalmazottakkal összevetve, párhuzamba állítva járja körül – egyebek mellett – Bethlen becsület-, szenvedély-, szégyenértelmezéseit. Kutatása alapján arra a konklúzióra jut, hogy míg Bethlen saját magát valódi becsületre törekvő, lelkiismeretes, a közjóért cselekvő politikusként ábrázolja, addig politikustársait a szenvedélyek és az érdekek által meghatározott egyénként látja. Orlovsky Géza *Szerzői és befogadói eljárások Bethlen Miklós Önéletírásában* című cikkét bethleni recepciótörténeti áttekintéssel indítja, majd felvázolja az Önéletírás „szerkezeti egységeit”. Ezentúl rávilágít arra, hogy milyen stíluskülönbségek mutathatók ki az Önéletírás egyes részei között, s narratív, valamint időrendi szempontból is részletekbe menően elemzi a fejezeteket, szövegrészeket. Felhívja továbbá a figyelmet Bethlen saját műveire történő utalásainak jelentőségére. Befejezésül utal a „műfaji igazodási pontok” azonosíthatóságára és annak nehézségeire. S. Sárdi Margit tanulmányát azzal az alapvetéssel indítja, hogy az önéletírás a történeti igazság leképeződése, leszögezve, hogy a korpuszt a pillanatnyi énkép és az önértékelés is alakítja. A szerző megállapítja, hogy Bethlen Miklós esetében az Önéletírás megírásának motivációja az önvédelem volt. Ennek alapján érthető, hogy önmagát a kor legkiválóbb államférfijaként jeleníti meg, szemben a korabeli hitvány közeggel. Elemzésében kimutatja, hogy Bethlen lineáris történetmesélése során mindvégig önmagára koncentrál, s rámutat arra, hogy a munka szerkezetileg nem illeszkedik a hazai önéletírói hagyományba, amelynek okát az öngazolásra való törekvésben látja. Mindezek alátámasztására részletes elemzés alá vonja a munkában

feltehető „epizodikus emlékezéseket”, s megállapítja, hogy a gyakorlott elbeszélő az egyes epizódokat is az én előtérbe mozdításának eszközeként használja. Balogh Piroska tanulmányát azzal a kérdésfeltevéssel indítja, hogy lehetséges-e egyáltalán Bethlen Miklós Önéletírását egységes műalkotásként kezelni. A szerző válasza egyértelműen igenlő, s ennek értelmében végzi el a szövegben megjelenő test- és térábrázolások szemiotikai vizsgálatát. Szöveghelyeket idézve világítja meg a tér metaforikus használatát, a bethleni test- és időábrázolás összekapcsolódását. Balogh mindezzel összefüggésben kiemeli a szövegben a térképzetek „személytelenségét”, s mintegy kivételként három helyszínt (saját ház, hajó, fogság) részletekbe menően elemz, amelyek személyes térként is bemutatásra kerülnek az Önéletírásban. Rámutat továbbá, hogy a test és működésének ábrázolása Bethlen saját élettörténetének szimbolikus elbeszélése. T. Orgona Angelika Bethlen Miklós Önéletírását és Kornis Gáspár *Politiját* veti össze tanulmányában. A két munka közötti ellentétek értelmezéséhez vizsgálja a szerzők „írói attitűdje” mögött rejlő különbségeket (eltérő neveltetés és szellemi, kulturális közeg). Feltárja a két korpusz megszületésének hasonló célját, emellett Kornis Gáspár és Bethlen Miklós életpályájának érintkezési pontjai mentén haladva (Zrínyi Miklóshoz, Bánffy Déneshez és Béli Pálhoz kapcsolódó események) szolgáltat adalékokat Kornis Gáspár és családja élettörténetéhez.

A *Szellemi és anyagi kultúra Bethlen Miklós életművében* című fejezet Balázs Mihály tanulmányával indul. A szerző Bethlen közösségi imáját idézve hívja fel a figyelmet az Ábrahám-kultusz metaforikus jelentésére, a zsidó–magyar történelmi párhuzamra. A szimbolikus szöveghely értelmezéséhez Somogyi Ambrus munkásságához nyúl vissza, egyszersmind megállapítja, hogy az unitárius történetíró a bibliai tipológiát újszerűen használja. Mindezt összeveti a bethleni metaforával, s részletes elemzést követően arra a megállapításra jut, hogy Bethlen Miklós forrása e tekintetben Somogyi Ambrus lehetett. Nagy Levente Bethlen Miklós Önéletírását elemzve azt mutatja be, hogy a szerzői szándék szerint a mű egyszerre esztétikai és referenciális szempontból is

olvasható, vagyis tartalma nem csupán fiktív térben értendő és értelmezendő, hanem bizonyos értelemben a szerző valóságának lenyomata is. Mindennek alátámasztásaként Bethlen vallásosságát hozza fel példaként, elemezve az Önéletírás megszületésekor Bethlennek egyik forrásául szolgáló mű, nevezetesen Tofeus Mihály *Szent soltárok resolútiója* című munkáját. Ezt Bethlen Önéletírásával összevetve bizonyítja állítását, bemutatva Bethlen művének puritán, karteziánus és coccejánus elemeit. Simon József filozófiai megközelítésű tanulmányának középpontjában Bethlen Miklós Önéletírásának Előljáró beszédében a *semmi* problémájának értelmezése áll. Az opuszban megjelenő természet- és eszmefilozófiai, valamint metafizikai perspektívák közül elsősorban utóbbi elemzi részletekbe menően. A vizsgálat keretét Bethlen peregrinációjának utrechti és leideni állomásai adják (1662–1663). A szerző arra a kérdésre ad választ, hogy a semmi témájának bethleni megjelenítését miként befolyásolták a németalföldi professzorok, így J. de Raey és P. Gassendi előadásai és munkái. Kiss Farkas Gábor tanulmányában azt járja körül, hogy miként vehetők egybe az Önéletírásban Apáczai iskolai oktatásáról megjelenített emlékek Apáczainak a pedagógiai tevékenységéről tanúszkodó szövegeivel. A szerző feltárja, hogy Bethlen összesen hét hónapig volt az Önéletírásban mintegy „tanárideálként” ábrázolt Apáczai magántanítványa Kolozsváron. Kiss ismerteti, hogy a tanításhoz Apáczai bizonyosan a *Magyar encyclopaedia* alapját képező írásokat is használta, a pontosabb elemzéshez vizsgálat alá vonja a *Philosophia naturalis* című munkát, s leszögezi, hogy Apáczai természetfilozófiját rögzítő tananyagról van szó, amelyet tanára Bethlen kolozsvári tanulása idején is használt. Emellett Bethlen Önéletírásának egyes passzusaira alapozva azt is felfejti, hogy az említett latin természetföldrajzi tankönyv már Apáczai gyulafehérvári éve alatt is tankönyvül szolgálhatott. Szentpéteri Márton, a designkultúra-tudomány felől közelítve a témához, a Bethlen Önéletírásában megjelenő anyagi kultúrával, legfontosabb építkezési vállalkozásaival összefüggésben vizsgálódik. Kifejti, hogy a retrospektív munkában a bethlenszentmiklósi kastély és

építéstörténete is metaforaként jelenik meg. A bibliai Salamon-történetig visszavezetve a metaforát megállapítja, hogy mindez mindennemű *vanitas* jelképe a szövegben. A szerző ezzel összefüggésben kiemeli, hogy a kastély megjelenítése nemcsak építészeti kérdés, hanem térpoétikai olvasata is jelentős: amellet, hogy a hiábavalóság kognitív metaforájává válik, egyszersmind „Salamon templomának parafrázisa”.

A *Bethlen Miklós kapcsolatrendszere és környezete* témára fókuszáló utolsó fejezet első tanulmányában Rűsz-Fogarasi Enikő Bethlen Miklós és Kolozsvár kapcsolatát tárja fel. Az Önéletírásból kiindulva, egyéb források bevonása révén felvázolja a kolozsvári kereskedő, az anyai nagyapa, Várad Miklós tevékenységét, kitérve a kolozsvári református gyülekezet életében betöltött kiemelkedő szerepére. Majd kiemeli, hogy Bethlen Miklós testvérével együtt nagyapjuk gondviselése alatt időzött a leghosszabb ideig a kincses városban, amikor is 1658–1659 között Apáczai keze alatt tanultak. Emellett kitér Bethlennek és egy nemes asszonynak a kolozsvári kalandjára, bemutatja a városi kollégium igazgatásában betöltött kiemelkedő főkurátori szerepét, a Habsburg-befolyás erősödésének időszakában a kolozsvári protestánsok érdekeit védő tevékenységét, valamint utal a Misztótfalusi-féle nyomda Bethlen általi támogatására is. Balogh Judit tanulmányában azt vizsgálja, hogy a hatalmi válságot követően a Bethlenek miként kerültek be a székely elitbe, s részvétellükkel hogyan formálódott egy székelyföldi református eliteszoport a 17. század második felében. A szerző elsősorban a székely (fő)tisztségek személyi változásait végigkövetve ismerteti, hogy a nem székely kötődésű vármegyei emberek hogyan „hódították meg” a Székelyföldet a 17. században, egyúttal kitérve mindebben a házasodási és birtokszerzési törekvések jelentőségére is. A témát szűkítve bemutatja a Bethlenek székelyföldi térfoglalásának állomásait, majd részletekbe menően elemzi Bethlen Miklós székely kapcsolati hálóját és annak kulcsbembereit (például Nemes János személyét). Vida Bence cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy Bethlen Miklós életműve nem értelmezhető az információszerzésre vonatkozó igyekezetének, motivációinak feltárása nélkül. Megállapítja, hogy

Bethlennek a korszakban egyedülálló módon 200–300 személyi kapcsolata azonosítható. Cikkében ennek a hálózatnak a fel- és kiépítéséről, valamint jellemzőiről és változásairól értekeznek, a kora újkori kommunikáció nézetrendszerének mint elméleti háttérnek a bemutatása mellett Bethlen esetében az 1685–1704 közötti évekre összpontosítva. Nagy Kornél Bethlen Miklós és az erdélyi örmények viszonyát ismerteti munkájában. Több rész kérdést alaposan tárgyalva, bemutatja Bethlen Miklós és az örmény unitus Oxendio Virziresco püspök között feszülő, a püspök által szorgalmazott örmény vallási unió és az erdélyi rekatolizáció kérdésében gyökerező konfliktus hátterét. A szerző emellett áttekintést ad a tevékenységét a latinizáció híveként kifejtő Oxendio püspök és a régi örmény keleti egyházi hagyományokat megőrizni kívánó erdélyi örmény közösség viszáljáról. Alaputatásainak további eredménye, hogy korrigálja Trócsányi Zsolt korábbi állításait Oxendio püspök erdélyi működésére vonatkozóan. Sánta Ákos cikkében az erdélyi fejedelmek vadászati kultúrájára hívja fel az olvasó figyelmét. Tanulmányában részletekbe menően ismerteti, hogyan vadásztak a 17. századi Erdély

fejedelmei (hajtás, kopózás, vadászhaló használata, agarászat, solymászat). Emellett abból kiindulva, hogy mire vadásztak a fejedelmek és főurak, következtetéseket von le a korabeli erdélyi vadfaunára vonatkozóan. Elemzése során kitér továbbá a fejedelmi és főúri vadászatokon tevékenykedő személyizetre és feladataik ismertetésére, valamint a vadászathoz használt (lő) fegyverek bemutatására is.

Összességében kijelenthető, hogy a tanulmánykötet, véleményem szerint, leginkább annak köszönhetően, hogy a szerzőgárda különböző tudományterületek képviselőiből állt össze, meglehetősen árnyalt képet nyújt a 17. századi Erdélyi Fejedelemség roppant sokoldalú, emblematikus államférfijáról és önéletrőléről, Bethlen Miklósról és koráról. A szerkesztésében és kulcsínében is igényes, a téma megközelítésének sokoldalúsága és összetettsége ellenére kimondottan olvasmányos kötetet mindezek alapján bátran ajánlom Bethlen Miklós tevékenysége és gazdag életműve, továbbá a kora újkori Erdély iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmébe.

Szalai Ágnes

A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet évkönyvéről

Várak, erődök, kastélyok az erdélyi régiségben. Szerk. P. Kovács Klára. Egyetemi Műhely Kiadó. Kvár 2020.

(Erdélyi évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve V.) 328 old.

A kolozsvári Magyar Történeti Intézet 2016-ban indította útjára évkönyvsorozatát, amelynek legfrissebb, 5. kötete 2020-ban jelent meg. A világlágyára való tekintettel az intézetnek minden bizonnyal emlékezetes kiadványa marad. A pandémiából adódó nehézségek azonban nem voltak különösebb hatással sem az évkönyvek megjelenésének folyamatára, sem azok tartalmára. A kötetek a történettudomány egyes ágai szerint oszlanak meg. Ennek megfelelően került most előtérbe a művészettörténet-tudomány egy igen

hálás témával: a profán építészet körébe illeszkedő vár-, kastély- és erődépítéssel. A téma mindig is központi helyet foglalt el Erdély művészettörténet-írásában, ami nem lankadt az elmúlt évtizedekben sem. Nemcsak számos részlettanulmány, hanem meglepően sok szintézis és topográfiai munka született ebben a témában, de amint a jelen kötet is tanúskodik róla, számtalan műemlék vár még részletes feldolgozásra.

Az évkönyv első tanulmánya egy 2020-ban feltárt szenzációs régészeti lelet apropóján íródott.

Lupescu Radu (1972), Phd, egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár, radulupescu@yahoo.com

Kovács András a fogarasi vár külső udvarán talált címeres követ vette elemzés alá, ami nem remélt lehetőséget adott a szerzőnek, hogy visszatérjen egyik kedvenc kastélyának a vizsgálatához. Erre már csak azért is szükség volt, mivel az ásató régész által hirtelenjében javasolt datálás és kutatómódszertani eljárás sem volt igazán kielégítő. A datálást elősegítő források szempontjából ugyanis a régész a már Bethlen Gábor halála után készült inventáriumokhoz fordult. Ezzel szemben Kovács András jogosan, és mint kiderült, igen nagy haszonnal, a fejedelem által használt pecsétekből indult ki. Összesen három pecsét jöhetett számításba, amelyek közül az elsőt öt évig, a másodikat két évig, míg a harmadikat csupán egy évig használta a fejedelem. A címeres kő és a második fejedelmi pecsét hasonlósága egyértelmű. Eltérés csupán a két oldalsó címer töredékesen megőrződött keretén figyelhető meg, amelyek inkább a gótikus karéjos keretek formavilágára emlékeztetnek. A pecsét használati ideje alapján a követ 1618–1619-re lehet datálni. E rövid életű pecsétnek minden esetre immár örök emléket állított a frissen előkerült faragvány. Egyéb írott források tanúsága szerint ebben az időszakban a fejedelem valóban építkezett a várban. Akkor építették át a Vörös-tornyot, illetve a hozzá csatlakozó nyugati és déli szárnyakat. A kő minden bizonnyal a szóban forgó építkezésekkel állt összefüggésben. Pontos helyének meghatározása azonban már kevésbé lehetséges, noha a szerző erre is tett kísérletet. Kétségtelenül olyan esettel állunk szemben, amikor további források figyelembevételével sokat lehetett finomítani a címeres kő datálásán, amely a maga során hozzájárult Bethlen Gábor fogarasi építkezéseinek a keltezéséhez és jobb megértéséhez.

A következő három tanulmány az erdélyi kastélyépítészet három fontosabb emléket mutatja be, amelyek nemcsak művészettörténeti vonatkozásban, hanem tulajdonosaik révén művelődéstörténeti szempontból is reprezentatív emlékek és központok voltak.

A marosnémeti Gyulai–Kuun-kastély, amelyről Gáspár-Barra Szilárd írt tanulmányt, a 19. században kétségtelenül Hunyad vármegye egyik legfontosabb kulturális központja volt. A jelenséggel ugyan sokan foglalkoztak, maga a kastély azonban nem gerjesztett

különböző érdeklődést a művészettörténészek körében. A témának különben az ad további aktualitást, hogy a tulajdonos család visszaigényelte az épületet, sőt, ami ritkábban szokott megtörténni, bele is költözött. Itt tehát jelentős revitalizációs jelenségnek vagyunk tanúi, amiben lehet, hogy az ilyen művészettörténeti stúdiók, mint a jelen tanulmány, fontos szerepet játszanak, és eredményeit figyelembe veszik. A kastély építéstörténetének zavaros értelmezésére jellemző, hogy a korábbi kutatásban nem sikerült pontosan datálni a kastélyt megelőző udvarház kivitelezését, az sem volt világos, hogy mikor került sor az udvarház átalakítására és a kastély építésére, de még az építész nevét is többféleképpen írták. Hogy ezeket a kérdéseket tisztázza, a szerző rendelkezésére két különleges forrás állt: a kastélyt építtető gr. Gyulai Lajos naplója, amely nemcsak személyes hangvételű bejegyzéseket, hanem a tervezett kastély térbeosztásának vázlatát is tartalmazza. A Kuun Géza-korszakot illetően pedig a gróf felesége által publikált könyv érdemel különös figyelmet, amelyben részletesen mutatta be a kastélyt. A szerző kutatásának köszönhetően ma már egyértelműbb képet alkothatunk az egykori udvarházról, de különösen a helyén felépített kastélyról. Az 1831-ben elkezdett épületen még 1839-ben is dolgoztak. Jól utal az építtető kapcsolatrendszerére és ambícióira, hogy nemcsak környékbeli dévai és szászvárosi mestereket foglalkoztatott, hanem a távolabbi Temesvárról, Nagyszebenből és Kolozsvárról is voltak beszállítói. A homlokzati ión pilaszterek fejezetei például Nagy Sámuel kolozsvári műhelyében készültek.

A tanulmány fontos alfejezetét képezi a bécsi származású építész, Friedrich Wilhelm Stetter pályafutásának a bemutatása, ami hiánypótló a szakirodalomban. Gyulai Lajos naplójában különben őszinte vallomások is olvashatunk róla: „az én német architektorem, Stetter, úgy fél a kolerától, csakhogy a nadrágjába nem csinál, azért is utálok a németet”. (45. old.) „Az én Stetterem prototípusa a németnek, nem tudnék jobbat nálánál elérni – bajuszat, sarkantyút visel, magyarul beszél már jócskán, mégis májában van, hogy a magyar hazájában senkinek az elsőséget meg nem adja... és minthogy architectus, ágyát is

megmérte, és úgy találta, hogy két zollal igen kurta.” (46. old.) Az idézet jól tükrözi a korlátlan hatalom tudatában levő, idegenekkel szemben gyanakvó magyar földesúr és a sajátos egóval rendelkező építész viszonyát, amelyet Fazekas Mihály is oly szemléletesen örökített meg számunkra a Lúdas Matyiban, alig egy évtizeddel korábban.

Gáspár Barra-Szilárd szerint „a marosnémeti Gyulay-kastély jól illeszkedik a 19. század eleji, erdélyi kastélyépítészeti tendenciákba, ugyanakkor néhány különleges jellemzője is van”. (48. old.) A különleges jellemzők kérdését mindenképpen érdemes lenne a későbbiekben jobban elmélyíteni, az osztrák és a magyar klasszicizmus részletezőbb kontextusába helyezni. A tanulmány végén a szerző különben több pontban fogalmazta meg a kutatás további irányvonalát, amelyet mindenképpen érdemes lenne folytatni.

A keresdi alsó kastély, amely a következő tanulmány tárgyát képezi, néhány érdekes párhuzamot mutat a marosnémeti rezidenciával. Mindkettő előzményét egy udvarház alkotta, mindkettő az 1830-as években épült, és mindkettő építtetője a Gyulai család egyik tagja volt. Míg a keresdi építésében Gyulai Katalin játszott meghatározó szerepet, a marosnémetit, mint láhattuk, Gyulai Lajos építette ki. Viszonylag közeli rokonságban álltak egymással, Lajos ugyanis Gyulai Katalin unokaöccse volt. A generációs különbség meglátszik a két épületen, noha egyszerre épültek. A nagynéni kastélyán a klasszicista elemek mellett még dominál a barokk örökség, az unokaöcs kastélya ellenben már tisztán klasszicista épület.

Nem mellékes egy másik párhuzam sem: mindkét épületet visszaigényelték és visszakapták az örökösök. Ezzel összefüggésben a keresdi alsó kastély felújítás előtt áll, amelynek egyik alapját képezheti a P. Kovács Klára által írt jelen tanulmány. A korábbi szakirodalom nem foglalkozott az épülettel, amely szerény kistestvérként húzódott meg a nagyobbik Bethlen-kastély mögött, pedig lényeges elemekkel egészíti ki a család keresdi uradalmi központjának a történetét. Típusának meghatározása is ingadozik: még 1830-as évek utáni állapotában is hol udvarháznak, hol kastélynak nevezik.

A tanulmány központi témája azonban nem is annyira az 1830-as években épített kastély, mint inkább ennek 17. századi előzménye, az udvarház. Apropója azon felismerés volt, miszerint három inventárium valójában nem a felső kastélyra, hanem az alsó udvarházra vonatkozik. Így egy merőben részletesebb képet alkothatunk az időközben teljesen átépített udvarházzal és környezetéről. Ha nem is mérhető össze a felső kastély méreteivel és igényességével, mindenképpen tiszteletre méltó erődített udvarház képe körvonalazódik előttünk, amely két fő épületből és az őket egységbe foglaló falból állt, sarkain tornyokkal. Ráadásul a harmadik katonai felmérés némi alaprajzi fogalmat is ad róla. A szerző azt is egyértelművé tette, hogy az udvarház építtetője az 1636-ban meghalt Bethlen György volt. Személye utólag háttérbe szorult a későbbi birtokossal, Bethlen János kancellárral szemben. A kancellár itt töltötte életének utolsó éveit és a címeres építési tábla/táblák tanúsága szerint építkezett az udvarházon. Személyével összesen három címeres emlék hozható összefüggésbe, amelyek közül egy egészen biztosan a reneszánsz udvarházat díszítette. A másik kettő eredete ismeretlen. Időben és stílusban is nagyon közel állnak egymáshoz (1669, 1673). A szerző mindenesetre felvetette az udvarházzal való kapcsolat lehetőségét, amely kétségtelenül fontos adalék lenne az alsó rezidencia építéstörténetéhez.

Az évkönyvben bemutatott harmadik kastély talán a legérdekesebb, de sajnos igen mostoha állapotban levő épület. A Kovács Zsolt által ismertetett Wesselényi-kastély a komlói zsákfaluban található, jövője pedig ezzel összhangban, úgy tűnik, zsákutcába került. Nagy veszteség lenne e különleges barokk rezidencia elvesztése, amely mindmáig őrzi meglepően igényes dekoratív elemeit. A szokásos leíráson és birtoklástörténeti adatokon túlmenően a szerző elsődlegesen ezen heraldikai díszítések és feliratok elemzésére fektette a hangsúlyt.

A homlokzat meghatározó eleme a főbejárat felett található heraldikai kompozíció. Kétoldalt az építtető Wesselényi István, és felesége Daniel Polixéna családi címere, tengelyben pedig a koronás elem. A felhőkön lebegő két angyal, akik kapcsolatot

teremtettek ebben a piramisszerűen emelkedő kompozícióban, sajnos, elpusztultak. Mindenképpen barokkos lendületű koncepció, ahogyan a szobrász feloldotta a heraldika szigorú kötöttségeit, a koronát és a sisakdísz pedig nem a címerek fölé helyezte, hanem különálló központi szerepet tulajdonított neki. Kovács Zsolt a heraldikai dekoráció több szimbolikus üzenetét is megfejtette, mint pl. a sikeres házasság alapját képező Amor és Concordia, a koronából kiemelkedő szárnyak ellenben, a két szélső címerhez hasonlóan, bizonyára kimondottan heraldikai elemek, ahogyan ezt a Daniel család címerének sisakdíszén is szokták ábrázolni. Az ilyen nyitott szárnyak különben hagyományos elemei voltak már a középkori heraldikának is. Hasonlóképpen gazdag jelentéstartalommal rendelkezik a latin és magyar nyelvű feliratos emléktábla. A szerző külön érdeme, hogy sikerült azonosítania ezen szövegek és ábrázolások forrását, amelyek többek között Daniel Marot díszkúterveiben és John Owen walesi teológus epigrammagyűjteményeiben keresendők. Összességében ez a gazdag jelentéstartalom jól tükrözi az építetők átlagon felüli műveltségét és választékos ízlését. A szerző finomított továbbá a kastély építésének dátumán, amely most már egyértelműen az 1750-es és nem az 1780-as évekre tehető, mint korábban többen feltételezték. A szobrász kilétét illetően sajnos továbbra is marad a bizonytalanság: az eddig többnyire Anton Schuchbauernek tulajdonított szobrászati munkát a szerző akár Johann Nachtigallal is kapcsolatba hozná, ami mindenképpen további részletkutatásokat feltételez.

„A kastély történetének, építészeti és szobrászati kialakításának ismertetése mellett írásunkat figyelemfelkeltőnek is szántuk, hogy e mind építészeti, mind szobrászati részletei esetében igényes vidéki rezidenciának számító kastély jelentőségét hangsúlyozva felhívjuk arra a figyelmet, hogy ha a tervezett sürgősségi beavatkozások nem történnek meg, egy jelentős kiskastéllyal lesz majd szegényebb Erdély művészeti öröksége.” (97. old.)

A kötet tematikájába illeszkedő következő két írás már a 19. századi historizmus korát idézi fel. Sisa József tanulmánya a vajdahunyadi vár csodálatos

képi világába nyújt betekintést, amellyel a szerző már korábban is foglalkozott. Most újabb elemekkel kiegészítve foglalta egységbe ezt a különben szerteágazó témát. Vajdahunyad vára ugyanis már a 19. század első fele óta akkora népszerűségnek örvendő műemlék volt, hogy ábrázolásainak teljes körű gyűjteményét szinte lehetetlen megvalósítani. Ilyen körülmények között a téma művészi tálalásának lényegi vonatkozásait néhány nagyobb témakör szerint csoportosítva mutatta be a szerző. Az első nagyobb csoportot alkotják a vár dokumentarista jellegű ábrázolásai, ahol az épület pusztaságán túlmenően környezetének néha akár helyi lakosokkal animált, idillikus miliője tárul elénk. A 19. század közepétől Vajdahunyad várának jellegzetesen gótikus részletei csakhamar bekerültek a nyomtatásban megjelent historizáló kompozíciók kelléktárába, mint keretdíszek, címlapok kompozit illusztrációi. A század végére csupán a fotográfia elterjedése fogja ezt a műfajt kiszorítani. A vár továbbá jogosan tört utat magának a magyarság történetének főbb eseményeit és műemlékeit felvonultató monumentális sorozatokba. Vajdahunyad ugyanis történelmi korszakot és műértéket egyaránt képviselt, benne testesült meg a Hunyadiak dicsőséges korszaka, a várak romantikus kultusza és a kibontakozóban levő műemléki értékmérés mozgalma. Mint ilyent jelenítették meg más várak társaságában az Országházban, a budai királyi palotában, illetve a Magyar Országos Levéltár épületében. A szerző által érintett utolsó nagyobb téma lényegében már egy tudományos kutatási módszer vitájára utal. Ennek értelmében az elmúlt évszázadok során a Medium Regni területén elpusztult műemlékek megértése és rekonstrukciója a kevésbé mostoha sorsú periféria művészetén keresztül lehetséges. Ennek szellemében rekonstruálta Gerevich László Luxemburgi Zsigmond régészeti feltárt budavári palotájának a homlokzatát, amihez a vajdahunyadi vár reprezentatív erkélyosorát vette alapul.

A vár ábrázolásain végigtekintve mindenképpen szembetűnő ezek nemzetközi recepciója és sikere. A vár tömegének változatos játéka, lendületes vertikalizmusa, a tövében hömpölygő Zalasdpatak és a vár környezetének festői növénytakarója

mindenkit csodálatba ejtett, még a sokat látott külföldi utazókat is. Nem meglepő tehát ez a korai nemzetközi siker: német, angol és francia művészek egyaránt megörökítették festményen, rajzban, metszeten. Ezek pedig sokszorosított formában akkora népszerűségnek örvendtek a különféle európai kiadványokban, hogy talán egyetlen más középkori eredetű magyar műemléket sem publikáltak annyiszor, mint Vajdahunyad várát.

Különös figyelmet érdemelnek még a részletrajzok. Ilyeneket már Szathmáry Pap Károly készített a vár egyes faragványairól az 1840-es években. Valamivel tudományosabb színvonalon örökítette meg őket Arányi Lajos a várról írott monográfiájában. A részletrajzokat később számos illusztrációhoz felhasználták. Többek között az 1878-ban publikált Hunyadi-album historizáló címlapja a vár sok építészeti elemét vonultatja fel. A kompozíció részét képezi egy akkoriban közismertté vált Hunyad vármegye címer is, amely állítólag 1490-ben készült. Erre valamivel korábban Péterfalvi Szathmáry Károly hívta fel a figyelmet a Vasárnapi Újságban (1863), és vált a Hunyadi-illusztrációk egyik referenciaelemévé. A kutatás ma már jogosan kérdőjelezi meg az 1490-es dátum hitelességét.

A neogótika lenyűgöző, de ridegebb világából egy sokkal otthonosabb neoreneszánsz környezetbe vezet át Bordás Beáta, aki cikkében a választúti kastéllyal kapcsolatos korábbi kutatásait ötvözte a Melka Vince-kiállítás szervezése alkalmával tett megfigyeléseivel. Az írás jóval többet nyújt, mint amire a címből következtetni lehet, ugyanis bemutatásra került a kastélyt építtető br. Bánffy Ádám igen gazdag és színes képzőművészeti tevékenysége, illetve összefoglalta a főúri vadászatokat különösen kedvelő Melka Vince gazdag életművét. Tette ezt nemcsak formai szempontból, hanem azért is, mert számos, eddig ismeretlen adattal tudta kiegészíteni mindkét pályafutást. A választúti kastély iránti érdeklődésének az adott újabb impulzust, hogy a Kolozsvári Művészeti Múzeumban 2019-ben rendezett Melka Vince-kiállításon többek között egy olyan festmény került bemutatásra, amelyről kiderítette, hogy a kastély egykori berendezéséhez tartozott,

annak ebédlőtermét díszítette. A felismerés jelentősége akkor válik igazán érthetővé, ha figyelembe vesszük az építtető báró különönc egyéniségét. Bánffy Ádám csupán negyven évet élt, de szerteágazó közéleti szerepvállalása mellett igen gazdag művészi tevékenységet is kifejtett. Jártas volt a fafaragásban, műbútor-asztaloságban, porcelánfestésben, fazekaságban, és épületet is tervezett. A választúti kastély tekintetében tehát nemcsak építtető, hanem építője, a kastélyentériőr részbeni kivitelezője volt. A tanulmány értékes részét képezi Melka Vince erdélyi pályafutásának bemutatása. Aki elolvassa, szédületes körutazásban lesz része Erdély azon 19. század végi kastélyaiban és udvarházaiban, ahol a festő művei letek gazdára. Mindezt szórványos adatokból volt kénytelen a szerző összeállítani, ugyanis az eredeti műalkotások java része elveszett vagy lappang. Minden bizonnyal a lappangó művek beazonosításában még jelentős potenciál van.

A választúti kastély ebédlője, amely a csodával határos módon részben mindmáig megőrződött, a rezidencia egyik legdíszesebb tere volt, amelyre Bánffy Ádám különös hangsúlyt fektetett. Nem véletlen, hogy egyedül ide tervezett célirányosan festményeket, a kastély többi terét a családi örökség képeivel rendezte be. A tér rendeltetésével összhangban álló és a romantikus tájfestészet műfajába illeszkedő vadászjeleneteket rendelt meg Melkától, összesen háromat. A második világháború után a festményeknek sajnos nyoma veszett, jelentős űrt hagyva nemcsak az ebédlő belső építészetében, hanem a festő pályafutásának az értékelésében is. Bordás Beáta kutatása részben ezt az űrt szüntette meg. Segítségére volt Hegedüs István Melka műhelyében tett látogatásáról írott és a helyi sajtóban megjelent tárcája. Ebben, ha vázlatosan is, de leírta a választúti kastélyba tervezett, éppen készülő három festményt. Közülük az első mű azonosítása nem okozott gondot, ugyanis a drezdai képtárban őrzött egyik Rubens-festménynek a másolata volt. Sokkal nagyobb művészi szabadságot adott a festőnek a másik két festmény, amelyek azonosítása azonban jóval problematikusabbnak bizonyult. Közülük az egyikről csupán egy ceruzarajz és egy metszet ad némi fogalmat, de immár

nagy valószínűséggel tudjuk, hogy medveadászatot ábrázolt a Görgényi-havasokban. A másik ellenben nemrégiben bukkant fel a Kolozsvári Művészeti Múzeum raktárában, és került bemutatásra 2019-ben. Rajta egy fáradtan baktató román vadász látható, kezében az elejtett fajdkakassal, alakja azonban jelentős mértékben eltörpül a Retyezát csodálatos tájképi világában.

A festmény jelentőségét a szerző a következőképpen foglalta össze: „E kompozíció azért rendkívül jelentős, mert eddigi ismereteink szerint a művész közkedvelt és számos változatban megfestett vadászjelenetei közül ez az egyetlen fennmaradt olajfestmény, amelynek ráadásul sikerült azonosítani az eredeti rendeltetési helyét.” (146. old.)

A korábbi történelmi korszakok elegáns kastélyaival ellentétben a tematikus cikkeket záró utolsó írásban a 20. századi erődrendszerek szürke, még ma is fenyegető sziluettje jelenik meg előttünk. Építésük nagy mesterei a francia hadmérnökök voltak, akik évszázadok óta vezető szerepet töltöttek be a védelmi építészetben. Masszív középkori várépítészetüket honosították meg a normann korszakban Angliában és a Szentföldön, a 17. században teljesen új szintre emelték a Vauban-rendszereknek köszönhetően, de a Maginot-vonal előzményét is ők fejlesztették ki még az 1870-es években. Végül a Maginot-vonalban csúcsosodott ki az ilyen védelmi stratégia, amelyet a franciák részleges sikerrel exportáltak a frissen megalakult államokba: Csehszlovákiába, Jugoszláviába és Romániába. Óriási anyagi ráfordítással, kölcsönök felvételével építették meg őket, és mindenki nagyon bízott vagy reménykedett a hatékonyságukban. Mint kiderült, a háború alatt nagy csalódást okoztak, szinte a nevetség tárgyává váltak. Így történt ez az esetleges magyar támadást hátráltató Károly-vonallal Nagyvárad és Szatmárnémeti között, amely azonban a második bécsi döntés értelmében kardcsapás nélkül, szinte mindenestől Magyarországhoz került. Mielőtt a honvéd utászok felrobbantották volna, nagy valószínűséggel komoly dokumentációt készítettek róla, ami egyelőre ismeretlen a kutatók előtt. Hasonlóképpen tanulságos lenne elemezni a román kivitelezési terveket, amennyiben ezek egyáltalán

hozzáférhetőek. A honvédség minden esetre sokat tanult ezen erődrendszerekben rejlő potenciális előnyökből és hátrányokból, és a tanulságok levonásával igyekezett megépíteni a Keleti-Kárpátokat végigkísérő Árpád-vonalat. Hatékonyságát 1944 augusztusában tapasztalták meg élesben: körülbelül egy hónapig tartóztatták fel a szovjet csapatokat. Mindezek fényében Toth Szilárd a következő, megszívlelendő következtetéssel zárja cikkét: „Talán némi túlzással mondhatjuk, hogy az Árpád-vonal Európában az egyetlen olyan erődrendszer volt, amelyet ellenség frontális támadással nem tört át!” (171. old.)

Az évkönyv fő témakörét érintő, eddig bemutatott írások sorát további tanulmányok, cikkek, nekrológok, könyvismertetések és az intézet munkásságát ismertető beszámolók egészítik ki, tökéletes rálátást biztosítva annak szerzteágazó és igen tartalmas tevékenységére. Dicséretes, hogy a Műhely rovatban az intézetnek nem kevesebb mint négy doktorandusza publikált tanulmányokat eddig kevésbé használt vagy ismeretlen történelmi forrásokat dolgozva fel. Izsán Csaba a segesvári városi tanács levelezése alapján vizsgálta Segesvár részvételét a tizenöt éves háborúban. Gál Zsófia az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltárában található dokumentáció alapján lényeges adatokkal bővítette ismereteinket a kolozsvári Státus-házak építéstörténetére vonatkozóan. Kovács-Ungvári Rebeka Jakabffy Elemérnek az Európai Nemzetiségi Kongresszuson bő egy évtizeden át kifejtett nemzetiségi érdekvédelmi tevékenységét mutatta be, amelyhez a családi levéltárat és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára külügyminisztériumi anyagát használta fel. Végül az Országos Levéltárban található, városi ügyekre vonatkozó források alapján mutatta be Szabó E. István Csíkszereda látványos városiasodását 1940–1944 között.

Összességében elmondható tehát, hogy az évkönyv generációs lefedettsége optimális, hiszen nyugalmazott egyetemi tanárok és doktoranduszok egyaránt publikáltak benne. A magyarországi tudományos kutatás felé való nyitásról tanúskodik továbbá, hogy ottani szakemberek is szót kaptak a kötetben. Sisa József fentebb ismertetett tanulmánya mellett Süli Attila mutatta be

az anyaországi katonai alakulatok szerepvállalását az erdélyi hadszíntéren 1848–1849-ben.

Az Arcél rovat a megemlékezés tere, ahol történelmi pályafutások kerültek bemutatásra. Becsületes felekezeti megoszlás szerint Kovács Sándor unitárius egyháztörténész Jakab Elek, míg Ósz Sándor Előd református levéltáros Herepei János munkásságát foglalta össze. Szilágyi Orsolya Ferenczi István régészről emlékezett meg, aki különben tematikusan is igazodik a kötethez, hiszen a 90-es években komoly tudományos vitát folytatott Benkő Elekkel a középkori székelyföldi várak koráról és funkciójáról. Életének 84. évében, 2020-ban távozott el közülünk Péter Katalin, akiről Rüs-Fogarasi Enikő írt szakmai és személyes hangvételű nekrológot.

A Könyvszemle rovatban öt könyv került bemutatásra. Balassa M. Iván monográfiáját az unitárius templomokban található festett fámennyezetekről és egyéb berendezésekről Kovács András ismertette. Szintén ő recenzálta Gy. Dávid Gyula kötetét, amely Pákei Lajos igen gazdag rajzi hagyatékát dolgozta fel. Bemutatásra került a Fehér Andrea gondozásában megjelent gróf Székely László önéletírása (Papp Kinga), Géra Eleonóra kötete budai családörténetekről a török kiűzése utáni időszakból (György Árpád Botond) és a Deé Nagy

Anikó által publikált Teleki Sámuel peregrinációs naplója (Lázok Klára).

Az állandó rovatok sorát a Krónika zárja, amely a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézete tagjainak a tevékenységére fókuszál. Ez magába foglalja az intézet igazgatójának, Nagy Róbertnek a rendszeres évi beszámolóját, egy ismertetőt a *Történelem–civilizáció–kultúra* doktori iskola doktoranduszainak konferenciájáról és a doktori iskola hallgatóinak egyéb tudományos tevékenységéről (Gál Edina), illetve Toth Szilárd beszámolt a Magyar Történelmi Intézet szervezésében lezajlott romániai magyar történelemtanárok V. tudományos konferenciájáról.

Végezetül megemlítem, hogy az évkönyv ezen tematikus számát P. Kovács Klára szerkesztette. Az előszóban megfogalmazott gondolatával élve „bízunk benne, hogy új köntösben megjelenő, gazdagon illusztrált kötetünk nemcsak a történész, hadtörténész, művészettörténész szakemberek, hanem az erdélyi örökség iránt érdeklődő diákság és nagyközönség tetszését is elnyeri majd”. (10. old.) Az én tetszésemet egyértelműen elnyerte.

Lupescu Radu

A fekete halál és a pestis elleni küzdelem a kora újkori Nagyszébenben

Robert Offner, Thomas Şindilariu: Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Pestordnungen der Stadtärzte Johann Salzmann (1510, 1521), Sebastian Pauschner (1530) und Johann Stubing (1561). (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, Band 6).

Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn, 2020. Gedruckt bei Honterus, Hermannstadt/Sibiu.

Printed in Transylvania. 231 old., 14 kép.

Offner Robert hivatott kutatója Erdély orvos-és művelődéstörténetének. Erdélyi szász és székely felmenőkkel a családjában 1960-ban született Csikszeredában. Középiskolai tanulmányait szülővárosa (ma Márton Áronról nevezett) gimnáziumában végezte, orvosi diplomáját Kolozsváron szerezte

1985-ben, ott is dolgozott 1988-ig. 1990-ben vándorolt ki családotól Németországba. Ott transzfúziós központokban lett szakorvos, főorvos, 2012-től Regensburg Egyetemi Klinikáján a transzfuziológiai részleg főorvosa és megbízott vezetője, valamint az orvostörténet habilitált magántanára Az Erdélyi

Péter H. Mária (1936), nyugalmazott egyetemi adjunktus, gyógyszerésztörténész;

Péter Mihály (1929), mikrobiológus, az MTA külső tagja, Marosvásárhely, peterhmaria@yahoo.com

Múzeum-Egyesület újjáalakulása (1990) óta kapcsolatban áll az Egyesület orvosi szakosztályával, pártoló tagként és személyesen is részt vállal a szakosztály munkájából, részt vesz a rendezvényein.

Offner Robertnek hat erdélyi vonatkozású orvostörténeti kötete jelent meg, ebből három a nagyszzebeni–bonni Schiller Kiadó gondozásában. 2000-ben adta ki Arnold Huttman (1912–1997), neves brassói kardiológus és orvostörténész életét és munkásságát bemutató értékes kötetét *Medizin im alten Siebenbürgen* (Orvoslás a régi Erdélyben) címen a nagyszzebeni Hora Kiadó.

2010-ben jelent meg Paulus Kyr: *Die Gesundheit ist ein köstlich Ding* (Az egészség drága dolog) címen az 1510(?)–1588 között élt brassói orvos egészséggtankönyve a Schiller Kiadó gondozásában.

2015-ben jelentette meg Johannes Honterus: *Rudimenta Cosmographica* (A kozmográfia alapjai) című, 1542-ben Brassóban kiadott tankölteményét Harald Roth, Thomas Şindilariu és Ulrich Andreas Wien szerzőtársaival együtt, ugyanazon kiadónál. Honterus, Erdély első reformátora, humanista, polihisztor, jelentős kozmográfus, térképész, gimnázium- és nyomdaalapító, tankönyvkiadó volt, számos görög, latin és német nyelvű kiadvány szerzője. Ez a kötet 2020-ban immár a harmadik utánnyomásánál tartott.

A fekete halál és a pestis elleni küzdelem a kora újkori Nagyszzebenben címen 2020 decemberében jelent meg Offner Robertnek és Thomas Şindilariu brassói történésznek, az ottani Honterus-levéltár vezetőjének a szerkesztésében egy újabb orvostörténeti munka. A benne foglalt korabeli forrásokat három bevezető tanulmány értékeli. Ezek közül prof. dr. Klaus Bergdolt, a kölni Egyetem orvostörténeti tanszéke volt vezetője *A fekete halál és orvosi pestiselméletek az évszázadok folyamán* című értekezése az első (11–17. oldal), amelyet Dr. Magyar László András *Pestisjárványok Erdélyben* című tanulmánya követ (19–32. oldal), s a bevezető tanulmányok sorát PhD

dr. Offner Robert *A XVI. századi Nagyszzeben városi orvosai: Johann Salzman, Sebastian Pauschner, Johann Stubing és pestisrendeleteik* című dolgozata (33–62. oldal) zárja. E három tanulmány vezetibe a 16. századi nagyszzebeni városi orvosoknak, így Salzman doktornak két (egy 1510-ből latinul és egy 1521-ből németül), Pauschnernek 1530-ból német nyelven írt munkáját és azok fakszimilemásolatát, valamint Stubing 1561-ben kiadott terjedelmes, latin nyelvű, pestisről szóló értekezésének az Előszavát (maga a mű digitalizált változatban könnyen hozzáférhető) 137 oldal terjedelemben. A három kora újkori erdélyi orvos négy pestisről szóló írása orvostörténetünknek eddig kevésbé ismert forrásaként értékelhető. Minthogy Pauschner német nyelvű művének nem maradt fenn eredeti példánya, annak csak egy kéziratos, 1910-ben Révész Béla által Lipcsében már kiadott másolatát találjuk a kötetben.

Említést érdemel a kötetet illusztráló, a szerző más műveire is jellemző számos korabeli ábrázolás.

A kötet értékét jelentősen emeli Magyar András László klasszika-filológus, orvostörténész, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár volt igazgatójának társszerzői és fordítói munkája. Az említett munkákban angol, román és magyar összefoglaló található, a Honterus-mű négy bevezető tanulmányának összefoglalója román, magyar és angol nyelven is olvasható.

Offner Robert felbecsülhetetlen értékű orvostörténeti kiadványai és közleményei erdélyi szülőföldje iránti kötődését, valamint az erdélyi szász kultúra művelődéstörténeti jelentőségét bizonyítják. Soha nem volt időszerűbb az emberiség történelmét befolyásoló járványokról írni, beszélni, mint napjaink koronajárványának idején. Így válik tanulságossá Nagyszzeben példája, melyet 1501-ben Johann Salzman szigorú vesztéggárral sikerrel védett meg a járvány pusztításától.

Péter H. Mária és Péter Mihály

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Tapodi Zsuzsa Mónika tiszteleti tagságra való előterjesztése Laudáció

Tapodi Zsuzsanna Mónika 1961. május 5-én született Szatmárnémetiben. Tanulmányai kezdettől a humaniorák iránt érdeklődést, a tudás megszerzésének elkötelezett szándékát jelezték. A nagykárolyi 1-es számú Ipari Líceumban érettségizett 1980-ban.

1984-ban magyar nyelv és irodalom–spanyol nyelv és irodalom szakos tanárképes bölcsészdiplomát nyert a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett tanulmányai befejeztével. 2000-ben lett filológiai doktor (irodalomtörténet programban) a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, témavezetője Cs. Gyimesi Éva volt, disszertációját a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság adta ki.

A doktori fokozat megszerzése után is részt vett–az európai oktatási-felsőoktatási modernizáció jegyében szervezett–képzéseken (27/11/2010 Pregătirea de examinatori/evaluatori ECL (European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages), az Eurocenter Amőba, Sepsiszentgyörgy szervezésében; 06/2013 Calitate, inovare, comunicare în sistemul de formare continuă a didacticienilor din învățământul superior. POSDRU/87/1.3/S/63709. Disciplina: Limba și literatura maghiară).

Szakmai tapasztalata széles körű. Pályáját középiskolai tanárként kezdte (1984–1994 között a sepsiszentgyörgyi 1-es sz. Általános Iskola és a Művészeti Iskola magyar nyelv és irodalom tanára volt), a felsőoktatásban folytatta. 1993–2003 között a Bukaresti Egyetem Idegen nyelvek és Irodalmak Kara Hungarológiai Tanszéke adjunktusaként, 2000–2003 között docenseként. 2003 és 2005 között óraadó tanárként ugyanott, 2002–2003 között a brassói Transilvania Egyetemen és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai oktatóhelyén (összehasonlító irodalomtudományt és művelődéstörténetet tanított). 2003-tól docensként a Sapientia EMTE tanára a Csíkszeredai Kar Humán Tudományi Intézetében, 2018 óta ugyanott professzor.

Vezetői tapasztalattal is rendelkezik, 2007-től 2016-ig között tanszékvezető/intézetvezető volt a Sapientia EMTE csíkszeredai Humán Tudományi Intézetében. A fent felsorolt felsőoktatási intézményekben oktatott tantárgyak, amelyek kidolgozásában, akár csak a kutatásokban, idegennyelv-ismerete (francia, spanyol), román nyelvtudása is segítik, a következők: 1993–2003, a Bukaresti Egyetemen: XIX–XX. századi magyar irodalom, A magyar irodalom története, Dialektológia, Fonetika, Kortárs magyar irodalom (lexikológia). Az irodalmi irányzatok története, Művelődés- és civilizációtörténet és műhelyjellegű kurzusok, köztük Az irodalmi és mitológiai kánonok kutatása. A brassói Transilvania Egyetemen a XIX–XX. század magyar irodalmát oktatta.

A Sapientia-n is a magyar irodalom oktatásával kezdte, az összehasonlító irodalomtudományt pedig, amelynek szakká fejlesztésében jelentős részt vett, a mai napig előadja. Tanítja az Esztétikai kánonok tantárgyat, ez utóbbit az egyetem kolozsvári karán is előadta, akár csak az

Irodalmi adaptációk és drámaelmélet tantárgyat. A Világirodalom tantárgyat korokra lebontva tanította.

Több mint félszáz államvizsga és mesteri dolgozat irányítója volt. Konferenciákat szervezett, a felsőoktatási intézmények hazai és nemzetközi szakmai közösségét konferenciák és közös publikációk révén erősítette, az összehasonlító és világirodalmi kutatásokat egyéni és csoportos pályázatok, nagy projektek révén a regionális értékek hangsúlyozásával újította meg tájainkon. Tanári munkája eredményességét jelzi, hogy nyolc egykori tanítványa dolgozik jelenleg a felsőoktatásban (Pupp Réka és Szilágyi Szilárd a Bukaresti Tudományegyetemen, Dumitru Elena a római La Sapienza egyetemen, Zopus András a Nyíregyházi Egyetemen, Dégi Zsuzsa, Pál Enikő, Tankó Enikő, Tomonicska Ingrid a Sapientia EMTE-n.)

Tapodi Zsuzsanna szakmai egyesületekben is tevékenykedik: alapító tagja 1992-től az AESZ – Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének (1994–2001: a vezető testület választott tagja). Tagja továbbá (1993 óta) az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, 2000 óta a MTA külső köztestületének és a Nemzetközi Magyar Hungarológiai Társaságnak, a Romániai Hungarológiai társaság alapító tagja (2005), 2010: KAB-tag, 2011-től kezdve a Romániai Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság tagja, 2019-től Association Internationale de la Littérature Comparée-é. *Tagja az Acta Universitatis Sapientiae, seria Philologica szerkesztőbizottságának.*

Publikációi (szerzői kötetek, húsz általa szerkesztett kiadvány, szakmai fordítások, magyar és idegen nyelvű tanulmányok) az összehasonlító irodalomtudomány, az imagológia, a kanonizáció, az irodalmi fordítástudomány terén hoznak érdemleges szempontokat és felismeréseket. Az EME Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferenciáinak állandó résztvevője, a CERTAMEN, az Erdélyi Múzeum megbecsült szerzője

Tapodi Zsuzsanna Mónika szakmaisága, együttműködési készsége, emberi tartása példaértékű. Tanári és kutatói, tudományos szervezői munkája, kitartó következetessége okán méltán ítéli neki az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tiszteleti tag címet – amelyhez ezennel őszintén gratulálok.

Kolozsvár, 2021. március 27-én

Egyed Emese

Laudáció Dr. Gyéresi Árpád egyetemi tanárról az Apáthy István tudományos díjra jelölése alkalmából

Dr. Gyéresi Árpád, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE) konzultáns professzora Marosvásárhelyen született 1941-ben, itt érettségizett a híres Bolyai Farkas-középiskolában, és ebben a városban szerzett gyógyszerészi oklevelet 1964-ben.

Egyetemi pályafutása 1967-ben indult a MOGYE Gyógyszerészeti Karának Gyógyszerészeti Kémiai Tanszékén. Végigjárva az összes egyetemi fokozatot, 2011-ben történt nyugdíjazásáig közel 25 éven át volt a Gyógyszerészeti Kémiai Tanszék vezetője, valamint 12 éven át a szaktárgyak katedracsoportjának vezetője és a Kari Tanács tagja. Doktori értekezését fitokémiai tárgykörben 1974-ben védte meg.

A Gyógyszerészeti Kar válságos helyzete (1988–1990) miatt 1990–91-ben a szegedi Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Orvosi Vegytan és Gyógyszerészi Vegytan Tanszékeinek vendégoktatója.

Hazatérése után megbízást kap – a Gyógyszerészeti Kar 3 éves kényszerszünetét követően – a Gyógyszerészeti Kémiai Tanszék működésének újraindítására, megszervezésére.

Az oktatás újjászervezése során új szaktárgyak bevezetését kezdeményezte: Állatgyógyászati szerek, Biológiai eredetű szerek, Gyógyszervegyületek sztereo-kémiája.

Negyvenöt éves egyetemi oktatói tevékenysége során 12 egyetemi jegyzetet, illetve tankönyvet írt magyar és román nyelven.

Tudományos munkássága az alábbi főbb területekre terjedt ki: gyógyszeranyagok és összetett gyógyszerek vizsgálata (analitikája, stabilitásvizsgálata); szétválasztástechnikák (kiemelten az enantiomerek szétválasztása); kromatográfiai módszerek és kapilláris elektroforézis; ható- és segédanyagok kölcsönhatásainak tanulmányozása. Kutatási eredményeit mintegy 250 rangos folyóiratokban megjelent publikációban foglalta össze.

Az általa művelt tudományterületen 4 szakkönyv szerzője és társszerzője.

A 2002-ben megjelent Tizenkét év című kötetben az Erdélyi magyar gyógyszerészi kutatások fejezet szerkesztője, 2015-ben a Magyar Tudományosság Romániában 2002–2013 között című sorozat Gyógyszerészeti kutatások fejezetének szerkesztője.

Munkatársa volt a Román gyógyszerkönyvek IX. és X. (alapkiadás és pótkötet) kiadásainak.

Újabban gyógyszerészet-történeti kutatásokkal is foglalkozik. Több kötetet szerkesztett a marosvásárhelyi Gyógyszerészeti Kar történetéről, a marosvásárhelyi magyar nyelvű gyógyszerészképzésről.

13 sikeresen védett doktori tézis irányítója, doktori bizottságok meghívott referense.

Belföldi és külföldi tudományos rendezvények, a román és magyar gyógyszerészkongresszusok állandó résztvevője.

Szakfolyóiratok szerkesztő-, ill. tudományos bizottságának tagja: Farmacia (Bukarest), Orvostudományi Értesítő, Magyar Orvosi Nyelv (Budapest).

A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság tagja (2001), tiszteleti tag (2009), az MGYT szenátora (2011).

2000 óta tagja a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének. 2011-ben kezdeményezte a Kolozsvári Akadémiai Bizottság keretében a Gyógyszerésztudományi Szakbizottság létrehozását, melynek elnökévé választották.

1990 után aktívan bekapcsolódott a tevékenységét újraindító Erdélyi Múzeum-Egyesület működésébe, az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály keretében. Az EME alapító tagja, 1995-től az EMEOGYSZ választmányának tagja, 2000–2008 között a szakosztály alelnöke, majd 2010-től az EME országos vezetőségének alelnöke. Egyik kezdeményezője és aláírója az EME OGYSZ és a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság közötti együttműködési megállapodásnak (2005).

Munkásságát számos díjjal értékelték. Az EMEOGYSZ keretében Pápai Páriz Ferenc- (2006), Lencsés György – Ars Medica-díjjal (2008) tüntették ki. Ezenkívül a Román Gyógyszerésztudományi Társaság kiválósági diplomájának, a Román Gyógyszerésztörténeti Társaság Dr. Alexandru Ionescu-Matiu-emlékermének birtokosa. 2009-ben a Szegedi Egyetem Gyógyszerésztudományi Karának aranyérmét, 2012-ben a Semmelweis Egyetem honoris causa doktor címét, 2017-ben a Magyar Tudományos Akadémia Arany János-érmét, valamint 2015-ben a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét kapta meg.

Dr. Gyéresi Árpád professzor gazdag oktatói, tudományos munkássága által a gyógyszerészeti szakterület meghatározó egyénisége, akit egész életműve érdemessé tesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Apáthy István tudományos díjára.

Marosvásárhely, 2021. március 27.

Dr. Szilágyi Tibor
EMEOGYSZ-elnök

Dr. Sipos Emese
EMEOGYSZ-titkár

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2021. évi munkájáról

„Százhatvankét évvel ezelőtt vállalta fel az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományos élet szervezésének nemes feladatát. A múlt megbecsülése, az értékteremtő tudományos munka iránti elkötelezettség, az önzetlen támogatás, a felelősség, a fenntartott tudományos kapcsolatrendszer, az egymás iránti tisztelet, a tudás, a hit és a kitartás ereje a záloga kisebbségi létünkben a magyar nyelven művelt tudományosság megtartásának/fejlődésének.”

Az EME újraalakulása óta a 32. főtitkári jelentést teszi közzé.¹ Az évek során beszámoltunk számos megpróbáltatásról, nehézségről, eredményről, a kitartó tevékenységről, sikerekről, s mindezek háttérében, hajtóerőként az értékteremtő tudományos munka iránti elkötelezettség, az önzetlen támogatás, a felelősség, a fenntartott tudományos kapcsolatrendszer, az egymás iránti tisztelet, a tudás, a hit és a kitartás ereje állt. Csakis ez lehet a záloga kisebbségi létünkben a magyar nyelven művelt tudományosság megtartásának/fejlődésének.

2021-ben intézményünk felelősségteljesen, küldetéséhez híven teljesítette a kitűzött célt, a tervezett projektjeinek megvalósítását, s szolgálta az erdélyi magyar tudományosságot. Az EME sokrétű tevékenységet fejt ki, szerkezetében saját kutatóintézzettel, szolgáltató jellegű tudományos könyvtárral rendelkezik, digitális adattárat, tudományos szakosztályokat, ifjúsági szakcsoportokat, kutatóműhelyeket, fiókegyesületeket, illetve könyvkiadót működtet. Az év folyamán gondoskodnunk kellett arról, hogy mindezek működése, a lehetőségekhez képest, akadálytalan legyen.

Az év első félévében – a járványhelyzet elhúzódása miatt – továbbra is online térbe szorultak rendezvényeink, a kutatások, a könyvtári szolgáltatások. Fenntartottuk az ehhez szükséges informatikai háttérteret/keretet, lehetővé tettük a munkatársak otthoni munkáját, a könyvtárak részleges működtetésével, az óvintézkedéseket betartva, biztonságos körülményeket teremtettünk a halaszthatatlan kutatások dokumentációjának végzéséhez. Intézményünk szolgáltatta a távkutatáshoz szükséges adatbázisokat is. Minden intézkedésről hírlevelünkben², illetve az EME honlapján³ tájékoztattuk a tagtársakat, partnereket. A nyári hónapokban egyes rendezvényeket már élőben tarthattunk meg, majd az év utolsó hónapjaiban ismét az online térbe vagy hibrid formába szorultak rendezvényeink.

2021. március 23-án lemondott Bányai József, az EME jogtanácsosa,⁴ ezt követően prioritásként kezeltük a jogi ügyeink mielőbbi átgondolását, orvoslását, finanszírozási lehetőségeit, valamint új jogtanácsos felkérését. Mindenekelőtt igyekeztünk a jogi iratok, periratok, levelezések, egyéb dokumentumok rendszerezését, digitalizálását elvégezni, mely többhetes

¹ Az EME-főtitkári jelentések az EDA-ban itt érhetők el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31820>

² Az EME hírlevelei: https://www.eme.ro/web/guest/eme_hirlevel

³ Az EME honlapja: <https://www.eme.ro/>

⁴ 94/2021.sz. EME, *Jelentés/Felmondás*.

munkálatot jelentett. Előzetes egyeztetéseket követően, Veress Emőd ügyvéd – az elnökség felkérésére⁵ – elvállalta a megbízást. Munkáját kollégája, Székely János ügyvéd nagyon sok operatív ügyben segíti, a rendkívüli munkálatokhoz/ügyekhez nemzetközi szakértőket is bevonva.

Az EME által fenntartott és működtetett Kutatóintézet tevékenysége az előzetesen rögzített céloknak és terveknek megfelelően haladt. Külső munkatársak bevonásával – akárcsak az előző években – időszakos kutatási programokat is szorgalmaztunk. Ugyanakkor a *Regionális tudásközpont* fejlesztéséről is gondoskodtunk, műszeres és számítógépes eszköz pályázatát és beszerzése révén, melyek hatékonyabbá, eredményesebbé tették/teszik a kutatásainkat, digitalizálási projekteinket.

Az elmúlt év számos megpróbáltatást és kihívást hozott szakosztályaink és fiókegyesületeink életében is, ennek ellenére hatékonyan valósították meg tervezett céljaikat, igyekezve a különböző szakmai közösségeket tevékenységre ösztönözni, összefogni, fórumot biztosítani a különböző régiókban és szakterületeken zajló tudományos élet eredményeinek bemutatásához. Az online vagy hibrid térben való eseményszervezésnek pozitív hozadéka is volt, ugyanis növelte a rendezvényeinken részt vevő személyek számát, a közönségét és az előadókat egyaránt. A tudomány *határtalan terjesztésével* olyan előadókat is sikerült megszólítani, akik jelenléti körülmények között nem tudtak volna eljönni rendezvényeinkre, és olyan hallgatósághoz is eljuttattuk ezeket a rendezvényeket, akik más években, a fizikai távolság miatt, nem vehettek részt azokon. A rendezvények ily módon való átszervezésének másik előnye az volt, hogy sok esetben élő közvetítést is megvalósíthattunk, illetve a rendezvények felvételről, az EME Youtube-csatornáján⁶ utólag is megtekinthetőkké váltak.

Az egyesület kiadója 2021-ben is eredményes tevékenységet folytatott, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet is közreadott.

Az EME, céljainak megvalósítása érdekében, folyamatosan együttműködik nemcsak hazai, hanem határon túli tudományos műhelyekkel is: akadémiai intézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezek az együttműködések az elmúlt évben is számos közös kutatási programot, szakmai rendezvényt és tudományos kiadványt eredményeztek. A Magyar Tudományos Akadémiával a múlt évben megújított együttműködési megállapodás meghatározó jelentőségű az EME számára.

2021-ben az EME számos tagját veszítette el, köztük meghatározó személyiségeitől, egykori vezetőitől kellett búcsúznia: januárban **Gyenge Csaba**⁷ akadémikustól, volt alelnöktől, áprilisban **Bocskay István**⁸ alapító tagtól és **Bajusz István**⁹ fiókegyesületi elnöktől, októberben **Bartók Katalin**¹⁰ választmányi tagtól, decemberben **Flóra Orosz Katalintól**,¹¹

⁵ 205/2021.sz. EME, 2021. június 25. *Felkérés megbízott jogtanácsosi szerepkörre.*

⁶ Az EME Youtube-csatornája: <https://www.youtube.com/channel/UCK34hY4MXSfJ0m33ayPx1zQ>

⁷ *Elhunyt Gyenge Csaba akadémikus, az EME volt alelnöke, az MTA külső tagja.* <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/elhunyt-gyenge-csaba-akademikus-az-eme-volt-alelnoke-az-mta-kulso-tagja-286322>

⁸ *Elhunyt Bocskay István nyugalmazott egyetemi tanár, az EME alapító tagja.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-bocskay-istvan-nyugalmazott-egyetemi-tanar-az-eme-alapito-tagja-304814>

⁹ *Elhunyt Bajusz István régész, történész, az EME Zilah és vidéke fiókegyesületének elnöke.* <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/elhunyt-bajusz-istvan-regesz-tortenesz-az-eme-zilah-es-videke-fiokegyesulet-elnoke-304905>

¹⁰ *Elhunyt dr. Bartók Katalin, botanikus, az EME választmányi tagja.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-dr-bartok-katalin-botanikus-az-eme-valasztmanyi-tagja-332235>

¹¹ *Elhunyt dr. Flóra Orosz Katalin, az EME gyűjteményeinek gyarapítója.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-dr-flora-orosz-katalin-az-eme-gyujtemenyeinek-gyarapitoja-343352>

az EME gyűjteményeinek gyarapítójától, december–januárban **Benkő Samu**¹² akadémikustól, volt elnöktől, és idén februárban **Murádin László**¹³ tiszteleti tagtól. A szakosztályok és fiókegyesületek beszámolóiban olvashatunk az egyes szakterületek elhunyt EME-tagjairól is. Emléküket tisztelettel és kegyelettel őrizzük.

Ugyanakkor kerek évfordulók alkalmával örömmel ünnepelhettük, köszönthettük jeles tagjainkat, vezetőinket méltatással, kitüntetéssel, interjúval, emlékkötet-kiadással: **Jakab Samu**¹⁴ (90), **Somai József**¹⁵ (90), **Uray Zoltán**¹⁶ (90), **Péter H. Mária**¹⁷ (85), **Gyéresi Árpád**¹⁸ (80), **Péntek János**¹⁹ (80), **Vincze Mária Magdolna**²⁰ (80), **Kovács András**²¹ (75), **Kerekes László**²² (70), **Sipos Gábor**²³ (70), **Tapodi Zsuzsanna**²⁴ (60). Ezúttal is köszönjük elkötelezett, áldozatos munkájukat!

A 2021-es év tevékenységének részletei, eredményei az alábbiakban olvashatók.

A 2021. év eredményei számokban

2021-ben az EME **összesen 61 rendezvénynek** (melyből 12 könyvbemutató, 7 konferencia és egyéb rendezvények) volt a házigazdája. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2021-es, 20. fóruma is két részből állt. A rendezvény központi eseménye a hagyományos, pénteki nyitóünnepség volt november 19-én, melynek keretében a Mikó-emlékkő felavatására is sor került a Mikó-kertben. Ezt követően, november 20-án, szombaton az EME hét szakosztálya és fiókegyesületei tartották meg a saját tudományterületükre szabott konferenciájukat. A tavalyi

¹² *Elhunyt Benkő Samu akadémikus, az EME egykori elnöke.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-benko-samu-akademikus-az-eme-egykori-elnok-344532>

¹³ *Elhunyt Murádin László nyelvész, az EME tiszteleti tagja.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-muradin-laszlo-nyelvezs-az-eme-tiszteleti-tagja-352615>

¹⁴ *Kilencvenéves Jakab Samu agrármérnök, az EME tiszteleti tagja.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/kilencveneves-jakab-samu-agrarmernok-az-eme-tiszteleti-tagja-327818>

¹⁵ *Kilencvenéves Somai József az EME tiszteleti tagja.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/kilencveneves-somai-jozsef-az-eme-tiszteleti-tagja-335506>

¹⁶ *Kilencvenéves Uray Zoltán akadémikus, az EME alapító és tiszteleti tagja.* <https://www.eme.ro/en/web/guest/hir/-/tartalom/kilencveneves-uray-zoltan-akademikus-az-eme-alapito-es-tiszteleti-tagja-326558>

¹⁷ *Interjú Péter H. Máriával, 85. születésnapja alkalmából.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/interju-peter-h-mariaval-85-szulesnapja-alkalmabol-289479>

¹⁸ *Gyéresi Árpád köszöntése 80 éves születésnapján.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/gyeresi-arpad-koszontese-80-eves-szulesnapjan-320137>

¹⁹ *Péntek János nyelvészt és néprajzkutatót, akadémikust Gr. Mikó Imre-emléklappal tüntették ki.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/pentek-janos-nyelvezs-es-neprajzkutato-akademikust-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-337948>; http://www.c3.hu/~magyar nyelv/21-2/KissJ2_MNy_21-2.pdf

²⁰ *80 éves lett Vincze Mária Magdolna az EME tiszteleti tagja.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/80-eves-lett-vincze-maria-magdolna-az-eme-tiszteleti-tagja-353293>

²¹ *Arte et ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára.* <https://www.eme.ro/servlet/eme/template/publisher%2C CPPaper.vm/paperid/989/layout/PKiadIndexLayout.vm>

²² *Jenei Dezső-emléklappal tüntették ki Kerekes László gépészmérnököt, ny. egyetemi tanárt.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/jenei-dezsoemleklappal-tuntettek-ki-kerekes-laszlo-gepeszmernokot-ny-egyetemi-tanart-337997>

²³ *Sipos Gábor köszöntésére megjelent az Album amicorum kötet.* <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/sipos-gabor-koszontesere-megjelent-az-album-amicorum-kotet-342861>

²⁴ *Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára.* <https://www.eme.ro/servlet/eme/template/publisher%2C CPPaper.vm/paperid/979/layout/PKiadIndexLayout.vm>

rendezvénysorozatunk is több száz érdeklődőt szólított meg, összesen 229 szerző 159 előadása hangzott el 14 rendezvény keretében, 13 könyvbemutatóra került sor. A MTNE 20. rendezvénye *Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz* mottó jegyében zajlott, volt közöttük 12 videókonferencia, szakmai tanácskozás, tudomány-népszerűsítő jellegű fórum, s ugyanakkor a szakmai összefüggéseket ünnepi események – tudományos kitüntetés/díjjátadás, könyvbemutató, kiállítás, koncert/hangverseny – tették rendkívülivé, emlékezetessé, s nyújtottak többlettartalmat a szakmai érdeklődők és a nagyközönség számára is. A járványhelyzetre való tekintettel a tudománynapi rendezvények nagy része az online térben zajlott, beleértve a nyitónapi plenáris rendezvényt is. A rendezvényeken több mint 800 érdeklődő vett részt, a YouTube-csatornákon december végéig több mint 2000-en nézték meg a tudománynapi felvételeket.

Kiadványaink mérlege **44 kiadvány: 26 könyv (10 könyv+16 sorozat), 10 folyóirat** (négy Erdélyi Múzeum, egy Múzeumi Füzetek – *Acta Scientiarum Transylvanica*, két *Acta Materialia Transylvanica*, két *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* és egy *Orvostudományi Értesítő*), valamint **8, más kiadókkal közösen** megjelentetett kötet.

A 2021-es évben **12 könyvbemutató**nak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel. Újonnan megjelent könyveinket más helyszínen is bemutattuk. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferencia keretében 13 könyvbemutatóra került sor.

A digitális adattár állománya az elmúlt év végére **24 129 tételre** gyarapodott.

Az EME 2021-ben **34 kutatási programot** működtetett **12 főállású** és **51 külső munkatárs** révén.

Nyilvántartásunk szerint a 2011–2021 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma **2705 fő**, melyből 1718 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 986 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2021-ben 44 új tag lépett be Egyesületünkbe.

Tudományterjesztés: rendezvényeink, fontosabb események

A koronavírus-járvány elhúzódása az elmúlt évi rendezvényeinkre is rányomta bélyegét, egyes eseményeket kénytelenek voltunk átszervezni, illetve elhalasztani. Az előző év tapasztalatait felhasználva, igyekeztünk az online térbe szorult rendezvényeinket sikeresen megszervezni és biztonságos körülmények között művelni a tudományterjesztést, konferenciákat, könyvbemutatókat, előadásokat tartani.

Központi rendezvényünk

Huszadik alkalommal szerveztük meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* (MTNE) rendezvénysorozatot,²⁵ amelyet **Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz** címmel hirdettünk meg. Minden évben igyekeztünk valamilyen különleges eseménnyel színesíteni a tudománynapi rendezvényt. A tavalyi, 20. jubileumi évforduló alkalmával a Mikó-emlékkő avatására került sor, melyet hosszas előkészületek előztek meg. 2019-ben készültek el az első tervek, majd a

²⁵ A MTNE-rendezvénysorozatról további információk itt érhetők el: <https://www.eme.ro/web/mtne>

többszöri egyeztetéseket és az engedély beszerzését követően, 2021 nyarán a kivitelezése is megvalósult.

A kétnapos rendezvényen, melyre november 19–20-án került sor, a járványhelyzetre való tekintettel idén is online módon vehettek részt az érdeklődők. A modern technológia lehetőségeinek kiszélesedésével eljuttattuk a rendezvényeket azokhoz is, akik másképp nem tudtak volna részt venni.²⁶

A konferencia november 19-i nyitóeseménye keretében délelőtt felavattuk a **Mikó-emlékkövet** a Mikó-kertben, a Mikó-villán. A Mikó-kastélyt a Mikó-kerttel együtt gróf Mikó Imre adományozta az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek azzal a céllal, hogy az a tudományt szolgálja. A Mikó-emlékkövet az Erdélyi Múzeum-Egyesület eredetileg a két évvel korábbi rendezvényen, az EME fennállásának 160 éves évfordulóján szerette volna felavatni, azonban erre akkor nem kerülhetett sor, így az idei rendezvénysorozat részévé vált ez az ünnepi esemény. A Mikó-villa előtt három magyarvistai kőből készített emlékművet lepleztünk le. **Keszeg Vilmos**, az EME elnöke nyitóbeszédében hangsúlyozta: az EME egyaránt részt vállalt a város fejlődésében, az oktatás és a tudományos kutatás népszerűsítésében. A rendezvényen **Daniel David**, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem rektora elmondta, hogy a „sötétség” térhódítása közepette ma is Mikó Imréhez hasonló elmékre lenne szükségünk. **Bitay Enikő**, az EME főtítkára hangsúlyozta, hogy az emlékkő üzenet, a tisztelet jelképe az alapító gróf Mikó Imre, tudós elődeink és tetteik előtt. **Markó Bálint**, a BBTE rektorhelyettese is úgy vélte, nagy szükség lenne minél több Mikó Imrére napjainkban is. A BBTE Biológia Kar dékánja, **Manuela Banciu** köszöntőbeszédében kiemelte, hogy a Mikó-kertnek és a Mikó-villának fontos szerepe van az egyetemi oktatásban. **Macalik Arnold** építész pedig hangsúlyozta, hogy mindenkinek cselekedni kell a közösség fejlődéséért. Az avatóünnepség megtekinthető az EME YouTube-csatornáján.²⁷

A nyitóünnepség délutáni rendezvényén először az EME elnöke, **Keszeg Vilmos** köszöntötte az ünneplőket. Ezt követően **Erdei Anna** akadémikus, az MTA főtítkárhelyettese mondta el köszöntőbeszédét, majd az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, **Kocsis Károly** köszöntését **Morvai Tünde**, az MTA Határon Túli Magyarok Titkárságának osztályvezetője tolmácsolta.

Köszöntőt mondott **Mile Lajos**, Magyarország kolozsvári főkonzulja is. Ezt követően **Soós Anna**, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese, majd **Tonk Márton**, a Sapientia EMTE rektora köszöntötte a résztvevőket. **Gábor Csilla**, az MTA Kolozsvári Akadémia Bizottságának elnöke ünnepi beszédét követően **Páles Zsolt**, az MTA Debreceni Akadémiai Bizottságának elnökének felszólalása zárta a köszöntőbeszéd sorát. Ezt követően **Bitay Enikő**, az EME főtítkára, a MTNE programbizottságának elnöke bemutatta a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozatot.

A plenáris előadássorozatot **Erdei Anna** immunológus, akadémikus, az MTA főtítkárhelyettese ünnepi előadása nyitotta meg. Erdei Anna plenáris előadásának címe: *Járvány elleni védelem az egyén és a társadalom szintjén* volt.

²⁶ A rendezvény részletes, fényképes beszámolója itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32793>

²⁷ Mikó-emlékkő avatása – 2021. november 19. https://www.youtube.com/watch?v=uLMFKNTIpz4&list=PLObcLs_sLS6koupHFjxSMqCzvADBmKzH4&index=4

A köszöntőbeszédek követően került sor a gr. Mikó Imre-emléklapok átadására, mely a tudomány napi rendezvénysorozatnak ezúttal is kiemelt momentuma volt. Az emléklapok átnyújtását követően zenés köszöntőre került sor, a BBTE Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar oktatói és diákjai adtak koncertet: **Berei Annabella** (cselló), **Boros Viktória** és **Sófalvi Emese** (hegedű), **Miklós Noémi** és **Vajas Gréta** (zongora).

A díjátadót követően ünnepi plenáris előadások hangzottak el, melyre a 2016 óta kialakult hagyománynak megfelelően, fiatal erdélyi kutatókat kértek fel a szervezők, hogy ismertessék kutatási területüket, tudományos eredményeiket a nagyközönséggel.

Székely István Gergő politológus, a Kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (ISPMN) munkatársa, előadásában az erdélyi magyar közösség helyzetét tárgyalta a romániai kisebbségpolitikai rezsimben. **Molnár Katalin** kertészmérnök, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Karának munkatársa bemutatta a természet-technológiák intenzívizálását a növények védekező mechanizmusát indukáló kezelőanyagok alkalmazásával. **Kovács Zsolt** biokémikus, orvosgenetikus a marosvásárhelyi „George Emil Palade” Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány és Technológiai Egyetem Biokémiai Tanszékének munkatársa előadásában a molekuláris biológia helyét vizsgálta az onkológiai kutatásban és kezelésben. **W. Kovács András** történész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatója a nemesi megyéknek a középkori Erdélyben betöltött szerepéről és működéséről tartott előadást. **Boér Máté** nyelvész, hungarológus, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Doktori Iskolájának doktorandusza azokról a nyelvi dilemmákról beszélt, melyek a 18. század végének oktatásmódszertani vitáit jellemezték. **András Endre** mérnök-informatikus, a Petrozsényi Egyetem docense előadásában a bányagépek szerkezeti elemeinek és működési folyamatainak modellezését és szimulációját mutatta be.

A tudomány napi rendezvénysorozat keretében az EME szakosztályai és fiókegyesületei tartották meg a saját tudományterületükre szabott konferenciájukat, melyek tematikáját maguk határozták meg, az egyes régiókban, illetve tudományágakban felmerülő sajátos kérdéskörök alapján.

A járványügyi helyzet ellenére is sokan látogatták központi rendezvényünket. Az online tér biztosította lehetőségeknek köszönhetően olyanok is bekapcsolódtak a tudomány napi rendezvényekbe, akik egyébként nem tudtak volna csatlakozni a földrajzi távolságok miatt. Az EME hét szakosztálya és hét fiókegyesülete összesen 14 online rendezvénnyel járult hozzá a tudomány naphoz. 159 előadás hangzott el 228 szerző munkáját bemutatva, illetve összesen 13 kötet bemutatására került sor.

A 2021-es tudomány napi rendezvényeink az EME tudomány napi YouTube-csatornáján is követhetők voltak, illetve felvételtől továbbra is megtekinthetők.²⁸ A rendezvényeken több mint 800 érdeklődő vett részt, a YouTube-csatornákon december végéig több mint 2000-en nézték meg a tudomány napi felvételeket. A rendezvénysorozat fényképes beszámolója megtalálható az EDA-ban.²⁹

A tudomány napi rendezvények által is szerettük volna hangsúlyozni, hogy a járványügyi korlátozások ellenére a tudományos kutatások és együttműködések tovább folytatódnak.

²⁸ Az EME Youtube-csatornája: https://www.youtube.com/playlist?list=PL0bcLs_sLS6koupHFjxSMqCzvADBmkzH4

²⁹ A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 20. fórum. Tudomány: iránytű az élehető jövőhöz. <https://eda.eme.ro/handle/10598/32793>

Fontosabb események időrendi sorrendben

2021. január 21-én **Pál Judit**, az EME választmányi tagja, a BBTE Magyar Történeti Intézet professzora *Kiből le(hete)tt főispán? A főispánok rekrutációja a dualizmus korában* címmel tartotta meg székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjaként.³⁰

A Debreceni Akadémiai Bizottság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Debreceni Egyetem – MÉK közös szervezésében 2021. január 26-án **Mezőgazdasági és élelmiszer mikrobiológia** címmel videókonferenciára került sor.

Huszonhatodik alkalommal tartották március 18-án a **Fiatalkorú Műszaki Tudományos Ülésszakát (FMTÜ)**. Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kara által szervezett rendezvény – a járványhelyzet miatt – ezúttal is videókonferencia formájában zajlott. Nagy érdeklődésnek örvendett a Kárpát-medence műszaki kutatásait megjelentető fórum, 91 szerző 40 tanulmány keretében mutatta be, illetve közli kutatási eredményeit, a műszaki tudományok szinte valamennyi területét felölelve. A tudományos bizottság által közlésre elfogadott, lektorált tanulmányokat két nyelven jelentjük meg, a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban, az anyagtudomány területéről kiválasztott tanulmányokat pedig az *Acta Materialia Transylvanica* folyóirat kétnyelvű változatában tesszük közzé. A videókonferenciához összesen 136 résztvevő csatlakozott 31 intézményből, hét országból (Dánia, Horvátország, Magyarország, Németország, Románia, Svédország, Ukrajna).

Március 27-én az EME közgyűlését rendhagyó módon online térben tartottuk.

Eltérő megközelítésben, de a kisebbségi létből fakadó kétnyelvűség problémáját vizsgálják azoknak a könyveknek a szerzői, amelyeket a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának az MTA 194. közgyűléséhez kapcsolódó rendezvényén mutattak be május 11-én. A három kötetben az is közös, hogy társszerzőként, illetve -szerkesztőként jegyzi őket **Péntek János** nyelvész, néprajzkutató, az MTA külső tagja, a kolozsvári egyetem professor emeritusa, az EME alelnöke.³¹ A rendezvényről készült felvétel az MTA Youtube-csatornáján tekinthető meg.³²

A Debreceni Akadémiai Bizottság és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezésében 2021. április 29-én került sor online formában a **Regionalitás és fenntarthatóság** konferenciára. A rendezvény társszerzői a DAB Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottság, a Debreceni Egyetem – Gazdaságtudományi Kar, az Erdélyi Múzeum-Egyesület – Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesület, a Nyíregyházi Egyetem – Gazdálkodástudományi Intézet, a Partiumi Keresztény Egyetem és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem voltak.

A 12. Kolozsvári Magyar Napok keretében 2 rendezvényt szerveztünk. Az EME Természettudományi Szakosztályának szervezésében **Kis Boglárka Mercédesz: Zöld energiák környezetgeológus szemmel** című előadására online formában került sor. A Bölcsész- és Történettudományi Szakosztály pedig *Régi-új Napsugár: szerkesztés, tartalmak* címmel beszélgetéssel egybekötött közönségtalálkozót szervezett. Ezenkívül az Erdélyi Múzeum-Egyesület

³⁰ Dr. Pál Judit akadémiai székfoglaló előadása. <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/dr-pal-judit-akademiai-szekfoglalo-eloadasa-288194>

³¹ *Anyanyelv, kétnyelvűség, közösség kisebbségben – Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya könyvbemutatója.* <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/anyanyelv-ketnyelvuseg-kozosseg-kisebbssegben-%E2%80%93-az-mta-nyelv-es-irodalomtudomanyok-osztalya-konyvbemutatoja-308513>

³² *Könyvbemutató az MTA 194. közgyűlésén.* <https://www.youtube.com/watch?v=oJWPfiszAe0>

Kiadójának legújabb és korábbi kiadványai megvásárolhatóak voltak a **könyvvásárban** a Farkas utcában.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya augusztus 26–29. között **huszadik alkalommal szervezte meg a technikatörténeti alkotótábort**, ezúttal a petrosényi bányavidéken. A program folytatja a vidéken fennmaradt technikatörténeti értékek feltárását, és lehetőséget biztosít a település/térség megismerésére.

A Magyar Egészségügyi Társaság, a Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya, Zilah várossal partnerségben **A koronavírus árnyékában** címmel szervezte meg a **XXVII. orvostovábbképzőt** 2021. október 8–10-én, Zilahon.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2021. október 1–2. között **Egészség, betegség és gyógyítás a régi Kolozsvárott (Kolozsvár egészségügy-története a 19. század végéig)** címmel nemzetközi videókonferenciát szervezett. A rendezvény célja az idén 150 éves felsőfokú kolozsvári orvosképzés és előzményei történetével kapcsolatos ismeretek bővítése a legújabb kutatási eredményekre építő előadások révén. A kolozsvári és erdélyi gyógyászat történetét neves hazai és külföldi orvostörténészek mutatták be. Színvonalas előadások hangzottak el többek között Kolozsvár első ispotályairól, az Országos Karolina Kórházról, a himlőoltás erdélyi kezdeteiről, a kora újkori egészségnevelést szolgáló írásokról, a régi erdélyi táplálkozási szokásokról. De olyan kutatási témák is bemutatásra kerültek, mint a betegség és a halál kérdése az erdélyi antitrinitarizmusban, kolozsvári gyógyszerártörténet a 19. század végéig, a kolozsvári orvos- és sebészképzés, fogorvoslás és fogorvosképzés 1900 előtt, a kolozsmonostori konvent 17. századi orvos-requisitorai. Külön előadások elevenítették fel id. Spányik József és Nyulas Ferenc, hírneves, régi erdélyi orvosok életét és tevékenységét.

A Kolozsvári Akadémiai Bizottság új előadás-sorozatot indított *Artes Liberales* címmel,³³ melyre 2021. október 8-án első előadóként az EME főtitkárát kérte fel.³⁴ **Bitay Enikő** *Az anyagtudomány az interdiszciplináris kutatások fókuszában* című előadásában kiemelten az EME-ben folyó interdiszciplináris kutatások módozatáról, lehetőségeiről, tematikáiról, hatékonyságáról, eredményességéről számolt be.³⁵

Az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya a Kriza János Néprajzi Társasággal, a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetével, valamint a KAB Néprajzi és Antropológiai Szakbizottságával közösen **Kutatásszemléleti kérdésfelvetések a romániai magyar néprajzkutatásban** címmel szervezett tudománytörténeti konferenciát 2021. október 22-én, melynek keretében többek között csángókutatás, magyar népi virágkultúra, balladagyűjtemények, folklorisztika, ráolvasások, útleírások témában hangzottak el előadások.

A járványhelyzet kedvezőbbre fordulásával 2021. december 16-án került sor **Sipos Gábor** köszöntésére, melynek keretében a munkatársak, barátok, kollégák átadták az ünnepeelt kutatási területeihez közel álló tanulmányokat tartalmazó kötetet is.³⁶

³³ <https://kab.ro/hirek/hir/artes-liberales-eloadassorozat-1284>

³⁴ <https://kab.ro/hirek/hir/az-anyagtudomany-az-interdiszciplinaris-kutatasok-fokuszasaban-1285?fbclid=IwAR0Cq3ANKu2GmqCz6fF4vjRUYzKfBGd42risCnrafiXc5sfjD99oypAwxDs>

³⁵ Az anyagtudomány az interdiszciplináris kutatások fókuszában. <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/az-anyagtudomany-az-interdiszciplinaris-kutatasok-fokuszasaban-327193>

³⁶ *Sipos Gábor köszöntésére megjelent az Album amicorum kötet.* <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/sipos-gabor-koszontesere-megjelent-az-album-amicorum-kotet-342861>

2021 decemberében az Erdélyi Múzeum folyóirat új főszerkesztője **Varga P. Ildikó**, a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa lett.³⁷

Életének 94. évében, 2021. december 21-én Budapesten elhunyt **Benkő Samu**,³⁸ Széchenyi-díjas erdélyi művelődéstörténész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori elnöke és tiszteleti tagja, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Búcsúztatására a kolozsvári Házsongárdi temetőben került sor 2022. január 15-én. A Magyar Tudományos Akadémia részéről **Morvai Tünde**³⁹ osztályvezető (MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság), az EME részéről **Sipos Gábor**⁴⁰ akadémikus, alelnök, a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Írószövetség nevében **Bertha Zoltán**,⁴¹ az MMA levelező tagja búcsúztatta. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetősége és munkaközössége kegyelettel és tisztelettel őrzi emlékét.

2021 januárjában a járványhelyzet miatt nem tarthattuk meg a hagyományos könyvbemutatót a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Agora-programja keretében, ezért erre a rendezvényre 2022. február 7-én került sor. A könyvbemutatót az EME 2020–2021-ben megjelent kiadványait ismerhette meg a budapesti közönség. A köteteket **Bíró Annamária** felelős kiadó, **Keszeg Vilmos** elnök, **Keszeg Anna**, a *Letöltés* sorozat szerkesztője és **Bitay Enikő** főtítkárral mutatta be. A házigazda **Monok István**, az MTA KIK főigazgatója volt.

Népes közönség jelenlétében került sor 2022. február 24-én Dimény-Haszmann Orsolya: *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum története. Intézményalapítás, intézményesülés, a múzeum első évtizedei* című kötetének bemutatójára Csernátonban. A sok érdeklődőt megszólító rendezvényen jelen volt **Keszeg Vilmos**, az EME elnöke és **Bíró Annamária** felelős kiadó. A kötetet többek között Kovászna megye tanácsának elnöke, **Tamás Sándor** is méltatta.⁴²

Díjak/Elismerések

A díjakat/díjazásokat, kitüntetések/elismeréseket az átadások időrendi sorrendjében mutatjuk be.

A 26. Fiatal Műszaki Tudományos Ülésszakának (FMTÜ) ünnepi megnyitóján, 2021. március 18-án került sor a Maros Dezső-díj átadására. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztálya **Kántor József** részére Maros Dezső-díjat adományozott eddigi kiemelkedő kutatási tevékenysége elismerésül, a fiatal műszaki tudományos ülésszakokon való aktív részvételéért, valamint a további kutatásra való ösztönzéseként. Kántor Józsefet Máté

³⁷ Új főszerkesztő az Erdélyi Múzeum élén. <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/uj-foszerkeszto-az-erdelyi-muzeum-elen-343334>

³⁸ Elhunyt Benkő Samu akadémikus, az EME egykori elnöke. <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-benko-samu-akademikus-az-eme-egykori-elnoke-344532>

³⁹ A Magyar Tudományos Akadémia búcsúztatója Benkő Samu halálára. https://www.eme.ro/documents/10180/347301/Benko_Samu_Hazsongard+MorvaiTunde+bucsubesz%C3%A9d/fbb28d81-91d1-40b4-8e72-1b29bafc5fad

⁴⁰ Sipos Gábor: Gyászbeszéd Benkő Samu ravatalánál. <https://www.eme.ro/documents/10180/347301/SiposGabor+BenkoSamu+gyaszbeszed/8e4bd575-927c-4856-86de-8e2c1fd359b0>

⁴¹ Bertha Zoltán: „Sorsformáló értelem” Benkő Samu (1928–2021) emlékére. Búcsúbeszédét Karácsonyi Zsolt, a Helikon főszerkesztője olvasta fel. https://www.eme.ro/documents/10180/347301/Benk%C5%91%20Samu+halalara+MMA_BZ/50b677a5-74b4-43e7-bf9f-39470be3a91d

⁴² Vargyasi Levente közvetítése: A csernátoni Haszmann Pál Múzeum története, könyvbemutató élő adás. <https://www.facebook.com/vargyasiLevente/videos/996026868014209>

Márton, a Műszaki Tudományok Szakosztályának alelnöke laudálta. A kitüntetést Bitay Enikő, az EME főtítkára, a Műszaki Tudományok Szakosztályának elnöke nyújtotta át virtuálisan a 26. FMTÜ videokonferencián 2021. március 18-án.⁴³

A 2021. március 27-én tartott közgyűlésen egyesületünk gr. Mikó Imre- emléklapot adományozott **Bíró Boróka-Júlia** részére⁴⁴ az EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesületének megalakításában és folyamatos működtetésében kifejtett munkássága és a közgazdaság-tudomány területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül. **Morvai Tünde** részére⁴⁵ gr. Mikó Imre- emléklapot adományozott az EME folyamatos működéséhez és az erdélyi magyar tudományműveléshez nyújtott támogatása elismeréséül. Az EME tiszteleti tagja lett **Tapodi Zsuzsa** az irodalomtudomány területén kifejtett kutatói, oktatói, szervezői tevékenysége elismeréseképpen.⁴⁶

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Apáthy István-díjat adományozott **Gyèresi Árpád** professzornak a gyógyszerésztudomány területén végzett alkotó kutatómunkájáért, nemzedékeket nevelő egyetemi oktatói tevékenységéért, az EME Orvos- és Gyógyásztudományi Szakosztályában végzett önzetlen és kitaró munkásságáért. A díjat Keszeg Vilmos, az EME elnöke és Monok István, a gróf Mikó Imre Alapítvány elnöke nyújtotta át virtuálisan 2021. március 27-én, az EME Közgyűlésén.⁴⁷ Az Apáthy-díjat a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Nyrt. Alapítványa támogatta.

Az Év Könyve-díj átadására is a márciusi közgyűlésen került sor.⁴⁸ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület által felkért bizottság az EME Kiadójának 2020. évi kiadványai közül jelölte meg azokat, amelyek érdemesek Az Év Könyve kitüntető címre. 19 saját és 6 közös, összesen 25 kötetet kellett számba vennie a bizottságnak. Hosszú töprengés után, a könyveket újra és újra kézbe véve körvonalazódtak azok a megkerülhetetlenül szubjektív szempontok, amelyek alapján döntésre juthatott a bizottság. Már az elején leszögezték, hogy egyetlen kötet kiemelése helyett kettőt javasolnak e kitüntető címre, egyet a saját, egyet pedig a más kiadókcal közösen megjelentett könyvek közül. A díjazott kiadványok: **Szikszai Mária: *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában.*** EME és **Péntek János, Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)***, szerkesztette Kontra Miklós, **A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c.** sorozat VI. kötete, EME, Gondolat Kiadó.

Csaknem két évtizedes hagyományt követve, az Erdélyi Magyar Írók Ligája 2021. június 3-án újra kiosztotta a Méhes György irodalmi díjakat a 10. Kolozsvári Ünnepi Könyvhét keretén belül. Az idei év Méhes György-nagydíjasa **Egyed Emese** lett, akit Demeter Zsuzsa irodalomtörténész, kritikus méltatott. A díjazottakkal Balázs Imre József költő, irodalomtörténész beszélgetett. Az est házigazdája Karácsonyi Zsolt, az E-MIL elnöke volt.⁴⁹

⁴³ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/kantor-jozsef-kiemelkedo-kutatasi-tevekenysegeiert-maros-dezsodijban-reszesult-299036>

⁴⁴ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/hiroborokajuliat-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-300233>

⁴⁵ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/morvai-tundet-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-300217>

⁴⁶ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/az-eme-tiszteleti-tagja-lett-tapodi-zsuzsa-300367>

⁴⁷ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/apathy-istvan-tudomanyos-dijat-kapott-gyeresi-arpad-300057>

⁴⁸ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/atadtak-a-2020as-ev-konyve-dijakat-300293>

⁴⁹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/az-erdelyi-magyar-irok-ligaja-egyed-emese-koltot-irodalomtorteneszt-mehes-gyorgynagydiijal-tuntette-ki-312315>

Egyed Emese irodalomtörténésznek, egyetemi tanárnak a **Magyar Érdemrend Lovagkeresztje** kitüntetését adományozták, hiszen az erdélyi magyar tudományos és kulturális életben kimagasló szerepet töltött be a felvilágosodás korának kutatása során elért eredményei, illetve jelentős oktatói tevékenysége által. Az Áder János köztársasági elnök által odaítélt állami kitüntetés Magyarországon Kolozsvár főkonzulátusának rendezvénytermében nyújtotta át Mile Lajos főkonzul 2021. június 8-án. Egyed Emese professzor asszony, egyben az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1. szakosztályi elnökének sokrétű munkásságát a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje polgári tagozata kitüntetésének átvételekor Tar Gabriella Nóra méltatta.⁵⁰

Az MTA *Arany János*-éremmel tünteti ki azokat a külföldi magyar tudósokat, kutatókat, akik a külföldi magyar tudományos közélet szervezésében, irányításában, az egyetemi oktatásban, tudományos könyvkiadásban, muzeológiai, levéltári, könyvtári munkában, tudományos ismeretterjesztésben, azaz általában a külföldi magyar tudományosság és közösség ügyének előmozdításában szereztek kiemelkedő érdemeket. 2021-ben Arany János-éremben részesült **Kása Zoltán**, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem professor emeritusa, az erdélyi magyar tudományos élet és felsőoktatás egyik vezető alakja, az MTA külső köztestületi tagja, akinek a munkássága szorosan összefonódott Erdélyben az informatika fejlődésével. Szintén Arany János-éremmel díjazták **Szabó Árpád Töhötömöt**, a BBTE Bölcsészettudományi Karának docensét, a Magyar Néprajz és Antropológia Intézet igazgatóját, az MTA külső köztestületi tagját az intézmény- és tudományszervezői munkájáért.

2021. június 9-én Mile Lajos főkonzul **Bajusz István** régész, egyetemi docens, az EME fiókegyesületi elnöke családtagjainak, Bajusz Istvánné Sipos Zsófia feleségnek az elhunyt tudományos érdemeiért a köztársasági elnök által adományozott kitüntetés, a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét nyújtotta át.⁵¹

A Kolozsvári Főkonzulátuson vehette át a Magyar Érdemrend lovagkeresztje polgári tagozata díjat a magyar nyelvészet területén végzett tudományos, oktatói és publikációs tevékenysége elismeréseként **Szilágyi N. Sándor** nyelvtudományi szakíró, szerkesztő, közéleti író, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára, az EME 1. szakosztályának tagja. A laudációt Péntek János olvasta fel.

2021. szeptember 30-án, megalakulásának 10., Tárkány Szücs Ernő születésének 100. évfordulóján tartott emlékülésen a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport külföldi tiszteleti tagjává választotta **Keszeg Vilmost**, aki a jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencián *Autonóm volt-e a népi kultúra? Az intézmények és a népi kultúra viszonya* címmel tartott előadást.⁵²

Genersich Antal-díjat kapott **Gaal György**. A díjat 2021. november 12-én nyújtották át ünnepélyes keretek között a Semmelweis Egyetem „Dies Academicus” című rendezvényén, a Tudomány Ünnepe hónap keretében.⁵³

⁵⁰ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/magyar-erdemrend-lovagkeresztje-kituntetesben-reszesult-egyed-emese-297961>

⁵¹ *Áadták Bajusz István régész családtagjainak az elhunyt tudományos érdemeiért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét.* <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/atadtak--bajusz-istvan-regesz-csaladtagjainak-az-elhunyt-tudomanyos-erdemeiert-a-magyar-erdemrend-lovagkeresztjet-313570>

⁵² <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/kulfoldi-tiszteleti-tagjava-valasztotta-dr-keszeg-vilmost-a-tarkany-szucs-erno-jogi-kulturtortenetesi-es-jogi-neprajzi-kutato-csoport-329080>

⁵³ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/genersich-antal-dijat-kapott-gaal-gyorgy-336424>

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében 2021-ben is átadtuk a gr. Mikó Imre-emléklapokat. Az emléklapot a tavalyi évben is jelentős oktatói és kutatási tevékenységek elismeréseként, illetve az EME-ben folyó tudományos, szakmai munka támogatásáért nyújtottuk át. Gr. Mikó Imre-emléklapot kapott **Erdei Anna** immunológus, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárhelyettese,⁵⁴ **Péntek János** nyelvész és néprajzkutató, akadémikus,⁵⁵ **Tonk Márton** egyetemi tanár, a Sapientia EMTE rektora,⁵⁶ **Darvay Zsolt** matematikus⁵⁷ és **W. Kovács András**, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos kutatója.⁵⁸ Az emléklapokat a díjazottak ezúttal is virtuálisan vették át, a díjátadót videokonferencián követhették az érdeklődők.

A Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáért, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Matematikai és Informatikai Szakosztálya, valamint a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság Farkas Gyula-emlékermet adományozott **Ghevald Júlia** (informatika, Apáczai Csere János Líceum, Kolozsvár) **Tamási Csaba** (matematika, Márton Áron Gimnázium, Csíkszereda) és **Zsombori Gabriella** (matematika, Márton Áron Gimnázium, Csíkszereda) részére, a matematikai ismeretek terjesztésében és tehetséggondozásban elért kiemelkedő eredményeikért. A kitüntetést a *12. matematika és informatika alkalmazásokkal konferencia* keretében nyújtották át virtuálisan 2021. november 13-án.⁵⁹

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében a Nyelvészeti-, irodalom-, színház- és filmtudományi szekció online konferenciáján került sor a 2020-as Debüt-díj átadására is. A Debüt-díjat tavaly **Rácz Éva** és **Tötös Áron** vehette át **Székely Zsuzsa** és **Székely Tibor** kolozsvári vállalkozók (Roseco) anyagi támogatásának köszönhetően.⁶⁰

A Műszaki szekció tavaly is ünnepélyes keretet biztosított a Jenei Dezső-emléklap átadásához. A nevét viselő emléklap egyben Jenei Dezső előtti tiszteletünk kifejezése, emlékének ápolása. Adományozása által az erdélyi magyar műszaki tudományosságért kifejtett tevékenységet kívánják ösztönözni, elismerni. Tavaly a Jenei Dezső-emléklapot **Kerekes László** gépészmérnök vehette át.⁶¹

A magyar tudomány Prima-díját kapta **Egyed Ákos** történész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület korábbi elnöke, az MTA külső tagja, a kolozsvári Történelmi Intézet nyugalmazott kutatója.⁶²

Oklevelet kapott **Kovács Kiss Gyöngy**, az Erdélyi Múzeum volt főszerkesztője, aki 1999–2021 között a folyóirat szerkesztőségének élén állt, hozzáértéssel, eredményesen gondoskodott

⁵⁴ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/erdei-anna-akademikust-az-mta-fotitkarhelyetteset--gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-337932>

⁵⁵ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/pentek-janos-nyelvezst-es-neprajzkutatot-akademikust-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-337948>

⁵⁶ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/tonk-marton-egyetemi-tanart-a-sapientia-emte-rektorat-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-337920>

⁵⁷ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/darvay-zsolt-matematikust-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-337974>

⁵⁸ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/w-kovacs-andras-tudomanyos-kutatot-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-337814>

⁵⁹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/a-farkas-gyulaemlekerem-2021-evi-dijazottjai-336094>

⁶⁰ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/racz-eva--es-totos-aron-az-idei-debutdijasok-337728>

⁶¹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/jenei-dezsoemleklappal-tuntettek-ki-kerekes-laszlo-gepeszmernokot-ny-egyetemi-tanart-337997>

⁶² <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/a-magyar-tudomany-prima-dijaban-reszesult-egyed-akos-tortenesz-341964>

a munkaközösség irányításáról, nagy múltú folyóiratunk folyamatosan friss tudományos tartalommal való rendszeres megjelentetéséről. Az oklevelet december 16-án, a hagyományos év végi koccintás keretében adta át az EME elnöke és főtítkára, Kovács Kiss Gyöngy munkásságát Kovács András művészettörténész méltatta.⁶³

Kapcsolatok ápolása, együttműködések

A szakmai kapcsolatok és együttműködések ápolása vitathatatlan jelentőségű egy olyan szervezet életében, melynek tevékenységére a sokrétűség jellemző, illetve tagjai nagy része más intézményekben munkálkodik főállásban. Az együttműködések a tudományos életnek önmagukban is fontos elemei: a kutatásszervezésben, a kutatási témák, a digitalizálási programok összehangolásában, egymás értékteremtő tevékenységének megismerésében és elismerésében. A kisebbségi létben működő hatékony tudományművelés alapja csakis egymás tudományos tevékenységének megismerése, értékelése, tisztelete és az összehangolt együttműködés lehet.

Ezeknek az együttműködéseknek – a tudományos eszmecsere elengedhetetlen keretként –továbbra is kitüntetett figyelmet szentelünk, és folyamatosan ápolni, bővíteni és gyarapítani törekszünk kapcsolatainkat régi és új partnerintézményeinkkel.

Közös könyvkiadásra, digitalizálási projektek elősegítésére, közös szakmai és tudományos rendezvények megtartására, kutatási programok megvalósítására, kiadványcserére irányultak 2021-ben is a jelentősebb együttműködések, melyekről a további fejezetekben tételesen olvashatnak.

Az erdélyi magyar tudományosság erősítése érdekében együttműködési megállapodást írt alá Freund Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke, Keszeg Vilmos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) elnöke és Bitay Enikő, az EME főtítkára. Az ünnepélyes együttműködési megállapodás aláírására az MTA 194. közgyűlése alkalmából tartott Külső Tagok Fórumán került sor 2021. május 4-én.⁶⁴

A hároméves megállapodás értelmében a tudományos utánpótlás nevelésében, a tudomány-szervezésben, a magyar-magyar regionális kutatási programok megerősítésében, az erdélyi magyar könyvtári gyűjtemény és digitális adattár bővítésében, valamint az erdélyi magyar tudományosság integrációjának érdekében folytatott munkában szorosabb együttműködésre törekszik az MTA és az EME. Ennek keretében többek között az MTA elvi és szakmai támogatást nyújt az EME keretei között folyó tudományos utánpótlás-neveléshez és szakmai továbbképzéshez.

Az MTA támogatja az EME intézményfejlesztő és hálózatépítő törekvéseit, a tudományterületi és regionális szervezetek fejlesztését és működtetését, a tudományos szakosztályok megerősítését. Az egységes magyar tudományosság jegyében az EME részt vesz az MTA határon túli köztisztületi tagságának bővítésében. A magyar-magyar regionális kutatási programok megerősítése érdekében a két fél figyelemmel kíséri a hazai és a határon túli együttműködések

⁶³ *Köszönő oklevél Kovács Kiss Gyöngynek, az Erdélyi Múzeum volt főszerkesztőjének.* <https://eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/koszono-oklevel-kovacs-kiss-gyongynek-az-erdelyi-muzeum-volt-foszerkesztojenek-343194>

⁶⁴ Az együttműködési megállapodás aláírásának élő közvetítése itt tekinthető meg: <https://www.youtube.com/watch?v=uOL-97MHU10&t=1495s>

A dokumentum kitér az együttműködés formáira és pénzügyi lehetőségeire is. Ennek értelmében az MTA éves költségvetése szerint, az ott meghatározott összegben biztosít pénzügyi támogatást az együttműködésben megvalósuló tudományos kutatások finanszírozására.

2021. október 11-én, az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában, együttműködési megállapodást írt alá az EME és a Kolozsvári Magyar Opera vezetősége.⁶⁵ Ennek értelmében az EME és a KMO támogatják és fejleszteni kívánják az intézmények közötti kutatási és tudományos együttműködést. Jelen megállapodás hozzájárul a felek közötti szakmai kapcsolat megerősödéséhez, a tudományos kutatás, a kulturális örökség digitalizálásának fejlesztéséhez.

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2011–2021 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2705 fő, melyből 1718 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 986 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2021-ben 44 új tag lépett be Egyesületünkbe.

Egyesületünknek 111 alapító és 53 tiszteleti tagja van. 2021-ben 44 új tag lépett be Egyesületünkbe és összesen 196 rendes tag és 68 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2016–2021 közötti időszakban 1819 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályok

Az EME hét szakosztálya és hét fiókegyesülete fontos szerepet tölt be az egyesület tudományos életének szervezésében: tudományos tanácskozásokat, konferenciákat, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket szerveznek (könyvbemutatók, előadás-sorozatok), illetve a kutatási eredményeiket az EME kiadványaiban is népszerűsítik. A járványhelyzet elhúzódása az elmúlt évben is nehezítette a szakosztályok és fiókegyesületek tevékenységét, egyes rendezvényeik elmaradtak, vagy az online térbe kerültek át. Azonban örömmel tapasztaljuk, hogy sikeresen helytálltak, alkalmazkodtak az adott körülményekhez, és a virtuális térben is igyekeztek életben tartani a tudományművelést regionális szinten is.

Az egyes szakosztályok tagsága a múlt évben is gyarapodott fiatal kutatókkal, egyetemi hallgatókkal, doktoranduszokkal, akik aktívan bekapcsolódtak az egyesület tevékenységébe, s a tapasztalt egyetemi oktatók, kutatók irányítása alatt hozzájárulnak intézményünk tudományos életéhez, eredményeihez.

1. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály első 2021-es rendezvényei a márciusi színházi évfordulós rendezvények voltak. Kolozsvár első, színházszínház céljaira emelt épületét, a Farkas utcai úgynevezett kőszínházat 1821. március 12-én és 13-án ünnepi előadásokkal adták át rendeltetésének. A kétszázadik évfordulót a szakosztály az egykori színház helyén álló

⁶⁵ *Együttműködési megállapodást írt alá az EME és a Kolozsvári Magyar Opera.* <https://www.emero.ro/web/guest/hir/-/tartalom/egyuttmukodesi-megallapodast-irt-ala-az-eme-es-a-kolozsvari-magyar-opera-329139>

egyetemi épületen elhelyezett emléktábla megkoszorúzásával és két online eseménnyel ünnepelte meg. Március 12-én a BBTE Színház és Film Kara színésztanára, Szilágyi Palkó Csaba tartott előadást munkájáról. Március 13-án **Nagy Csenge** (Kézdivásárhely, Nagy Mózes Elméleti Líceum) mutatta be *A siker konjunktúrája. Kao Hszing-csien A buszmegálló című darabja a Kolozsvári Állami Magyar Színházban (1989)* című, 2018-ban készült egyetemi szakdolgozatát. A beszélgetések moderátora **Egyed Emese** volt.

A szakosztály tagjai a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szervezett *A színház közös tere – a közös tér színháza* című, március 12. és 22. közötti rendezvénysorozatban szervezőként is részt vettek (kiemelt szerepet kapott **Tar Gabriella Nóra** és **Bartha Katalin Ágnes**). Ebből az alkalomból mutatta be Tar Gabriella Nóra záróbeszámolóját az EME 2020–2021-es külső kutatási projektjéhez.

A márciustól júniusig tartó időszakban *Textológia* címmel Az EME Kiadója, I. Szakosztálya és a BBTE Hungarológia Doktoriskolája közös szervezésében az online nyilvánosságban szerveztek könyves beszélgetéseket a doktoriskolai hallgatók, a kiadó vezetője és az I. Szakosztály elnöke moderálásával, meghívottakkal (főleg a könyvek szerzőinek meghívásával).

A projekt a következő, az EME kiadójában megjelent kiadványokról való beszélgetésre koncentrált: *ÉLETEINK. Horváth Andor-invokációk*. Szerk. Bilibók Renáta, Biró Annamária, Serestély Zalán, Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely Kiadó, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2019; Péntek János–Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Szerk. Kontra Miklós. Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020; Teleki Domokos: *A Spanyolok Mexicóba*. S. a. r. Egyed Emese, EME, Kolozsvár, 2019; Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*. EME, Kolozsvár, 2011; Vogel Zsuzsa: *Az olvasás útjain, a biográfiától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása*. 2020.

Június 28-án Kriza János-emléknapot szervezett a szakosztály a Kolozsvári Magyar Főkonzulátussal partnerségben. A Kriza János folklórkutató, költő, műfordító, erdélyi magyar unitárius püspök születésének 210. évfordulója alkalmából szervezett ünnepi eseményen sor került a Kriza János Országos Ballada- és Mesemondó Verseny díjazottjainak előadására. **Olosz Katalin** előadást tartott *Tíz év a Kriza-kutatásban* címmel, **Tekei Erika** mesepublikációkat (köztük Kriza János gyűjtéseire alapultakat) mutatott be. **Kovács Sándor** egyháztörténész, teológiai tanár, a Protestáns Teológiai Intézet rektorhelyettese előadást tartott *Kriza János, a püspök* címmel.

Az I. szakosztály egy programpontról vett részt a Kolozsvári Magyar Napokon. Ennek keretében augusztus 18-án került sor a *Régi-új Napsugár. Beszélgetés a Napsugár jelenlegi és korábbi szerkesztőségi tagjaival* rendezvényre. Az esemény meghívottjai **Zsigmond Emese** (volt főszerkesztő), **László Noémi** főszerkesztő, **Müller Katalin** (leköszönő grafikai szerkesztő), **Bak Sára** (grafikai szerkesztő), **Imecs Veronka** (gazdasági felelős) voltak. Kérdezett: **Demeter Zsuzsa**, a Helikon főszerkesztő-helyettese, irodalomtörténész.

Szeptember 20-án **Mester Béla** (Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet) *Pesszimista utópiák vagy disztópiák a 20. század magyar irodalmában (Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Szathmári Sándor)* vendégelőadására került sor. Társszervezők voltak a BBTE Hungarológia Doktoriskola és az Interkulturális-THÉ Egyesület.

Kutatásszemléleti kérdésselvetések a romániai magyar néprajzkutatásban címmel online tudományos konferenciát szerveztek október 22-én, partnerségben a BBTE Néprajz- és Antropológia Intézetével, a Kriza János Néprajzi Társasággal, az MTA–KAB Néprajzi és Antropológiai Szakbizottságával.

Nagy érdeklődés mellett zajlott a szakosztály online rendezvénye A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénsorozaton, a szakosztály négy szekcióban tartotta meg rendezvényeit.

A Nyelvészeti-, irodalom-, színház- és filmtudományi szekció keretében 14 előadás hangzott el, ezek között angol nyelvű is volt. Előadóként vagy könyvismertetővel 6 doktorandusz szerepelt. Az előadók a következő intézmények képviselői: BBTE és a BBTE Hungarológia Doktoriskolája, Sapientia EMTE, Partiumi Keresztény Egyetem, Frankfurti Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest), Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Tudományegyetem, Mihai Eminescu Pedagógiai Líceum (Marosvásárhely), Brassai Sámuel Elméleti Líceum (Kolozsvár), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Helikon (Kolozsvár), Teleki Téka (Marosvásárhely), Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár).

Doktoranduszok mutatták be az Erdélyi Múzeum néprajzi számát (2021/2, szerk. Tanczos Vilmos), bemutatásra került a nyelvészet- és irodalom-súlypontú szám is (2021/3, szerk. Varga P. Ildikó), továbbá Benő Eszter *A műfordítás poétikája – Dóczi Lajos kultúrákövetítő szerepe* című kötete, amely EME-kiadvány, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat darabja.

A szakosztály tudománynapi rendezvényén hirdették ki a DEBÜT-pályázat eredményét. Erre a felhívásra 2021-ben két pályázat érkezett be, és a zsüri mindkettőt érdemesnek tartotta a díjra. A pályaművek: Rác Éva Mária: A közszolgálati rádió átalakulása. Kolozsvári Rádió 1989–2016. EME, 2020; Tötös Áron: Kémer öröksége. Társadalom, kultúra és gazdaság a szilágysági nagyközségben. Körösvidéki Múzeum, 2020.

A CERTAMEN VIII. részének bemutatását **Papp Klára**, a Debreceni Egyetem professzora vállalta, a többi fejezetet röviden Egyed Emese ismertette.

A Zenetudományi szekció konferenciájára *Népzene Erdélyben* címmel került sor az EME 1. szakosztályának, az Erdélyi Zenetudományi Munkaközösség és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zeneművészeti Karának szervezésében. A rendezvényen a hazai etnomuzikológia legújabb eredményeit mutatták be a szakma helyi képviselői. A kutatástörténeti adalékok, gyűjtések, gyűjtők, friss kiadványok ismertetése révén az esemény az erdélyi népzeneudomány meghatározó személyisége, a 70 éves Pávai István előtt tisztelgett.

A Történelem szekció munkálataira a Covid19-járvány miatti intézkedések okán virtuális térben, Zoom-videókonferencia formájában került sor 2021. november 27-én, az EME kutatóintézete szervezésében. Az előadások három nagy tematikai tömbre oszlottak. Az első az idén 80 éves jubileumát ünneplő Magyar Domonkos Rendtartomány történetére emlékezett, melynek megszervezésében a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének képviselőjében Lupescu Makó Mária működött közre. Az előadók körképet nyújtottak a Domonkosrendnek a Magyar Királyság történeti, vallási, gazdasági és művelődési életében betöltött szerepéről. A konferencia második részében a figyelem Erdély kora újkori történelme felé fordult. Az elhangzott előadások új kutatási eredményeket villantottak fel a régió művelődés-, egyház-, intézmény- és társadalomtörténetéből. Szó esett például az erdélyi 16–17. századi történetírás két fontos alakja, Gian Michele Bruto és Bethlen Farkas tevékenységéről. Előadások hangzottak el továbbá a krakkói erdélyi kancellária 16. századi másolati könyveiről, illetve 17. századi temetési prédikációkról a cegei Wass családból. A harmadik részben a Kriterion Könyvkiadó és az EME Kiadója közös gondozásában megjelent három, 19–20. századi politika-, gazdaság- és hadtörténettel foglalkozó kötet kapcsán került sor beszélgetésre a szerzőkkel. Bemutatásra került továbbá a *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére* című, 2020-ban megjelent kötet is.

Az erdélyi, magyarországi, olaszországi és franciaországi szakembereket megszólító rendezvény egyaránt szólt a felsorolt témák szakavatott kutatóinak, illetve az azok iránt érdeklődő művelt nagyközönségnek. A rendezvényre több mint hatvan személy csatlakozott be, a tömbök munkálatait átlagosan 35–40 személy követte. A bemutatott új eredményeknek a szélesebb körben való elterjedése érdekében az előadások szerkesztett változatait a *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* elnevezésű évkönyvünk X. kötetében adják közre.

A MTNE Művészettörténet szekcióját 2012-től szervezi biennális rendszerben az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. A konferenciasorozatnak a 2021-es a hatodik állomása volt. A rendezvény szervezői **Weisz Attila** és **Kovács Zolt** kolozsvári művészettörténészek voltak. A MTNE többi szekciójához hasonlóan a Művészettörténet szekció is online rendszerben zajlott le az EME által biztosított Zoom-csatornán. Az előadások rögzítésre kerültek, és az anyag várhatóan hozzáférhető lesz az EME Youtube-csatornáján. A konferencián 19 előadást mutatott be 20 előadó. Az előadók zöme erdélyi művészettörténész volt, ám bekapcsolódtak anyaországi kutatók is. Művészettörténészek mellett szerepeltek az előadók között építészek, restaurátorok, muzeológusok, műemlékes szakemberek. Az előadók közül többen egyetemi pozíciókat töltenek be (BBTE, Kolozsvár, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Kolozsvári Művészeti és Design Egyetem, Nyíregyházi Egyetem stb.), kutatóintézetek munkatársai (a BTK Művészettörténeti Kutatóintézete, Budapest, Erdélyi Református Múzeum, Kolozsvár stb.) vagy doktoranduszok, tehát aktív résztvevői a művészettörténeti kutatásoknak. A rendezvényen számításunk szerint (előadókkal együtt) 102 résztvevő volt. Az előadások az erdélyi művészet témakörére koncentráltak a középkortól a XX. századig, és új, saját kutatásokat ismertettek a témában. A szoros értelemben vett művészettörténet mellett az előadásokban érintve voltak az építészet, műemlékvédelem, a restaurálás és a muzeológia diszciplinái is. A visszajelzések alapján az előadásokat sokoldalúság, magas színvonal, élvezhetőség jellemezte.

A szakosztály keretében az elmúlt évben két külső kutatási program zajlott. Az *Összehasonlító dráma- és színháztudományi kutatások* (18–19. század) című program résztvevői: **Benő Eszter**, **Boér Máté**, **Kozma Éva**, **Sófalvi Emese**, **Tar Gabriella Nóra**. Közülük Benő Eszter szeptemberben megvédte doktori disszertációját (azóta meg is jelent az EME kiadójában), a többiek anyaggyűjtést végeztek és tanulmányokat írtak a projekt témakörében. A külső kutatócsoport magyar és összehasonlító irodalomtudományi kutatásokat is végzett, serkentve ezáltal a doktoranduszok munkáját (**Berezki Szende**, **Hajdó Noémi**, **Jakab Imola**), ebből a kutatásból előadás is hangzott el 2021 decemberében a Domus Titkárság által fiatal kutatóknak szervezett budapesti konferencián.

Az I. Szakosztály tagjai az Erdélyi Múzeumban és a CERTAMEN kötetekben is publikálnak, könyveik kiadására szívesen választják az EME immár a korábbinál magasabb tudományos besorolású kiadóját. Megjelent a szakosztályi tagok szerkesztésében készült CERTAMEN VIII., nyomdában van a CERTAMEN IX.

A szakosztály elnöke: **Egyed Emese**, szakosztályi titkár: **Gálfai Emőke**.

2. A Természettudományi Szakosztály január 28-án tartotta meg évi közgyűlését, online formában. A közgyűlésen az elnökség beszámolt az előző év tevékenységéről, ismertette a 2021-re javasolt munkatervet, valamint a 2021-es költségvetés-tervezetet. A résztvevők a bemutatott dokumentumok alapján kifejtették véleményüket, és több hasznos javaslatot tettek.

A szakosztályi tevékenység alapját a havi felolvasóülések (tudományos előadások) megtartása képezte. A közgyűlésen elfogadott munkaterv, valamint az utólagos kiegészítések szerint hat előadás hangzott el, a koronavírus-járvány miatt online formában.

Február 25-én került sor **Simon-Várhelyi Melinda** *A kolozsvári víztisztító telep, a mindennapi kihívások* című előadására. Március 25-én **Bartók Katalin** *Festmények a kolozsvári botanikus kertben (Botanikai Intézet)* témában tartott előadást. Április 29-én **Kékedy-Nagy László** *Miért a szén-dioxid? Tévhitek és valóság* címmel, május 27-én **Buta Erzsébet** *Ehető dísznövények* címmel tartott előadást. Június 24-én **Kis Boglárka-Mercédesz** *Természetes szén-dioxid lakott területen* című előadása technikai okok miatt elmaradt. Október 28-án **Uray Zoltán** *A kolozsvári vívósport története képekben 1818-2019* című könyvének bemutatójára került sor. Az előadások tematikája változatos volt, rendezvényenként átlagosan 20 személy vett részt.

A Kolozsvári Magyar Napok rendezvényein való részvételre is tettek javaslatot. De figyelembe véve a járványhelyzet miatti korlátozásokat, a korábbi tervekhez képest csak egy előadást tartottak, online formában 2021. augusztus 18-án, mégpedig **Kis Boglárka Mercédesz** *A zöld energiák környezetgeológus szemmel* témában. Az eredetileg 2020-ra tervezett előadásokat kétéves halasztással 2022-ben szeretnék bemutatni, akár online videókonferencia formájában.

Más rendezvényeken is tartottak előadásokat, mutattak be tudományos dolgozatokat felkérésre, meghívásos alapon online videókonferenciák keretében, valamint különböző rendezvényeket szerveztek. Tudományos munkásságuk tükré a szaklapokban, konferenciakötetekben megjelent dolgozatok, hazai és külföldi szakkönyvekben megírt fejezetek.

Kiadói tevékenységre is sor került: 2021. január elején a szakosztály elnöksége elküldte az Acta Scientiarum Transylvanica – Chimica, 28/3 (2020) kötet megjelentetéséhez szükséges szakdolgozatok anyagának egy részét. A kiadás a közeljövőben fog megjelenni.

A szakosztály működését egy szomorú esemény is beárnyékolta, ugyanis október 25-én súlyos betegség után elhunyt **dr. Bartók Katalin** biológus, a szakosztály egyik aktív választmányi tagja.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretében november 20-án megtartották az *Erdélyi Természettudományi Konferenciát* (ETK-20). A rendezvényt a Természettudományi Szakosztály elnöksége szervezte és bonyolította le online videókonferencia formájában, 11 regisztrált jelentkezővel, 10 bemutatott dolgozattal és 28 résztvevővel. A természettudományi ülészak keretében elhunyt tagtársukra, Bartók Katalinra (1942–2021) emlékeztek. Az előadások három szekcióban, a biológia – kémia – környezettudományok szekcióban zajlottak, az ülésvezetők **Csavidári Alexandra** és **Kékedy-Nagy László** voltak. Nyolc szakdolgozatot mutattak be a kémia, egyet a biológia, egyet pedig a környezettudományok témakör keretében. A konferencián elhangzott előadások és bemutatott szakdolgozatok eredeti, saját tudományos kutatási eredmények voltak: egy részük elméleti jellegű, konkrét gyakorlati alkalmazások lehetőségével, mások gyakorlati jellegűek voltak, illetve esettanulmányok. A dolgozatok döntő többségét ezúttal is az interdiszciplináris megközelítés jellemezte. Egy külföldi szerző jelentkezett (Concordia Egyetem, Montreal, Kanada), a többi hazai szerző volt, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem tagjai: tanár, fiatal kutató, PhD-hallgató, illetve posztdoktori státusban szereplő vegyész, túlnyomó részük az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte.

A román Oktatási Minisztérium által szervezett, a felsőoktatásnak szánt Finanszírozási, Kutatási, Fejlesztési és Újítási Végrehajtó Egység (UEFISCDI) által 2021-ben meghirdetett versenypályázaton a PRECISI_2021 kategóriában a *Constraints on the Hydrogeochemistry*

and Origin of the CO₂-rich Mineral Waters from the Eastern Carpathians - Transylvanian Basin Boundary (Romania), B.M. Kis, C. Baciú, A-R. Zsigmond, L. Kékedy-Nagy, K. Kármán, L. Palcsu, I. Máthé, S. Harangi, *Journal of Hydrology*, 2020, Vol. 591 (12) (2020), Article 125311 tudományos dolgozat díjban részesült.

A szakosztály vezetősége: **Csavidári Alexandra** elnök, **Hening Kinga** titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálynak jelenleg 1050 aktív tagja van. A 2021-es év folyamán 6 új tag iratkozott be.

Az elmúlt évben a választmány 3 alkalommal, online formában tartott gyűlést, de a tisztségviselők többször is találkoztak személyesen vagy online a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett. A területi központok tevékenységét nagymértékben korlátozta a koronavírus-járvány. Ennek ellenére a szakosztály területi csoportjai tartották a kapcsolatot más szervezetekkel, például a Hargita Megyei Orvostudományi Csíkszeredában, a Pápai Páriz Alapítvánnyal Székelyudvarhelyen, a Báthory István Alapítvánnyal Szilágysomlyón, a Dr. Lükő Béla Orvostudományi Egyesülettel Szatmárnémetiben és a Magyar Egészségügyi Társasággal. Felkészültek arra is, hogy amint lehetségessé válik, újra megszervezhessék a rendezvényeiket.

Továbbra is arra buzdítják szakosztályuk minden tagját, hogy keresse a kapcsolatot a foglalkozásának megfelelő szakcsoporttal, illetve ennek hiányában új szakcsoportokba tömörüljenek, melynek megalakulásáról és tevékenységéről értesítsék írásban az EMEOGYSZ titkárságát.

A szakosztály tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő az **Orbán-Kis Károly** választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlap: www.emeogysz.ro. Ezenkívül a világháló más lehetőségeit is kihasználva (pl. Facebook) igyekeznek minden tagot megszólítani, és velük a szakosztály rendezvényeit, tevékenységének részleteit időben ismertetni. 2014 őszétől az EMEOGYSZ-tagokat e-mailben elküldött, rendszeres hírlevelekben értesítik a fontosabb rendezvényekről és egyéb tudnivalókról.

A szakosztályt mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2021-ben is kreditpontadó szervezetként akkreditáltatták az országos Orvosi, Fogorvosi és Gyógyszerészkamaráknál. Ezen akkreditációt tervezték felhasználni a XXX. Tudományos Ülésszak akkreditálásához.

A 2021-es évben az Orvostudományi Értesítő 94. kötetének egy különszáma jelent meg (a XXVIII. Tudományos Diákköri Konferencia összefoglalóit tartalmazó kötet). 2021-ben áttértek az in extenso cikkek folyamatos közzlésére (open volume publishing), így a 2021/1-es szám nyomdakész cikkei már elérhetők a honlapon. A kéziratok fogadása az „Editorial Manager” internetes kézirat-menedzselő rendszer révén történik. A lap felelős szerkesztői teendőit és a De Gruyter/Sciendo Kiadóval való kapcsolattartást továbbra is **Mezei Tibor** látja el. A lapszámok megjelenésével kapcsolatos számos további teendőt a szakosztály munkatársai, szaklektorai és korrektorai gyors és igényes munkája segíti. Igyekeznek a továbbiakban is fenntartani a lap szakmai színvonalát. A De Gruyter/Sciendo Kiadó révén 2018-tól a folyóirat nemzetközi adatbázisokban is szerepel, 2021-től pedig a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) is jegyzi. Fontos a határidők pontos betartása, amit megnehezített, hogy a szerkesztőségbe kevés kézirat érkezett be. A közzlésre szánt cikkek következetes és igényes véleményezésében a szakosztály szaklektorai nyújtanak segítséget, akik az esetek többségében határidőre elkészítették a szakvéleményt. A 94. kötet számainak nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszercég fedezi. A szakosztály tagjaihoz postán eljuttatott kérdőív alapján, a 94. kötet számainak nyomtatott kiadásait csak az igénylőknek postázzák. Elektronikus formában az összes kötet elérhető

az Orvostudományi Értesítő honlapján (www.orvtudert.ro). A folyóirat a nyílt hozzáférés (open access) nemzetközi standardjait követi.

A Magyar Tudomány Napja égisze alatt tervezett, könyvbemutatóval egybekötött emlékülés elmaradt, ezért a Szakosztály elmúlt 30 éves tevékenységét bemutató, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály – 30 éve anyanyelven az egészségügy tudományok szolgálatában* című könyv kiadása újból eltolódott, 2022-re.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek szervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlott, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. Az EMEOGYSZ továbbra is támogatja ezeket, és felkéri a szervezőket, hogy az ilyen eseményekről időben értesítsék a választmányt. A koronavírus-járvány miatt a 2021-re tervezett Tudományos Ülésszak elmaradt.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó a 2021. szeptember 17–18 között, Székelyudvarhelyen a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal, a Magyar Egészségügyi Társasággal és a Hargita Megye Orvosi Kollégiumával közösen szervezett nagyszabású *XXVII. Családorvosi Továbbképző Konferencia*, külföldi és hazai előadókkal, 275 résztvevővel, amelyből 240 orvos és gyógyszerész, 35 szakdolgozó. A továbbképző konferencián 15 előadás hangzott el a különböző szakterületekről (nőgyógyászat, szemészet, ortopédia, ideggyógyászat, gyermek- és felnőttkori gasztroenterológia, kardiológia, hematológia, gyermekgyógyászat), 9 külföldi előadás budapesti, szegedi, pécsi, debreceni professzorok részéről, valamint 6 előadó a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemről. Az Orvosi Kollégium 11 kreditponttal értékelt a tudományos rendezvényt. Köszönet illeti **Balla Árpád** főorvos urat, az akkreditált konferencia főszervezőjét.

2021. október 9–10. között a *XXIX. Báthory-napok* keretén belül került megrendezésre a XXVII. orvostovábbképző *A koronavírus árnyékában* címmel, **Széman Péter**, az EME Szilágysomlyói Csoportjának vezetője szervezésében. A továbbképzőn 7 rendkívül érdekes témájú előadás hangzott el. A konferencián 77 regisztrált résztvevő vett részt. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának, illetve az EME Szilágysomlyói Csoportjának égisze alatt zajlott, melyet a Magyar Tudományos Akadémia is támogatott. Köszönet illeti dr. **Széman Pétert**, hogy áldozatos munkával megszervezte az orvostovábbképzőt.

A legaktívabb szakcsoport a **Leihér Leonóra** vezette „Dr. Pongrácz Antal” fogorvostudományi szakcsoport. A szakcsoport vezetőjét a világjárvány sem tudta megakadályozni abban, hogy 2021-ben is többnapos szakmai fogorvos-továbbképzőket szervezzon. Az egyikre 2021. június 17–19. között került sor, 4 magyarországi előadóval, 8 kreditpontos, angol nyelvű oklevéllel, amelyen 100 kolléga vett részt. A másik 2021. december 17–18. között 70 kolléga részvételével zajlott. Köszönet illeti **Leihér Leonóra** időt és energiát nem kímélő tevékenységét, amit az erdélyi magyar fogorvosok továbbképzésének érdekében kifejt.

2021. június 17-én *Világjárvány és ami utána következik* címmel online továbbképző előadásra került sor. A rendezvényen két marosvásárhelyi és egy anyaországi meghívott bemutatót hallgathatták meg a résztvevők. 76 regisztrált résztvevőből 30 kapcsolódott be a Zoom platformon zajló konferenciára.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi rendezvénye a *Tudomány: iránytű az elérhető jövőhöz* égisze alatt online formában került megrendezésre 2021. november 19-én. A *Fiatal kutatók a tudomány szolgálatában* plenáris előadáson a szakosztály részéről dr. **Kovács Zsolt** orvos adjunktus *A molekuláris biológia helye az onkológiai kutatásban* címmel tartott előadást.

A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya pályázatot hirdetett a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszerésztudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. Három pályázat nyert támogatást.

A 2006-ban létrehozott, legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak szánt és az egyetem egykori alapító tagjáról elnevezett **Csögör Lajos-díj és -oklevél** kiosztására 2021-ben az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Vártemplom udvarán. A díj elismerő oklevelet és pénzjutalmat foglalt magában, amelyet a 4 díjazott diáknak Szilágyi Tibor szakosztályi elnök adott át. A díjazottak: általános orvosi karon **Szabó László**, a fogorvosi karon **Láng Alexandra-Emília**, a gyógyszerészeti karon **Szigeti Amália-Beáta**, az általános asszisztensképzőn pedig **Biró Robert**. Ez alkalommal került sor a **Dr. Formanek Gyula-émlékdíj** átadására is, a pályázat nyertese **Bálint István** gyógyszerészhallgató.

2021-ben **Gyéresi Árpád**, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnöke, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a gróf Mikó Imre Alapítvány Apáthy Istvánról elnevezett díjban részesült.

A szakosztály az egyetlen, orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt anyanyelvünkön művelő egyesület Romániában. Kapcsolatot ápol az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, amelynek Orvostudományi Szakbizottságát **Szilágyi Tibor** egyetemi tanár, a Gyógyszerésztudományi Szakbizottságát pedig **Sipos Emese** egyetemi tanár vezeti, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, amelynek *Tanácskozó Testületében Sipos Emese egyetemi tanár mint a szakosztály képviselője is jelen van*. A szakosztály együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET) – **Széman Péter** főorvos a MET Erdélyi-régió felelőse –, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvánnyal, a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesületével, az Amerikai Magyar Orvosszövetséggel **Szabó Béla** alelnök révén, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Studium-Prospero Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt országos és nemzetközi szervezeteken kívül a szakosztály kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágyosmlyói Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Marosvásárhelyi Szervezete, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmári Szent-Györgyi Albert Társaság és Dr. Lükő Béla Orvostudományi Egyesület.

A szakosztály vezetősége dr. **Szilágyi Tibor** elnök, dr. **Szabó Béla**, dr. **Bódizs György** alelnökök, dr. **Sipos Emese** titkár és dr. **Mezei Tibor** jegyző.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály 2021 során egy közgyűlést és három tudományos konferenciát szervezett, továbbá két kutatási projektet valósított meg.

Január 28-án online formában tartották a szakosztályi közgyűlést, ahol **Balla Emesét** újraválasztották választmányi tagnak.

Szeptember 16-án az EME központi székházában került sor a *VIII. Erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferenciára*,⁶⁶ amelynek keretében délelőtt 11 előadás hangzott el, délután

⁶⁶ *A VIII. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferencia beszámolója*. <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/viii-erdelyi-magyar-vendeglatas-es-turizmus-konferencia-beszamolaja-330699>

pedig szakmai városlátogatást szerveztek. Az előadók: **Szalók Csilla** (BGE KVIK, Turizmus-Vendéglátás Intézet, Budapest): *Az EU-turizmus politikájának hatása Magyarország turizmusára*; **Hanusz Árpád** (Nyíregyházi Egyetem, Budapesti Gazdasági Egyetem): *Az aktív turizmus kínálatának lehetőségei és bővülése Tokaj-Hegyalján!*; **Szakál Zoltán** (Miskolci Egyetem GTK, Marketing és Turizmus Intézet, Miskolc): *A 25–35 éves, Dunán innen lakó magyar lakosság tokajibor-fogyasztási szokásai fókuszcsoporthoz és kérdőíves elemzéssel*; **Tarpai József** (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász): *Kárpátalja részvételével megvalósuló határ menti turisztikai fejlesztések, együttműködések az elmúlt években*; **Tokaji Ferenc** (Hóforrás Szálló, Gyula): *A vendéglátás újraindítása, aktuális kérdései, a vendégkör változó igényei a Covid-járvány után. Felkészülés a következő időszak járványkihívásaira*; **Lőrinczi Zoltán** (Kolozs Megyei Tanács): *A turizmus fejlődése Kolozs megyében a 90-es évektől napjainkig – saját tapasztalatok*; **Nagypál Viola** (Travelminit Kft., Kolozsvár): *Turizmus(t), avagy a ragály nem aggály*; **Horváth Zoltán, Vigh Melinda, Horváth Csaba** (BBTE, Környezettudomány és Környezetmérnöki Kar, Kolozsvár): *Aknasugatag és Parajd fűrdőhelységek összehasonlítása*; **Horváth Zoltán** (Erdélyi Hangya Egyesület): *A „Kék Pillangó” kistérségi egyesület és a benne foglaltatott HACS-ok turisztikai lehetőségei*; **Talpas János** (BBTE, Földrajz Kar, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár): *A helyi éttermek és termelők közötti kereskedelmi kapcsolatok elemzése*; **Vass Gyöngyi** (Várfalva önkormányzat): *Várfalva turisztikai bemutatója*.

November 12-én online térben zajlott az 5. Nemzetközi közgazdaság- és gazdálkodástudományi konferencia (ICEBM 2021), mely közgazdaság-tudományi szekcióként részét képezte a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozatnak is. A konferenciát szervező intézmények: a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézete, a Pro Oeconomica Educatione Egyesület, a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI), az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság.

A regisztrált előadások száma 80 volt, ebből három plenáris előadás (**Poór József** DSc, J. Selye Egyetem, Szlovákia: *Human Resource Management and Labor Retention in Light of the COVID-19 Pandemic*; **Bálint Csaba**, Román Nemzeti Bank/BBTE és **Szász Levente**, BBTE: *The COVID-19: Romanian Economic Impact Monitor Project: Implications for the Online Retail Sector*; **Torbjörn Netland**, ETH Zürich, Svájc: *Managing Production Improvement Programs: Research-based Evidence*), Pénzügy és számvitel szekció (10 előadás), Közgazdaságtan szekció (14 előadás), Menedzsment szekció (30 előadás, a jelentkezők nagy száma miatt a Menedzsment szekciót két párhuzamos, tematikailag homogén alszekcióra bontották), Marketing szekció (15 előadás), valamint Gazdasági informatika szekció (8 előadás). Az angol nyelven megtartott online előadásokat a regisztrált résztvevőkön kívül a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának több oktatója és hallgatója, valamint több EME-tag is követte.

A 2021-es Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében az EME Jogtudományi szekciója két intézménnyel (Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet és Szabó T. Attila Nyelvi Intézet) közösen szervezett interdiszciplináris rendezvényt november 18-án, *A romániai magyar jogi terminológia revitalizációja* címmel. A konferencián romániai magyar jogászok és nyelvészek, szakfordítók részvételével került sor a szaknyelvtervezési feladatok: korpusztervezés, szaknyelvi állomány fejlesztése, a szaknyelvek státusz- és presztízstervezésével kapcsolatos legfontosabb kérdések megtárgyalására. A járványügyi helyzet miatt online formában megszervezett konferencián 43 személy vett részt: joggyakorlók, újságírók, az

akadémiai közösség képviselői és egyetemi hallgatók. Az eseményen, az előadások lejárta után, kérdésfeltevésre is lehetőség adódott, amellyel a résztvevők egy része élt is. A konferenciáról pozitív sajtóvisszhang született: a magyarországi *Magyar Jogi Nyelv* szakfolyóirat recenzió megjelentetését tervezi, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet honlapján pedig meg is jelent egy rövid ismertetés. A rendezvény sikerét jelzi az a tény is, hogy az együttműködés a vonatkozó intézmények között a jövőben is folytatódni fog, a konkrét problémakatalógus (elsősorban a romániai magyar jogi szaknyelv standardizálásának kérdése) rögzítése után további munkafolyamatok vannak tervbe véve.

Az EME támogatásával valósította meg *A tudásalapú gazdaság lehetőségei Erdélyben – a tierciér és a kvaterner szektor elemzése* című kutatási projektjét **Alt Mónika-Anetta** egyetemi docens és **Vizeli Ibolya** mesterképzős hallgató. A kutatás témája a kvaterner ágazat mint a gazdaság negyedik ágazatának meghatározása és szerepének elemzése Romániában, különös hangsúlyt fektetve Erdélyre. A romániai, illetve azon belül az erdélyi kvaterner ágazat elemzése a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatbázisaiból származó releváns adatok felhasználásával, leíró statisztikai módszerekkel történt. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a kvaterner ágazat jelentősen hozzájárul Románia gazdasági teljesítményéhez és az ágazat fontossága várhatóan tovább növekszik. Amennyiben megfelelő intézkedések, ösztönzők és eszközök (pl. adókedvezmények, támogatási programok stb.) kerülnek kidolgozásra és implementálásra, úgy a kvaterner ágazat hozzájárulhat Erdély és Románia jövőbeni fejlődéséhez. A kutatási eredményeket a kutatók bemutatták a Sapia Erdélyi Magyar Tudományegyetem által március 3–5. között megszervezett *15th International Conference on Economics and Business* konferencián, illetve felhasználták a *Szolgáltatások alapjai* tantárgy oktatási segédanyagának kiegészítéséhez.

Alt Mónika-Anetta egyetemi docens irányításával, illetve **Pop Rebeka Anna** és **Bodor Edina** doktoranduszok részvételével, 2021 őszén kezdődött és jelenleg is folyamatban van a *Modern kereskedelmi és eladás-menedzsmenti mutatók azonosítása és szemléltetése gyakorlati példákon keresztül* című kutatási projekt, amelynek eredményeit a kutatók két, kereskedelemmel kapcsolatos tantárgyban tervezik oktatási céllal hasznosítani.

A szakosztály vezetősége: **Kerekes Kinga** elnök, **Balla Emese**, **Kokoly Zsolt** alelnökök és **Vincze Mária Magdolna** titkár.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya, küldetéséhez híven, 2021-ben is fenntartotta tudományos és tudományszervező programjait, ezek szerves részét képezték a szakosztály hagyományos tevékenységei. A járvány ugyan befolyásolta a szakosztályi évi tevékenységek szokásos menetét, mert a rendezvények egy része átkerült az online térbe. Mindemelllett az évi tevékenységek a kitűzött céloknak megfelelően zajlottak az első félévben az online térben, az év második felében pedig sikerült személyes jelenléttel is rendezvényt szervezni. A novemberi *MTNE 2021. XXII. Műszaki Tudományok Ülésszaka* ismét az online térben zajlott. Nemzetközi tudományos üléseket, tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai táborot szervezett a szakosztály, s tudományos tevékenységek, kutatások működését ösztönözte, segítette. Munkássága eredményeit kiadványsorozataiban tette közzé, melyeket az EME elektronikus könyvtárában,⁶⁷ az EDA-ban⁶⁸ s nemzetközi adatbázisokban terjesztett. A jelentősebb események részletes, fény-

⁶⁷ <https://www.emc.ro/publication-hu/>

⁶⁸ <https://eda.emc.ro/handle/10598/58>

képes beszámolóit az EME Intézményi tárában olvashatók az EDA-ban,⁶⁹ illetve a szakosztály YouTube-csatornáján megtekinthetők⁷⁰.

Szomorú eseménnyel indult az év, 2021. január 12-én életének 81. évében elhunyt **Gyenge Csaba** akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Kolozsvári Műszaki Egyetem professor emeritusa, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító, tiszteleti tagja, volt alelnöke, illetve a Műszaki Tudományok Szakosztályának egykori elnöke. Oktató, kutató, ipari fejlesztő, doktorátusvezető, több generáció mérnök mentora, a műszaki tudományművelés meghatározója. Tudományos munkássága maradandó eredményekkel gazdagította a műszaki tudományt.⁷¹ **Gyenge Csaba** nekrológja az *Erdélyi Múzeum* 2021. 83. kötet, 1. füzetében jelent meg.⁷²

A szakosztály 2021. évi tevékenységét *A Műszaki Tudományok Szakosztály gondozásában 2020-ban megjelent kötetek, folyóiratok bemutatója* című rendezvénnyel indította január 21-én az online térben. A *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozat 14. kötetét, **Papp István** *Mechanizmusok optimális kiegyensúlyozásának elmélete* című könyvét **Máté Márton** mutatta be. A *Tudomány-és Technikatörténeti fFüzetek* két kötetét (TTF. 14., 15.) a szerzők mutatták be élményszerű kutatásukat is felelevenítve: **Miholcsa Gyula**: *Erdély napórái* és **Jancsó Árpád**: *Temesvár–Lippa–Radna helyi érdekű vasút története*. A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban megjelent két konferenciakötetet a szerkesztők mutatták be. Ugyanakkor bemutatásra került az *Acta Materialia Transylvanica* folyóirat 3. évfolyam 2020/1-es és 2-es száma is.

Március 18-án a *26. fiatal műszakiak tudományos fórumot* virtuális térben tartotta meg a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) partnerségében a szakosztály.⁷³ A rendezvény fővédnöke **Kollár László Péter** akadémikus, az MTA főtítkára; tiszteletbeli védnöke **Gyulai József** akadémikus volt. **Gyulai József** több éve szakmai mentora és aktív résztvevője volt a rendezvénynek. Utolsó levelében elvállalta a tavalyi rendezvény védnökségét is, azonban ezt sajnos már nem érte meg, 2021. február 12-én elhunyt. A szakosztály az FMTÜ örökös tiszteletbeli védnöke címmel tisztelettel adózik **Gyulai József emlékének**.

A szervező intézmények részéről **Bitay Enikő**, a Műszaki Tudományok Szakosztály elnöke és **Dávid László** egyetemi tanár, a Sapientia EMTE szenátusának elnöke nyitották meg a fórumot. Majd **Kollár László Péter** akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, a rendezvény fővédnöke köszöntőbeszédére került sor. Ezt követően az online térben összegyűlt résztvevőket **Johanyák Zsolt Csaba**, a kecskeméti Neumann János Egyetem tudományos dékánhelyettese és **Bársony István** akadémikus (ELKH EK MFA) köszöntötték, kiemelve a konferencia folyamatosságának fontosságát, a magyar nyelvű műszakosok Kárpát-medencei fórumának jelentőségét. A rendezvényt több intézmény jeles képviselője, oktatója/kutatója is megtisztelte jelenlétével. Az FMTÜ szorosan kötődik egy névhez, a tudományos bizottság egykori elnökéhez, **Gyenge Csaba** akadémikushoz, aki a fiatal kutatók szakmai irányítását és támogatását életcélként tette, s ugyanakkor lelkesen támogatta az FMTÜ-konferenciasorozatot, mely általa is nemzetközi jelentőségű, igen értékes tudományos fórummá erősödött.

⁶⁹ <https://eda.eme.ro/handle/10598/14940>

⁷⁰ https://www.youtube.com/channel/UCmC3XXbKx91_OjUMMuzQ1Aw/featured

⁷¹ <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/elhunyt-gyenge-csaba-akademikus-az-eme-volt-alelnoke-286322>

⁷² Digitális változata itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32655>

⁷³ A rendezvény honlapja itt érhető el: <http://www.eme.ro/fmtu/>, a dokumentumai itt találhatóak: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32540>, a részletes beszámoló itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32578>

Négy neves műszaki kutató/előadó négy országból, négy intézmény képviseletében, négy szakterületről tartott plenáris előadást. **Szkála Károly** akadémikus, az MTA külső tagja, a Zágrábi Ruđer Bošković Kutatóintézet, Informatikai és Számítástechnikai Központ vezetője, a mikroprocesszor kifejlesztése óta máig tartó nagy fejlődésnek a lefolyását elemezte, kiemelve hatását az ipari forradalmakra, az emberi élet és termelési módszerek fejlődésére. **Bárdossy András** akadémikus, az MTA külső tagja, a Stuttgarter Egyetem egyetemi tanára a mérések értelmezését elemezte. **Diószegi Attila**, a Jönköpinger Egyetem egyetemi tanára előadásában az öntöttvas előállításának és tulajdonságainak a fejlesztéséhez kidolgozott egyedi kísérleti és vizsgálati módszereket mutatta be. **Domokos József** egyetemi docens, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Karának dékánja előadásában a beszédtechnológiák fontosabb területeit elemezte, az automata beszédfelismerő rendszerek és a beszéd-szintézis-rendszerek működését ismertette, kiemelve a nyelvi erőforrások szerepét az akusztikai és nyelvi modellek készítésében.

A fiatal, 35 év alatti kutatóknak járó **Maros Dezső-díjat** tavaly **Kántor József** kutatómérnök, egyetemi adjunktus kapta, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának adjunktusa. Méltatásában az előterjesztő, **Máté Márton** kiemelte kitartását, szívós munkabírását, szorgalmát, szerénységét, a tudomány iránti elkötelezettségét. A rendezvény színvonalát hagyományosan művészi produkciók, zenei események is emelik, ez ezúttal sem maradt el. A kiskoncertet **Birinyi József** népzene-kutató, hangszeres szolista tartotta *Síppal, dobbal... hangos ízelítő a Kárpát-medence népzenejéből* címmel, az 1350 darabból álló hangszergyűjteménye 39 jellegzetes, különleges zeneszerszámmal muzsikált.

A plenáris előadásokat követően délután tartották a videókonferencia szekcióüléseit, melyek öt párhuzamos, virtuális teremben zajlottak (anyagtudományok, gépészet, alkalmazott informatika, biztonság-tudomány, robotika, környezetvédelem, villamosság-tan és oktatás témákban). Köszönet illeti a tizenöt lelkes oktatót szekcióelnöki munkájukért: **Csavidári Alexandra**, **Darvay Zsolt**, **Dávid László**, **Fábián Enikő Réka**, **Forgó Zoltán**, **Gáti József**, **Gergely Attila**, **Johanyák Zsolt Csaba**, **Kerekes László**, **Kovács Tünde**, **Máté Márton**, **Molnár Kolos**, **Pásztor Judit**, **Rácz Pál** és **Tolvaly-Roșca Ferenc**.

A rendezvény programfüzete az EDA-ban érhető el.⁷⁴

A videókonferenciához összesen 136-an csatlakoztak 31 intézményből, hét országból (Dánia, Horvátország, Magyarország, Németország, Románia, Svédország, Ukrajna).

A tudományos bizottság által közlésre elfogadott, lektorált tanulmányokat két nyelven tették közzé: magyar nyelven az eddig megszokott módon a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban: <https://www.eme.ro/publication-hu/mtk/mtk-main.htm>, illetve ennek angol nyelvű tükörmása, online felületen a Sciendo terjesztésében: <https://content.sciendo.com/view/journals/mtk/mtk-overview.xml>.

Az anyag-tudomány szakterületről beérkezett válogatott és lektorált tanulmányok, a tudományos bizottság javaslatának megfelelően, a szükséges kiegészítések után az *Acta Materialia Transylvanica* folyóirat 2021. 4. évfolyam 1–2. számaiban jelentek meg magyar (<https://www.eme.ro/publication-hu/acta-mat/mat-main.htm>) és angol nyelven egyaránt. Az angol nyelvű tanulmányokat a De Gruyter Open, Sciendo népszerűsíti (<https://content.sciendo.com/view/>

⁷⁴ A XXVI. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszak programja. <https://eda.eme.ro/handle/10598/32541>

journals/amt/amt-overview.xml). Ezek indexelve lesznek a nemzetközi szakmai adatbázisokban, és hozzáférhetők a szakmai online könyvkereskedésekben is.

A rendezvényről kép és filmfelvétel is készült **Tóth Orsolya, Kisfaludi-Bak Zsombor** és **Vekov Géza** közreműködésével. A részletes fényképes beszámoló elérhető az EDA-ban.⁷⁵

Június 1-én nyolcadik alkalommal került sor a *Magyar műszakis ballagásra* Kolozsváron a Kolozsvári Műszakis Klub (KMK) és az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya szervezésében. Tekintettel arra, hogy a járványhelyzet miatt a tavalyelőtti ballagást nem sikerült megtartani, az ünnepi rendezvényre mindkét évfolyam végzőseit meghívták. A rendezvényre az EME előadótermében került sor, ahol **Bitay Enikő** akadémikus, az EME Műszaki Tudományok szakosztályának elnöke, **Sebestyén-Pál György**, a Kolozsvári Műszaki Egyetem, Automatizálás és Számítástechnika Kar dékánhelyettese, **Gobesz Zsongor-Ferdinánd**, a Kolozsvári Műszaki Egyetem, Építőmérnöki Kar docense, **Hatos Attila**, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség elnöke és **Benedek Balázs**, a Kolozsvári Műszakis Klub elnöke köszöntötték a végzősöket. A köszöntéseket követően **Köllő Magor Örs** útravalóként Weöres Sándor *Tíz lépcső* című versét szavalta el. Az emléklapok és ajándékkönyvek átadása után kötetlen beszélgetésre került sor.⁷⁶ Köszönet illeti a szervezőket: **Benedek Balázs, Orosz Bettina, Lackó Orsolya, Lackó Kata, Lengyel Katalin, Köllő Magor Örs, Godra Ádám** és **Szócs Zoltán**.

Augusztus 26–29. között a szakosztály huszadik alkalommal szervezte meg a *Technikatörténeti alkotótábort*. Mint ismeretes, a szakosztály 2006-ban kezdeményezte a *Műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben* elnevezésű interdiszciplináris programot, melynek a terepgyakorlati része az évente szervezett technikatörténeti alkotótábor. A program szervezője **Talpas János**, célja technikai örökségünk felkutatása, megőrzése, működőképessé tétele, az erdélyi kulturális örökségbe való beillesztése, illetve a térség kulturális és turisztikai fejlesztése.

2021-ben a Petrozsényi-medence bányászati életének nyomába indultak. A tábor tartalmas, eseménydús, bő adatgyűjtő és szakmai kapcsolatteremtő esemény volt, melynek során betekintést nyerhettek a Zsil-völgyi bányászati életbe, a város, Petrozsény életébe, a kisebbségi felekezetek egyháztörténetébe és nem utolsósorban a műszaki oktatásba, a nagy múlttal rendelkező intézmény életébe, s mindezekben felül értékes technikatörténeti adatokkal, értékes szakmai kapcsolatokkal gazdagodhattak. A terepmunka szakmai szervezésére a szakosztály oszlopos tagjait, a Petrozsényi Egyetem ny. professzorait, a doktori iskola aktív tagjait, **András József** és **Kovács József** bánya- és villamosmérnököket kérték fel, akik hasznos útbaigazításukkal, szakmaiságukkal, kapcsolatláncukkal tették értékessé, eredményessé a tavalyi felméréseket. Augusztus 27-én a tábor résztvevői meglátogatták a Petrozsényi Egyetemet, ahol a rektori hivatalban kötetlen szakmai beszélgetésre került sor **Radu Sorin Mihai** egyetemi rektorral és **Lazár Mariával**, a tudományos- és külkapcsolatok prorektor asszonyával. Megtekintették az egyetem igencsak színvonalas Kőzet- és Ásványtani Múzeumát, melyet az oktatásban is használnak. Ezt követően látogatták meg a felújított Zsilymacesdparosenyi Hőerőművet, amely az egyetlen működő hőerőmű a Zsil-völgyében. Itt a gyár két vezetőmérnöke – **Krausz Róbert** és **Tradnik Rudolf** (főmérnök) – idegenvezetésével megnézték a kántelenítőberendezést, a mészkefeldolgozó egységet, az áramfejlesztő generátort, az ehhez tartozó vezérlőegységeket, valamint a már használaton kívüli csarnokot is. Ezt követően látogatták meg a felújított

⁷⁵ A 26. *Fiatal műszakiak tudományos fóruma ismét virtuális térben*. <https://eda.eme.ro/handle/10598/32579>

⁷⁶ *Rendhagyó, zárt körű Magyar műszakis ballagás Kolozsváron*. <https://eda.eme.ro/xmlui/handle/10598/32588>

Zsilymacesdparosenyi Hőerőművet (Uzina Paroseni). A csapat a 2015-ben bezárt petrilai bányát is bejárta, illetve ennek látogatható épületeit: az iskolát, a bemutató-, oktatói helyiséget, majd a bányamentők múzeumát is. **Cenușă Cătălin** alelnök (Planeta Mech), egykori petrilai bányaal alkalmazott volt az idegenvezető. Augusztus 28-án a petroszényi felekezeti templomokat járták be: a katolikus Szent Borbála-templomot, a református és az unitárius templomot, melyek látogatása során segítségükre volt a helyi RMDSZ vezető testülete (**Seres László**, **Wersanski Eduárd** és **Kutasi Csaba**) és a helyi lelképásztorok, gondnokok is (**Miesz Mária** gondnok, **Márton Zoltán** ref. lelkész, **Márton Edit** unitárius lelkész). A templomlátogatások után kötetlen szakmai és baráti beszélgetésre került sor a Petroszényi Polgármesteri Hivatalban **Tiberiu Iacob Ridzi** polgármesterrel és a helyi RMDSZ elnökével, **Kutasi Csabával**, aki a találkozói megszervezésében is segített. A találkozóról a román sajtó is tudósított. Sor került a Bányász Múzeum meglátogatására is. A múzeumban kiállított anyag nagy része adományból tevődik össze, valamint az udvaron lévő gépek a bányákban voltak használatosak egykor. A múzeumban **Marian Boboc** igazgató vezetett körbe, és ismertette a kiállítás történetét, a gyűjtemények jelentőségét. A berendezések (szerszámok, gépek) bemutatása a két elismert professzorra hárult, **András József** és **Kovács József** mérnökökre, akik szakmai többlettalakkal is szolgáltak. A részletes fényképes beszámoló az EDA-ban található.⁷⁷

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya tavaly is a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karával közösen szervezte meg a *XXII. műszaki tudományos ülészakot*, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében november 20-án, videókonferencia formájában. A rendezvény rangját jelentősen emelte a meghívott két plenáris előadó, **Mertinger Valéria** (Miskolci Egyetem, a Fémteni Képlékeny-alakítási és Nanotechnológiai Intézet igazgatója és a Műszaki Anyagtudományi Kar Kerpely Antal Doktori Iskolájának a vezetője) és **Szabó Péter János** (egyetemi tanár a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gépészmérnöki Karának Anyagtudomány és Technológia Tanszékén, az MTA Anyagtudományi és Technológiai Tudományos Bizottságának elnöke), akik az anyagtudomány (szupravezető Nb-/NbTi-/Cu-lemezes kompozitok és a visszászórtelektron-diffrakciók) területein elért értékes eredményeiket osztották meg a hallgatósággal. A megnyitón a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem szenátusi elnöke, **Dávid László** köszöntötte a rendezvény résztvevőit, az EME részéről pedig **Bitay Enikő**, a Műszaki Tudományok Szakosztályának elnöke. A köszöntőbeszéd a 22 éve szerveződő műszaki tudományos ülészak jelentőségét emelték ki, melynek története összefonódik a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem műszaki képzésével és tudományos tevékenységével, tudományszervezésével, publikációs igényével, törekvéseivel. Öt egyetem és négy kutatóintézet (összesen 29 szerző) főleg csoportos kutatási munkáját ismerhették meg a résztvevők. A XXII. Műszaki Tudományos Ülészakot megtisztelte **Réger Mihály**, az Óbudai Egyetem Anyagtudomány és Technológia Doktori Iskolájának vezetője, **Mertinger Valéria**, a Miskolci Egyetem Fémteni Képlékeny-alakítási és Nanotechnológiai Intézetének igazgatója, a 3D-labor és a Műszaki Anyagtudományi Kar Kerpely Antal Doktori Iskolájának a vezetője, **Szabó Péter János** egyetemi tanár, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gépészmérnöki Karának Anyagtudomány és Technológia Tanszékéről, aki az MTA Anyagtudományi és Technológiai Tudományos Bizottságának elnöke, **Dávid László**, a Sapientia EMTE szenátusi

⁷⁷Talpas János: *A Petroszény-medence – a XX. technikatörténeti alkotótábor helyszíne. A bányászati élet nyomában.* <https://eda.eme.ro/handle/10598/32770>

elnöke, **Domokos József**, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának dékánja, valamint **Réger Mihály**, az Óbudai Egyetem Anyagtudományok és Technológiák Doktori Iskolájának vezetője, **Dobránszky János** tudományos tanácsadó, ELKH, Budapest.

A rendezvény első részében két plenáris előadás hangzott el, levezető elnök **Dávid László** volt. A konferencia második részében 12 előadás hangzott el 29 szerzőtől, akik – a rendezvény hagyományának megfelelően – a műszaki tudományterület legkülönbözőbb területeiről, helyeiről érkeztek. A második rész levezető elnökei **Domokos József** és **Réger Mihály** voltak.

A rendezvény egyik lényeges mozzanata, melynek már többéves hagyománya van, a **Jenei Dezső-emléklap**⁷⁸ átadása, amely ünnepélyes keretben biztosít az erdélyi magyar műszaki tudományosságért kifejtett tevékenység elismeréséhez. Kitéüntetettünk **Kerekes László** gépészmérnök,⁷⁹ a Kolozsvári Műszaki Egyetem ny. egyetemi tanára, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnöke volt.

A rendezvény méltó helynek bizonyult a 2021-ben elhunyt jeles kollégákról, műszaki egyéniségekről való megemlékezéshez: **Gyenge Csaba**, **Gyulai József**, **Tisza Miklós**, **Ferencz Attila**, **Dudás Illés** akadémikusok, mérnökök, akik valamennyien hozzájárultak a szakosztály működéséhez, és ápolták a tudományos kapcsolatokat.

A XXII. Műszaki Tudományos Ülésszak teljes felvétele a szakosztály YouTube-csatornáján nézhető meg, a programfüzet, illetve az esemény fényképes beszámolója az EDA-ban olvasható.⁸⁰

A 2021-es évben összesen öt kötet és két folyóiratszám jelent meg a szakosztály gondozásában s támogatásával. A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban: az MTK 14. és az MTK 15. kötetei,⁸¹ az *Acta Materialia Transilvanica* (AMT) folyóirat 2021-es, 4. évfolyamának két száma is.⁸² A Műszaki Tudományos Füzetek sorozat legfrissebb, 2021-ben megjelent kötetei:⁸³ Harangus Katalin, Kakucs András: *Valószínűségi számítás és statisztika a mérnöki gyakorlatban* (MTF 15) és Bitay Enikő: *Hegesztési alapismeretek* (MTF 16) című kiadványa, valamint a tudomány- és technikatörténeti sorozatban megjelent kötet⁸⁴ (TTF 16) Jancsó Árpád: *Bánát első vasútvonala. Bánát első vasútja. Az Oravica–Báziás-vasútvonal története*. A kiadványok részletes adatai a *Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás* című fejezetben olvashatók.

A szakosztály köszönetét fejezi ki a lektoroknak, akik vállalták a tanulmányok szakmai értékelését, s véleményükkel, tanácsaikkal, önzetlen munkájukkal erősítették a tanulmánykötetek szakmaiságát (a tudományos bizottság tagjaiként), külön kiemelve az önálló kötetek lektorait: **Bagyinszki Gyula**, **Dobránszky János**, **Máté Márton**, **Pokorádi László** és **Nagy-György Tamás**. Ugyanakkor az AMT folyóirat 2021-es évi számainak gondozására felkért **Dobránszky János** lapszerkesztő szakszerű munkáját ezúton is köszönik. A kiadványok szakmaiságában nagy szerepük volt az olvasószerkesztőknek: **András Zselykének**, **Szenkovics Enikőnek**, **David Speightnek**, valamint a műszaki szerkesztőnek, tördelőnek: **Szilágyi Júliának**.

⁷⁸ A Jenei Dezső-emléklapról: <https://www.eme.ro/web/guest/jenei-dezso-emleklap>

⁷⁹ A kitéüntetett Jenei-emléklapja: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32730>

⁸⁰ A XXII. MTÜ videófelvétele: <https://www.youtube.com/watch?v=emo5aOLoPA4>, a XXII. MTÜ fényképes beszámolója: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32768>

⁸¹ <https://doi.org/10.33895/mtk-2021.14>, <https://doi.org/10.33895/mtk-2021.15>

⁸² <https://doi.org/10.33923/amt-2021-01>, <https://doi.org/10.33923/amt-2021-02>

⁸³ <https://doi.org/10.36242/mtf-15>, <https://doi.org/10.36242/mtf-16>

⁸⁴ <https://doi.org/10.36241/ttf-16>

A kiadványok online változatainak megjelenítésében,⁸⁵ feltöltésében **Szilágyi Júlia, Orosz Bettina és Kisfaludi-Bak Zsombor** működtek közre.

A szakosztály a 2021. évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódtak a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el, és jelentek meg társ-szerzőségben, kiadványokban.

Tovább folytatódtak a szakosztály keretei között zajló inter- és transzdiszciplináris kutatások: archeometallurgiai, anyagtudományi, tudomány- és technikatörténeti, valamint az ipartörténeti emlékek gyűjtése és interjúk készítése is. Jelentősebb kutatási pályázatok, illetve témák 2021-ben: Technikatörténeti kutatási témák: 1. *Szelmalmok kutatása és megvalósítása*; 2. *Erdélyi zenélő toronyórák és harangjátékok kutatása*; 3. *Vasúti sínek hegesztésének technikatörténete*; 4. *A Kolozsvár vasútállomás története*; 5. *Lebombázott erdélyi hidak technikatörténete* (szakosztályi projektek). Anyagtudományi kutatások: 1. *Nanoszálás szerkezetű, lapatinibtartalmú amorf szilárd diszperzió gyógyszerhordozó rendszer előállítása centrifugális szálképző eljárással* (MTA Domus csoportos kutatási pályázat); 2. *Alumíniummátrixú kompozitok előállítása* (MTA Domus Hungarica); A *TiN/AlTiN PVD-réteg hatásának kísérleti vizsgálata a melegen megmunkált szerszámacél felületi jellemzőire*. Az elért eredményeket az alkalmazott tudományok, *Applied Sciences* nevű folyóiratban tették közzé.⁸⁶ Folytatódtak a műszaki nagyjaink kutatások is: Martin Lajos (1827–1897), a repülés magyar úttörő kutatója; Gyenge Csaba (1940–2021) gépészmérnök, műszaki szakíró, akadémikus és Miklósi Kornél (1887–1963) akadémikus, gépészmérnök, a sínen járó hegesztőgép feltalálója, az ő életük kutatása, műszaki hagyatékuk feldolgozása.

A kutatási eredményeiről előadásokban, közleményekben számoltak be a kutatók. Ugyanakkor fontosnak tartották a kutatási eredményeket közérthető módon is terjeszteni, ezért 2021-ben, akárcsak az előző évben, a KAB felhívására eredményeiket továbbították a *Tudományos eredmények szemléje*⁸⁷ rovatba, ezúttal a közölt Domus-csoportos pályázat kutatási eredményeit *Fenofibrát alapú készítmények optimalizált, nagy mennyiségű gyártása korona-szálképzéssel* címmel tették közzé az ismeretterjesztő rovatban.⁸⁸ Ebben a témában az előző években elért eredményeiket tették közzé.

A szakosztály 2020-ban létrehozott YouTube-csatornájára folyamatosan felkerülnek a rendezvények előadásai,⁸⁹ melyen a XXII. MTÜ-rendezvény teljes anyaga megtalálható.

A szakosztály folyamatosan követi, támogatja a fiatal műszakosok tevékenységét, terveit, igényeit, megvalósításait. Az idén szorosabb együttműködés alakult ki a *Kolozsvári Magyar*

⁸⁵ Az EME elektronikus könyvtára: <https://www.eme.ro/publication-hu/>, EDA: <https://eda.eme.ro/>, MTMT: <https://m2.mtmt.hu>

⁸⁶ Enikő, Bitay; László, Tóth; Tünde Anna, Kovács; Zoltán, Nyikes; Attila Levente, Gergely: *Experimental Study on the Influence of TiN/AlTiN PVD Layer on the Surface Characteristics of Hot Work Tool Steel*. Applied Sciences 2021, Volume 11, Issue 19, 9309, Q2, FI=2.679, 1–12. <https://doi.org/10.3390/app11199309>

⁸⁷ Jelentős tudományos eredmények ismertetése: <https://kab.ro/hirek/hir/tudomanyismertetes-1337>

⁸⁸ <https://kab.ro/hirek/hir/fenofibrat-alapu-keszitmenyek-optimalizalt-nagy-mennyisegu-gyartasa-korona-szalkepzessel-1273> (2021. 05. 20.)

⁸⁹ A műszaki szakosztály YouTube-csatornája: https://www.youtube.com/channel/UCmC3XXbKx91_OjUMMuzQ1Aw

Diákszövetség (KMDSZ) Kolozsvári Műszakis Klubjával (KMK), a szakosztály munkálataiba bekapcsolódva, a KMK mindenkori elnökét a szakosztály vezetésébe is bevonva.

A tudományos tevékenységek mozgatórugójaként a szakosztály továbbra is folyamatosan figyeli, segíti, ösztönzi a műszaki kutatás tevékenységeit, külön figyelmet szentelve az eredmények bemutatásának, magyar nyelven való közlésének, terjesztésének is. Ugyanakkor igyekszik a nemzetközi vérkeringésbe is eljuttatni ezeket az eredményeket.

A szakosztály vezetősége: **Bitay Enikő** elnök, **Márton László**, **Máté Márton** és **Kelemen Nándor** (KMK) alelnökök, **Kisfaludi-Bak Zsombor** titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály legfontosabb rendezvénye, az előző évekhez hasonlóan, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretében szervezett és lebonyolított konferencia volt. Ezenkívül a Matematikai és Informatikai Szakosztály tagjai különböző egyéb konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, illetve szakmai versenyek megrendezéséhez járultak hozzá, melyeknek a szervezése az egyes partnerintézményekkel közösen történt.

A szakosztály 2021-ben is bekapcsolódott A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvény-sorozatba, november 12–14. között szervezte meg a *12. matematika és informatika alkalmazásokkal* videókonferenciát. Ez alkalommal a konferenciát **Kassay Gábor** és **Varga Csaba**, 2021-ben elhunyt matematikaprofesszorok emlékének szentelték. Mindkét egyetemi tanár a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Matematika és Informatika Karán oktatott. Nemzetközi szinten elismert kutatási eredményeikhez kapcsolódó előadások gyakran elhangzottak az EME Matematikai és Informatikai Szakosztálya által szervezett konferenciákon. **Kassay Gábor** 2015-ben plenáris előadást tartott az egyensúlyfeladatról és annak alkalmazásairól a *6. matematika és informatika alkalmazásokkal konferencián*.

November 12-én a Matematikatörténeti szekcióval kezdődött a konferencia, melynek keretében **Kása Zoltán** (Sapientia EMTE) *Matematika magyarul a kolozsvári egyetemi oktatásban 1945 után*, illetve **Oláh-Gál Róbert** (Sapientia EMTE) *Matematikus kartársaink emlékezete* című előadása hangzott el. Ezt követően két párhuzamos szekcióban informatikai és didaktikai, illetve matematikai előadások kerültek bemutatásra: **Kovács Lehel István** (Sapientia EMTE) *Robotirányítás mozgásmódolással*, **Olteán-Péter Boróka** (Óbudai Egyetem, Sapientia EMTE) *Covid19-járvány modellezése vizualizációs platform segítségével*, **Kopacz Anikó** (BBTE), **Mester Ágnes** (BBTE), **Kolumbán Sándor** (BBTE), **Csató Lehel** (BBTE) *Vasútimenetrend-ütemezés optimalizálása és a megerősítéses tanulás*, **Bódis Klára** (zilahi Református Wesselényi Kollégium) *Módszerek, tanszerek az informatikaoktatásban*, **Osztian Pálma Rozália** (Sapientia EMTE), **Kátai Zoltán** (Sapientia EMTE), **Osztian Erika** (Sapientia EMTE) *A középiskolai tanulmányok hozadéka a számítógépes gondolkodás perspektívájából*, **Makó Zoltán** (Sapientia EMTE) *Néhány észrevétel a szökési sebességről*, **Dornai Zsófia** (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), **Pintér Miklós** (Budapesti Corvinus Egyetem) *Lényeges koalíciók nem kiegyensúlyozott játékok esetén*, **E.-Nagy Marianna** (Budapesti Corvinus Egyetem és Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), **Varga Anita** (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) *Egy hosszúlépéses belsőpontos algoritmus család lineáris programozási feladatok megoldására*, **Varga Anita** (BME), **E.-Nagy Marianna** (BCE és BME) *Új hosszúlépéses belsőpontos algoritmus módosított keresési irányokkal elégséges lineáris komplementaritási feladatok megoldására*, **Török Roland** (Budapesti Corvinus Egyetem) *Lineáris komplementaritási feladatok megoldására szolgáló belsőpontos algoritmusok implementációja*.

Szombaton a Visszhang kórus online fellépésével folytatódott a rendezvény. Elhangzott: Ola Gjeilo – Ubi caritas, vezényelt Molnár Botond. Ezt követően a **Kassay Gábor** emlékének szentelt szekció keretében a **Kolumbán József** (BBTE) és **Szenkovits Ferenc** (BBTE) *Kassay Gábor tudományos munkássága* című plenáris előadásra került sor. A Kassay Gábor emlékének szentelt szekció folytatódott az alábbi matematika-előadásokkal: **Páles Zsolt** (Debreceni Egyetem) *Maximum tétel általánosított konvex függvényekre*, **László Szilárd** (Kolozsvári Műszaki Egyetem), **Kassay Gábor** (BBTE), **Cornel Pintea** (BBTE) *Monoton operátorok speciális sűrű halmazokon*, **Pintér Miklós** (Budapesti Corvinus Egyetem) *Egyensúlyok nagy játékokban*, **Illés Tibor** (Budapesti Corvinus Egyetem), **Rigó Petra Renáta** (Budapesti Corvinus Egyetem), **Török Roland** (Budapesti Corvinus Egyetem) *Általánosított széles környezetes belsőpontos algoritmus elégséges LCP-re*, **Rigó Petra Renáta** (BCE), **Darvay Zsolt** (BBTE) *Horizontális lineáris komplementaritási feladatok, szimmetrikus kúpok Descartes-szorzata felett*, **Darvay Zsolt** (BBTE), **Rigó Petra Renáta** (BCE) *Prediktor-korrektor belsőpontos algoritmus új keresési iránnyal*, **Németh Sándor** (BBTE) *Kölcsönösen poláris aszimmetrikus vektornormák*.

Délután a **Varga Csaba** emlékének szentelt szekció következett, amely **Kristály Sándor** (BBTE, Óbudai Egyetem) *Varga Csaba tudományos munkássága* című plenáris előadással kezdődött. Ezt követően ebben a szekcióban az alábbi előadások hangzottak el: **Németh Sándor Zoltán** (University of Birmingham), **Orizon Pereira Ferreira**, **Jinzheng Zhu** *Hiperbolikus konvexitás*, **Farkas Csaba** (Sapientia EMTE), **Kristály Sándor** (BBTE, Óbudai Egyetem), **Varga Csaba** (BBTE) *Kritikus Kirchhoff-egyenletek*, **Mezei Ildikó Iлона** (BBTE), **Varga Csaba** (BBTE) *Multiplicitási eredmények kvázilineáris sajátérték-feladatokra nemkorlátos tartományokon*, **Mester Ágnes** (BBTE, Óbudai Egyetem), **Peter Ioan Radu**, **Varga Csaba** (BBTE) *Hardy-típusú egyenlőtlenségek Finsler-sokaságokon*, **Vas Orsolya** (BBTE), **Lisei Hannelore** (BBTE), **Varga Csaba** (BBTE) *Inhomogén elliptikus egyenletek megoldásának lokalizálása*, **Bandi Árpád** (Matlap) *Emlékeim dr. Varga Csabáról*, **Farkas Miklós** (Mircea Eliade Főgimnázium) *Emlékeim Varga Csaba középiskolás éveiről*.

November 13-án este a konferencia a **Farkas Gyula-emlékérem** átadási ünnepségével folytatódott. Az emlékérem olyan, általános iskolában vagy középiskolában oktató matematika vagy informatika szakos tanár kaphatja, aki tevékenységével jelentősen hozzájárult a matematikai vagy informatikai ismeretek terjesztéséhez, és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményeket ért el. A 2021-ben díjazottak: **Ghevárd Júlia** informatika-tanár (Kolozsvár), **Tamási Csaba** matematikatanár (Csíkszereda), **Zsombori Gabriella** matematika-tanár (Csíkszereda). A laudációkat **Soós Anna** és **András Szilárd** olvasta fel. Összesen 28 előadás hangzott el, és 75 regisztrált résztvevője volt a rendezvénynek.

A konferencia a nemrég elhunyt kollégák sírjának meglátogatásával zárult Györgyfalván, illetve a Házsongárdi temetőben, **Kása Zoltán** vezetésével.

A fentiekén kívül tagtársaink részt vettek az EME külső kutatási programjában, illetve a Fiala Műszaki Tudományos Ülésszakán, ezáltal ápolva az együttműködést az EME Műszaki Tudományok Szakosztályával.

A szakosztály vezetősége: **Robu Judit** elnök, **Makó Zoltán** alelnök, **Darvay Zsolt** titkár.

7. Az **Agrártudományi Szakosztály** a 2021-es évre kevesebb rendezvényt tervezett a világjárvány miatt, mint a korábbi években. A szakosztály közgyűlését február 5-én tartották meg online formában a Google Meet platformon. Sajnos a közgyűlésen kevesen vettek részt, ami részben a tagok életkorával és informatikai készségeikkel magyarázható. A jelenlevők

megbeszélték a 2020-as év tapasztalatait, és feltérképezték azon lehetőségeket, amelyekkel a szakosztály létszámát és tevékenységeit gyarapítani lehetne.

A szakosztály társszervezésével a május 28–29. időszakban valósult meg a *VI. erdélyi kertész és tájépítész konferencia*, amely keretében a hazai és külföldi előadók munkái (előadások és poszterek) öt tagozatba lettek csoportosítva. A konferenciáról a következő linken lehet olvasni részletesebben: <https://ms.sapientia.ro/hu/kutatas/konferenciak/vi-erdelyi-kerteszes-es-tajepitesz-konferencia>.

Egyes szakosztályi tagok hozzájárultak a július 12–16. időszakban megvalósuló moldvai tanulmányúthoz, amely során a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központban tanuló agrármérnöki szakos hallgatói a szakspecifikus hagyományokhoz igazodva, igen változatos termőhelyek (agroökológiai adottságok) jellegzetességeit, és ezeken sikeresen alkalmazható sajátos természetstechnológiai eljárásokat ismerhettek meg, ugyanakkor lehetőségük adódott arra, hogy a szakmában kiemelkedő tevékenységet felmutató intézeteket, farmokat látogassanak meg.

Kapcsolódva az *Iránytű az élhető jövőhöz* témájú, Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2021-es rendezvénysorozathoz, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Agrártudományi Szakosztálya, valamint a Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesület, karöltve a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertész-mérnöki Tanszékével, valamint az illyefalvi LAM Alapítvánnyal, mint társszervezők 2021. december 10-én megszervezték az *Agrártudomány az élhető jövőhöz* témájú, *XVII. agrártudományi konferenciát*.

A tervezettel ellentétben a konferencia online térben valósult meg a Google Meet alkalmazás révén. A teljes rendezvény megtekinthető az EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesületének YouTube-csatornáján.⁹⁰

A tudományos ülésszokról több ismertető/tudósítás készült az írott és online médiában (Maszol, Háromszék stb.).

A szakosztály vezetősége: **Nyárádi Imre István** elnök, **Fazakas Csaba** alelnök, **Lázár László** titkár.

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek, akárcsak a szakosztályok, fontos pillérei az EME-nek, hiszen különböző régiókat kapcsolnak be a tudományos vérkeringésbe, ezáltal hozzájárulva ahhoz, hogy a kutatómunka, a tudományművelés és -népszerűsítés a nagy egyetemi központokon kívül is eredményes lehessen. Rendezvényeiket általában a helyi civil szervezetekkel, önkormányzatokkal karöltve szervezik, így azok a regionális igényeket is szem előtt tartják, s az anyagi háttérrel is igyekeznek közösen megteremteni. Munkájuk által újabb ígéretes lehetőségek tárulnak fel mindazon fiatal kutatók előtt, akik szülőföldjükön szeretnék tudásukat kamatoztatni, itt szeretnének bekapcsolódni a tudományos életbe. A fiókegyesületek tevékenységét a települések betürendjében tüntetjük fel.

Az aranyos-vidéki fiókegyesület október 23-án Pálffy Mór-emlékülést és -emléktábla-avatást szervezett Bágyonban a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Földtani Szakbizottságával, Várfalva község polgármesteri hivatalával és a Koch Antal Földtani Társasággal partnerségben.

⁹⁰ *XVII. agrártudományi konferencia: Agrártudomány az élhető jövőhöz*, 2021.12.10. EME (<https://www.youtube.com/watch?v=ri62M3V5eJA>).

A fiókegyesület az elmúlt évben is bekapcsolódott a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozatba. November 26-án a Jósika Miklós Elméleti Líceum épületében zajlott a *Mindennapi élet Aranyos-vidéken a kommunizmus korában* témájú kiskonferenciája, melyen 20 személy vett részt személyesen, és 16-18 személy követte a Facebook-csatornán az előadásokat, melyeknek közvetítését **Péter Erzsébet** informatikus tanárno tette lehetővé. A konferenciát **Fodor Attila** fiókegyesületi elnök vezette le, a következő előadások hangzottak el: **Bálint Róbert Zoltán**: *Egyházi élet a kommunizmus korában*, **Fekete Béla**: *Mindennapok bágyoni fényképeken*, **Keszeg Vilmos**: *Elmondott és elhallgatott történetek a kommunizmus korában*. A Jósika Miklós Elméleti Líceum tanulói is tartottak előadást: *Kutatási beszámoló: Mindennapok a gyárakban és „a földeken”*. A kutatócsoport tagjai: **Manases Zselyke**, **Mihályfalvi Csongor**, **Szabó Iringó**, **Szél Zsuzsa**, **Tőkés Anikó**.

A fiókegyesület elnöke **Fodor Attila**, titkára **Máthé Hajnal**.

A gyergyószentmiklósi fiókegyesület februárban és márciusban két könyvbemutatót tartott.

Február 25-én **Kolozsvári András** (B. Kovács András) Sepsiszentgyörgyről bemutatta *Szarvascsoda, avagy adjátok vissza a magyar verset a lírának* című verseskötetét, a Mark House Könyvkiadó gondozásában. Március 18-án **Székely Zsolt** sepsiszentgyörgyi egyetemi docens bemutatta *Emlékeim* című könyvét a Státus Könyvkiadó gondozásában. A könyv **Székely Zoltánnak**, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum volt igazgatójának az önéletrajzát és szakmai levelezését tartalmazza.

A szárhegyi falunapok során **Garda Dezső** bemutatta 2021-ben megjelent könyvét, melynek címe *Székelyföld az 1918. év végi román hódítástól az Országos Magyar Párt megalakulásának időszakáig. Impériumváltás Gyergyóban* címmel. Ugyanezt a könyvet bemutatta szeptember 3-án Maglód városában és szeptember 25-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán. Október 5-én, 6-án és 7-én Gyergyószentmiklóson, Gyergyóalfaluban és Gyergyószárhegyen **Süli Attila** magyarországi hadtörténész mutatta be gróf Mikó Mihály életéről írt könyvét, aki 1848-ban Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek alkirálybírója volt.

A fiókegyesület is bekapcsolódott *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozatba november 8–9-én a *Forradalmak és szabadságharcok Erdélyben és Székelyföldön* című konferenciával.

A Gyergyószentmiklósi Városi Könyvtárban tartott rendezvényen 20 személy vett részt. Betegség miatt sajnos több előadó sem lehetett jelen személyesen, ezért az ő előadásukat felvételtől láthatták az érdeklődők. A rendezvény első napján a Rákóczi-kort és az 1848-as eseményeket elevenítették fel, a második napon főként az 1956-os eseményekkel és a forradalomhoz csatlakozó erdélyiek meghurcoltatásával kapcsolatban hangzottak el előadások. A konferencián köszöntőt mondott **Lukács Bence**, Magyarország csikszeredai főkonzulja.

Garda Dezső, nyugalmazott gyergyószentmiklósi előadótanár *A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc Erdélyben, Székelyföldön és Gyergyóban*, illetve *Az 1848-as évi forradalom és szabadságharc erdélyi, székelyföldi és gyergyói vonatkozásai* címmel tartott előadást, **Komán János**, nyugalmazott maroshévízi tanárnak *Az ágyúöntő Bodor Ferenc „tudományos munkássága”* című előadása hangzott el. **Süli Attila** őrnagy, hadtörténész *Ismét magyar zászló alatt Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1849 elején* című előadását az októberi könyvbemutató alkalmával vették fel. **Dávid Gyula** irodalomtörténész *Az 1956-os forradalom erdélyi eseményei*

című előadását és **Cseke Péter** irodalomtörténész, eszmetörténész, nyugalmazott egyetemi tanár *Páskándi Géza szabadságharca 1956 előtt és 1963 után* című előadását is felvételről tekinthette meg a közönség. **Kozma Csaba**, a Polis Könyvkiadó szerkesztője *A fekete kéz. Adalékok a marosvásárhelyi és a gyergyószárhegyi fiatalok szervezetéhez* címmel tartott előadást. **Benkő Levente** történész, a Művelődés folyóirat főszerkesztője *Egyazon közösségben, külön utakon. A romániai magyar értelmiségi elit és az ifjak 1956 őszén* témában tartott előadást. **Tófalvi Zoltán** történész *Szilágyi Árpád 1956-os forradalma* c. dolgozatát **Bajna György** mutatta be, **Szilágyi Árpád** jelenlétében. A konferencia második napján **Garda Dezső** egy harmadik előadást is tartott: *Törvénytervezet az 1956-os évi szabadságharc romániai áldozatainak kárpótlására vonatkozóan* címmel. A délután folyamán kiértékeltek a bemutatott előadásokat. A konferencia teljes anyaga továbbra is megtekinthető a Gyergyó Tv Youtube-csatornáján.

A fiókegyesületi elnöke: **Garda Dezső**.

A marosvásárhelyi fiókegyesület tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkát. Akik tudományos tevékenységet végeznek – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de az I. szakosztályból is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület november 27-én – A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 20. fórumához kapcsolódóan és a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülettel közösen – *Maros megye és Marosvásárhely történetéből* címmel szervezett tudományos videokonferenciát, amelyen nyolc előadó (hét marosvásárhelyi és egy budapesti történész) tartott előadást, és – változó létszámában – mintegy 15-20 személy vett részt a rendezvényen. A konferencia programja az EME eseménytárában olvasható.⁹¹ Az előadások szerkesztett változatait egy tanulmánykötetben kívánják megjelentetni. A fiókegyesület szakmai szempontból aktív tagjai részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nemcsak – a pályakezdő fiataloknak nyújtottak szakmai tanácsadást.

A fiókegyesületi titkára: **Simon Zsolt**.

A sepsiszentgyörgyi fiókegyesület az elmúlt évben két konferenciát szervezett: egyet áprilisban és egyet decemberben. Mindkét rendezvényen társszervezői szerepet töltött be.

Április 29-én a fiókegyesület a Debreceni Akadémiai Bizottsággal közös online konferenciát szervezett a DAB kezdeményezésére. A konferencia tudományterülete: közgazdaságtan, címe: *Regionalitás és fenntarthatóság*. Társszervezők voltak még: a DAB Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottsága, a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kara, a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézete, a Partiumi Keresztény Egyetem és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem. A konferencia moderátora **Kiss Marietta** volt, köszöntőt mondott **Bitay Enikő** akadémikus, az EME főtítkára és **Páles Zsolt** akadémikus, a DAB elnöke.

⁹¹ A konferencia programja: <https://www.emc.ro/web/guest/esemeny/-/tartalom/mtnc-2021--maros-megye-es-marosvasarhely-tortenetebol-334916>

A Fenntarthatóság szekció levezető elnöke **Bíró Boróka Júlia** volt, a szekcióban a következő előadások hangzottak el: **Bíró Biborka Eszter** (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar): *A fenntartható befektetések térnyerése, Szakály Zoltán* (Debreceni Egyetem): *Fenntartható és egészséges táplálkozás. Hogyan érhető el viselkedésváltozás a fogyasztóknál?*, **Bíró Boróka Júlia**, (Sapientia EMTE, Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központ): *Egy székelyföldi regionális online étel-házhozszállítási rendszer elemzése. Lehetőségek és veszélyek koronavírus idején*, **Kiss Marietta** (Debreceni Egyetem): *A fenntartható értékrend megjelenése debreceni egyetemisták körében*, **Bakos Levente** (Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar): *Decentralizált vállalati döntéshozatal és fenntarthatóság.*

A Regionalitás szekció levezető elnöke **Szakály Zoltán** volt, és a következő előadásokra került sor: **Balla Emese** (Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar): *A vidékfejlesztési támogatások regionális megoszlása Romániában*, **Kósáné Bilanics Ágnes** (Nyíregyházi Egyetem): *A Nyíregyházi Egyetem regionális szerepvállalása a gazdasági szakemberek képzésében*, **Szilágyi Ferenc** (Partiumi Keresztény Egyetem): *Regionális kutatások a Partiumban*, **Szabó Attila** (Debreceni Egyetem, Szolnok): *Szolnok 2030: egy alföldi város jövőképe.*

Kapcsolódva az *Iránytű az élhető jövőhöz* témájú, *Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2021-es rendezvénysorozathoz* a fiókegyesület az agrártudományi szakosztállyal közösen december 10-én megszervezte az *Agrártudomány az élhető jövőhöz* témájú, *XVII. agrártudományi konferenciát*. Társzervező volt még a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmérnöki Tanszéke, valamint az illyefalvi LAM Alapítvány. Célként a rendezvény az alábbiakat követte: az agrártudomány mindennapi életünkben, valamint az élhető jövő alakításában betöltött szerepének megismertetése; szakmai közösség formálása és az együttműködések elősegítése; a fiatalok tudományos érdeklődésének ösztönzése és kutatómunkába való bevonása; a magyar tudományos szaknyelv ápolása; az agráriumot elősegítő interdiszciplinaritás ösztönzése.

A tervezett program 11 szakmai előadást és egy méltatást foglalt magában. A szakmai előadások a szántóföldi és kertészeti növénytermesztés aleggységeket képviselték. Az előadók a Sapientia EMTE rendszerében képzett, tavaly végzett agrármérnökök és kertészmérnökök voltak, akik oktatóik mentori tevékenysége mellett elkészített, saját kutatási eredményeiket mutatták be.

A SARS-CoV-2 vírus okozta járványhelyzet miatt a szakmai konferenciát online térben kellett az érdeklődők széles körében megvalósítani. Ez a Google Meet alkalmazással történt. A teljes rendezvény utólag feltöltésre került az EME sepsiszentgyörgyi fiókegyesületének YouTube-csatornájára.⁹²

A konferencia eredményeként az online megvalósítás sikeres szakszerű lehetősége és a kezdő szakemberek tudományművelés iránti érdeklődésének ösztönzése emelhető ki.

A fiókegyesület elnöke: **Bíró Boróka Júlia**.

A **szilágysomlyói fiókegyesület** minden 2021-es tevékenységet a Báthory István Alapítvány és a Báthory–Bem Hagyományörző Egyesület által közösen meghirdetett **Báthory István Emlékév** címszó alatt rendezett. Sajnos 2021-ben sem sikerült a tervezett programokat maradéktalanul megvalósítani a koronavírus-járvány okán elrendelt rendelkezések miatt.

Január 22-én került sor *A magyar kultúra napja* megünneplésére online formában. Előadást tartott **Rüsz-Fogarasi Enikő** *Erdély és Somlyai Báthory István* címmel.

⁹² A felvétel itt érhető el: <https://www.youtube.com/watch?v=ri62M3V5eJA>

A március 15-i megemlékező műsort a helyi EMKE-vel, RMDSZ-szel és a Báthory István Alapítvánnyal közösen tartották.

Június 1-én, a Báthory István Könyvtár Napján könyvbemutatóra került sor: *Kuckómesék – gyerekekről, gyerekeknek*. A könyvben Mátyás király, Báthory István, illetve egyéb meghirdetett mesepályázatokra érkezett munkák és ezek gyerekek által készített illusztrációi kaptak helyet. A könyvbemutatót a kis szerzők tiszteletpéldányának átvétele, majd az Ampelopsis versszínház Áprily-emlékestje követte.

A július 5-i trianoni megemlékezést, melyet 2020-ról halasztottak a tavalyi évre, az EMKE Szilágysomlyó és környéke szervezetével közösen tartották.

Szeptember 24–26-án került sor a *XXI. pedagógus-továbbképzőre* a Báthory-napok keretében, közösen a Báthory István Alapítvánnyal és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségével (Gál Kelemen Oktatási Központtal).

Október 8–9-én tartották meg a 2020-ban elmaradt *XXVII. orvostudományi továbbképzőt* Zilahon a *XXIX. Báthory-napok* (szept. 24–26.) keretében, közösen a Báthory István Alapítvánnyal. A téma változott az előzetesen megadotthoz képest, címe: *A koronavírus árnyékában* volt.

Az október 23-i '56-os megemlékezést közösen tartották a Szilágysomlyói EMKE – Magyar házzal.

November 27-én került sor a többször halasztott Szilágyság-kutatás napjára, a MTNE keretén belül, közösen a Zilah és vidéke EME-csoporttal.

A fiókegyesület elnöke: **Széman Péter**.

A Zilah és vidéke fiókegyesület életében különösen rendhagyó esztendő volt a 2021-es év. A fiókegyesület tevékenységét nagymértékben meghatározta **Bajusz István** fiókegyesületi elnök, régészprofesszor 2021. április 28-i halála. Emiatt a május 8-ra tervezett *XVIII. Szilágyság-kutatás napja: Emlékezünk régiekről – 76 éve hunyt el Petri Mór, Szilágyság monográfusa* rendezvény megtartására nem került sor, valamint a július 11-re tervezett felavatását Petri Mór – a fiókegyesület által készítettett – síremlékének szintén egy későbbi időpontra halasztották. Mivel Bajusz István a Szilágysági magyarok IV. kötetének szerkesztésében is aktívan részt vett, átmenetileg a kötet szerkesztési munkálatai is félbeszakadtak. Kovács Kuruc János alelnök szervezésében 2021. november 27-én került sor a *XVIII. Szilágyság-kutatás napjára, Emlékezünk régiekről* címmel⁹³, a zilahi Vigadó termében. Az EME vezetőségét **Sipos Gábor** alelnök, akadémikus képviselte. A tudományos előadásokat követően 18 kétnyelvű poszteren mutatták be Petri Mór életét és munkásságát, valamint a vármegye születését, természeti, gazdasági, társadalmi, kulturális életét is. A rendezvény végén **T. Szabó Csaba** óorkutató, **Lakóné Hegyi Éva** nyugalmazott zilahi muzeológus és **Kovács Kuruc János** történész emlékezett meg **Bajusz Istvánról**, a lelkiismeretes egyetemi tanárról és a tudományszervező, iskolateremtő régészről.

Az elmúlt évben is három **Petri Mór-díjat** adtak át: **Kaszta András** (Hadad), **Varga D. István** (Szilágycseh) és **Györfi Deák György** (Zsibó) kapta a Petri Mór-díjat.

A fiókegyesület 2022-re a budapesti és a tasnádszarvadi emlékművek felavatását tervezi.

A fiókegyesület megbízott elnöke: **Kovács Kuruc János**.

⁹³ A XVIII. Szilágyság-kutatás napja konferencia programja és beszámolója: <https://www.emc.ro/esemeny/-/tartalom/mtn-2021--xviii-szilagysagkutatas-napja-emlekezes-bajusz-istvanra-334947>

Ifjúsági szakcsoportjaink

Egyesületünk 2021-ben is felkarolta, támogatta és ösztönözte a tudományos utánpótlást biztosító szakmai műhelyeket és az azok által tömörített, tudományos tevékenységre vállalkozó diákságot.

A Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesületének (KOMATE) működését a 2021-es évben is nehezítette az elhúzódó járványhelyzet. A 2020-as őszi tisztújítás után tervekkel és reményteljesen néztek egy jobb, tartalmasabb év elé, viszont a novemberi vírushullám és az azt követő állami megszorítások miatt az év további részében sem tudtak rendezvényeket szervezni. Az októberben megtartott első online gyűlés után szabadidejüket a *Házsongárd Alapítvány* segítségével töltötték. A temető látogatottabb emlékműsírjait tisztították meg és ültették be virágokkal, hogy színesebbé tegyék halottak napjára. Októberben már a gólyatábort szervezte a csapat, helyszínt is foglalva Bogártelkére, viszont nemsokára bejelentették az összes magánrendezvény betiltását, így elmaradt a tábor. Bár saját október 23-ai megemlékezést nem szerveztek, két szakosztálytagot kijelöltek arra, hogy a KOMATE-t képviselje a budapesti 1956-os Gloria Victis megemlékezésen, a Rákóczi Szövetség jóvoltából. Az otthon maradt tagok csatlakoztak a KMDT-s (Kolozs Megyei Magyar Diáktanács) által szervezett '56-os fáklyás felvonuláshoz. A november–decemberi időszakban, mint a legtöbb szakosztály, alacsony kapacitáson működött tovább a szervezet, ahol inkább az elméleti szervezésre helyezték a hangsúlyt. A karácsonyt megelőző héten kissé lazultak a megszorítások, így megtarthatták az első nagyobb, személyes jelenléttel szervezett gyűlést a KMDSZ-irodában. A gyűlés során rengeteg új ötlet született a jövőbeli érdekképviseleti és szakmai projektekről.

A Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesületének elnöke: **Sükösd Máté**.

Kutatóműhelyek

Az EME támogatja azon tudományos műhelyek tevékenységét, melyek összhangban vannak célkitűzéseivel. Továbbra is helyet biztosítunk székházunkban a Pósta Béla Egyesületnek, amely a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, és célja a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatása és az erre irányuló tevékenységek támogatása, a műemléki és muzeális értékek kutatása és megóvása, illetve az egyetemi szintű régészeti képzés és történelemoktatás elősegítése. Szintén az EME székháza ad otthont a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak is, amely rendszeresen jelentet meg matematikai szaklapot.

A Pósta Béla Egyesület – az erdélyi magyar régészek reprezentatív szervezete – keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak a tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a két intézmény közös, hosszú távú projekteken vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az EME biztosít helyet.

A Pósta Béla Egyesület emellett szorosabban együttműködött a romániai múzeumi és kutatóhálózattal is. A 2021. évi – a magyar állam és az Erdélyi Református Püspökség által finanszírozott – *10 református templom interdiszciplináris kutatása* című kutatási projekt során az egyesület kiválóan működött együtt a Csíki Székely Múzeummal, az udvarhelyi Haáz Rezső

Múzeummal, a Maros Megyei Múzeummal, a Szatmár Megyei Múzeummal és Erdély Történeti Múzeumával (Kolozsvár).

Az egyesület szervezésében a 2021-es évben tovább folytatódtak a Nagykároly–Bobáld tellen (Szatmár megye, RO), illetve a mikházai (Maros megye, RO) római katonai táborban zajló régészeti feltárások (Molnár Zsolt és Pánczél Szilamér vezetésével). A feltárási munkálatok során számos interdiszciplináris kutatási együttműködésre került sor németországi, magyarországi és romániai kutatókkal és intézményekkel.

Az egyesület részt vett a DN69–A1 autópálya bekötő szakaszának kutatási projektjében a Szatmár Megyei Múzeummal együttműködésben.

Az év során számos foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, régészetidokumentáció-készítés, valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén a BBTE keretében. Szintén folytatódott az EME Műszaki Szakosztályával közösen végzett régészeti anyagtudományos kutatás. Ismételt sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2021-es évben is sor került a régészeti tárgyú, vendég előadók által tartott előadás-sorozat megszervezésére.

2021-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvánnyal közösen a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából (Új sorozat) két újabb kötetének kiadására került sor.

A Bethlen Gábor Alap, Magyarország Kormánya és az Erdélyi Református Püspökség, a Communitas Alapítvány, a Szatmár Megyei Tanács és a Nagykárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az egyesület az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2021-ban is sikeresen megvalósította.

Az egyesület vezetősége: **Bajusz István** elnök (2021. április 28. †), **Molnár Zsolt** programvezető.

Az EME mint partnerintézmény otthont ad a **Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságot** működtető munkaközösségnek, a *Matlap* szerkesztőségének. A Társaság 1997-től adja ki a *Matlap* című, ifjúsági matematikai szaklapot, amely elsősorban általános és középiskolás diákok és tanárok számára készül, de tartalmaz feladatokat elemi iskolások számára is. A szerkesztőség munkájában iskolai és egyetemi tanárok, valamint egyetemi hallgatók is részt vesznek. A járványhelyzethez fokozatosan alkalmazkodva a lapszerkesztéssel kapcsolatos tevékenységüket sikerült ebben az évben is a korábbi évek gyakorlata szerint folytatni, évi tíz lapszámot megjelentetni. A feladatmegoldásokat beküldő diákok száma most is több százra tehető.

A Társaság évente részt vesz A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum keretében sorra kerülő matematika- és informatikakonferencia szervezésében is. A konferenciára 2021-ben, az előző évhez hasonlóan – a járványhelyzetre való tekintettel –, online formában került sor. Ebben az évben ezt a konferenciát két, 2021-ben elhunyt egyetemi professzor, Kassay Gábor és Varga Csaba emlékének szentelték. A szakmai, módszertani előadások és tanácskozások során a konferencia résztvevői méltatták a két kiemelkedő matematikus szakmai munkásságát, és ezúttal is megoszthatták tapasztalataikat, elmondhatták javaslataikat, megbeszélhették a matematikaoktatás aktuális problémáit. A legszínvonalasabb szakmai előadások megjelenésére a Társaság által kiadott lapban is helyet biztosítanak.

A Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság 2006-tól része annak a szakmai bizottságnak is, amely évente három matematika- és informatikanárnak ítéli oda a Farkas Gyula-émlékéremet, amely szakmai és pedagógiai munkásságukat elismerő életműdíj.

Tisztségviselő: **Szenkovits Ferenc** elnök.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2021-ben, stratégiai céljai megvalósítása érdekében, a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézete elsősorban az ún. hon- és nemzetiségismereti tudományok művelésére jött létre, mely néhai Jakó Zsigmond nevéhez fűződik, az ő szellemét követik a kutatóintézet munkatársai is. Az intézet igazgatói tisztségét Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja tölti be.

A Kutatóintézetnek jelenleg három osztálya van, melyek összefogják a humán és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. Az EME 2021-ben **34 kutatási programot** működtetett **12 főállású** és **51 külső munkatárs** révén.

Az elhúzódó járványhelyzet az elmúlt évben is nehezítette valamennyi munkatársunk tevékenységét, ugyanis nemcsak a forrásokhoz és a szakirodalomhoz való hozzáférés vált nehézkessé, hanem a szakmai együttműködések és a közös munka fenntartása is. Mindezek ellenére kijelenthetjük, hogy számos rangos hazai és külföldi publikáció született a tavalyi évben, folytatódtak a már elkezdett kutatások, és a mostoha körülmények ellenére újakat is sikerült beindítani.

Az intézet belső munkatársai történeti, irodalomtörténeti, nyelvészeti, írástantropológiai, eszmetörténeti és hidrotechnikai kutatásokat végeztek. Kutatási programjaik szorosan kapcsolódnak az erdélyi magyarság történetéhez, kultúrájához és fejlődéséhez (főleg történeti és nyelvészeti források feltárása által), munkájuk révén a Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila és Tonk Sándor által kijelölt vonalon haladnak.

Intézményünk számos külső kutatási projektet is támogat, a három kutatóintézeti osztály összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvos- és gyógyszerészettudományi kutatási projekteket is. Ezen kutatások többnyire inter-, illetve transzdiszciplinaritás jellegűek, egy-egy projekt több tudományág művelőit is foglalkoztatja, illetve intézményközi együttműködésre is serkent.

A 2021-es évben mintegy 51 személy (külső munkatárs) végzett 16 kutatási projekt keretében időszakos kutatómunkát. A 2020-as külső kutatási projektek átnyúltak a 2021-es évre, ezek témáit a múlt évi főtítkári jelentésbe belefoglaltuk,⁹⁴ ezért itt nem soroljuk fel, azonban az ebből származó eredmények, közlések a 2021-es évben valósultak meg. A kutatásban részt vevő

⁹⁴ <https://eda.eme.ro/handle/10598/32580>

fiatalok munkáját egyetemi tanárok irányítják, ezáltal is ösztönözve, segítve az egyetemeken zajló kutatást és a szakkörök működését.

Az alábbiakban a fent említett, három osztályban folyó kutatási programokat tekintjük át, majd kitérünk a főállású, illetve külső munkatársak eddigi megvalósításaira, illetve várható eredményeire. A kutatások szerteágazó témáit nehezebb összefogni egy csokorba, eredményeikről a kutatásvezetők beszámolóit tanúskodnak, melyek megtalálhatók az EME aktuális eredményekkel folyamatosan frissülő honlapján.

Az EME 2021. évi kutatási programjai

Az EME Kutatóintézetének három osztályában 2021-ben az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

A) A humán és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: Jakó Klára. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

1.1. Forrásgyűjtés az Erdélyi okmánytár VI. kötetéhez. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisok, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. A sorozat V. kötete (1373–1389) 2021 őszén jelent meg Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet közös kiadásában. Hamarosan kapható lesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület kolozsvári székházában.

1.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: a) a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; b) a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; c) pótlások az Erdélyi okmánytár megjelent kötetéhez.

1.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: a) az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; b) az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; c) az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

2. Fejedelemségkori források feltárása és kiadása. Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő munkálatokat végzik:

2.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése (ETA VII.). A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (Libri Regii) a kora újkori Erdély történetének legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemségkori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi köteteinél is alkalmazott szabályok

szerint folytatódik Báthory Gábor és Bethlen Gábor (1613–1629) királyi könyveinek a kivonatolása. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

2.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. E munka célja a fejedelemségkori Erdély egyik jelentős hiteleshelyén vezetett protocollumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzétevése, a Jakó Zsigmond által közzétett középkori jegyzőkönyvek sorozatainak folytatása. A 17. század végéig vezetett 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszik hozzáférhetővé a tervezett kiadványok. A sorozat első kötete (A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Kolozsvár, 2018.) 2018 tavaszán jelent meg. Jelenleg az 1591–1602 közötti bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.3. Az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2016 végén jelent meg az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2.) az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet, amely az 1600–1613 közötti periódust fedi le. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. A munka következő szakaszát a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett, Dési István, Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok által vezetett jegyzőkönyvek kivonatolása képezi (örzöhelyük: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzetük: MNL OL F2). A feldolgozandó anyag tetemes volta miatt vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korában bevezetett okleveleket feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1620-ban kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1620–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből készül, kisebb részét fogják alkotni a Dési István és Taracközi Péter requisitorok bejegyzései alapján születő regeszták. A tervezett első kötetből a Dési István, Debreceni János és Taracközi Péter levéltárosok által vezetett jegyzőkönyv 1613–1618-ban kelt bejegyzéseinek oklevélregesztái már elkészültek, jelenleg az 1619–1620-as évi bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárával együttműködésben zajlik.

2.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoryak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthory-kori kancellária szervezetének és működésének vizsgálata. Az egész korszakra vonatkozó kutatások mellett folyik a kancelláriai személyzet archontológiájának összeállítása és a 16. század végi kancelláriai formuláskönyvek vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás.

2.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében. Az intézménytörténeti/ jogtörténeti kutatás célja a felsőbbíróság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. Eddig elkészült a számadások átírása, a névmutató, a tisztségviselők névsorának jegyzéke, és megjelent egy magyar nyelvű tanulmány az intézménynek a városi vagyon védelmében betöltött szerepéről (A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme, 1584–1660), illetve egy német nyelvű tanulmány az intézmény tevékenységéről (*Zur Rechtspflege und Vermögensverwaltung im Siebenbürgen*

des 16.-17. Jahrhunderts. Fiskaldirektoren im frühneuzeitlichen Klausenburg). 2021 folyamán a direktorok által kezdeményezett közzvadás pereknek a városi törvénykezési jegyzőkönyvekben való felkutatása és adatbázisban való összesítése folytatódott. Az 1640–1660 közötti időszakra újabb 153 pert sikerült azonosítani, így a kutatásban tervezett időszakra több mint 550 perrel számolhatunk. További, főként számadáskönyvi források előkerülésével e szám növekedhet. Kutató: Pakó László.

2.7. Bűnözés a kora újkori Kolozsváron. Emberi élet elleni bűncselekmények a 17. század közepéig (2018 szeptemberétől a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). A kutatás célja a Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeitől a 17. század közepéig elkövetett és a forrásokban fennmaradt emberi élet elleni bűncselekmények számbavétele és elemzése. 2021 folyamán folytatódott a kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvek átnézése az emberölési perek azonosítása érdekében, az 1656–1660-as évekre vonatkozóan. Az újabban talált esetekkel együtt az 1570–1660 közötti időszak jegyzőkönyveiben 183 emberölési pert sikerült azonosítani. Az év folyamán született egy angol kézirat és két magyar nyelvű kézirat a családon belüli emberölések, illetve a rablógyilkosságok témájában, illetve két előadás a kocsmai emberölések, illetve a katonáknak az emberölésekben játszott szerepéről. Kutató: Pakó László.

2.8. Gyulafehérvár és a körülötte elterülő uradalom társadalma (1541–1600). A kutatás célja az erdélyi fejedelmek székvárosának és a körülötte kialakuló uradalomnak a társadalmi szempontú vizsgálata, különös tekintettel az egyházi javak szekularizációjára és az abból fakadó változásokra. A kutatás a gyulafehérvári Batthyáneumban, romániai levéltárakban (Déva, Kolozsvár, Szeben) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található levéltári fondok vonatkozó okleveleire épült. Ennek eredményeként jelent meg 2020-ban a Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében. Kutató: Gálfi Emőke.

2.9. Mezővárosi fejlődés Erdély hét vármegyéjében (1541–1600) (a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). Az erdélyi mezővárosok 16. századi történetéről, néhány nagyobb település (pl. Torda és Gyulafehérvár) kivételével, lényegében igen keveset tudunk. Minthogy levéltáraik 16. századi iratanyaga (a városvezetés által kiállított oklevelek, illetve az általuk vezetett jegyzőkönyvek) szinte teljesen elpusztult, fejlődésük főbb kérdései csupán egyéb levéltári forrásokban fellelhető szörványadatok alapján vizsgálhatók. A kutatómunka eredményeként eddig hét tanulmány készült el, és folyamatban van további három dolgozat összeállítása. Kutató: Szász Anikó.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kintüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kötetének digitalizálása. A Tár kötetének szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése lehetőséget biztosít a kétrétegű pdf-formátum

létrehozására, így a szöveg másolás után is hibátlan marad. Ezt a rendkívül aprólékos munkát az EME két kutatója végzi. 2021-ben a VI. kötet korrektúrázása a cél. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztették több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME nyelvész kutatói a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzték ki célul. 2020-ban megjelent az Aranyos vidékének helynevei című kötet. A munkaterv következő része Gyergyó vidéke településekre bontott mai magyar és történeti helynévanyagának a szerkesztése. A munkafolyamat elkezdődött. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs, szakmai tanácsadó: Murádin László (†).

6. A kortárs politikai-eszmetörténeti kutatások Az egyéni kutatás szemléleti keretét az általában vett politikai tér lehetséges módosulásainak problémaköre képezi. Az így kirajzolódó tematikus mezőt fokozatosan szűkítve a következő témák kerülnek a vizsgálódás látóterébe: a politikai szabadság beszűkülésének veszélyei, a kortárs politikai problémák (populizmus, migráció, identitáspolitikák) ezzel összefüggő vonatkozásai, valamint a képviselői demokrácia halmozódó deficitje. Az elmúlt időszak rész kutatásai a következő problémaköröket érintették: az autoritás és a lokalitás lehetséges összefüggései, a bibói és más politikaelméletek párhuzamai, a bibói politikaelméleti elemzés pszichologizáló módszere, a politikai tekintély szerepe a bibói egyensúlyfogalom kimunkálásában, a politikai tekintély lehetséges intézményes garanciái. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd-Zoltán.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majdnem minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata nemesi családok levéltári forrásai alapján, különös tekintettel a női levelezésekre és a női íráshasználat problémáira. Egyéni kutató: Papp Kinga.

8. Magyar és összehasonlító irodalomtudományi kutatások A csoport alapkutatásokat végez az irodalomtudomány területén komparatív és kontextualizáló módszerekkel. Források azonosítása, értelmezése, társadalmi-szövegtörténeti összefüggésbe helyezése a céljuk a kanonizáció különböző fokain azonosítható szerzőkkel (Petőfi Sándor, Wass Ottilia, Cseh Katalin) összefüggésben: Munkacímek: Petőfi romániai recepciója (20 század); Wass Ottiliának az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban őrzött levelezése; Cseh Katalin Napsugarban publikált versei. A projektvezető: Egyed Emese (2021. október 1. – 2022. március 31.)

9. Modern kereskedelmi és eladásmenedzsmenti mutatók azonosítása és szemléltetése gyakorlati példákon keresztül. A kutatás témája modern kereskedelmi és eladásmenedzsmenti mutatók azonosítása és szemléltetése gyakorlati példákon keresztül. A kutatási eredmények két, kereskedelemmel kapcsolatos tantárgyban kerülnének hasznosításra az oktatásban: értékesítés

és kereskedelem, illetve eladásmenedzsment. Mindkét tantárgyhoz három-három témakörben dolgoznak ki modern gyakorlati példákat, feladatokat és a kulcsszavak szótárát (magyar–román–angol nyelven). Összesen 18 gyakorlati és aktuális feladatot készítenek el, amely alapul szolgálna egy jövőbeni egyetemi szemináriumi jegyzetre/példátra. Projektvezető: Alt Mónika-Anetta (2021. október 1. – 2022. március 31.)

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. Projektvezető: Bitay Enikő.

A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése.

1.1.1. Szélmalmok kutatása és megvalósítása. A gabonaörlő szerkezetek fejlődéstörténetének kutatása: egy őrlőszerkezetet, a szélmalmot, annak újraépítését célozta meg a projekt, kapcsolatot teremtve az elméleti alapok és a gyakorlati kivitelezés között. A muzeális és turisztikai objektumként, technikátörténeti szempontból is jelentős alkotás 2020-ban valósult meg: a felsőszentiváni szélmalom újjáépítéseként, melyet egy 14 méter átmérőjű szélkerék hoz működésbe. A már meglévő szélmalom továbbfejlesztése volt a 2021-es év konkrét megvalósítása. A szélmalom kiegészítése egy önműködő meteorológiai állomással, mely a malom károsodásának megelőzésére szolgál, jelezve a mért paramétereket (a szél erősségét és irányát) a felhasználónak. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja. Kutatásvezető: Márton László.

1.1.2. Erdélyi zenélő toronyórák és harangjátékok kutatása. A projekt célja a romániai harangjátékok felkutatása, elemzése: ezek helyszínei, tervezése, kivitelezése, hangolása (akusztikai hangolási lehetőségek, módzatok) és üzemeltetése. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja. Kutatásvezető: Márton László.

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Projektvezető: Bitay Enikő.

1.2.1. Martin Lajos (1827–1897), a repülés magyar úttörő kutatója, műszaki öröksége. A műszaki hagyatékának elemzése, életének és munkásságának feldolgozása.

1.2.2. Gyenge Csaba (1940–2021) gépészmérnök, műszaki szakíró, akadémikus, professor emeritusa, az EME volt alelnöke műszaki hagyatékának feldolgozása.

1.2.3. Miklósi Kornél (1887–1963) akadémikus, gépészmérnök, a világ első, sinen járó hegesztőgépezet tervezője és elkészítője, a romániai hegesztői iskola megalapítója. Életének kutatása, műszaki hagyatékának feldolgozása.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében.

1.3.1. Székelyhíd és környéke kulturális örökségének megőrzése és turisztikai hasznosítása. Székelyhíd község megkapta a romániai gazdasági minisztériumtól az üdülőtelepi minősítést. A kutatás segíteni fogja a turizmus fejlesztését, odafigyelve, hogy ne sérüljenek a térségben található kulturális örökségek. Projektvezető: Talpas János (2021. október 1. – 2022. március 31.)

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római kori vassalakletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. Római íjászok Mikházán. Régészeti és archeometriai elemzés. A kutatás a 2011 óta Mikházán zajló régészeti feltárások révén előkerült nyílhegyeket és reflexíjtartozékokat szándékozva interdiszciplináris (régészeti és archeometriai) módszerekkel megvizsgálni. Projektvezető: Pánczél Szilamér (2021. október 1. – 2022. március 31.)

2. Árvízvédelmi építmények stabilitásának vizsgálata végeelem-eljárással. A vízépítési kutatás főképp a földgátak és töltések stabilitását vizsgálja, figyelembe véve a vízzel nem telített talaj mechanikai tulajdonságait (unsaturated soil mechanics). Kutató: Kisfaludi-Bak Zsombor

3. Anyagtudományi kutatások:

3.1. Nanoszálás szerkezetű, lapatinibtartalmú amorf szilárd diszperzió gyógyszerhordozó rendszer előállítása centrifugális szálképző eljárással. A kutatás célja: lapatinib-polivinilpirrolidon (PVP) szolid diszperzió létrehozása centrifugális szálképzéssel, valamint a lapatinib kioldódásának vizsgálata. Projektvezető: Bitay Enikő (2021. évi MTA Domus csoportos pályázat támogatásával)

3.2. A polivinilidén-fluorid szálak szerkezetek létrehozása centrifugális eljárással projekt célja polivinilidén-fluorid (PVDF)-szálak szerkezetek létrehozása centrifugális szálképzési eljárással. A centrifugális szálképzés nagy termelékenységet biztosít, mely elengedhetetlen az ipari szintű alkalmazáshoz. A hipotézis szerint az így előállított PVDF-szálak magas piezoelektromos tulajdonsággal rendelkeznek. A kutatás keretében vizsgálni kívánjuk a technológiai paraméterek hatását a keletkezett PVDF-szálak átmérőjére és kristályszerkezetére. Projektvezető: Gergely Attila. (2021. október 1. – 2022. március 31.)

4. Vegyészeti kutatások:

4.1. Egyszerű és hozzáférhető analitikai módszerek az élelmiszer-kémiában. E témán belül egyszerű és hozzáférhető analitikai módszereket közelítenek meg az élelmiszer-kémiában. Gravimetriát használnak fel alkoholos növényi kivonatok előállítási folyamatának leírására. Másrészt, refraktometriás és titrimetriás mérések határozzák meg a cukrok és C-vitamin tartalmát a különböző élelmiszerekből. Projektvezető: Csavdári Alexandra (2021. október 1. – 2022. március 31.)

5. Matematikai és informatikai kutatások. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósul meg:

5.1. Szemidefinit programozás és lineáris komplementaritás. A kutatás szemidefinit programozási, illetve lineáris komplementaritási feladatokat vizsgál belsőpontos algoritmusokkal. Új algoritmusokat vezet be a keresési irányok megváltoztatása által. Egy Java programozási nyelvben fejlesztett alkalmazás segítségével numerikus eredményeket határoz meg. Projektvezető: Darvay Zsolt (2021. október 1. – 2022. március 31.)

6. Agrártudományi kutatások

6.1. Új oltóanyagok hatásának kiértékelése szőjanövényeken. A termesztett növények szűkebb csoportja a gyökereik felületén található különféle baktériumtörzsekkel való szimbiózis

révén megoldja nitrogénszükségletét. Ennek gyakorlati következménye a költséges és adott esetben környezetszennyező tápanyag-utánpótlás mérséklése/kihagyása. Ma már ismert, hogy a sikeres szimbiózis kulcsa a megfelelő növényfaj-baktériumtörzs társítás. A természetstechnológia során célirányosan vetőmagoltással a termesztési rendszerbe juttatjuk a megfelelő baktériumtörzset. A kutatás gyakorlatilag egy tenyészedényes kísérlet végső fázisában új, hatékony oltóanyagokat szeretne azonosítani és kiértékelni, amelyek üzemi szintű technológiákban is sikeresen alkalmazhatóak. Projektvezető: Nyárádi Imre-István. (2021. október 1. – 2022. március 31.)

C) Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Osztály kutatási projektjei

1. Malondialdehid (MDA) meghatározása különböző hústermékekből HPLC-VIS-módszer segítségével. Az oxidatív folyamatok egyik fő célpontja a különböző hústermékekben található lipidek és proteinek. A lipidperoxidációs folyamat három részre bontható (iniciáció, propagáció, termináció), amelynek során első fázisban konjugált diének és triének jönnek létre, majd metastabil végtermékek keletkeznek (MDA, 4-hidroxinonenál). Ebből kiindulva, a táplálékként használt húсок és hústermékek MDA-tartalmának meghatározása fontos információ adhat a termékek minőségére vonatkozóan. Projektvezető: Fogarasi Erzsébet. (2021. október 1. – 2022. március 31.)

2. Királis ionos folyadékok szintézise és alkalmazhatóságának vizsgálata. A kutatás célja aminosav-alapú, királis ionos folyadékok szintézise vizes közegben, tetrabutylammónium-hidroxiddal történő reakció során, illetve az előállított ionos folyadékok szerkezetjellemezése, valamint alkalmazhatóságuk vizsgálata, kapilláris elektroforetikus enantiomerelválasztások során. A kutatás célja tanulmányozni, hogy az előállított ionos folyadékok mint háttérelektrolit adalékok, ciklodextrinek mellett, milyen hatással vannak bizonyos modellvegyületek királis elválasztására. Projektvezető: Szabó Zoltán-István. (2021. október 1. – 2022. március 31.)

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:

– Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András); a megjelent kötetéről az EME híreiben tájékozódhatnak: <https://eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/megjelent-az-erdelyi-okmantlyar-v-kotete-327367>

– Erdélyi okmánytár. VI. 1390–1399. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András);

– A kolozsmonostori konvent fejedelemségekori jegyzőkönyvei II. (1591–1602) (Bogdándi Zsolt);

– Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1613–1618. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 3.) (Gálfi Emőke);

– Gálfi Emőke: Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében (Erdélyi Tudományos Füzetek)

– Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

– Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.) Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

– Bűnüldözés és vagyongyarapítás. A jogügyszagatatók intézménye és számadásai a kora újkori Kolozsváron (1584–1660) (Pakó László);

– Aranka György levelezése (Biró Annamária).

A belső munkatársak eddigi, illetve várható eredményei

2021-ben belső tudományos munkatársaink összesen 32 tanulmányt, 3 könyvet, 6 recenziót jelentettek meg, 14 előadást tartottak, 11 tudományos kiadványt szerkesztettek, 5 tudományos rendezvényt szerveztek, 23 tudományos konferencián vettek részt, illetve a tudományos tevékenységekhez érdemes kiemelni, hogy 4 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézetei keretében (előadás+szeminárium). Ezenkívül kutatóink részt vettek lexikonszerkesztésben, könyvbemutatók tartásában, konzulensként együttműködtek tudományos dolgozatok megírásában, valamint más tudomány-népszerűsítő tevékenységekben.

A kutatóintézet egyes munkatársainak tevékenységét az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja is segítette/segíti, kutatásaik az EME intézményes keretein belül folytak. Ezek a projektek az MTA és az EME termékeny együttműködésének az eredményei. Az elmúlt időszakban belső munkatársaink közül hatan (Biró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke, Pakó László, Szász Anikó) részesültek az említett posztdoktori ösztöndíjban.

A kolozsvári Magyar Történeti Intézet és az Egyetemi Műhely Kiadó szervezésében március 25-én bemutatták az intézet *Erdélyi Évszázadok* elnevezésű évkönyvének IV/2019. és V/2020. évi köteteit. Az eseményen Pakó László a IV., *A levéltár rejtett kincsei. Források és értelmezések a gazdaságtörténet köréből* című kötetet értékelte. A kiadványban helyett kapott Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség számadáskönyvei a 17. század második felében* című írása is. Az évkönyv V., *Váradok, erődök, kastélyok az erdélyi régiségben* című kötet tartalmazza Kovács András művészettörténész, az EME Kutatóintézete igazgatója 2020. december 10-én, az EME-ben elhangzott előadásának szerkesztett változatát: *Bethlen Gábor fejedelem újonnan előkerült címerköve Fogarasban. Facebook-bejegyzések margójára*.

Április 22-én került sor a *Magyar–román együttélés a Kárpát-medencében és azon kívül a középkorban* című online konferenciára az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke, a MTA Magyar–Román Történész Vegyesbizottsága és az ELKH BTK Történettudományi Intézete szervezésében, a rendezvényen Hegyi Géza *A románság megtelepedésének szakaszai Erdélyben* címmel tartott előadást.

Az EME Kutatóintézetének történész kutatói (Bogdándi Zsolt, Pakó László, Gálfi Emőke) szervezték a múlt évben is a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozat Történelem szekció online konferenciáját a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetével partnerségben. Az előadások három nagy tematikai tömbre oszlottak. Az első blokkban a tavaly 800 éves jubileumát ünneplő Magyar Domonkos Rendtartomány történetére emlékeztek egy tudományos tanácskozás keretein belül. A konferencia második részében Erdély kora újkori művelődésének és társadalmának egyes fejezeit tárgyalták, új kutatási eredmények hangzottak el a régió művelődés-, egyház-, város-, intézmény- és társadalomtörténetének kérdéseiből. A harmadik részben könyvbemutatókra került sor, a Kriterion Könyvkiadó és az EME Kiadója közös gondozásában megjelent három, 19–20. századi politika-, gazdaság- és hadtörténettel foglalkozó kötet kapcsán beszélgetésre hívták a szerzőket. Bemutatásra került továbbá a Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére című, 2020-ban megjelent kötet is.

Ugyancsak a Kutatóintézet munkatársainak eredményes munkáját tükrözi az *Erdélyi okmánytár* című forráskiadvány szeptemberben megjelent V. kötetének (évkör: 1373–1389) bemutatása december 10-én Budapesten. Az esemény keretét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által szervezett *Középkori Esték* című rendezvénysorozat, helyszínét pedig – a járványügyi intézkedések miatt – rendhagyó módon a Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézete (BTK TTI) szolgáltatta. A kötet a két intézmény kiadásában jelent meg. A rendezvényen jelen voltak a kötet szerkesztői, Hegyi Géza és W. Kovács András, az EME Kutatóintézetének tudományos munkatársai. A könyvbemutató keretében Hegyi Géza előadást is tartott *I. (Nagy) Lajos király Erdélyben. A királyi itinerarium bel- és külpolitikai mozgatórugói* címmel.

A nyelvész kutatók munkája új irányt vett azáltal, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiemelten támogatja azt a helynévgyűjtő és -feldolgozó projektet, melyet a Debreceni Egyetem Onomasztikai Kutatócsoportja Hoffmann István professzor vezetésével koordinál, és amely felöleli a Kárpát-medence magyarok lakta területeinek nagyobbik felét. Azzal, hogy az MTA támogatja terveiket, új helyzet állt elő: a korábbi együttműködési megállapodásokra alapozva, 2021 decemberében egy nagy tanácskozást tartottak, több egyetem és kutatóintézet kapcsolódott a projektbe, és egységesült a kutatási szempontrendszer is. Tamás Csilla, az EME kutatója, a *Magyar Nemzeti Helynévtár Program* erdélyi projektvezetőjeként segíti a terv megvalósulását.

2020-ban elhunyt paleontológus és geológus kutatónkról, **Vremir Mátyás**ról teknőslelet neveztek el. A Hátszegi-medencében felfedezett késő kréta korú teknőst Vremir Mátyás a Magyar Dinoszaurusz-kutató Expedíció tagjaival, Botfalvai Gáborral és Rabi Mártonnal együtt kezdte leírni. A *Journal of Systematic Palaeontology* nemzetközi kiadványban angol nyelven megjelent tanulmányban bemutatott különleges teknőslelet a *Dortoka vremiri* nevet viseli.⁹⁵

Ugyancsak Vremir Mátyás eredményes munkáját tükrözi egy frissen megjelent palinológiai és geokémiai tanulmány, melynek kutatását, intézményünk képviseletében, neves hazai geológusokkal együtt végezte az Erdélyi-medence délnyugati régiójában.⁹⁶

A külső munkatársak kutatási eredményei

Az EME 2021-ben a *Regionális Tudásközpont* projekt keretében összesen 16 kutatócsoport pályázatát, munkáját támogatta. A 16 kutatási projektben összesen 51 kutató (egyetemi oktató és egyetemi hallgató, illetve doktorandusz vett részt).

Külső munkatársaink az elmúlt év során a matematika, informatika, archeometria, régészet, anyagtudományok, közgazdaságtan, gyógyszerészet, vegyészet, fizika-kémia, marketing, irodalomtudomány, gazdaságföldrajz, turizmus, műszaki tudományok, környezettudomány és agrártudományok területén végeztek eredményes kutatómunkát.

Darvai Zsolt kutatócsoportja a szemidefinit programozással és lineáris komplementaritással foglalkozott, új algoritmusok bevezetésével. Modern kereskedelemi és eladásmenedzsmenti mutatók azonosítására, valamint mindezek gyakorlati példákon keresztül való szemléltetésére irányult **Alt Mónika-Anetta** csoportjának kutatása. Magyar és összehasonlító irodalomtudományi kutatásokat végzett az **Egyed Emese** által irányított kutatócsoport. A **Talpas János** irányítása alatt dolgozó kutatócsoport Székelyhíd és környéke kulturális és turisztikai lehetőségeit vizsgálta, a térség kulturális örökségének megőrzése és turisztikai hasznosítása céljából. **Csavadári Alexandra** kutatócsoportja egyszerű és hozzáférhető analitikai módszereket

⁹⁵ A tanulmány a következő linken olvasható: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14772019.2021.2009583?journalCode=tjsp20>

⁹⁶ A cikk, melynek Vremir Mátyás társszerzője, a következő linken érhető el: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S019566712200012X?via%3Dihub&fbclid=IwAR230F_VEHpdlr-SjRUOGNneT9uMLVim2ISjCtuITb3poiEvs_upIMagiXA

használt az élelmiszer-kémiában alkoholos növényi kivonatok előállításának vizsgálatára, illetve különböző élelmiszerek cukor- és C-vitamin tartalmának meghatározására. **Gergely Attila** és munkatársai polivinilidén-fluorid (PVDF)-szálas szerkezetek létrehozását kutatták nagy termelékenységű centrifugális szálképző eljárással. A **Nyárádi Imre-István** irányította projekt keretében új, hatékony oltóanyagok alkalmazásának fejlesztésével és hatásuknak tanulmányozásával foglalkoztak, hogy a költséges tápanyag-utánpótlást lehessen ezzel kiváltani. **Szabó Zoltán-István** csoportja ionos folyadékok előállítását vizsgálta, illetve ennek alkalmazhatóságát modellvegyületek királis elválasztására. **Fogarasi Erzsébet** és csoportja a malondialdehid (MDA) meghatározását vizsgálta különböző hústermékekből, mely fontos információt adhat a termékek minőségére vonatkozóan. **Pánczél Szilamér** kutatócsoportja a mikházi íjleletek régészeti és archeometriai elemzése során megállapította, hogy a csontból készült reflexíjtartozékok a helyi csontműves műhely termékei, és erdélyi viszonylatban is ritkaságnak számítanak, a vasból készült nyílhegyek pedig a korábban elemzett vassalakmin-ták és a kutatás keretében elvégzett XRF-vizsgálatok révén a helyi kovácsműhelyek termékeiként kezelhetők. **Bitay Enikő** interdiszciplináris kutatócsoportja nanoszálas szerkezetű, lapatinibtartalmú amorf szilárd diszperzió gyógyszerhordozó rendszer előállítására irányult, centrifugális szálképzéssel, valamint a lapatinib kioldódásának vizsgálatára.

A múlt évben is folytatódtak a technika- és ipartörténeti kutatások (a szélmalmok felmérése és fejlesztése, az erdélyi zenélő toronyórák és harangjátékok felkutatása és elemzése, a vasúti sínek hegesztéstörténete, Kolozsvár vasútállomásának története), valamint a hazai műszaki egyéniségek hagyatékainak kutatása.

A felsorolt kutatások eredményeit a 2020/21-es év során 20 (8+12) tudományos konferencián ismertették, illetve tervezik ismertetni. Létrejött, illetve előkészülőben van 24 tudományos publikáció (4 IF-os), 2 könyv, illetve 7 szakdolgozat, segédlet, tudomány-népszerűsítő és egyéb publikáció (közlemény).

Külön említésre méltó, hogy a külső programok esetében a tudományművelés oktatóműhelyeiről is beszélhetünk, hiszen a kutatások egyetemi oktatók irányítása mellett, de fiatal kutatók bevonásával folytak/folynak, elősegítve ezzel az egyetemi kutatómunkát egyfelől, a szakosztályi kutatómunkát másfelől. Ez a fajta együttműködés tulajdonképpen az EME-t gyakor létrehívó szándék egyik fontos elemének beteljesítése is.

A külső kutatási megbízatások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján. Kutatási tevékenységet az egyes szakosztályok keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóokban tájékozódhatunk.

Az intézetünkben folyó kutatómunkát más tudományos műhelyekkel és intézményekkel kötött együttműködési megállapodások is elősegítik, hiszen gyakran a partnerintézetek gondozzák a kutatót és feldolgozásra váró iratokat, jegyzőkönyveket, levéltári forrásokat. Ezek az együttműködések, kapcsolatok nyomon követhetők a közös kiadványokban, rendezvényekben, szakmai fórumokon is.

Kutatási programjaink támogatói voltak a múlt évben: a Magyar Miniszterelnökség (a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.), a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus szülőföldi és magyarországi ösztöndíjpályázata, a Nemzeti Kulturális Alap, a Budapesti Műszaki Egyetem, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése. Információs és Dokumentációs Központ

A Rhédey-házban levő központi könyvtár állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasznáskiadás-gyűjteménye is. A könyvtár CD- és DVD-gyűjteménye az oktatást szolgáló anyagokból áll (repertóriumok, adatbázisok szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet elérni. Ugyancsak ide kerülnek a kurrens folyóiratok, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldik a többi könyvtárakba.

Január elejétől július 1-ig, a fertőzésveszély megelőzése, elkerülése végett újból szünetelt a könyvtári szolgáltatás, illetve a könyvtári fogadóprogram rövidebb időtartammal működött. Könyvtári szolgálat működött a Rhédey-, valamint a Jordáky-házban, szigorú higiéniai előírások betartásával. Az olvasóterem használata, a kölcsönzés előzetes telefonos vagy elektronikus egyeztetés alapján volt lehetséges.

A központi könyvtárat 2021-ben 81 regisztrált olvasó használta.

A titkárság segítségével a tagtársak folyamatosan értesítést kaptak a honlapon és hírlevélben a koronavírus-járvány ideje alatt szabadon hozzáférhető adatbázisok, szolgáltatások elérhetőségéről.

A könyvtár az elmúlt év során is igyekezett a felsőoktatást segíteni azzal, hogy az állományban levő kötelező szakirodalmat kölcsönadta a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár munkatársainak digitalizálás céljából.

2021-ben a könyves szakma rendezvényei, a könyvvásárok a járványügyi szabályok betartásával meg lettek tartva, így az EME júniusban a **10. Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten**, augusztusban a *Kolozsvári Magyar Napok* rendezvénysorozaton, valamint szeptemberben Budapesten a **92. Ünnepi Könyvhéten**⁹⁷ vehetett részt, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés

Az elmúlt év során 575 könyvet és folyóiratot vettek leltárba a központi könyvtárban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába.

A központi könyvtáros otthoni feladata volt a régi, kézzel írott leltárkönyvek elektronikus formába való átírásának folytatása, mely feladat során 1300 tétel bevezetésére, az adatok ellenőrzésére és a könyv raktári jelzetének a leltárban való jelölésére került sor. A 2021–2022-es tanév első félévében a Rhédey-ház könyvtára 3 gyakorlatozó diákot fogadott, feladatuk lévén fejenként 250 tétel digitalizálása a régi leltárkönyvekből. Segítségükkel az elektronikus leltárkönyv még 750 tétellel gyarapodott, így összesen 2050 cím lett digitalizálva az elmúlt év folyamán.

A központi könyvtár látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelezpéldányok elküldését. A koronavírus-járvány miatti korlátozások megnehezítették a cserekiadványok, tiszteletpéldányok eljuttatását

⁹⁷ <https://www.eme.ro/en/hir/-/tartalom/az-eme-kiadvanyai-a-92-unnepi-konyvheten-323290>

is a megfelelő intézményekhez, magánszemélyekhez. Így az elmúlt év folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból 2298 kötetet ajándékoztak vagy adtak át tiszteletpéldányként különböző intézményeknek, iskoláknak és vendég előadóknak, valamint a szerzőknek. A cserpartnereknek 1655 kiadványt postáztak vagy adtak át személyesen vagy megbízott személy által. Ebben az évben 37 személy fizetett elő az Erdélyi Múzeum folyóiratra, melynek első három számát átvehették postai küldeményként vagy székházunkban személyesen.

Legfontosabb cserpartnerek: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Erdélyi Református Egyházkerület, Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Kovászna Megyei Művelődési Központ, Kriza János Néprajzi Társaság, Csíki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Teleki Téka Alapítvány, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Komp-Press Kiadó, Szilágy Megyei Történelmi és Szépművészeti Múzeum, „Arheologie” Egyesület (Brassó), Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE – Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK – Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, ELTE – Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, Magyarország Főkonzulátusa (Kolozsvár), METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jós András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), GWZO Leipzig, Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS), Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum stb.

Magánszemélyek is adományoztak köteteket a könyvtárnak: Bartos-Elekes Zsombor, Benő Attila, Bilibók Botond Levente, Boros Loránd, Botár István, Egyed Emese, Gaal György, Garda Dezső, Karácsonyi Károly, Karczag Ákos, Kicsi György, Kontra Miklós, Lukács Ferenc, Málnási Ferenc, Márton László, Dr. Molnár B. Géza, Monok István, Ördög I. Béla, Robert Offner, Péter H. Mária, Solymosi László, Szabó József, Szabó T. Attila, Szabó Tibor, Szegedi Edit, Székely Zsolt, Szép Gyula, Szöcs Katalin, Varga P. Ildikó, Zimányi Magdolna, Zsigmond Győző. Az adományokat ezúton is köszönjük.

A Jordáky-könyvtár

A tavalyi év első felében a járványhelyzet miatt a Jordáky-könyvtárban is szünetelt a szolgáltatás, a Jordáky könyvtárosa is otthoni munkavégzésre kényszerült. Július 1-e és szeptember 27-e között megbízását a központi EME-székházában folytatta, végezve a feldolgozatlan kötetek katalógizálását, és sikerült 366 újabb kötetet bevezetni az online katalógusba.

A 2021/2022-es egyetemi tanév kezdetén, szeptember 27-én újra megnyitotta kapuit a tomboló koronavírus-járvány ellenére, bár az azóta eltelt rövid időszakban kevesen látogatták a könyvtárat, előzetes bejelentkezés alapján, kb. 6 személy fordult meg ott. Az EME új szabályzata értelmében csak zöld igazolvánnyal rendelkező látogatók látogathatják a könyvtárat. A Jordáky-könyvtár állománya 40 új kötettel gyarapodott.

A Lakatos utcai ingatlanban levő könyvtárban és kéziratárban változatlanul nagy gondot okoz a gyarapodó anyag raktározása. Az újabban beérkezett könyvadományokat részben már sikerült elhelyezni és a kutatók rendelkezésére bocsátani. Erre azért is adódott lehetőség, mert a Szegedi Egyetemi Könyvtár adományaként 2019 végén érkezett, Mohács előtti oklevélmásolatokat és mikrofilmeket a pincében helyezték el, a könyvtári duplum példányokkal együtt.

A helyszíre az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kéziratári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával beszerzett raktári állványzat nagyrészt megtelt, így a továbbiakban csak kisebb hagyatékok/letétek elhelyezése lehetséges.

Az elmúlt időszakban a gyűjtemény **Egyed Emese** I. szakosztályi elnök révén értékes adománnyal gyarapodott. **Lászlóffy Aladár** hagyatékának töredékeként került a Kéziratárba **Varró Dezső** református lelkész és költő iratanyagának egy része.

Lőrincze Péter édesapja, **Lőrincze Lajos** hagyatékából adományozott a könyvtárnak kéziratos és nyomtatott anyagot. A Szabó T. Attila által írott leveleket a Kéziratárban levő hagyatékok kiegészítéseként helyezték el a levelezések közé, a különnyomatok pedig az ilyen jellegű gyűjteményt gazdagítják. Az adományokat köszönjük.

Adatbázisok

Az EME könyvtáraiban 2021-ben az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) égisze alatt működő Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával több fizetési adatbázis is elérhető volt. Ugyanakkor a kutatás elősegítésére a kutatók és a könyvtárakat látogatók számára az EME a lehetőségekhez mérten további adatbázisok használatára fizetett elő.

Az Akadémiai Kiadó által működtetett honlapok közül a MeRSZ (Akadémiai Kiadó) (<https://mersz.hu/>) és az Akadémiai Kiadó Szótárai (<https://www.szotar.net/>) voltak elérhetőek. A Szaktárs portál (<https://www.szaktars.hu/>) keretében az Attraktor Kiadó, a Balassi Kiadó, a Gondolat Kiadó, Kalligram Kiadó, Kortárs Kiadó, Kriterion Kiadó, a Kronosz Kiadó, L'Harmattan Digitális Adatbázis, Mentor Kiadó, Napvilág Kiadó, Osiris Kiadó, Szent István Társulat és SzakKönyvTár (Tinta Könyvkiadó) kiadványaihoz lehetett hozzáférni.

Ezenkívül elérhető volt a Tinta Könyvkiadó SzóTudásTár (<https://szotudastar.hu/>), a Szaktudás Kiadó (<https://www.szaktars.hu/szaktudas/>), a Typotex Interkönyv (<https://edu.interkonyv.hu/>), illetve a Kossuth Kiadó (<https://zeusz.kossuth.hu/>) adatbázisa.

Az Arcanum Digitális Tudománytár (<https://adtplus.arcanum.hu/>) és az Akadémiai Digitális Archívum (<https://www.szaktars.hu/akademiai>) is szabadon hozzáférhető volt.

III. Az Erdélyi digitális adattár és az EME elektronikus könyvtárának működése és fejlesztése

Az Erdélyi digitális adattár (EDA)

Az EME digitális szolgáltatása az évek során több fejlesztésen ment keresztül, kezdetben az EME statikus portálján, majd 2005-től az EME dinamikus honlapján folyamatosan jelentek

meg a digitalizált tartalmak azt követően, hogy szervezetté váltak a digitalizálási munkálatok. A digitális tartalmak sokszínűségére való igény hívta életre 2009-ben, az EME megalakulásának 150. ünnepi évében, az első gyűjteményes repozitóriumunkat, DSpace-rendszerben kiépítve, az *EME adattára* néven. A digitalizált anyagok számának gyors növekedése vetette föl a gyűjtőrepozitórium-szolgáltatás fejlesztését, melyet az EME 2011-ben *Erdélyi digitális adattár* néven alakított ki,⁹⁸ és azóta is folyamatosan bővít és fejleszt. A repozitórium nyílt hozzáférést biztosít a feltöltött anyagokhoz, így egyrészt lehetőséget nyújt a tudományos munkák szélesebb körben való terjesztésére, másrészt segíti, megkönnyíti a kutatók dokumentációs munkáját. Emellett az EDA a feltöltött anyagok biztonságos megőrzését is lehetővé teszi. A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, gyűjteményeket, régi kiadványainkat, mind a legfrissebb szakirodalmat, kutatási eredményeket és az egyesületi rendezvények dokumentumait.

2019-ben a Magyar Tudományos Művek Tára Repozitóriumminősítő Szakbizottsága az Erdélyi digitális adattárat minősített repozitóriumnak értékelte.

2020-ban a DSpace felülete jelentős fejlesztésen ment át, 2021-ben jelent meg a 7. verzió. Mint ismeretes, a DSpace nyílt forráskódú rendszer szabadon fejleszhető, ebben a fejlesztésben intézményünk is részt vállalt az elmúlt években, segítve az új verzió mielőbbi megjelenését.

Az EDA jelenleg kilenc egységből (tárból) áll, melyek folyamatosan bővülnek, tavaly a következő tételekkel gazdagodott:

Az Erdélyi Múzeum folyóiratnak az alábbi kötetei kerültek be az elmúlt évben az EDA-ba: 2020/4, 2021/2, 2021/3 kötetek (s az ebben lévő tanulmányok külön is). A folyóirat összes digitalizált kötetét sikerült metaadatokkal is ellátni. Folytatódott az Erdélyi magyar szótörténeti tár VI. kötetének feltöltése (201–300 old.).

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat következő kötetével gyarapodott adattárunk: 287. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Az eddig megjelent ETF-eket sikerült metaadatokkal is ellátni (a tanulmánykötetek esetében a tanulmányokat is egyenként).

Az Emberek és Kontextusok sorozat 14., Miklós Alpár: *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányáiban* (18–19. század) kötete is bekerült az adattárba.

Az Acta Materialia Transylvanica folyóirat 2021/1., 2021/2. füzeteti váltak elérhetővé magyar és angol nyelven is. A Műszaki Tudományos Közlemények 14. (teljes kötet+12 tanulmány) és 15. (teljes kötet+21 tanulmány) kötete is hozzáférhető az EDA-ban.

Az Erdélyi Történelmi Adatok sorozat IX. 2. Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei II. 1659-1707* kötete is megtalálható az EDA-ban.

Ezenkívül hét önálló kötet is felkerült adattárunkba:

- Vikár Béla (s.a.r., bev., jegyz. Varga P. Ildikó): *„Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 éven keresztül”: Vikár Béla levelei.*
- Berki Tímea: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1970–1980.*
- Lakatos Róbert: *Dokumentumfilmes hatások a játékfilmben.*
- Egyed Emese: *„Levéllé válva”. Ujfalvi Krisztina verselő körben (1795-1798).*
- Kelemen Lajos (s.a.r. Sas Péter.): *Napló I. (1890–1920).*

⁹⁸ Bitay Enikő: *Az Erdélyi Digitális Adattár*. MTM, Budapest, 60/5. 2013. 203–216 p. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/568/10554>

– Gáll Erwin, et. al: „*Daciától Ultransilvániáig*”. *A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai (3/4–12/13. század)*.

– W. Kovács András: *Magyar vonatkozású oklevélközlések Romániában*.

A Műszaki Tudományos Füzetek közül a következő kötet vált elérhetővé: 15. Harangos Katalin, Kakucs András: *Valószínűségszámítás és statisztika a mérnöki gyakorlatban*.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek 14. kötete: Miholcsa Árpád: *Erdély napórái* című kötet és 15. Jancsó Árpád: *A Temesvár–Lippa–Radna helyi érdekű vasút története* című kötet érhető el adattárunkban.

A Letöltés sorozatból a következő kötet vált elérhetővé online: 6. Maksa Gyula: *Képregények kultúrákői áramlatokban*.

Az emlékkönyvek közül a következőket sikerült digitalizálnunk és metaadatokkal is ellátnunk:

– Bartha Katalin Ágnes, Biró Annamária, Demeter Zsuzsa, Tar Gabriella-Nóra: *Hortus amicorum: köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére*.

– Tankó Attila, Péter Mihály: *Genersich Antal emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából*.

– Sipos Gábor: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*.

– Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*.

Az intézményi emlékkötetek közül két kötetet sikerült digitalizálni és metaadatokkal is ellátni: Péter Mihály, Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége* című kötetét, valamint Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve* című kötetét.

A konferenciakötetek közül a következőkkel bővült az EDA:

– Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelvelirási modellek* (kötet+7 tanulmány)

– Benő Attila, Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia* (kötet+25 tanulmány)

– Biró Annamária, Egyed Emese (szerk.): *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai* (kötet+25 tanulmány)

Az EME-évkönyveket sikerült digitalizálni 1859-től egész 1943-ig, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vándorgyűlések sorozatát pedig 1906-tól digitalizálni egészen 1944-ig (ez 18 kötetet jelent). A továbbiakban sor kerül ezek feldolgozására és metaadatolására is.

Plakátok, programfüzetek, beszámolók, dokumentumok

A felsoroltak mellett néhány konferencia plakátja is elérhetővé vált online: a 20. *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozat plakátjai, a XXVI. *Fiatalkorú Műszakiak Tudományos Ülésszak* négy plakátja (rendezvényhirdető, plenáris előadók, kiskoncert). A 26. *Fiatalkorú műszakiak tudományos fóruma ismét virtuális térben került megrendezésre* című beszámoló (képmelléklettel), illetve *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 20. fórum. Tudomány: iránytű az éltető jövőhöz – fényképes beszámoló*. Ugyanakkor a 2020-ban megtartott előadások, konferenciák, szakképzések dokumentumai is hozzáférhetők online.

A következő programfüzetek is felkerültek az EDA-ba: 2021 – A XXVI. *Fiatalkorú Műszakiak Tudományos Ülésszak* programja, illetve 2021 – A XII. *Műszakiak Tudományos Ülésszak* programja. Az EDA-ban elérhető a *Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020. évi*

munkájáról. Ugyanakkor a *XX. technikatörténeti alkotótábor* során beszerzett, Petrozsényvel kapcsolatos könyveket is digitalizáltuk.

Az EME fotó- és videótárának létrehozása, előkészítése

Az évek során az EME-ben nagyon sok fotó- és videóanyag gyűlt össze (rendezvények, gyűlések, terepmunkák, előadások, interjúk, könyvbemutatók, kiállítások stb.) révén. Ezek összegyűjtése, rendszerezése, digitalizálása, metaadatolása, illetve az EDA-ba való feltöltése jelenti a hosszasan eltartó munkálatok fázisait. A múlt évben elkezdődött ezen anyagok begyűjtése és rendszerezése. A gyűjtemények gondozója **Tóth Orsolya** kutató-filmes.

Az EME Tudóstára

A tudóstár nem egyszerű lexikon – amely az érintett személyek nevét, portréját és életének, munkásságának rövid leírását tartalmazza –, ennél jóval több. Gyűjtjük az úgynevezett „róla szóló” irodalmat, sőt a hagyatékot is, amely legalább annyira jelentős, mint a saját életmű, hiszen az adott tudós az általa művelt tudományterületről nagyon sok fontos információt, anyagot gyűjtött össze.

A 2021-ben a Tudóstár fejlesztése révén Martin Lajos és Gyenge Csaba hagyatékából digitalizáltunk, amelyeket folyamatosan töltjük fel. Martin Lajos hagyatékát bővítettük: Martin Lajos arcképevel, valamint folyamatban van a *Munkái*, *Martin Lajos mappa* és *Róla szóló irodalom* metaadatolása. Emellett a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeumból beszerzett anyag digitalizálása és feldolgozása is folyamatban van.

Az EME-ben számos begyűjtött hagyatékban található fotó- és dokumentumanyag, melyeket úgyszintén rendszerezni, digitalizálni és metaadatolni szükséges (pl. Jordáky Lajos, Müller Ádám stb.).

Új gyűjteménytár kialakítása az EDA-ban:

– A képzőművészeti tár kialakítása, fejlesztése.

Az EDA-ban a képzőművészek fotó- és dokumentumhagyatékának a tárát is igyekszünk kialakítani. Ez irányban elkezdődött az anyagok digitalizálása és rendszerezése. Ezáltal az EDA újabb értékes gyűjteményeket tud befogadni, digitalizáltan megőrizni, s a kutatók szolgálatába állítani (pl. Kulcsár Béla és Györkös Mátyás Albert hagyatéka). A tár fejlesztésének felelőse: **Tóth Orsolya**.

– A Kolozsvári Magyar Opera tára

Az EME 2021. október 11-én együttműködési megállapodást kötött a Kolozsvári Magyar Operával. Ennek keretében egy digitalizálási projekt is elindult, a Kolozsvári Magyar Opera által az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakmai segítségével digitalizált gyűjteményének az Erdélyi digitális adattárba (EDA) való elhelyezésére. Ennek első fázisában az opera plakátjainak digitalizálása indult el.

– Művészettörténeti tár

Mihály Ferenc restaurátor kereste meg az EME-t a *Míves famunkák Erdélyben* című könyve kapcsán. Ebben igyekeztek összegyűjteni az Erdélyben 1600-ig készített, igényesebb asztalos- és ácsmunkákat, körülbelül 135 erdélyi települést érintve. 500 katalógustétel szerepel benne. A bemutatott tárgyakról egy-két fényképfelvétel szerepel a kötetben, a többi képet szeretnék hozzáférhetővé tenni az EDA-ban. Ennek kivitelezése egy nagyobb munka, hosszabb folyamat.

Az EDA honlapjára szánt fényképek száma, első körben, kb. 3000 fénykép lenne. A távlatokban a munkát szeretnénk folytatni, és a XVII–XVIII. század festett asztalosmunkáinak képanyagát, amely jóval terjedelmesebb, ugyanitt szeretnénk közzétenni a kutatók és a nagyközönség számára.

Az EME digitalizálási munkálatairól

Digitalizálási munkálatokat rendszeresen végzünk az EME-ben. Ezek többnyire fel is kerülnek nyilvánosan az EDA-ba. Azonban vannak olyan gyűjtemények, melyek a kutatásainkat segítik elő, ezek zárt rendszerben érhetőek el, csupán a kutatások lezárását, publikálását követően válnak publikussá. Ezenkívül a múlt évben a jogi, periratok, levelezések, egyéb dokumentumok rendszerezését, digitalizálását is elvégeztük, ez mintegy 764 állomány, összesen 2907 oldalt kitevő dokumentum. Ugyan ezek nem kerülnek fel az EDA-ba, azonban fontos digitalizálási eredményként könyvelhetjük el, hasznosításuk az EME működésében nagy jelentőségű.

A 2021-es év végére az adattár **24 129** tételre gyarapodott, amelyből 2000 tétel még nem nyilvános. Elérhetősége: <https://eda.eme.ro/>

Az EME elektronikus könyvtára

Az EME, kiadványai által, az új tudományos eredményeket hivatott közreadni, s a magyar szakmai nyelvet is ápolni. Magyar nyelvű kiadványaink nehezen jutnak el a nemzetközi vérkeringésbe, ezeket az EDA-ban s más adattárakban is igyekszünk közzétenni (pl. CEOOL, REAL, MTMT), népszerűsíteni. Ugyanakkor szükségesnek mutatkozott az is, hogy egyedi azonosítóval (DOI) lássuk el egyes kiadványainkat és a folyóiratainkban közölt tanulmányokat, mivel ezáltal könnyen bekerülhetnek a nemzetközi metaadattárházakba.

Az EME elektronikus könyvtárát⁹⁹ 2018-ban hoztuk létre az elektronikus egyedi azonosítóval (DOI) ellátott dokumentumok bevezetése/elhelyezése érdekében. Ez az egyszerű, saját fejlesztésű tár – ahol azon kiadványaink kaptak helyet, melyekhez elektronikus dokumentumazonosítót (DOI-számot) rendeltünk – a kitűzött célnak megfelel, illetve hasznosnak bizonyul. Ekképpen az EME kiadványai megjelennek a nemzetközi adatbázisokban is, azonosítójuk révén hivatkozhatóak, s ismertebbé és könnyebben hozzáférhetővé válnak a szakmai közönség körében is.

2021-ben öt, az EME által kiadott sorozat (Erdélyi Tudományos Füzetek, Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka, Műszaki Tudományos Közlemények, Műszaki Tudományos Füzetek, Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek), illetve az azokban megjelenő írások mindegyike külön online DOI-számot kapott, ezáltal az egyes sorozatok visszamenőleg is DOI-számmal lettek ellátva. A felsorolt kiadványokat az MTA Könyvtár és Információs Központján keresztül a Crossref adatbázis jegyzi. 2020-ban ezt továbbfejlesztettük, az ETF esetében a teljes sorozatot visszamenőleg is elláttuk DOI-számmal. Ezenkívül folyamatosan bővítettük a már felvitt sorozatok újonnan megjelent tanulmányaival, s újabb sorozatot (*Certamen*) és tanulmányköteteket (*Az erdélyi magyar tudomány történetéből, Fejezetek Székelyföld technikatörténetéből*) is bevittünk az elektronikus könyvtárba, ily módon megoldódott az online megjelenő közlemények egyértelmű azonosítása és elérésük hosszú távú biztosítása.

Az EME elektronikus könyvtárában jelenleg az alábbi kiadványok találhatóak meg három kategóriában, az ezekhez rendelt egyedi azonosítóval, elérhetőséggel/linkkel.

⁹⁹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elektronikus könyvtára: <https://eme.ro/publication-hu/>

Sorozatok: Certamen 10.51384 (online); Erdélyi Tudományos Füzetek 10.36240 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/etf/etf-main.html>; Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka 10.36243 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/fmtu/fmtu-main.html>; Műszaki Tudományos Füzetek: 10.36242 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/mtf/mtf-main.html>; Műszaki Tudományos Közlemények 10.33895 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/mtk/mtk-main.htm>; Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek: 10.36241 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/TTF/ttf-main.html>.

Folyóiratok: *Acta Materialia Transylvanica*¹⁰⁰ 10.33923 (online). Az Erdélyi Múzeum folyóirat egyedi azonosítóját is lehívtuk 2019-ben: 10.36373 (online), örömmel nyugtázzuk, hogy 2021-ben ezt aktiválhattuk, az első szám feltöltését követően.

Tanulmánykötetek:¹⁰¹ egyedi kiadói azonosítóval ellátott kötetek: 10.36337 (online) és a bennük található tanulmányok. Itt található *Az erdélyi magyar tudomány történetéből* (2006), *A romániai magyar tudományos intézményi keretekben* (2017), a *Fejezetek Székelyföld technikatörténetéből* (2019) című kiadványok.

Az eddig összesen 2077 felvitt tételt jelentő, DOI-számmal ellátott dokumentum folyamatosan bekerül az MTMT-be, illetve a REAL-ba is.

Az EME elektronikus könyvtárban itt érhetőek el az eddig feltöltött kiadványok: <https://eme.ro/publication-hu/>, egyeseknek angol nyelvű változatai is vannak, azok pedig itt tekinthetők meg: <https://eme.ro/publication/>.

A DOI-számok egyenkénti elhelyezése az egyes dokumentumok digitális változatára, majd ezek feltöltése az erre a célra kialakított elektronikus könyvtárba komoly, precíz munkát jelentett. Mindezen munkát kollégáink, **Szilágyi Júlia, Orosz Bettina, Székely Adrienn és Kisfaludi-Bak Zsombor** végezték. A munkafolyamatoknak azonban még nincsen vége, hiszen az egyes tanulmányok és kötetek terjesztéséhez és a szerzők munkájának jegyzéséhez mindezeket az MTMT-ben is elhelyezzük, a szerzőket hozzárendelve, illetve az EDA és a REAL adattárakba is felkerülnek. Az EME mint intézmény is bekerült 2019-ben az MTMT-be. Az EME részéről az MTMT-ben adminisztrációs joggal ellátott, megbízott felelős **Kisfaludi-Bak Zsombor** kollégánk.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója a kiadványok népszerűsítése, a könyvvásárokon, illetve könyvbemutatókon való részvétel mellett fontosnak tartja az akkreditáció megszerzését, illetve folyamatos fenntartását is. A kiadó rendszeresen megjelenő szakfolyóiratai mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal, intézményekkel közösen.

A 2021-es évben az EME kiadója összesen 44 kiadványt jelentetett meg, ebből 26 könyv (10 könyv, 16 sorozat), 10 folyóirat (négy Erdélyi Múzeum, egy Múzeumi Füzetek – *Acta Scientiarum Transylvanica*, két *Acta Materialia Transylvanica*, két *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből* és egy *Orvostudományi Értesítő*), valamint 8 kötet jelent meg más kiadókkal közösen.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink közül az *Erdélyi Múzeum* (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata) 2021. év 1., 2., 3.,

¹⁰⁰ <https://www.eme.ro/publication-hu/acta-mat/mat-main.htm>

¹⁰¹ <https://www.eme.ro/publication-hu/kotetek/kot-main.html>

4. füzetek jelentek meg (felelős szerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy, szakszerkesztők: Kovács András, Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly). A *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből* 2017–2018. és 2019. számai, a *Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica* 25–27/1. Biológia kötete (főszerkesztő: Fodorpataki László), valamint az *Acta Materialia Transylvanica* (főszerkesztő: Bitay Enikő, lapszámszerkesztő: Dobránszky János) 4. évfolyamának 2021/1. és 2. száma jelent meg. Az *Orvostudományi Értesítő* 94. kötetének első száma jelent meg.

Megjelent az Erdélyi Drámatéka 2. kötete: Egyed Emese (s.a.r.): Gróf Székely László: *Végső vagy utolsó trombita szó.*

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatnak hat újabb kötete jelent meg 2021-ben: Both Noémi: *A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága* (ETF 294), Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében* (ETF 295), Magyar Zoltán: *Erdély védőszentje. A Szent Lászlóról szóló mondák típus- és motívumindexe* (ETF 296), Benő Eszter: *A műfordítás poétikája. Dóczy Lajos kultúraközvetítő szerepe* (ETF 297), Murádin Jenő: *Város az Aranyos mentén. Torda kultúrtörténetéből* (ETF 298) és Jankó Szép Yvette: *Színház fordított tájban. Kortárs finn szerzői színház a fordító szemzőgéből* (ETF 299) címmel.

Az *Ember és Kontextusok* sorozat 2021-ben megjelent kötetei: 19. Dimény-Haszmann Orsolya: *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum története. Intézményalapítás, intézményesülés, a múzeum első évtizedei* és 20. Keszeg Vilmos: *Az új világ építői: erdélyi mérnökök a szocializmus éveiben. Életpályák és élettörténetek.*

A *Letöltés* sorozat 12. kötete Nagy Anna: *Dupla expó. Fotográfia a kortárs magyar irodalomban*, illetve 13. kötete Guld Ádám: *Sztárok, celebek, influenszerek. A médiában megszerezhető ismertség és hírnév természete* címmel jelent meg.

A *Certamen* sorozat nyolcadik kötete hagyta el a nyomdát 2021-ben: Egyed Emese, Pakó László, Sófalvi Emese, Weisz Attila (szerk.): *Certamen VIII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.*

A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat két száma jelent meg 2021-ben, a 14. és 15., Bitay Enikő, Máthé Márton szerkesztésében.

A *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozat legfrissebb, 2021-ben megjelent kötetei Harangus Katalin, Kakucs András: *Valószínűségszámítás és statisztika a mérnöki gyakorlatban* (MTF 15) és Bitay Enikő: *Hegesztési alapismeretek* (MTF 16) című kiadványa.

Ugyanakkor megjelent a *Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek* sorozat legújabb, 16. kötete: Jancsó Árpád: *Bánát első vasútja. Az Oravica–Báziás-vasútvonal története* címmel.

Önálló kötetként jelentek meg az alábbiak:

- Szikszai Mária: *Levelek egy letűnt világból. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában* (1–2. kötet);
- Wilhelm Sándor: *Gyíkok, kígyók, teknősök bonckés alatt;*
- W. Kovács András: *Magyar vonatkozású oklevélközlések Romániában. Pótlások és a 2010–2020 között megjelent közlések;*
- Vincze Zoltán, Vincze Z. Zoltán: *Roska Márton áldozata;*
- Bogdándi Zsolt, Dáné Veronka, Lupescu Makó Mária: *Album amicorum. Tanulmányok Sipos Gábor hetvenedik születésnapjára;*
- Bálint János, Nyárádi Imre-István, Fora, Ciprian George: *Substanțele active ale pesticidelor;*

- Lajos Katalin, Pieldner Judit (szerk.): Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára;
- Virginás Péter: Filmfesztivál és tapasztalat. Affektusok, szubjektivitás, kollektivitás;
- Fejér Tamás, Gálfi Emőke (szerk.): A rendtartó történész. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára (a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézettel közösen);
- Gálfi Emőke, Kovács Zsolt, P. Kovács Klára (szerk.): Arte et ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára (a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézettel közösen).

Más kiadókkal közösen megjelentetett kiadványok:

- Sipos Emese, Rédei Emőke Margit: *Gyógyszertechnológia a poroktól a tablettáig* (a Stúdium Kiadóval közösen).
- Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Színház, civil társadalom és politikum. Írások, tanulmányok Kötő József emlékére* (az EMKE-vel közösen).
- Hubbes László Attila (szerk.): *Idegenválóságok. Az idegenség mítoszai. 1–2. kötet* (a Státus Kiadóval közösen)
- Nagy József: *Békeévek Mars árnyékában. A Székely Határvédelmi Erők története. I. kötet (1940–1945)* (a Kriterion Kiadóval közösen)
- Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken. Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmuskori Háromszéken (1867–1918)* (a Kriterion Kiadóval közösen)
- Főcze János: *A MADOSZ: Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)* (a Kriterion Kiadóval közösen)
- Blos-Jáni Melinda (szerk.): *Belső képek. Dr. Hintz Györgyné Boros Ella (1885–1975) műkedvelő fényképész hagyatéka* (az Exit Kiadóval közösen)
- Lipthay Endre, Somogyi Gréta Imola (szerk.): *”Édes Imrém! Lelkem, Máriaom!” Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve 1848–1849-ből* (az OSZK és a Háromszék Vármegye Kiadókkal közösen).

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

A Romániai Tudományos Kutatás Országos Tanácsa (CNCS) hosszú szünet után, 2020 végén ismét akkreditálta a humán tudományok területén működő kiadókat és folyóiratokat. Kiadónk mindkét megmértetésen jól szerepelt. A filológia szakterületén A, a történelem- és kultúratudományok, illetve film- és médiatudomány területén B kategóriájú minősítést szerzett.¹⁰²

Az Erdélyi Múzeum folyóiratot B kategóriájú tudományos folyóiratként akkreditálták valamennyi szakterületen (filológia, történelem és kultúratudományok, filozófia).¹⁰³

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által A és B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

¹⁰² http://www.cnsc-nrc.ro/wp-content/uploads/2020/12/categorii.Edituri.Site_CNCS_2020.pdf

¹⁰³ http://www.cnsc-nrc.ro/wp-content/uploads/2020/12/categorii.Reviste.Site_CNCS_2020.pdf

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Fontosnak tartjuk, hogy kiadónk a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) a különböző könyves eseményeken is jelen legyen. Friss kiadványainkat – az EME székházában szervezett bemutatók mellett, melyekbe bevonjuk az egyes tudományterületek szakértőit – igyekszünk más hazai és külföldi intézetek rendezvényeire is eljuttatni, ott is bemutatni. Mindezek mellett részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon, könyves eseményeken. Az elmúlt év során sajnos legtöbb könyves rendezvény elmaradt, vagy az online térbe költözött.

Január 21-én a Műszaki Tudományok Szakosztálya közgyűlésének keretében került sor a 2020-ban megjelent, műszaki tudományokat felölelő EME-kiadványok online bemutatójára.

A márciustól júniusig terjedő időszakban az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadója és a BBTE Hungarológia Doktoriskolája közös szervezésében rendhagyó online könyvbemutatókra, könyves beszélgetésekre került sor, a doktoriskolai hallgatók, a kiadó vezetője és az I. Szakosztály elnöke moderálásával, meghívott szerzőkkel. Ezekon a következő könyveket mutatták be: *ÉLETEINK. Horváth Andor-invokációk*. Szerk. Bilibók Renáta, Biró Annamária, Serestély Zalán, Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely Kiadó, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvár, 2019; Péntek János–Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Szerk. Kontra Miklós. Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020; Teleki Domokos: *A Spanyolok Mexicóba*. S. a. r. Egyed Emese, EME, Kolozsvár, 2019; Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*. EME, Kolozsvár, 2011; Vogel Zsuzsa: *Az olvasás útjain, a biográfiától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása*. 2020; Tánczos Vilmos, Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról*. 2019.

A X. Kolozsvári Ünnepi Könyvhét keretében 2021. június 3-án a Bánffy-palota termében került bemutatásra Sófalvi Emese: *Zeneoktatás a kolozsvári Muzsikai Conservatoriumban 1819–1869 között* (Erdélyi Tudományos Füzetek 293.) és Bajkó Árpád: *Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében* (Emberek és Kontextusok 18.) kötete. Egyed Emese moderátor beszélgetőtársai Banciu Katalin és Keszeg Vilmos voltak.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferencia keretében 13 könyvbemutatóra került sor.

2022. február 7-én az EME 2020-as és 2021-es kiadványait mutattuk be az MTA Könyvtár és Információs Központjában Biró Annamária felelős kiadó, Keszeg Vilmos elnök és Bitay Enikő főtítkárral közreműködésével. A házigazda Monok István, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója volt.

Tavaly is kiosztottuk az Év Könyve díjat, melyet az előző (2020-as) évben megjelent kiadványaink közül választott ki egy erre felkért bizottság. A díjazott kiadványok Szikszai Mária: *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában*. EME és Péntek János–Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*, szerkesztette Kontra Miklós, A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c. sorozat VI. kötete, EME, Gondolat Kiadó.¹⁰⁴

Kiadónk honlapján részletes adatokkal megtekinthetők és megvásárolhatók kiadványaink. Ezenkívül kiadónk és az EME közösségi oldalán, az EME Instagram-oldalán és a Szabadság napilapban is rendszeresen népszerűsítjük kiadványainkat, megosztjuk a róluk készült ismertetőket.

¹⁰⁴ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/atadtak-a-2020as-ev-konyve-dijakat-300293>

Kiadónk honlapján részletes adatokkal megtekinthetők és megvásárolhatók kiadványaink. Ezenkívül kiadónk és az EME közösségi oldalán, az EME Instagram-oldalán és a Szabadság napilapban is rendszeresen népszerűsítjük kiadványainkat, megosztjuk a róluk készült ismertetőket.

Kiadványaink közül az Erdélyi Múzeum folyóirat számai az LVIII/2006. évfolyamtól (de folyamatosan bővül a korábbi számokkal is), a Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában évkönyv kötetei, illetve 2016 óta a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából új sorozatának minden kötete elérhető a Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban.¹⁰⁵ A tartalmakhoz való hozzáférés ingyenes, a felhasználó részéről csupán egy díjmentes regisztrációra van szükség (a tartalmak feltöltését Pakó László végzi). Az időszakos kiadványaink mellett az adatbázisban elérhetők a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat darabjai is és az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat több kötete (a tartalmak feltöltését Szilágyi Júlia végzi). Ezenkívül az Erdélyi Múzeum folyóiratot eljuttatjuk az Elektronikus periodika adatbázisba, illetve kiadványaink adatai elérhetők a WorldCat- és a MATARKA-katalógusokban is. Intézményünk 2017-ben szerződést kötött a DeGruyter céggel, majd 2018-ban a Sciendóval (mely az előbbi tudományos művek online terjesztésével foglalkozó részegysége), melynek értelmében 2018-tól az Orvostudományi Értesítő folyóirat, a Műszaki Tudományos Közlemények sorozat és az Acta Materialia Transylvania folyóirat nemzetközi adatbázisokban való terjesztését tesszük lehetővé (DOI-azonosítóval).

Kiadványaink továbbra is megvásárolhatók honlapunkon, székházunkban, illetve a hazai és magyarországi partnerek könyvesboltokban. Itthon, Kolozsvár (Gaudeamus Könyvesbolt, Idea Könyvtér) mellett Baróton (Hunyad Libris SRL), Csíkszeredában (Gutenberg Könyvesbolt), Marosvásárhelyen (Gutenberg Könyvesbolt), Székelyudvarhelyen (Gutenberg Könyvesbolt, Árnika Könyvesbolt) vásárolhatók meg köteteink. Magyarországon a Penna Bölcsész Könyvesbolt, a Bookline, a Lira Könyv Zrt., a debreceni Partium Ház forgalmazza kiadványainkat.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Kormány, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a romániai Communitas Alapítvány, az MTA/ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága, Bilibók Botond Levente, az RMDSZ, a Kincses Kolozsvár Egyesület, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a BBTE Történelem és Filozófia Kar, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Studium Prosperum, a Gróf Mikó Imre Alapítvány, a Maros Megyei Múzeum, a Teleki László Alapítvány-Rómer Flóris Terv, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 119430. sz. pályázata, a Magyar Államvasutak Rt. Jogi Igazgatósága, az MTA Domus-ösztöndíj, az MTA Bolyai János-ösztöndíj támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó **Bíró Annamária**, szerkesztőségi titkár **Papp Kinga**, korrektor **András Zselyke**.

¹⁰⁵ www.cceol.com

V. Szakmai képzések

2021-ben is a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valósultak meg, melyeket az orvosi és fogorvosi kamarák is elismertek.

Június 17-én továbbképző előadásra került sor az online térben *Világjárvány és ami utána következik* címmel. A „Dr. Pongrácz Antal” fogorvostudományi szakcsoport két továbbképzőt is szervezett: egyikre június 17–19. között, a másikra december 17–18. között került sor Szatmárnémetiben. A XXXIX. Báthory-napok keretében a *XXVII. orvostovábbképzőre* Zilahon került sor október 8–10. között. A szeptember 17–18-án tartott *XXVII. családorvosi továbbképző konferencia* helyszíne Székelyudvarhely volt.

Pályázatok, a programok működtetésének forrásai

Akárcsak az előző években, a támogatásaink formája kétféle: normatív, illetve programok támogatása. Külön keretként 2021-ben is kormányrendelet alapján a Bethlen Gábor Alapkezelő keresztül részesültünk támogatásban a Regionális tudásközpont fejlesztésére és működtetésére.

Az EME Regionális tudásközpontjának projektelemei: 1. A kutatók, könyvtárosok és adminisztratív személyzet megfelelő jövedelmezésének biztosítása (belső munkatársak); 2. külső kutatási programok támogatása; 3. kiadványaink megjelentetése, illetve nemzetközi láthatóságának, elismerésének elősegítése (indexelés rangos adatbázisokban), folyóiratok és sorozatok adatbázisokban való elhelyezésének díja; 4. szakosztályaink és fiókegyesületeink szakmai tevékenységének támogatása (konferenciák, könyvbemutatók, tudományos rendezvények szervezése); 5. az EME programjainak működtetéséhez szükséges eszközfejlesztések (műszeres és számítógépes infrastruktúra bővítése); 6. az EME működési költségei; 7. a Rhédey-ház bérleti költsége.

Normatív támogatást ítélt meg számunkra az előző évekhez hasonlóan a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), illetve az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége.

A pályázott programtípusok 2021-ben: működés, könyvkiadás, kutatás, nemzetközi konferenciák szervezése, rendezvények, vándorgyűlések, szakmai tábor, illetve a *Regionális tudásközpont kialakítása (külön keretként)*.

Pályázatok útján hazai forrásokat pályáztunk (Kolozsvári Városi Tanács, Communitas Alapítvány), illetve magyarországi forrásokat hívtunk le (MTA, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Miniszterelnökség, Nemzeti Kulturális Alap, Erdély Öröksége Alapítvány, Petőfi Kulturális Ügynökség). Összesen **33 programot/tételt pályáztunk, ebből 28** sikeres volt, teljes, illetve részleges költségtámogatással. 5 pályázatunkat elutasították.

Beruházások, eszközfejlesztések

A 2021-ra tervezett, év közben módosított költségvetésben 211 000 lej irányoztunk elő beruházásokra. Ezek között szerepelt a Jordáky-ház tisztázatlan részének megváltása (31 200 lej összegben), könyvtárállományunk gyarapítása, a műszeres és számítógépes infrastruktúra bővítése.

A 2020-ra tervezett beruházások közül a gróf Mikó Imre-emlékkő állítása és egyes műszaki berendezések beszerzése átnyúlt 2021-re, melyek összesen 89 000 lejt tesznek ki. Továbbá 12 500 lejt fordítottunk az elavult számítógépes infrastruktúra fejlesztésére és kisebb tárgyi eszközök beszerzésére. A könyvtárállomány bővítésére 240 lejt fordítottunk.

A 2021-re tervezett beruházási kiadások elmaradt részét, megközelítőleg 170 000 lejt összegben (informatikai eszközök, számítógépek, szoftverek, képernyők, nyomtató, kézi spektrométer, lapolvasó, diktafon, hordozható számítógép) 2022 első felében valósítottuk meg, mivel az erre megítélt támogatás csupán az év végén folyt be az Egyesületünk számlájára.

A Jordáky-ház tisztázatlan telekkönyvi helyzete miatt nem sikerült, a már korábban megállapodott összeg fejében, megváltanunk az ingatlanrészt. Az ehhez szükséges pénz továbbra is az Egyesület rendelkezésére áll egy elkülönített számlán.

Vagyoni helyzet, adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2021-ben 5 547 060 lejt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 10 717 lejt veszteséget kompenzálja a nonprofit tevékenység 292 203 lejes többlete, így a 2021-es pénzügyi évet összességében 281 486 lejes többlettel zártuk. A nonprofit tevékenységből származó 2021. év végi 292 203 lejes többlet a 2022 első negyedében felhasználásra kerülő normatív támogatás bevételének eredménye.

A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 451 567 lejt tesz ki. Az év végi forgótöke (készletek, követelések és pénzeszközök) nagysága 3 199 456 lejt. Ez az összeg tartalmazza a már 2021 folyamán átutalt, de 2022-ben felhasználásra kerülő normatív támogatás egy részét és a több éven átnyúló kiadói programtámogatás fel nem használt részét. A könyvtári állományunk könyv szerinti értéke 360 058 lejt tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 960.80 lejt. Ez az összeg a 2022 januárjában esedékes számlatartozásokból, decemberi nettó bértartozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2021-re vonatkozó költségvetést előzőleg 2 043 468 lejre (151,4 M Ft) állítottuk össze, 343 000 lejes hiánnyal. Ezt a hiányt sikerült fedezni az utólag kormányzati döntés alapján megítélt pótlólagos támogatással. Így sikerült az éves költségvetés kiadás oldalát a tervezett szinten tartani.

Működési, fenntartási költségeink a tervezetthez képest 14%-kal emelkedtek, ez javarészt az energiaárak és az inflációból adódó általános drágulásnak tudható be.

Nagyobb pénzügyi költséget eredményezett a tervezetthez képest nagyobb mértékű, kedvezőtlen árfolyam-ingadozás is. Mivel a támogatások javarészt Magyarországról érkeznek forintban, az Egyesület árfolyamkitettsége 2021-ban is nagy volt, a világválság következtében nagymértékű forint-/lejt-árfolyamingadozás volt tapasztalható.

A költségvetés projektől függő tételeit lehetőség szerint az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: a költségvetés legnagyobb tételét 2021-ben is az állandó alkalmazottak személyi költségei, 1 079 547 lejt (81,1 M Ft), teszik ki, ez az összes kiadás szinte 53,14%-át jelenti.

Az intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 445 547 lejt (33,5 M Ft) fordítottunk, ez a teljes kiadások 21,9%-a, mely magában foglalja a Rhédey-székházunk bérleti díját is (10 M Ft). A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 205 954 lejt (15,5 M Ft) fordítottunk, ez a teljes költségvetés több mint 10%-a. A könyvkiadás költségeinek legnagyobb részét

pályázatokból sikerült fedezni. A járványügyi korlátozások miatt elmaradt vagy online térben megvalósított konferenciákra, rendezvényekre és szakképzésekre befolyó részvételi díjak nagy arányban csökkentek, ezért a kiadások is hasonló arányban csökkentek a tervezetthez képest.

Kutatási projektekre, írói, szerkesztői tiszteletdíjakra összesen 119 014 lej (8,9 M Ft) költöttünk.

A költségvetés bevételoldala 3,15%-kal több a tervezetthez képest, összesen 2 310 470 lej (173,7 M Ft) folyt be Egyesületünkhöz. A bevételek legnagyobb részét, több mint 92%-át a támogatások teszik ki 2 137 603 lej (160,7 M Ft) értékben.

Az Egyesület saját forrásokból 172 868 lej (13 M Ft) bevételezett, ez az összes bevétel 7,5%-át jelenti, és a tagsági díjakból, konferenciákon való részvételi díjakból, adományokból, szponzorálásból, kiadványértékesítésből, pénzügyi és egyéb bevételekből áll.

Az előző évekhez hasonlóan a támogatások legnagyobb része (95%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások 5%-ot tesznek ki.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 99 632 lej (7,4 M Ft) folyt be pályázatok révén a Communitas Alapítványtól és az RMDSZ Ügyvezető Elnökségétől. A belföldi támogatások nagyságrendje a 2020-ban befolyt összegekhez képest 11%-kal növekedett.

Magyarországi intézményektől 1 977 971 lej (146,8 M Ft) folyt be normatív és projekt támogatásként, ez 2020-hoz képest 9%-os növekedést jelent. Egyesületünket legnagyobb mértékben a Miniszterelnökség Nemzetpolitika Államtitkársága a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-n keresztül támogatta (az összes támogatás 75,5%-a), ezt követi nagyságrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési, illetve kiadványtámogatás (az összes támogatás 8,95%-a), a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány- és rendezvénytámogatások (az összes támogatás 4,39%-a), illetve a Petőfi Kulturális Ügynökség által megítélt folyóirat-kiadás támogatása (az összes támogatás 3,07%-a).

Egyesületünk munkáját segítették: Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Peritum Consulting Kft., Viboxo Kft., Dartech International Kft., illetve Karácsony Szidónia Anna, Bilibók Botond Levente, az Accenture Industrial Software Kft., az Imago Picta Kft., a Fornax Kft. könyvkiadási támogatása.

A személyijövedelemadó-felajánlásokból származó 11 456 lej (763 E Ft) is nagyban hozzájárult az Egyesület munkájához, ezt az összeget a kiadványaink megjelentetésére fordítjuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak a felajánlást, és biztatjuk mind a romániai, mind a magyarországi támogatókat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 3,5%-át, illetve 1%-át Egyesületünk céljainak megvalósítására (a magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíjpályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket.

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Wass Ottilia-ház

Intézményünk évek óta pereket és más nem peres eljárásokat folytatott, illetve folytat a Kolozsvár főterén álló ingatlanunk, a *Wass Ottilia-ház* visszaszerzése érdekében. Amennyiben az ingatlan természetbeni visszaszolgáltatását nem lehetne elérni, mindenképpen kártalanításban szeretnénk részesülni a természetben vissza nem szerezhető ingatlanrészekért.

A *Wass-háznak a korábbi bérlők számára 2004-ig az állam által eladott lakrészei* kapcsán folyamatban van egy eljárás az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt (ügyiratszám: 30295/19 *Societatea Muzeului Ardelean v Romania*), amely e lakrészek utáni kártalanítási követelésre vonatkozik (az eredeti, 16230/211/2006-os, Kolozsvárott tárgyalt ügyiratból keletkezett ügy, miután az illető ügyiratban számunkra kedvezőtlen megoldás született).

Ebben a strasbourgi bíróság az ügyet az előzetes szűrési eljárások után további vizsgálatra alkalmasnak tartotta (ezzel bekerült a vizsgálatra elfogadott, nagyon kisszámú ügy közé), és eredetileg 2022. január 14-re adott határidőt a Román Kormány számára, az ügyben írásos állásfoglalás továbbítására. A román állam két ízben kérte a határidő meghosszabbítását, és a strasbourgi bíróság végső határidőnek 2022. március 31-ét jelölte ki erre. Az állásfoglalás EME általi kézhezvételéig nincs további teendők. Az ügyben külföldi, nemzetközileg is ismert képviselő jár el, az EME jogi képviselőjét ellátó romániai személyek segítségével.

A *Wass-háznak a korábbi bérlők számára 2004-ig az állam által el nem adott lakrészei* természetbeni visszaszolgáltatására és a *Majális/Republicii utca 1–3. szám alatti telkek utáni kártalanítás* nyújtására a Különleges Visszaszolgáltatási Bizottsághoz beterjesztett kérelmek elutasításából keletkezett 530/33/2015, majd 530/33/2015* ügyszám alatt tárgyalt ügyben a Legfelső Semmitő- és Ítélszék jogerősen úgy határozott, hogy a kérelmek elutasítása jogszerű volt. Ezt, a Kolozsvári Ítéltáblának az EME számára kedvező ítéletét hatályon kívül helyező határozatukat azzal indokolták, hogy az 1990-ben és az 1859-ben megalapított EME közötti jogfolytonosság 2017-ben nyert megállapítást.

A jogerős (további rendes fellebbezéssel vagy felülvizsgálati kérelemmel nem támadható), de véleményünk szerint törvényellenes ítélettel szemben:

1. egy *perújítási kérelemmel* éltünk a Legfelső Semmitő és Ítélszéknél, amelynek tárgyalása az 1975/1/2021 sz. ügyiratban 2022. május 17-re került kitűzésre. A kérelem indoka az, hogy a jogfolytonosságot megállapító határozat visszaható hatályú, vagyis hasonló joghatással bír, mint például egy hagyaték elfogadása, amely visszahatólagosan tulajdonossá teszi az elfogadó örököszt;

2. a Wass-házra vonatkozóan külföldi, nemzetközi szinten is elismert partnerek közreműködésével az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt beterjesztettük a keresetet az ügy kapcsán még 2021. december legelején, amelyhez korábban az ügydokumentáció angol fordításával és a külföldi fél jogi képviselő számára történő tájékoztatások nyújtásával járultunk hozzá. A külföldi partnerek azt nyomatékosan javasolták, illetve kifejezetten kérték, hogy a kereset a Wass-házra vonatkozzon, mert azt gyengítené bármilyen más olyan ingatlanra vonatkozó kérelem, ahol az államosítás után az állam az ingatlant a telekkönyvben bekebelezte, és a Wass-házra nézve esélyesnek látták (és most is úgy látják) a pernyerést. A keresetet a strasbourgi bíróság átvette, ennek a 60708/21 *Societatea Muzeului Ardelean v Romania megjelölést adta*. Az ügyben további közleményig teendők nincs, viszont jó jel az, hogy az első közlés az ügyszámra vonatkozott, és nem a kereset elsődleges szemle utáni visszautasítását tartalmazza. Ez annyit jelent, hogy a bíróság várhatóan elemezni fogja az ügy érdemét.

Müller-ház

A *Jókai/Napoca utca 14. szám alatti ingatlan* felújítása és későbbi megosztása kapcsán megtörtént a kapcsolatfelvétel a társtulajdonosokkal (Müller Irisszel, aki Müller Hermaliese nevében is nyilatkozott). Müller Iris azt mondta, hogy a ház felújításába nem egyezik bele, és helyette kéri az ingatlan természetbeni megosztását (a közös tulajdon megszüntetését), ideértve a padlásteret és lehetőségek szerint az udvart is, az EME-vel kötött megegyezés alapján.

A megegyezés megkötéséhez a tulajdonrészek meghatározása és a szükség esetén fizetendő értékkülönbség megállapítása későbbi szakértői munkákat igényel. Ezek addig nem kezdődhetnek meg, amíg az ingatlan kataszteri dokumentációját Müller Iris és Müller Hermaliese nem írják alá. Sajnos, többszöri telefonon elvégzett szóbeli és írott ügyvédi felszólítás és a kataszteri mérnök által történt megkeresés ellenére a kataszteri dokumentáció aláírása részükről még nem történt meg. Müller Irisék érdeke is, hogy ezt aláírják. Most egy bírósági végrehajtó útján kerülnek felszólításra, amennyiben kevésbé drasztikus eszközökkel nem győzhető meg, hogy ezt a műveletet támogassák.

Jordáky-ház

A *Kökert/Haşdeu utcai ingatlan* kapcsán Kolozsvár municípium megkeresése az ingatlan feletti közös tulajdon megszüntetésére, az EME részére fizetendő megváltási összegért cserébe folyamatban van. A megosztás elvégzésére nincs törvényi határidő, az bármikor, időbeni korlátozás nélkül kérhető. Itt lényeges viszont, hogy az ingatlanok az EME számára megfelelő értéke meghatározásra kerüljön, mint hivatkozási alap, azért, hogy elkerüljük egy túl nagy összeg meghatározását, amelyet Kolozsvár municípium részére kellene utóbb kifizetnünk. Ha megtettük az ajánlatunkat, annál kevesebb összeget nem mondhatunk majd. A megkeresés az EME-t nem kötelezi semmire, csak egy ajánlat, amelynek ártalmát egyeztetni szükséges, ehhez kell egy előzetes értékbecslés.

A *Lakatos/Lăcătuşului utcai ingatlanunk* jogi és telekkönyvi helyzete rendezve van.

Marosvásárhelyen a Cornişa utca 18. szám, 12. lakrész alatt található kétszobás tömbházlakást továbbra is az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályunk használja székhelyként.

Zárszó

Ez a jelentés múlt évi tevékenységünk minden szegmensét tartalmazza: a tervezett programokat a pályázatától a megvalósításig, az együttműködések és az együtt gondolkodás fontosságát, a tudományszervezést a válságos időkben is felvállalók kiemelkedő szerepét, a tudományos munkatársak tevékenységét, érdemeit, munkánk hasznosulását az erdélyi magyar közösség életében, a támogatók horderejét, ugyanakkor azt is tükrözi, hogy az eredmények mögött kitartó munka és elkötelezett emberek vannak, amire nagy szükség van.

Intézményünk folyamatosan arra törekszik, hogy megszólítsa, tudományművelésre serkentse a különböző generációkat, és képes is erre, hiszen az egyes tudományterületek tapasztalt művelőinek irányításával a fiatalok is szép számban kapcsolódnak be a tudományos élet vérkeringésébe,

s járulnak hozzá munkájukkal Egyesületünk tevékenységéhez. Ezek a tevékenységek, együttműködések csak akkor lehetnek eredményesek, ha megteremtjük azokat a lehetőségeket és feltételeket, amelyek elősegítik a jövő kutatóinak, oktatóinak kibontakozását. Intézményünk felelősségteljesen őrzi és adja tovább a meglévő értékeit, mindazt, amit az erdélyi magyar tudományosság a múltban létrehozott, miközben integrálja az új tudást, arra törekszik, hogy keretet és irányt szabjon a jövőnek. Ennek megvalósulásához járult hozzá a 2021-es évben is.

Posztívumként emelhetjük ki, hogy az **EME Regionális tudásközpont** tervezetét a múlt évben is támogatta (kormányrendelettel) a Miniszterelnökség, hozzájárulva a kutatási tevékenységek kibővítéséhez, illetve a meglévők erősítéséhez és az EME intézményrészlegeinek hatékony működtetéséhez.

A 2021-es elhúzódozó járványhelyzet, a megszorítások gátolták a személyes részvételt/találkozást, azonban közös gondolkodással, érveléssel és hozzáállással az EME hatékonyra, a kitűzött célt szolgálóvá tudta tenni tevékenységét, mely nem más, mint *a kutatás ösztönzése, eredményeinek terjesztése, a tudományos kapcsolatok kialakítása/megtartása, valamint a magyar (szak)nyelv és tudomány művelése.*

Tehát a körülmények ellenére is eredményes, sikeres évet zártunk, intézményünk egységeit hatékonyan fenntartottuk, működtettük. Büszkék vagyunk kutatóink teljesítményeire, eredményeikre, hatékonyságukat, munkájuk folytonosságát csakis a kialakított stabil közeg tudja fenntartani.

Munkatársaink jövőjéért, kutatásaink minőségéért, működésünk átláthatóságáért s egyúttal a korszerű szervezet kialakításáért és fenntartásáért továbbra is felelősek vagyunk. A programjaink sikeres megvalósításához többen (önkéntes többletmunkával) járultak hozzá, az adminisztratív személyzet, a könyvtárosok, kutatók, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetői egyaránt, ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkáját.

A felsorolt eredmények az önzetlen támogatók és az elkötelezett munkatársak nélkül nem jöttek volna létre, ezért köszönetet mondok mindazoknak, akik bármilyen formában támogatták az EME működését, tevékenységét.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2022. február 26-án,

Bitay Enikő sk. főtitkár

Az EME tizenhat évi (2005–2021) tudományos törekvéseinek mérföldkövei. A főtítkári jelentés szóbeli kiegészítése

Tisztelt Közgyűlés, kedves meghívottak!

A főtítkári jelentés¹, amelyet a kezükben tarthatnak, a múlt évi tevékenységünk minden részletét tartalmazza. Ebben 767 ember van nevesítve, s ezenfelül számontartjuk még a nagyobb konferenciák előadóit, akik név szerint nincsenek megemlítve (ők a programfüzetekben szerepelnek). Tehát egy hatalmas tevékenység, melynek háttérben az emberi hozzájárulás, nagyon sok ember munkája, tevékenysége, elismerése, eredménye, emléke van. Mint minden évben, a közgyűlésen a főtítkári jelentés képanyagát szoktam bemutatni,² láthatóvá tenni egy év színes, eredményes tevékenységét.

Nehéz dolgom van, mert megfosztom Önöket attól, hogy azt a sok képet – az idő szűkössége miatt – kivetítsem. Ezért egy válogatott anyagot mutatok be, melyben a tagtársaink díjazásait, kiténtéseit láthatják, a szakosztályok és fiókegyesületek színes tevékenységét, a kutatók eredményes munkáját elevenítem fel: arcok, képek, poszterek által. A kiadványainkat élőben láthatják az előcsarnokban felállított könyvstandon. Az egyéves eredményeket számokban súlyozom, mindannyiótoknak megköszönve a hozzájárulást.

Túl vagyunk egy újabb cikluson, jómagam 16 éves főtítkári cikluson (mandátumon), és mindannyiunk közös munkájának támogatását, önzetlen segítségét megköszönve, felelevenítem az elmúlt 16 év jelentősebb eseményeit, eredményeit, illetve intézményünk fontosabb mérföldköveit, melyeket közösen tettük eredményessé.

2005–2006-ban akkreditáltattuk az EME kiadóját és két folyóiratát: az Erdélyi Múzeumot és az Orvostudományi Értesítőt. 2005–2006-ban létrehoztuk az EME Kutatóintézetét.³

2006-ban újraalakult az EME keretében a Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya (GEKKO), és bekapcsolódott az egyesület munkájába. Az MTA 2006. októberi rendkívüli közgyűlése elé benyújtott előterjesztés alapján határozat született arról, hogy 2007. január 1-jétől bővüljön ki az Akadémia ügyrendje az MTA kolozsvári területi bizottságával, az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében (EME–KAB).

2007. január 11-én az Információs és dokumentációs központot avattuk a központi könyvtárunkban, melynek keretében az Elektronikus információs szolgáltatás (EISZ), illetve a könyvtár elektronikus katalogizálása is beindult. 2007. március 19–28. között könyvtárfórumot szerveztünk.

2007. február 13-án dr. Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke látogatta meg Egyesületünket.

¹ Főtítkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2021. évi munkájáról: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32811>

² Az EME-közgyűlési bemutatók az EDA-ban itt érhetők el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32870>

³ A 2006. március 11-én tartott közgyűlés elfogadta az EME Kutatóintézetének szervezeti és működési szabályzatát.

2007-ben sikerült felújítani a Moll-ház belső terét, ezáltal megújult a könyvtárterem, a vendégszoba, a fürdőszoba, a teakonyha. Ugyancsak felújításra kerültek az ablakok, az emelet szigetelése és az épület villanyhálózata.

Az EME 2006-ban kidolgozott stratégiai tervének megfelelően a működéshez szükséges folyamatos forrásteremtésre törekedtünk, ezáltal sikerült elérnünk azt, hogy 2007-ben a magyar Miniszterelnöki Hivatal nemzeti jelentőségű intézménnyé minősítse az EME-t, és 2007–2009 között biztosítsa az egyesületünk működéséhez szükséges évi keretösszeg kétharmadát.

2008-ban akkreditáltattuk, pontosabban minősítettük a kutatóintézetet, ezáltal lehetőség nyílt a román állam által kiírt, akadémiai jellegű pályázatokon való részvételre. Ennek eredményeként 2010-ben a kutatóintézet munkatársai sikeresen pályáztak a romániai Országos Felsőoktatási Kutatási Tanácsnál (CNCSIS).

2008-tól kezdve meghatározott idejű kutatási programokat indítottunk, külső munkatársak számára, kezdetben az intézmény által megszabott témákban, majd fokozatosan teret biztosítottunk a különböző szakterületeken való kibontakozásra, a szakosztályok által javasolt és igényelt témákban is. A felvállalt programokba a fiatal kutatók bevonása volt a cél, ugyanakkor ezzel a szakosztályokat is kívántuk erősíteni, a kutatási tevékenységekbe aktívan bevonni, a kutatás-népszerűsítési és a kiadványokban vállalt szerepük mellett, illetve a tudósutánpótlást igyekeztünk serkenteni.

2008-ban elindult az EME kiadójának saját honlapja (www.eme.ro/kiado), a kiadványaink ismertetésének, forgalmazásának megkönnyítésére.

2009-ben az EME fennállásának 150. évfordulójára szervezett jubileumi rendezvények, kiállítás, megemlékezések, könyvkiadások határozták meg az egész évet (13 rendezvény, 5 jubileumi kötet).

2009-ben az Erdélyi Múzeum és az Orvostudományi Értesítő folyóirat B kategóriás értékelést kapott.

2010-ben az EME gyűjteményeit felölölő virtuális tárat alakítottunk ki (digitális gyűjteménytár).

A nagy érdeklődésre való tekintettel 2010-ben két sajtótájékoztatót is szerveztünk *Őslénytani leletek az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményében címmel*, melyben a leleteket felfedező és egyesületünknek adományozó Vremir Mátyás tudományos munkatársunk mutatta be a gyűjteményt.

2010. október 28-án intézményünk együttműködési megállapodást írt alá a Kolozsvári Magyar Diákszövetséggel (KMDSZ), az erdélyi magyar diákok tudományos tevékenységének ösztönzése érdekében.

2011. június 10-én avattuk az intézményi repozitóriumot, az Erdélyi digitális adattár (EDA), mely a tudományos kutatáshoz szükséges adatok tárolására, szolgáltatására s az eredmények megjelentetésére, terjesztésére egyaránt lehetőséget nyújt.

2011-től az EME működését programokban határoztuk meg (I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink; II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése. Információs és Dokumentációs Központ; III. Az Erdélyi digitális adattár működtetése és fejlesztése; IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás; V. Szakmai képzések), és pályáztattuk a megvalósítani kívánt projekteket. Így a tervezés, működtetés és az eredmények követése és megvalósítása tervszerű volt, illetve adott periódusra voltak kalkulálva, logikai rendszerben működtetve.

A 2011-től indult Kolozsvári Magyar Napok augusztusi forgatagába évente aktívan kapcsolódtunk be rendezvényeinkkel a szakosztályok révén (tudomány-népszerűsítő előadások,

kiállítások, emlékülések, kerekasztal-beszélgetések, (szakmai) találkozók, tanulmányi séták, könyvtárlátogatás, toronylátogatás, könyvstand stb. révén).

2012-től arra összpontosítottunk, hogy a normatív támogatás stabilitását folyamatosan elérjük, a kutatóintézet főállású munkatársait adott létszámban megtarthassuk, hogy a felvállalt hosszú távú kutatási programjaik ne sérüljenek.

2012-ben a román akkreditációs intézet újra változtatott a kiadók besorolási követelményein. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem és kultúratudományok kategóriában, megszerezte a B kategóriát a filológia tárgykörére, valamint a C kategóriát az előadó-művészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést, csupán a kategóriák változtak (a bizottság döntése alapján): történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia.

2012-ben avattuk a Periodikák erdélyi digitális adattára (PEDA) modult. A program célja: a ritkaságszámba menő, Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt szakmai folyóiratok digitalizálása, ekkor került sor a 150 éves Keresztény Magvető digitalizált változatának ünnepélyes bemutatására (2012. május 17-én, Unitárius Püspökség, Budapest), melynek teljes digitalizált anyaga felkerült az EDA-ba, s ma is folyamatosan bővül az új számaival.

Szintén 2012-ben, Szabó T. Attila halálának 25. évfordulója alkalmából emlékkonferenciát szervezett egyesületünk elnöksége és a Kutatóintézet nyelvészeti munkacsoportja.

2013 decemberében újjaalakult a csíkszeredai fiókegyesület, Balázs Lajos tagtársunk kezdeményezésére.

Az Erdélyi közös katalógus üzemeltetésének leállításával (2011) önálló rendszer kiépítésére törekedtünk, mely több fázisban valósul meg. 2013-tól üzemel könyvtárunk új katalógusa, amely a Hun-Téka-rendszerre épült. Az indítófelület elérhetősége: <http://portal.eme.ro>.

2014-ben két kiállítással is igyekeztünk gyűjteményeinket láthatóvá tenni (Kolozsvár ipartörténete és az első világháború centenáriuma-hoz kapcsolódó témában).

2014. július 29-én intézményünk a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárral kötött együttműködési megállapodást, melynek révén több közös digitalizálási programot is megvalósíthattunk.

2014-ben alakult meg az EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesülete, Bíró Boróka Júlia tagtársunk kezdeményezésére.

2015-ben négy kiállítást szerveztünk, melynek poszterei megtalálhatók az EDA-ban (szakosztályi emlékkiállítás, ipartörténeti kiállítások és őslénytani leletek kiállítása).

2015. május 4-én a Magyar Tudományos Akadémiával kötött megújított együttműködési megállapodás ünnepélyes aláírására került sor Budapesten az MTA közgyűlésén, a külső tagok fórumán.

2016-ban Jakó Zsigmond akadémikus, az EME egykori elnöke születésének 100. évfordulójáról emlékeztünk meg két rendezvénnyel. 2016-ban készült el a *Regionális tudásközpont tervszövege*, mellyel az EME tudományos tevékenységét és az ehhez szükséges infrastrukturális alapokat kívánjuk megerősíteni.

2017. február 25-én intézményünk emlékülést tartott a 175 éve született dr. Genersich Antal emlékére, a Kolozsvár Társasággal és a Genersich Antal Alapítvánnyal közösen.

2017-ben az EDA-t és az EME honlapját szerveztük át, s újítottuk meg, 2018-ban kerültek üzemeltetésre, illetve a biztonsági adattárolásokat és mentéseket alakítottuk ki központi hálózatunkban.

2018. január 26-ára Dr. Purjesz Zsigmond-emléknapot szervezett az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Február 24-én köszöntöttük Benkő Samu, egykori EME-elnököt 90 éves születésnapján. Október 5–6-án Tonk Sándor történész, egykori EME-alelnök (1947–2003) előtt tisztelegve emlékkonferenciát tartottunk.

2018-ban új folyóiratot indítottunk, *Acta Materialia Transylvanica* néven.

2019. január 24-én együttműködési megállapodást írt alá EME és az MTA Könyvtár és Információs Központ.

2019-ben volt 160 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület, ünnepi rendezvényre került sor a Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretében, melynek megnyitóján kiállítottuk gr. Mikó Imre portréját (Barabás Miklós alkotása). Országos premierként hangzott el az EME himnusa, az a zenemű, amelyet Peter Wittek salzburgi zeneszerző ajánlott 1856-ban gróf Mikó Imrének. Új együttműködési megállapodást írt alá az EME és a Központi Egyetemi Könyvtár 2019. november 22-én. Az évforduló alkalmából EME-kitűzöt (jelvényt) készítettünk, mellyel aktív tagjainkat ajándékozunk meg a központi rendezvényeinken.

Imreh István (1919–2003) emlékkonferenciát szerveztünk születésének 100. évfordulója alkalmából 2019. szeptember 12–13-án.

2019. március 20-án megalakult az Aranyos-vidéki Fiókegyesület, Keszeg Vilmos és Fodor Attila kezdeményezésére.

2019-ben a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) Repozitóriuminősítő Szakbizottsága az Erdélyi digitális adattárát minősített repozitóriumnak értékelte. 2019-ben DOI *digitálisobjektum-azonosítóval* (Digital Object Identifier) láttuk el egyes kiadványainkat, illetve létrehoztuk az EME Elektronikus könyvtárát. Ugyanakkor az EME mint intézmény is bekerült az MTMT-be.

2020-ban az EME könyvtárában és kutatóink számára digitális adattárakhoz való hozzáférést valósítottunk meg, az online rendezvényekhez megfelelő platformot biztosítottunk, s létrehoztuk az EME Youtube-csatornáját. Ugyanebben az évben a Lakatos utcai kéziratárban állagmegóvó munkálatokat végeztünk.

2021. november 19-én, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben huszadik, jubileumi rendezvénye alkalmával került sor a Mikó-emlékkő avatására a Mikó-kertben. Ezt az eseményt hosszú előkészület előzte meg, 2019-ben készültek el az első tervek, engedélyeztetések és az ezt követő kivitelezés.

2021. május 4-én megújított együttműködési megállapodást írt alá az MTA és az EME, melynek értelmében 2022-től az EME nem csupán pályázati úton, hanem alanyi jogon is részesül a Magyar Tudományos Akadémia támogatásából. Október 11-én együttműködési megállapodás született az EME és a Kolozsvári Magyar Opera között.

Kutatóink eredményes munkája látható a bemutatott előadásokon, az általuk szervezett konferenciákon, illetve az eredményeiket közzétévé rangos publikációkban, kötetekben.

A külső kutatási programok keretében 2021-ben az archeometriai kutatások újabb fordulóponthoz érkeztek, mérőeszközöket szereztünk be pályázati forrásokból, újabb, kibővített közreműködésekkel folytatódhatnak a kutatások. Ugyanakkor a gyógyszerészeti, vegyészeti és anyagmérnöki interdiszciplináris kutatások is eredményesen folynak immár 3 éve az MTA csoportos pályázatai által.

2021-ben a digitalizálási program keretében a jogi iratok, periratok, ehhez tartozó levelezések és egyéb dokumentumok rendszerezése, digitalizálása volt egyik fő tevékenységünk, prioritásként kezelve az EME-ingatlanok jogi helyzetének mielőbbi rendezését.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület számára fontos a múltban kialakított hagyományos rendezvények fenntartása. Év elején az előző év könyvtermését mutatjuk be az MTA–KIK keretében Budapesten, augusztusban bekapcsolódunk a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatába, novemberben a Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórumot szervezzük meg, ugyanakkor a szakosztályok, a fiókegyesületek és a kutatóintézet rendezvényei is bővítik a hagyományosan megszervezett események körét. Ezek előkészületeiről, eseményeiről folyamatosan hírt adunk az EME honlapján, a hírlevélben, a közösségi oldalakon. A hagyományos rendezvények folytonosságát még a járványidőszakban is igyekeztünk online formában fenntartani, mert ezek fontos események az EME tudományos életében, ugyanakkor a szervezők, az előadók, a résztvevők, a tagság ez irányú aktív tevékenysége, dinamizmusa valamennyi szakterületen, a folyamatosan életre hívó tudományművelés önmagában nagy érték. Köszönet érte.

Tisztelettel kérem jelentésem s ezen szóbeli kiegészítés elfogadását.

Kolozsvárt, EME-közgyűlés, 2022. március 26-án

Bitay Enikő főtitkár

Contents

Gábor Sipos: In memoriam Samu Benkő (1928–2021).....	1
--	---

Studies

András W. Kovács: The Judicial Activity of the Transylvanian Vice-Voivodes in Sântimbru/Szentimre as Counts (<i>comites</i>) of Alba/Fehér County	5
Anikó Szász: Writing and Issuing Documents in the Towns of the Seven Transylvanian Counties (1540–1600)	19
Zsolt Bogdándi: Protonotarial Notes and Litigation at the Transylvanian Princely Table in the Second Half of the 16 th Century	31
Klára Jakó: Further Details about the Death of the Transylvanian Prince István Bocskay and His Funeral in Gyulafehérvár/Alba Iulia	42
Petra Mátyás-Rausch: “Prior to This Sir Mihali Lazar Adopted Sir Farkas Deli as His Son” – Farkas Deli and the Mines from Abrud	61
Viktor Balázs Rác: The Function and Role of <i>Inquisitio Malefactorum</i> within the Transylvanian Criminal Justice System	72
Zoltán Erdős: Catalogue of Sins and Political Programme in the Sermons of Mihály Báthori	91
Gábor Demeter–György Mikle: Regional Differences in Transylvania Based on the 1750 Conscription Data	101
Jenő Murádin: The Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (Transylvanian Fine Arts Society) (1899–1904)	121

Review

Géza Hegyi: On the Scientific Activity of Norbert C. Tóth, by Way of His Most Recent Book..	133
Géza Hegyi: From Episcopal Residence to Residence of the Princes	136
András W. Kovács: The Salt of the Country	139
Viktor Balázs Rác: The Evidence of the Szekler Writing	142
Emőke Gálfí: Source Edition on a 17 th Century Economic History.....	146
Ágnes Szalai: Faces or Fights of Miklós Bethlen.....	150
Radu Lupescu: On the Annual of the Hungarian History Institute from Cluj	154
Mária H. Péter–Mihály Péter: Fighting the Black Death and the Plague in Premodern Sibiu.....	160

Society Communications

Emese Egyed: Proposal for the Honorary Membership of Zsuzsa Mónika Tapodi.....	162
Dr. Emese Sipos–Dr. Tibor Szilágyi: Laudation of Dr. Professor Árpád Gyéresi Nominated for the István Apáthy Scientific Prize	164
Enikő Bitay: Chief Secretary’s Report on the 2021 Accomplishments of the Transylvanian Museum Society	166
Enikő Bitay: 16 Years of Scientific Activity of the TMS. Supplement of the Chief Secretary’s Report.....	233

Cuprins

Gábor Sipos: În memoria lui Benkő Samu (1928–2021).....	1
---	---

Studii

András W. Kovács: Activitatea judecătorească a vicevoievozilor transilvăneni la Sântimbru în calitate de comiți ai comitatului Alba	5
Anikó Szász: Practica scrisului și editarea documentelor în târgurile din cele șapte comitate transilvănene	19
Zsolt Bogdándi: Însemnările protonotarilor și procedura judiciară a Tablei Princiare în a doua jumătate a secolului al 16-lea	31
Klára Jakó: Noi date privind moartea și înmormântarea la Alba Iulia a principelui István Bocskay	42
Petra Mátyás-Rausch: „Înainte de aceasta domnul Mihali Lazar l-a înfiat pe domnul Farkas Deli” – Farkas Deli și minele din Abrud	61
Viktor Balázs Rác: Locul și rolul examinării în cadrul procedurilor penale din Transilvania	72
Zoltán Erdős: Catalogul păcatelor și program politic în predicile lui Mihai Báthori	91
Gábor Demeter–György Mikle: Diferențe regionale în Transilvania pe baza conscripției din 1750	101
Jenő Murádin: Societatea de Arte din Transilvania (1899–1904).....	121

Recenzii

Géza Hegyi: Despre activitatea lui Norbert C. Tóth și noul său volum.....	133
Géza Hegyi: De la reședință episcopală la reședința principilor	136
András W. Kovács: Sarea țării	139
Viktor Balázs Rác: Izvoarele scrierii secuiești.....	142
Emőke Gálfi: Ediție de izvoare despre istoria economică a secolului al 17-lea	146
Ágnes Szalai: Luptele sau imaginile lui Miklós Bethlen.....	150
Radu Lupescu: Despre Anuarul Institutului de Istorie Maghiară din Cluj	154
Mária Péter H.–Mihály Péter: Lupta împotriva morții negre și a pestei în Sibiul premodern	160

Comunicări ale Societății

Emese Egyed: Propunerea lui Zsuzsa Mónika Tapodi în vederea acordării titlului de membru onorific al Societății.....	162
Dr. Emese Sipos–Dr. Tibor Szilágyi: Pledoarie pentru acordarea Premiului Științific István Apáthy profesorului universitar dr. Árpád Gyéresi	164
Enikő Bitay: Raportul secretarului general privind activitatea Societății Muzeului Ardelean în anul 2021	166
Enikő Bitay: 16 ani de activitate științifică a SMA. Adăugiri la raportul secretarului general.....	233

Tartalom

Sipos Gábor: In memoriam Benkő Samu (1928–2021).....	1
--	---

Tanulmányok

W. Kovács András: Az alvajdák megyei bíraskodása Szentimrén.....	5
Szász Anikó: Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600).....	19
Bogdándi Zsolt: Ítélmesteri jegyzetek és perfolyam a fejedelmi táblán a 16. század második felében.....	31
Jakó Klára: Adatok Bocskay István erdélyi fejedelem haláláról és gyulafehérvári temetéséről.....	42
Mátyás-Rausch Petra: „Ennek előtte Lazar Mihali Uram fianak fogadta vala Deli Farkas Uramat” – Deli Farkas és az abrudbányai bányák.....	61
Rác Balázs Viktor: A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében.....	72
Erdős Zoltán: Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban.....	91
Demeter Gábor–Mikle György: Regionális különbségek Erdélyben az 1750-es összeírás alapján.....	101
Murádin Jenő: Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (1899–1904).....	121

Szemle

Hegy Géza: C. Tóth Norbert munkásságáról, legújabb könyve kapcsán.....	133
Hegy Géza: A püspökvárostól a fejedelmi székhelyig.....	136
W. Kovács András: Az ország sója.....	139
Rác Balázs Viktor: A székely írás emlékei.....	142
Gálfi Emőke: Forráskiadvány a 17. századi gazdaságtörténet köréből.....	146
Szalai Ágnes: Bethlen Miklós (h)arcai.....	150
Lupescu Radu: A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet évkönyvéről.....	154
Péter H. Mária–Péter Mihály: A fekete halál és a pestis elleni küzdelem a kora újkori Nagyszebenben.....	160

Egyesületi közlemények

Egyed Emese: Tapodi Zsuzsa Mónika tiszteleti tagságra való előterjesztése.....	162
Dr. Sipos Emese–Dr. Szilágyi Tibor: Laudáció dr. Gyéresi Árpád egyetemi tanárról az Apáthy István Tudományos Díjra való jelölése alkalmából.....	164
Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2021. évi munkájáról.....	166
Bitay Enikő: Az EME tizenhat évi (2005–2021) tudományos törekvéseinek mérföldkövei. A főtitkári jelentés szóbeli kiegészítése.....	233

ISSN 1453-0961

9 771453 096100